

318.491

SZOCIÁL- POLITIKAI ÉRTESÍTŐ

1990 2

LAKÓK ÉS HATÓSÁGOK
BUDAPESTEN

KILAKOLTATOTTAK
DÍJHÁTRALÉKOSOK

MTA·SZOCIOLÓGIAI KUTATÓ INTÉZET
(MTA SOROS ALAPÍTVÁNY TÁMOGATÁSÁVAL)

19

A TÁRSADALOMPOLITIKA
ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI KUTATÁS
TS/3 PROGRAM ÉRTESÍTŐJE

KÉSZÜLT A MTA SZOCIOLÓGIAI KUTATÓ INTÉZET
TÁRSADALOMPOLITIKAI OSZTÁLYÁN
FELELŐS KIADÓ: MTA Szociológiai Kutató Intézet
Igazgatója

Szerkesztette: Győri Péter

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
SZOCIOLÓGIAI KUTATÓ INTÉZETE
Társadalompolitikai Osztálya
MTA SOROS ALAPITVÁNY támogatásával

LAKÓK ÉS HATÓSÁGOK BUDAPESTEN
Kilakoltatottak, dijhátralékosok

Gábor László
Győri Péter
Matern Éva
Tánczos Éva

Budapest
1990/2

ISSN 0236-9834

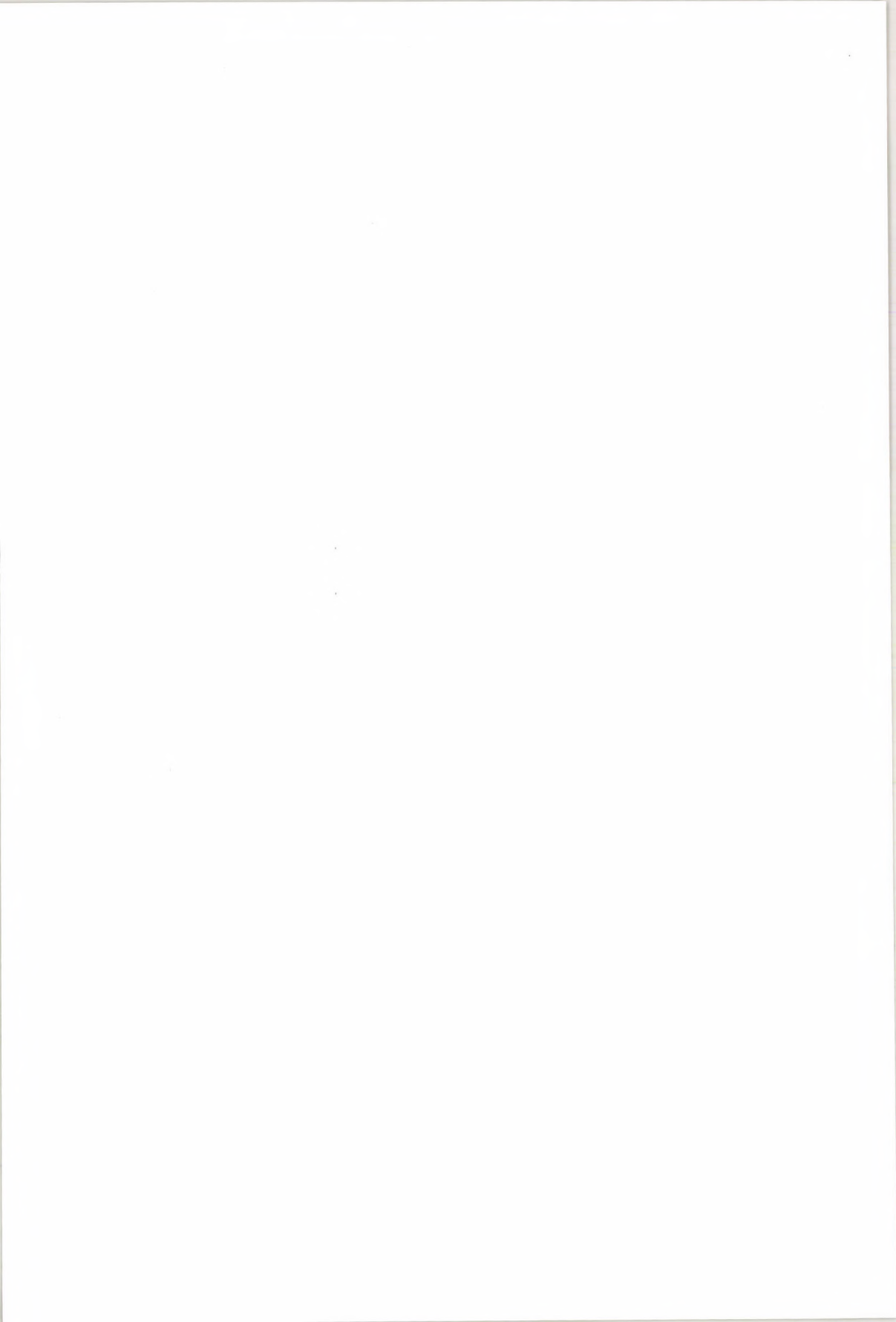
Hozott anyagról sokszorosítva

9019481 MTA Sokszorosító, Budapest. F. v.: dr. Héczey Lászlóné

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

TARTALOM

	oldal
Gábor László-Györi Péter: Guberálás a lakáspiacon	5
Matern Éva: Önkényes lakásfoglalók, kilakoltatottak	45
Györi Péter-Gábor László: Dijhátralékosok - dijhátralékosság	147
Tánczos Éva: Obudai dijhátralékos családok vizsgálata	323

GUBERALAS A LAKASPIACON

A lakásfoglalók és a hatóságok küzdelme az 1945 utáni
jogszabályok tükrében

A telek- és lakás-magántulajdon szentsége a háború előtt is korlátok - elsősorban jogi és pénzügyi szabályozók korlátai - közé volt szorítva. A háború és az azt megelőző időszak alatt a polgári világ tartópilléreinek hitt alapvető emberi és polgári jogok lettek semmivé a törvényalkotók kezei között - egyes polgárokat jogszerűen meg lehetett fosztani az iskolázástól, vagyonuktól, üzletüktől, földjüktől, lakásuktól és életüktől.

A háború végén a lakosság öntevékenyen is hozzákezdett a gazdátlan javak birtokba vételéhez. Széthurcolták a kastélyok köveit és berendezését, a gazdaságok uratlan eszközeit és állatait. Elkezdődött a földek rég várt fel- és szétosztása, a gyárakat nem lehetett szétosztani, azokat a munkástanácsok vették ellenőrzés alá.

Nem maradtak ki a Nagy Osztózkodásból az épületek, lakások és berendezési tárgyaik sem. Az új szervezetek és kádereik népes hada így szerezhettek hivatalokat, kollégiumokat, az élelmesebb lakók lakást, butorokat és egyéb haszontalanságokat. E felszabadult folyamatokat a hatóságok igyekeztek - részben utólag - ellenőrzésük alá vonni, jogszerű keretek közé gyömöszölni.

(A nagyarányú zsákmányolást ekkor még nyilván akadályozta, zavarta a háztulajdonosok (jelen)léte, a magántulajdon - ugyan erősen csorba - legitimitása.)

Az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak már 1945. január legelején rendeletet kellett kibocsájtania az elhagyott lakások sorsának rendezése tárgyában.¹ Ismervén a lakásügyi szabályzatok precizitását, nem tekinthető véletlen feledékenységnek, hogy sem a rendelet, sem annak végrehajtási utasítása nem határolja le, nem határozza meg az "elhagyottá vált lakások" körét. (Értelmezésünk szerint ilyennek minősült mindazon lakás, melyben egy rövid ideig nem lakott senki - mert elhurcolták, mert bevonult, mert elmenekült egy időre, vagy örökre stb.)

A rendelet visszamenőleg elismeri a korábbi lakásfoglalókat.

14.p. 1. Aki háborus viszonyok miatt elhagyottá vált lakást a rendelet hatályba lépésének napjáig hatósági kiutalás nélkül foglalt el, vagy pedig olyan ingóságokat használ, melyek háborus viszonyok miatt elhagyottá vált lakásból származnak, tartozik ezt a körülményt a jelen rendelet hatályba lépésétől számított 15 napon belül a lakáshivatalnak bejelenteni.

2. A lakáshivatal a bejelentést felülvizsgálja, helyszíni szemle útján megállapítja a használt ingóságok mibenlétét és mennyiségét és a használat időpontjától kezdődő hatállyal visszamenőleg megállapítja a bért, a használati díjat.

Kilakoltatni utólag a népbíróság által bűnösnek ítélt személyeket lehetett, más megoldás hiányában ekkor is szükséglakást kellett számukra biztosítani.

¹ 34/1945.M.E. A háborus viszonyok következtében elhagyottá vált lakásokkal kapcsolatos kérdések szabályozása tárgyában

Ez a korai rendelet nem érinti a legszűkebb értelemben vett tulajdonjogot. Célja, hogy minden un. "elhagyotta vált" lakás fölött a sebtiben fölállított lakáshivatalok rendelkezhessenek, e hivatalok adhassák azokat bérbe. (Ezzel a háboru eleje óta újra bevezetett kötött lakásgazdálkodás körét tovább tágították.²⁾ A spontán lakásfoglalás annyiban módosult, hogy ezután ha valaki (ez lehetett akár a lakáshivatal dolgozója, annak családtagja, ismerőse, barátja stb.) "talált" magának egy un. elhagyott lakást, akkor előbb be kellett mennie a hivatalba azt a címet kiigényelni - erről 48 órán belül meg kellett hozni a határozatot - és csak utána vehette birtokba a bérletet.

Előnyben részesültek a kibombázottak, a szolgálati uton áthelyezett közalkalmazottak, de csak akiket leigazoltak. Mert akiket nem igazoltak, azok nem hogy nem igényelhetek, de a mások által elfoglalt lakás visszatért bérlőiként, tulajdonosaiként sem költözhetnek vissza lakásukba, csupán a megmaradt ingóságokra tarthattak igényt - egyébként mehetnek szükséglakásba. De a többi visszatért se nagyon apellálhatott korábbi jogaira, hiszen e rendelet szerint, ha a lakáshivatal a már beköltözöttek számára másik lakást nem tudott biztosítani, akkor ők is maradhattak, az eredeti bérlő pedig rájuk költözhetett (lakás- és család- nagyságtól függetlenül).

2 V.ö.550/1940.M.E. A lakások és egyéb helyiségek bérletére vonatkozó egyes kérdések szabályozásáról
 5.777/1941.M.E. - " -
 100/1943.M.E. A lakásbérlettel kapcsolatos egyes kérdések újabb szabályozásáról

A zsákmányolás e korai szakaszában is csak mellékes
motivumként (egyébként a multbeli szabályozások örökségként)
jelenik meg valamiféle szociális szempont:

*3.p.2.c.) végül harmadsorban (igényelhet) az, a városban,
községben állandó lakással bíró személy, akinek, figyelemmel
személyi és családi viszonyaira, indokolt lakásszükségletét
jelenlegi lakása nem elégíti ki.*

Az indokolt lakásszükségletet egyébként - megint csak
"véletlenül" - sem a rendelet, sem a végrehajtási utasítás nem
definiálja.

Adatok hiányában "előítéletesen" feltételezzük, hogy mind
az elhagyott javak, mind az elhagyott lakások
szétosztogatásánál az elosztók és az igénylők politikai
pártállása, rokonsági és egyéb kapcsolatai, valamint az
élelmesség nagyobb súllyal estek latba, mint bármilyen un.
szociális rászorultság - s ezt, a rendszer ismeretében,
tulajdonképpen természetesnek is találjuk.

%

Még a lakások államosítása előtt, a fordulat évében, 1948
tavaszan látott napvilágot az az átfogó rendelet, mely ugymond
rendezni volt hivatott a nagy osztzkodás továbbra is
nagyrészt spontán folyamatait.³

³ A magyar köztársaság kormányának 6000/1948.Korm.sz.
rendelete a lakásügy ideiglenes(!) rendezése tárgyában.

A szabályozás alapja továbbra is a "találok egy lakást (lakrészt) és azt kiigénylem" gyakorlata. Hivatalos nyelven: igénybevételi kérelmet kell benyújtani a lakásügyi hatósághoz. Ez a hosszú-hosszu évekig érvényes rendelet precízen formába önti azt az eljárást, ahogy maga a Hatóság igénybe veheti a különböző lakható helyiségeket. A Nagy Osztokodás további folytatásához - új lakások hiányában - újabb és újabb helyiségekre teszik rá a kezüket.

A vesztesek és nyertesek körét az jelöli ki, hogy mely lakásokat kellett, illetve lehetett "igénybe venni", mely lakások voltak mentesek ez alól, illetve milyen célból lehetett igénybe venni helyiségeket, hogyan kellett a jelentkezőket rangsorolni.

Az igénybevétel célja lehetett: a hajléktalanok (a háború előtti rendeletekhez hasonlóan: akik körülményeiknél fogva nem képesek a maguk és családjuk számára megfelelő lakást biztosítani) és az indokolt lakásszükségletük mértékét kielégítő lakással nem rendelkezők elhelyezése, valamint az új közhivatalok, közintézmények, "demokratikus politikai pártok" és "szabad szakszervezetek" helyiség igényeinek, az ún. "egyéb közérdekű céloknak" a kielégítése. Ez utóbbi szervezetek természetesen nemcsak kaphattak helyiségeket, lakásokat, hanem a már birtokukban lévők is mentesek voltak az igénybe vétel alól. Mentességet élveztek még az új (1945 óta épült) lakásokban, az önerőből helyreállított lakásokban lakók, valamint (még az államosítás előtt vagyunk) a "kispesti (Wekerle) állami munkástelepen levő" lakások, melyeket meghatározott állami vállalatok adhattak bérbe dolgozóiknak.

A rendelet látszólag szigorú a Hatóságot megkerülő spontán zsákmányolókkal szemben: igénybe kell venni (értsd: el kell venni) azt a lakást, amelyet a jelen rendelet hatálybalépése után jogosulatlanul foglaltak el. Csakhogy hasonló kitétel már korábban is érvényben volt, az így beköltözöttek egy jó része mégis, ismét visszamenően mentesítést kapott:

25.p. Igénybevehető...6) az a lakás, vagy lakásrész, amelyet az 1945. január hó 1. napja után hatósági igénybevétel nélkül vettek használatba - ide nem értve azt a lakást, amely...a hatóság által elismert, avagy türt gyakorlatnak megfelelően, hatósági igénybevétel nélkül volt használatba vehető.

34.p.1) Ha a lakásügyi hatóság tudomást szerez arról, hogy a használatbavételnek a 25.p.6)-ban meghatározott esete áll fenn, az igénybevételt célzó eljárást hivatalból kell megindítani.

2) Az eljárás során a hatóság vizsgálni köteles, hogy a lakással jogosulatlanul rendelkező személy beköltözésekor bérlőül kijelölhető volt-e és, hogy kijelölhető-e bérlőül a hivatalból megindított eljárás folyamán is. Az ilyen személyt abban az esetben, ha az eljárás során igazolja, hogy a lakásra igényjogosult, a lakás bérlőjéül kell kijelölni és a kijelölésre vonatkozó határozat erejénél fogva őt úgy kell tekinteni, mint aki a lakást a jogosulatlan beköltözés időpontjától kezdődően jogszerűen bérlő.

Ha valakit mégis ki kellett költöztetni, akkor úgy kellett eljárni, hogy "egyidejűleg más helyiségbe költözhessek be, illetőleg hajléktalanná ne válják". Ilyenkor szükséglakást, vagy székesfővárosi átmeneti kislakást, "a szükségyszerű elhelyezés követelményét kielégítő más lakást" kellett biztosítani, ha másképp nem lehetett, hát igénybevétel útján.

(A szükséglakás - ekkor még - az a lakáskategória, "amelyet az állam, a törvényhatóság, a város, vagy a község

kizárólag hajléktalanok elhelyezésére létesít (épített, bérel stb.) és kifejezetten ilyennek minősít". "A közület a szükséglakást közsegély címen juttatja az arra rászorulóknak." "A közület és a szükséglakáshoz juttatott között nem lakásbérleti jogviszony, hanem közigazgatási jogviszony jön létre.")

A kilakoltatás végrehajtását méltányosság alapján meghatározott, sőt meghatározatlan időre is fel lehetett függeszteni: ez utóbbi működött akkor is, amikor "a végrehajtást szenvedő önhibáján kívül képtelen a lakás bérét fizetni, a város (község) azonban a lakásbért a bérlő helyett közsegély címen megfizeti".

A civil foglалás utólagos törvényesítése csak egy kis szelete a hatósági foglалás (igénybevétel) egyre terjedő körének.

A hatósági zsákmányolás jogszerű volt. Hiszen "igénybevehetőek" voltak mindazon lakások és lakrészek, amelyek ugymond lakatlanok, vagy elhagyottak voltak (pl. ha a tulajdonos nem adta rögtön bérbe valakinek, vagy a bérlő három hónapot meghaladó időn át ismeretlen helyen tartózkodott - kivéve, ha mentesítő bizonyítványt kért és kapott -, vagy ha a bérlő "a bíróság jogerős ítélete alapján félévnel hosszabb tartamu szabadságvesztés-büntetését tölti"(!) stb.).

Nem lehetett igénybe venni a mezővárosi tanyások "második lakását", tanyáját, kivéve, ha az, ugymond, igényjogosultságát meghaladta - ekkor találékonyan "humánus" az eljárás:

32.p.3) Amennyiben a gazdálkodó személynek a gazdaságában (tanyáján) lévő lakása igénybevehető, az igénybevételt rendelő határozatban biztosítani kell, hogy a gazdálkodás folytatásához szükséges udvart és építményeket (istálló, magtár, stb.) akadálytalanul használhassa.

Ez a rendelet pontosan megszabja az indokolt lakásszükséglet mértékét (mely a bérlőkijelölésnél is és az elvételnél, igénybe vételnél is mérvadó): 2 fő/szoba, melybe a házastársakon kívül más, együttlakó kereső személy nem számítható be (az albérlő és a háztartási alkalmazott sem).

A 2 fő/szobán felül plusz lakószobára, helyiségre voltak jogosultak azok, akik

- a háboru után önerőből helyreállították lakásukat,
- akiknek a kézművesipar üzéshez erre mulhatatlanul szükségük volt,
- orvosi műtőt, mérnöki irodát, laboratóriumot tartottak fenn,
- "a közéletben kiemelkedő állást" töltöttek be,
- "magasfoku szellemi munkát" végeztek (a rendeletben tételesen felsorolva).

E kategóriák megemelt indokolt lakásszükséglete előnyt jelentett a bérbeadáskor, védettséget jelentett az igénybevételkor.

Ezzel szemben voltak olyanok, akik egyáltalán nem részesül-hettek a hivatali osztogatásból, az egyéni "találás" jótékony jóváhagyásából (un. bérlőül ki nem jelölhető személyek):

- a munkahelyükre naponta ingázók,
- a településen 1945.jan.1. óta állandó lakóhellyel nem rendelkezők (kivéve közérdek),

- a gazdasági rend védelméről szóló rendelet, a demokratikus államrend és köztársaság védelméről szóló törvény, háborús, vagy népellenes bűncselekmény, vagy más büntett alapján, illetve bérleti joggal való üzérkedés miatt elítéltek (és utána még öt év nem telt el), vagy ezek miatt előzetes letartóztatásban van,
 - a rendőrhatalom alá helyezett (internáltak),
 - az igazoló eljárás során állásuktól, foglalkozásuk gyakorlásától megfosztottak (és öt év még nem telt el).
- (Egyébként minden igénylőnek két tanuval írásban igazolnia kellett, hogy mindebben vétlen).

Mint említettük, ekkor még alapvetően a "talált" cím közvetlen kiigénylése dívik. De van, amikor egyszerre többen is ugyanoda szeretnének beköltözni. Ennek szabályozására kiemelt, előnyben részesítendő kategóriákat állítanak fel (ha nincs az igénylők között ilyen, akkor a kérelem beérkezésének sorrendje dönt). A sorrend - a felsorolásnak megfelelően - a következő volt:

- életveszélyes, romépületből hatóságilag kiköltöztetett,
- visszatért (volt bérlet) hadifogoly, elhurcolt, hat hónapon belül, ha megfelel egyéb feltételeknek is,
- 1939.szept.1. óta állandó lakos, de lakása használhatatlan, illetve egyébként ingázásra kényszerülő közszolgálati alkalmazott,
- földosztásban részesült, de lakás hiányában ott gazdálkodni nem tud,
- maga a bérbeadó és leszármazója,
- visszatért hadifogolynak, elhurcoltnak a lakását visszaadó,
- "a családos, azzal szemben, akinek családja nincs, a családosok közt a többgyermekes családfenntartó" (ez az utolsó a sorrend-ben).

Az utóbbi három kategórián belül még további rangsorolási szempont, hogy az igénylő egyáltalán hadifogoly, elhurcolt volt-e, hadigondozott-e, nemzeti gondozási díjban részesült-e, illetve "akinek a nemzeti ellenállási mozgalomban, vagy a német-ellenes szabadságharcban szerzett érdemeit a ... rendeletek értelmében elismerték".

Az 1948-as lakáskódex tehát, miközben - a háboru utáni fokozatos konszolidációnak megfelelően - láthatóan rendet kíván teremteni a lakásfronton, igaz, utólagos

kompromiszumokkal, s a címre igényléssel továbbra is teret engedve a "lakossági öntevékenységnek", aközben - a háboru alatt már bevezetett jogszabályok bázisán - egy új rend körvonalait teremti meg az igénybe vehető helyiségek körének jelentős kibővítésével, a hatósági zsákmányolás kiterjesztésével, a potenciális bérlők részletesebb rangsorolásával - ahol a "szociális szempont" csak leghátul kullog a sorban.

%

Az igénybe vehető lakások fogyatkozásával, az ellátási nehézségekkel, az erőszakos tévesz-szervezés előli meneküléssel, az újból megindult városba áramlással magyarázhatjuk az 1951 áprilisában Budapesten, majd a többi nagyvárosban is bevezetett letelepedési engedélyezési rendszert (95/1951.(IV.17.)MT. rendelet).

Az 1951-es nagy kitelepitési (internálási) akció Budapesten további jelentős (jogszabályba nem ütköző) zsákmányolási tartalékokat tárt fel. Feltételezhetően részben az ezáltal is kiváltott újabb (illetve az egyébként is továbbfolyó) spontán beköltözések hatására született az az 1951 novemberi BM rendelet, mely gátat akart vetni a fővárosi "önkényes beköltözéseknek". E kifejezést egyébként, tudomásunk szerint, először használó rendelet - mely nem írta elő a kilakoltatást - megpróbálta a házfelügyelőket felhasználni a spontán beköltözések megállítására. A kilátásba helyezett retorziókkal láthatóan nemcsak a beköltözők, hanem a

megszilárdítását" (új, máig hatáson kifejezés!) is megkísérelték.

5264-2076/1951.BM.(BK.23.)sz. Budapest fővárosban az önkényes beköltözések megakadályozása és az üres lakások bejelentése.

Még ma is előfordul, hogy egyes személyek az illetékes hatóság beutaló határozata nélkül a főváros területén üresen álló lakásokba (helyiségekbe) önkényesen beköltöznek.

Ez az önkényes eljárás mélyen sérti az állampolgárokat egyaránt kötelező állami fegyelmet, a szocialista törvényességet és zavarja a helyi tanácsoknak a dolgozók érdekében kifejtett lakásgazdálkodási munkáját.

Éppen ezért az állampolgári fegyelem megszilárdítása és a dolgozók jogos érdekeinek megvédése céljából a fővárosban az önkényes beköltözések megakadályozása végett az alábbiakat rendelem:

1.p. Lakásokat és lakás céljára szolgáló helyiségeket csak a budapesti városi tanács végrehajtó bizottságának, illetőleg a kerületi tanácsok végrehajtó bizottságának beutaló határozata alapján lehet elfoglalni.

2.p. Önkényes beköltözést követ el az a személy, aki az illetékes hatóság beutaló határozata nélkül, akár erőszakkal, akár fondorlatos úton lakásba, vagy egyéb helyiségbe beköltözik, vagy a beköltözést megkísérli.

Az önkényes beköltözést elkövetők ellen bünvádi eljárást kell indítani.

3.p. A házfelügyelő az önkényes beköltözést köteles megakadályozni.

4.p. Amennyiben az önkényesen eljáró személy a házfelügyelő felhívása ellenére a törvénytelen eljárást folytatja, köteles a házfelügyelő a Budapesti Rendőrfőkapitányságtól karhatalom kirendelését kérni.

5.p. A Budapesti Rendőrfőkapitányság az akár személyesen, akár távbeszélőn történt bejelentés alapján a karhatalmat azonnal kirendelni köteles.

7.p. A házfelügyelő köteles a jelen rendelet megjelenése után megüresedett lakásokat, helyiségeket a megüresedés beálltától számított 8 órán belül az illetékes hatóságnak, illetve az Ingatlankezelő Vállalatnak is bejelenteni.

9.p. Az a házfelügyelő, aki a rendeletben foglalt kötelezettségének nem tesz eleget, vagy az önkényes beköltözővel összejátszik kihágást követ el és 1000 Ft-ig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.

(Sztintén nagyon szigorú megítélés alá estek ebben a korban az ún. "önkéntes kilépők", utcára azonban őket sem lehetett kilakoltatni. Haladéktalanul el kell hagyniuk szolgálati lakásukat, azonban a tanácsnak - a régebbi jogszabályoknak megfelelő szellemben - gondoskodnia kell szükségükben történő elhelyezésükről.)

A "nagy fordulat" a lakásfronton nyilvánvalóan az 1952. februári államosításhoz köthető². Mindaddig lényegében a legkülönbözőbb tulajdonosi jogositványok csorbításáról, elrekvirálásáról beszélhetünk, ekkor azonban maga a magántulajdon lett "elkommunizálva". A házingatlanokon kívül ez bizonyos esetekben az ingóságokra is kiterjedt. A tulajdonosok - akik maradhattak lakásukban - egycsapásra állami tulajdonú lakások bérlőivé váltak. Az ellenszegülés, kijátszás szigorúan büntetendő büntettnek számított. Például "lakásgazdálkodási" szempontból, ezzel a lakások újabb körére tették rá a kezüket az osztogató hatóságok, amúgy önkényesen.

A magántulajdonban lévő házak tulajdonosainak egy része házingatlanain a legszükségesebb felújítási munkálatokat sem végzi el. Ennek következtében a népgazdasági értéket képviselő házingatlanok állaga rohamosan romlik.

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa abból a célból, hogy:

- népgazdaságunkat megóvjja a házingatlanok állagának romlásából eredő kártól,
- megszüntesse a volt uralkodó osztályhoz tartozó elemek házingatlanból eredő, munka nélkül szerzett jövedelmét...:

1.p. A jelen törvényerejű rendelettel összes alkatrészeikkel és tartozékaikkal együtt állami tulajdonba vétetnek:

4 15/1952.(II.20.)M.T. Az önkényesen kilépők és fegyelmi uton elbocsájtottak szolgálati lakásainak kiürítéséről.

5 1952.évi 4.sz. törvényerejű rendelet egyes házingatlanok állami tulajdonbavételéről.

a) mindazok a magántulajdonban álló házingatlanok (lakóházak, villák, öröklakások, üzletházak, üzemházak, raktárak stb.), amelyeket, vagy amelyeknek egyes részeit bérbeadás útján hasznosítják,

b) a tőkések, egyéb kizsákmányolók és a megdöntött társadalmi rendszer népelnyomó elemeinek házingatlanai, abban az esetben is, ha azokat nem bérbeadás útján hasznosítják.

Utóbbiakról, ha nem laktak állandóan az adott lakásban, az ott lévő butoraikat, tárgyaikat, ingóságait is elvették. Meghagyták a "dolgozók" legfeljebb 6 lakószobás lakását, az üdülőket. A belügyminiszter "indokolt" esetben egyedi mentesítést adhatott. A pöre birtokbavételt tetézte, hogy a volt tulajdonosok korábbi, állammal szembeni tartozásai (pl. adó, illeték stb.) fennmaradtak, míg a most már új tulajdonost, az államot terhelő követeléseket egyszerűen semmisnek nyilvánították. Mint tudjuk, a rendelet kártalanítást írt elő -"10.p. Az 1.p-ban meghatározott házingatlanok állami tulajdonbavétele kártalanítás mellett történik. A kártalanítás módját és mértékét külön jogszabály állapítja meg." -, az ezzel kapcsolatos jogszabályok azonban maig nem születtek meg.

z

Az államosítás utáni állapotot egy évre rá az 1953-as átfogó lakásrendelet rögzíti. Ez a rendelet az 1948-as

6 11/1953.(III.24.)M.T.sz.rendelet a lakások és egyéb helyiségek bérleti jogviszonyának rendezéséről és a 2252/1953.(IX.23.) Könyvüipari Miniszteri végrehajtási utasítás.

lakáskódex óta foganatosított számos változtatást figyelembe véve, teljesen szakított a korábbi lakásügyi jogszabályok felépítésével, "filozófiájával". A hangsúly a dominánsan magántulajdonu lakás-bérlet általános szabályairól és a mintegy tíz éves "átmeneti" szabályokról egyértelműen az állami tulajdonban lévő lakások kiutalására és bérleti viszonyainak szabályozására helyeződik át (lényegében ezeket érvényesítik a magánbérleteknél is).

A háboru eleje óta érvényben lévő un. igénybevételről itt már szó sem esik, maga a gyakorlat nem szűnik meg, csupán egyszerű "kiutalássá" konszolidálódik. A polgárok továbbra is maguk nézhetik ki azt az üres, vagy megüresedett lakást, lakás céljára alkalmas egyéb helyiséget, "üresen nem álló, de kihasználatlan lakószobát", amelyre igénylésüket beadják. 1945 után a hatóságoknak ilyen esetben 48 órán belül határozatot kellett hozniuk, ez most 5 munkanapra bővült. Vagyis 5 napig fogadtak el további igénylőket ugyanarra a lakásra (a jó információkkal rendelkezők nem kis öröme), majd lezárták az igényléseket, megvizsgálták az igénylők és a kiigényelték lakásviszonyait, az előírt preferenciák alapján döntöttek és kiutaltak. Ujdonság, hogy a döntés előtt a lakás bérlőjét, használóját is meg kellett hallgatni (ennyi, nem több).

Az 1953-ig érvényben lévő rendeletek rangsorolásait alapvetően a politikai fordulat (elitcsere) és a háboru utáni újjáépítés követelményei szabták meg. 1953-ra a "szocialista termelő munka" és a demográfiai szempontok kerültek előtérbe. Ha ugyanazt a lakást többen igényelték, akkor előnyben kellett részesíteni (sorrendben) a termelésben, a munkában érdemeket

szerzett dolgozókat, a családostokat a család nélküliekkel szemben, a többgyerekeseket, a fiatal házásokat, az életveszély, egészségi ártalom miatt lakásukat elvesztőket, a munkahelyükhöz közelebb kerülőket.

A kiutalásban nem részesíthetők köre lényegesen szűkült (nem számít, hogy mióta lakik az illető az adott településen, nem kizáró ok a B-lista, a köztörvényes bűncselekmény), maradt a Népköztársaság és a népgazdaság elleni büntett miatt elítéltek kizárása (ennek kihatása 5 évről 3 évre csökkent).

Továbbra is külön csoportot alkotnak azok, akik az általános (2 fő/szoba) szabálytól eltérően többletszobára is jogosultak:

a) az Országgyűlés tagjai, az államhatalom és államigazgatás országos és helyi szerveinek, a politikai, társadalmi, tudományos, gazdasági, egészségügyi, népművelési, országos, megyei és járási szerveknek, valamint az államhatalom és államigazgatás legalább járási területre illetékes intézeteinek, intézményeinek vezetői és vezetői helyettesei (vezető, helyettese, főosztályvezető, osztályvezető),

b) az MTA rendes és levelező tagjai, a tudományok doktorai és kandidátusai, az egyetemi és főiskolai tanárok, docensek, adjunktusok és tanársegédek, az Írószövetség és más művészeti szövetségek által többletszobára jogosultaként igazolt művészek, költők, írók, újságírók, a bírák és ügyészek, a tervezőmérnökök, a gyakorlóorvosok és ügyvédek, a tanintézetekben tanító és szakfelügyeleti tanárok és tanítók,

c) akit a főfelügyeleti szerv (Minisztertanács, minisztérium, közvetlenül a Minisztertanács felügyelete alá tartozó szervek) vezetője, vagy külön meghatalmazott megbízottja arra jogosultnak igazolnak.

A korabbinál szélesebb kör merithetett e preferenciából, s mélyebben is merithettek, tekintve, hogy már nem egy, vagy legfeljebb két szobára korlátozódik e lehetőség, a plusz szobák számát nem szabályozzák. A megfelelő érdekkapcsolatok, összeköttetések bő teret nyerhettek az egyedi elbirálás, a "jogosultnak igazolás" bevezetésével. Ugyan nem jogosultak, de azért indokoltnak ítélt esetben többlétszobában részesíthetők azok a nem "magasabb szellemi munkával foglalkozó" egyszerű dolgozók is, akiknek családjában fertőző, fertőzésgyanus családtag is él.

1953-ban megszűnt az addigi kétféle - rendes és rendkívüli (azonnali) - felmondás, s maradt csak az utóbbi, ez vált a felmondás általános formájává. Ha a bérlőnek felmondtak (mert a Népköztársaság, a népgazdaság ellen elkövetett bűntett miatt egy évnél hosszabb szabadságvesztés büntetésre ítélték, vagy mert felszólítás ellenére sem fizette ki a lakbért, vagy mert a "szocialista együttélés szabályaival" ellentétes, megbotránkoztató, türhetetlen magatartást tanusított, vagy mert a lakást, a házat nem rendeltetésszerűen használta, rongálta, vagy mert a karbantartást, helyreállítást akadályozta), akkor fellebbezés esetén csak bírósági uton lehetett érvényesíteni a felmondást, majd kérvényezni a lakás kiürítésének végrehajtását. A "kiürítés végrehajtásakor" továbbra is feltétel, hogy a helyi hatóság gondoskodjon az elhelyezésről. Ugyanakkor az 1953-as rendeletből szemérmesen eltűnik a kilakoltatás kifejezés, mint ahogy hajléktalanokról sem szól már e szabályozás.

A rend megteremtése felé vezető úton felemás helyzetbe kerültek a spontán, "önkényesen" lakásfoglalók. Egyfelől 1953-ban már nem "jogosítják" utólag, visszamenően ezeket a lakásfoglalásokat, sőt 2 havi elzárással, vagy 5000 forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetik e cselekményt (ugyanilyen büntető megítélés alá esnek az engedély nélkül bérbeadók - értsd pl. házkézelőségi dolgozók, vagy magántulajdonosok - és azok, akik nem jelentik be időben a lakásüresedést), ugyanakkor viszont nincs szó kilakoltatásukról, vagyis implicite, akár maradhatnak is...

Ugy tűnik, hogy az államosításban kicsucsosodó hatósági zsakmányolás, rekvirálás nemcsak győzedelmeskedett, s legyűrte - részben magábaépítette, elitje számára kisajátította - a spontán lakossági birtokbavételt, de egy kicsit "tul jól" is sikerült.

A lakossági építési kedv a mélypontra zuhant, miközben a központilag elbírányzott lakásszámnak is csak a fele valósult meg. Ezért már 1953-ban elkezdtek - módjával - serkenteni a családiház-építést⁷, az építkezőknek a "kötött lakásbérleti rendelkezések" alóli mentességet ígérték⁸, sőt - ez korábban elképzelhetetlen lett volna - már azt is megengedték, hogy a tulajdonos a saját lakásába beköltözhesen használóként, ha a lakás megüresedett (igaz, ehhez formálisan a helyi vb kijelölő

7 1/1954.(II.28.)Város és Községgazdálkodási Miniszter A magánerebből történő lakóházépítés, bővítés és helyreállítás előmozdításáról.

8 2/1954.(V.13.)VKGM A lakás és egyéb helyiségek bérleti jogviszonyának rendezéséről szóló rendelet módosításáról.

határozata kellett)⁹. A telkeket sem korábban, sem később nem államosították, azonban ebben az időben is városon és vidéken egyaránt sok házhely állt üresen, mert tulajdonosa nem tudott a juttatott területre házat építeni. Ezeket most a helyi tanácsok "igénybe vehették" és az új, házépítő igénylőknek újraeloszthatták¹⁰. 1956 októberéhez közeledve feloldják az - addig is teljesen hatástalannak bizonyult, a nagyvállalatok részéről is bírált - fővárosi letelepedési tilalmat¹¹, a lakásépítés serkentése érdekében 1956 tavaszán megpróbálják újraéleszteni a lakásszövetkezeti formát is¹², s közvetlenül az októberi események előtt egy új, komplex lakásrendeletet adnak ki¹³.

%

Az 1956-os lakásrendelet sorsa igen sajátosan alakult. Szeptember 30-án adták ki a rendeletet, azzal, hogy majd november 1-én lép életbe. Közben azonban - melleleg - lezajlott egy forradalom és egy ellenforradalom. A lakásrendelet végrehajtási rendelete csak 1957. március 7-én

9 12/1954.(II.14.)M.T.sz.rendelet a lakások és egyéb helyiségek bérleti jogviszonyának rendezéséről szóló rendelet módosításáról.

10 1045/1954.(VI.23.)sz.M.T.határozat a földreform során, vagy később juttatott és még be nem épített házhelyekről.

11 24/1956.(VIII.1.)M.T. A letelepedés engedélyhez kötéséről.

12 11/1956.(IV.24.)M.T.Lakásszövetkezetek szervezéséről és a szövetkezeti társasházak építéséről.

13 35/1956.(IX.30.)M.T.sz.rendelet a lakásbérletről.

születik meg, azzal, hogy a kihirdetéskor hatályba lép¹⁴. Az e sajátos viszonyok közepette megszületett rendeletek - némi módosításokkal - egészen 1971-ig meghatározzák a lakásügy szabályozását! Azonban a "zavaró körülmények" indokolttá tették, hogy a végrehajtási rendelet kiadása előtt 5 nappal (március 2-án) ún. átmeneti rendelkezéseket léptessenek életbe¹⁵. Ezekről később szólnunk. Nézzük először magát az alaprendeletet.

Az 1956-os lakásrendelet, bár általában követi az 1953-as rendelet szellemét, annál sok tekintetben mégis lényegesen szigorubb. Ekkorra már, a korábbiakhoz képest konszolidálódtak, kiépültek a lakáselosztó hatóságok, némi állami építés is megindult, s ez praktikus alapot szolgáltatott ahhoz, hogy az egész lakásigénylési és -elosztási rendszer "filozófiáját" gyökeresen új alapokra helyezzék.

Ennek lényeges eleme, hogy lényegében megszűnt - bár még nem teljesen - a konkrét, kinézett címre beadott igénylés rendszere. Ezt a hatáskört most már dominánsan a lakásügyi hivatalok vették a kezükbe. A lakásbérlethez jutni szándékozók a hivatalnál sorbanálló igénylökké váltak. Általános lakásigénylésük beadása után már nem volt semmilyen határidő, hogy mikor kell a lakásügyi hatóságnak döntést hoznia, pusztán "nyilvántartásba vették" az igényt. Ekkortól nem az

14 15/1957.(III.7.)Korm.sz.rendelet a lakásbérletről szóló 35/1956.(IX.30.)M.T.sz.rendelet végrehajtásáról.

15 1027/1957.(III.2.)Korm.sz.határozat a lakásbérletre vonatkozó átmeneti rendelkezésekről.

"igényjogosultságot" vizsgálták, hanem az igénylő lakáskörülményei alapján a "rászorultság mértékét" (ez közelebből nincs meghatározva). A kiutalásnál figyelembe vett preferenciák megegyeznek az 1953-ban kialakított preferenciákkal, változás csak annyi, hogy a romos, életveszélyes, egészségtelen lakásban lakók és a lakástalanok ismét (az 1953 előttihez hasonlóan) az élre kerültek.

A kiutalásban nem részesíthetők köréből kikerültek a Népköztársaság és a népgazdaság elleni cselekmény miatt elítéltek, viszont fölkerültek a tiltó listára a kiutasítottak (kitiltottak) és az önkényes lakásfoglalók (ők az elfoglalt lakás bérlői nem lehettek).

Az un. "indokolt lakasszükséglet" (1948), melyet az 1953-as rendelet egyszerűen "igényként" aposztrofált, "a jogos lakásigény mértéke"-ként fogalmazódik meg 1956-ban. A mérték (2 fő/szoba) nem változik, viszont eltérést jelent a korábbiaktól, hogy az albérlőt és a háztartási alkalmazottat is be lehetett számítani.

A külön szobára jogosultak csoportja 1953-hoz képest lényegében nem változik. E kör egy új csoporttal bővült: "A lakásügyi hatóság indokolt esetben különszobát biztosíthat annak a fizikai dolgozónak, akit a népgazdaság szempontjából jelentős találmányai, újításai erre érdemessé tesznek.", egy másik csoporttal pedig szűkült: "Ipari, vagy kereskedelmi tevékenység folytatása céljára lakásban szobát (munkaszoba) juttatni nem lehet."

Az immár állami tulajdonra épülő lakásbérleti viszony már ekkor sajátos, ún. kvázi-tulajdonosi megoldásokkal "gazdagodik" (a bérleti jog könnyebben elcserélhetővé, szabadabban folytathatóvá és örökölhetővé vált, immár az ún. eltartási szerződések alapján is). Az elrekvirálható, "felszabadítható", kiüríthető, vagy éppen üres lakások számának a beszűkülése következtében, hosszú távon, ezek az ún. "bérleti jogosultságok" váltak a lakók és a lakásokat praktikusan birtokló lakáshivatalok egyik fő harci terepévé, a bérlők "spontán" törekvéseit, mozgásait hol jogszabályokkal is kénytelenek voltak utólag jóváhagyni, hol újabb szigorításokkal próbálták ezeknek gátat vetni.

A bérleti viszony felmondásának lehetséges okai 1953-hoz képest változatlanok maradtak (csak a Népköztársaság és a népgazdaság elleni büntett esik ki az okok közül). Apró kis jogi változás, hogy míg korábban a felmondás automatikusan érvénybe lépett, hacsak a bérlő nem nyújtott be írásban fellebbezést (ekkor a bérbeadónak bírósághoz kellett fordulnia), addig 1956-tól a felmondás csak akkor lépett rögtön érvénybe, ha azt a bérlő írásban elfogadta(!), különben a bérbeadónak mindenképpen bírósághoz kellett fordulnia. Ráadásul ha ezt nem tette 8 napon belül, akkor a felmondás hatályát veszítette.

Ugyanakkor felmondás nélkül (eredeti értelemben "rendkívüli felmondással"), automatikusan megszűnt a bérleti joga annak, akit kitiltottak, kiutasítottak az adott településről és (új kategóriaként) azoknak, akiket a bíróság tiltott kéjelgés, illetve szobáztatás miatt elítélt. Továbbra is fennmaradt -

mint látni fogjuk, napjainkig - a lakás hatósági igénybevételének a lehetősége abban az esetben, ha a bérlő ugymond elhagyta lakását. Az igénybevétel elkerülése érdekében 30 napnál hosszabb eltávozás (üdülés, kórház, katonaság, munka stb.) esetén "mentesítő bizonyítványt" kellett kérni. (Többek között "azokat a dolgozókat, akik az ötéves terv nagylétesítményeinek megvalósításánál dolgoznak és állandó bérleti jogviszonyt ott nem létesítettek, munkaviszonyuk tartamára az állandó lakóhelyükön levő lakásokra mentesség illeti meg.")

A kialakított Rendszerben - amint az az 1956-os lakásrendelet következő passzusaiból számunkra kitűnik - az önkényes beköltözés már súlyos devianciának számít, a tulajdonos-hivatal megtorolja, ha az övéből akar valaki spontán módon zsákmányolni. A bérbeadónak (HKI, házmester) azonnal jelentenie kell a lakáshivatal (elsőfoku hatóság) számára az önkényes beköltözést. Az igénybe vehető, megüresedő lakást vagy lakrészt is legfeljebb 3 napon belül jelenteni kell (különben bírságot vetnek ki, igaz, maximum 1000 Ft-ot, szemben az eddigi 5000 Ft-tal).

Az önkényes beköltöző nem maradhat az elfoglalt lakásban, (ettől még elvben más lakás kiutalható számára, hiszen a rendelet ezt tételesen nem tiltja), viszont meg kell fizetnie az 1000 forintig terjedő bírságot és jogszabály szerint az adott lakásból azonnal ki kell lakoltatni. Ha máshova nem megy, akkor az utcára, ha kell, karhatalommal. 1956-tól nincs elhelyezési kötelezettség. (A jogcím nélkül visszamaradtak - albérlők, távoli rokonok, felemás eltartók stb. - helyzete sem

sokkal rózsásabb, ők ugyan bérlőül is kijelölhetők, de ha a lakáshivatal úgy dönt, akkor akár rendőri úton is kirakhatók.)

Bo.p.(3) A bérleti jogviszony megszűnése után a lakásban jogcím nélkül visszamaradt személyt a lakásból ki kell költöztetni. Ilyen esetben az elsőfoku lakásügyi hatóság dönt a kilakoltatott személy elhelyezése kérdésében.

(5) Az első fokon eljáró lakásügyi hatóság a végrehajtás akadálytalan foganatosítása érdekében az illetékes rendőri szerv útján rendőri karhatalmat vehet igénybe.

(6) Azt, aki valamely helyiséget jogtalanul önkényesen elfoglal, a helyiségből a végrehajtásra vonatkozó szabályok mellőzésével - előző lakásába, vagy ha ez nem lehetséges, akkor más lakás biztosítása nélkül - haladéktalanul ki kell költöztetni.

Azonban e nagy szigorúság alól is van kibuvó, hogy ne legyen olyan egyszerű, egyértelmű a helyzet: a "karhatalmi kihelyezésre, kilakoltatásra" kerülő kérelmére - "súlyos betegség, leküzdhetetlen akadály" esetén - a végrehajtás foganatosítását fel lehetett függeszteni (legfeljebb 60 napra, de utána ezt újra meg lehetett ismételni).

1956. október 23-a után megismétlődik az 1919-et, 1945-öt követő spontán lakásfoglalási hullám. A lakásinségtől szenvedő lakosság egy része - az elsöpört, megrendült hatóságokat figyelmen kívül hagyva - zsakmányolta a disszidensek, eltavozottak lakásait, az elosztásra épülő félig kész lakásokat. A hatalom a köznyugalom érdekében - időlegesen - meghátrálásra kényszerült.

A Kormány megállapítja, hogy az 1956. október 23-i események következtében az 1956. évben befejezendő lakások elosztásáról szóló minisztertanácsi határozat végrehajtása részben lehetetlenné vált. Ezért a Kormány a 3393/1956(IV.4.)sz.M.T. határozat 1.pontját - a már megtörtént lakáselosztások érintetlenül hagyása mellett - hatályon kívül helyezi.
"Honfoglalás" a Fiastyuk utcában (Népakarat, 1957. jan. 17.
Lendvai Vera)

A Fiastyuk utcában 2000 lakás készül. Ebből egy-két épületre való már majdnem készen állt. De a házak zöme szinte teljesen használhatatlan: se ajtaja, se ablaka, se padlója. Vízből, villanyról és gázzal beszélni sem lehet. Még a fűtés is lehetetlennek látszik. Mégis laknak már bennük.

Fordítva felrakott furnirajtókon - a laikus is láthatja, hogy nem odavalók - nagy betűkkel kiírva: "Foglalt, hat gyerekek, Takácsék".

És így van ez végig, szinte mind a 386 lakás ajtaján, amelyeket most foglaltak el október után.

Kik laknak ezekben a házakban? Többnyire olyanok, akik szörnyű lakáskörülményeik miatt törvényt, hivatalos utat felrugtak és megszállták a Fiastyuk utcai telepet. Matolcsi Gézaék például mosókonyhában laktak a Szegedi uton. Amint az anyós elmondja, nem jöttek volna ide, de mindenki foglalt egy lakást, hát ők sem akartak lemaradni. Nekik a tanács már régen megígérte, hogy kapnak lakást. (...)

A legnagyobb bajban mégis mi vagyunk - mondja az építészvezető, Cserép Tibor. Az építkezés során ideiglenesen, hevenyészve bekötöttük minden házba a villanyt. Most, bár életveszélyes, ezt használja boldog-boldogtalan. Naponta 1000-1100 kiló wattot égetnek el a lakásokban. Már felszólítottuk az itt-lakókat, hogy fizessenek, mert kikapcsoljuk a villanyt. 160 forint jutna egy családra, de hallani se akarnak róla.

A rendőrségnek is van itt bőven dolga. Szinte minden nap razziáznak. A több száz lakásban ugyanis - senki sincs bejelentve. Miután önkényes beköltözőkről és lakásoknak nem számítható épületekről van szó, nem fogadják el a bejelentkezést.

A tanács eddig tehetetlen volt. Most ugyanis mind a 386 önkényesen beköltözőt ki kellene lakoltatniuk, de legtöbbjüket már vissza sem küldhetik a régi lakásba, mert azt vagy elfoglalta más, vagy valóban lakhatatlan. ... Amikor mi az egyik tanácsstaggal kint jártunk, volt, aki azt mondta: "Szó nélkül kimegyek, ha adnak rendes lakást."

A sok gonddal küszködő emberek izgalmára persze fel kell készülnie a tanácsnak, ha most, januárban megkezdzi az egész település zürzavaros ügyének felülvizsgálatát. Nehéz lesz a munka, hiszen igen sok a törvénytelen lakásfoglalás - de mégis minden esetben igazságosan kell döntenie, egyéni mérlegelés alapján.

A Kádár-kormány március 2-i "átmeneti" rendelkezései, melyek a tömeges akciókra reagálva az önkényes lakásfoglalásokat akarják utólagosan helyre tenni, felélesztik, sőt átmenetileg a középpontba helyezik a hajléktalan kategóriát. Igaz, a hajléktalanság sajátos, "korhü" meghatározását adják, de ez az, ami mentén az önkényes

lakásfoglalókat utólag két nagy csoportra osztják, a volt hajléktalanok bentmaradhatnak az elfoglalt lakásban, a többieknek - a jogszabály szerint - menniük kell.

Az 1956. október 23-át követő események során - elsősorban a fővárosban - nagy számban történtek önkényes lakásfoglalások. Ily módon a hajléktalan személyeken kívül olyanok is jutottak más lakáshoz, akiknek addig is volt lakásuk. A hajléktalanná vált személyek mielőbbi elhelyezése is gyakran elkerülhetetlenné tette a lakásbérletről szóló rendelet rendelkezéseinek megszegését. ...

A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány - annak érdekében, hogy a törvényes rendet a lakásbérlet területén is helyreállítsa - az alábbiakat határozza:...

(3)p. E határozat alkalmazása szempontjából hajléktalanoknak kell tekinteni:

- a) a harcok során lakhatatlanná vált lakások volt használóit,
- b) az 1956. évi földrengés és árvíz során hajléktalanná vált és időközben el nem helyezett személyeket,
- c) a hatóságilag nyilvántartott romos és életveszélyes lakások bérlőit,
- d) a zsufolt, egészségtelen lakások bérlőit,
- e) az albérlőket, a korábban különélt és az 1956. október 23-a és december 31-e közötti időszakban összeköltözött családtagokat, feltéve, hogy az eredeti állapot vissza nem állítható és családi körülményeik ezt indokolttá teszik.

Az ily módon definiált hajléktalan önkényes lakásfoglalókra az 56 szeptemberi lakásrendelet szigorú előírásait nem volt szabad alkalmazni. Mint a határozat kimondja: "(4)p. A hajléktalan személyeket az általuk elfoglalt lakás bérlőjéül kell kijelölni a rendelet egyéb rendelkezéseinek - így különösen a jogos lakás-igény mértékére vonatkozó rendelkezések - figyelembevételével."

Egészen más volt jogilag a helyzet a "nem hajléktalanokkal". Az ilyen önkényes lakásfoglalókat előző lakásukba vissza kellett költöztetni, vagy szükséglakást kellett nekik adni és meg kellett fizetniük a pénzbürságot.

Rendet teremtenek a lakásdzsungelben. Emberségesen, igazságosan bírálják el az önkényes "honfoglalók" ügyeit
(Népszabadság, 1957. április 9. Lőrincz János)

Budapesten több mint 10.000 lakást foglaltak el önkényesen az októberi események után. Mi lesz a "honfoglaló" lakókkal? Már eldőlt ez a kérdés, hiszen ügyeik elbírálására határozatokat hozott a Minisztertanács.

Most aztán nem panaszkodhatnak munkahiányra a kerületi tanácsok lakáshivatalai. ..őbudán mintegy 450 önkényes beköltözés történt. Ez aránylag nem sok. ...Itt, a III.kerületben a Hunor utcában és a Bogdáni uton épült új házakban 400 lakást foglaltak el önkényesen. Érdekes, hogy a "honfoglalók" nagy része nem őbudai, hanem újpesti, angyalföldi, zuglói, de jöttek Csepelről is...

Mint Radics Rudolf VB elnökhelyettes elmondta, sor kerül számos kényszercserére. Suvoda Pál és felesége például a Bogdáni uton szoba-konyhas lakást foglalt. Előbbi lakhelyükön hét személy lakott egy szoba-konyhas lakást. Suvodának részére tehát indokolt lenne a kiutalás. Mégis előfordulhat, hogy nem kapják meg. Sok olyan lakás van őbudán, ahol 12-en laknak egyszobás lakásban! Ebben az esetben cserélniök kell egy nagyobb családdal.

Az esetek jelentős részében viszont indokoltnak látszik a végleges kiutalás. Horváth László feleségével és másfél éves gyerekével például, háromszor-három méteres szükség lakásban lakott az V. kerületben és onnan ment lakást foglalni a Hunor utcába. Bizonyos, hogy az ő igényjogosultságukon egy percig sem vitatkozik majd a döntőbizottság.

A XI. kerületben a tanácsnak jóval nehezebb a dolga, hiszen 900 önkényes beköltözést és mintegy 2000 lakásügyet kell most felülvizsgálnia.

"Nagyon rövid a felülvizsgálat határideje. Legjobb akaratunk ellenére sem végzünk minden ügyvel április 30-ig..."

A legtöbb esetben a XI. kerületi Tanács lakáshivatala is megadja majd a kiutalást. Ők is azt tartják: "Aki rászorult a lakásra, azt nem háborgatjuk, de aki a zavarosban halászva mások elől vette el a lakást, azt nem hagyjuk meg jogtalanul szerzett birtokában..."

A "jogos" és "jogtalan" önkényes lakásfoglalásra vonatkozó utolagos, átmeneti rendelkezések március 2-től április 30-ig lettek volna érvényben (eddig az ilyen ügyeket rendezni kellett volna), április 28-án azonban egy újabb határozattal meghosszabbították a határidőt...

A Nagy Zsákmányolás nyers, látványos (a jogszabályokban is jól tetten érhető) hőskorszaka ezzel véget ér. Visszatér és egyre jobban kiépül a jog Rendje. A kisémmizettek, az elit és a többiek hol illegális, hol legalizált harca azonban a lakásszférában is tovább folyik.

Nem említettük például, hogy 1956-ban a hatóságok - a lakossági sérelmek, a magánlakás-építés serkentése és egyéb motivációk miatt - meghátráltak a magántulajdonu lakások igénybevétele terén is, amikor kimondták, hogy az un. személyi tulajdonu szabad rendelkezésű lakásokra sem az igénybevétel, sem a jogos lakásigény mértékének szabályai nem vonatkoznak, s a rendelet kihirdetése után megkötött magánbérleti szerződések másik lakás biztosítása nélkül is felmondhatóak lettek. Az "új helyzetben", 1958 tavaszán e liberálisabb pontokat külön rendeletben korlátozták¹⁶. A korlátozás lényege nem más, mint hogy 1959 végéig felmondási tilalmat és igénybevételi lehetőséget mondtak ki arra az esetre, ha a (potenciális) bérlő "a néphadsereg, a Belügyminisztérium vagy a határőrség hivatásos állományu tisztje, vagy tiszthelyettese volt". (E moratóriumot egyébként lejárta előtt egy hónappal meghosszabbították és csak 1963 végén oldották fel, részlegesen.)

Az un. "társadalmi tulajdonban lévő lakások és a személyi tulajdonban lévő, tanácsi rendelkezés alatt álló lakások", illetve lakrészek hatósági igénybevételét már 1956-ban

16 30/1958.(IV.15.)Korm.sz.rendelet a lakásbérletről szóló 35/1956. (IX.30.)M.T.sz.rendelet módosításáról.

általában szűkebb körre szorították, 1960 elején azonban (egyébként az első 15 éves lakásépítési terv kihirdetésével párhuzamosan) az új politika jegyében - nem de jure, viszont de facto - lényegében elismerték az e szférában kialakult helyzetet: elvétel helyett ún. lakbérpótlékkal (sajátos lakbéremeléssel) büntették a jogosnak elismertnél nagyobb lakásban élöket¹⁷. Ezzel - "a meglévő lakásállomány jobb kihasználásának, illetőleg állami erőből történő tömeges lakásépítés útján való növelésének előmozdítása, továbbá a kedvezőtlen lakásviszonyok következtében kialakult albérleti és ágybérleti uzsora megszüntetése céljából" - a lakásgazdálkodók és a bérlők között egy merőben új, a bérlők anyagi viszonyaival kalkuláló harci terepet nyitottak meg. A cél továbbra is "a tartalékok feltárása": "Abból a célból, hogy a bérlők lakásuk megfelelő kihasználásáról gondoskodhassanak, illetőleg a jogos lakásigényüket meghaladó lakásukat kisebb lakásra elcserélhessék, a lakbérpótlékfizetési kötelezettség 1961. évi január hó 1. napján veszi kezdetét."

Az 1956 októbere előtt megalkotott lakásrendeletet majd csak 1971-ben váltja fel egy újabb - a szakértők értékelése szerint az "elmaradt reform" jegyében született - lakáskódex, azóta újabb átfogó rendelet nem készült. Természetesen számos jogszabály, módosítás szabályozta újra meg újra a hatóságok

17 13/1960.(I.10.)Korm.sz.rendelet a lakbérpótlékról, az albérleti és ágybérleti díjakról.

és az azokhoz közelálló, illetve a laikus állampolgárok különböző csoportjainak részesedését a már meglévő és új lakásvagyonból. A küzdő felek megpróbálták megőrizni, megtartani a már birtokukba került vagyont, jogosultságot (a bérlők az örökölhetőség, elcserélhetőség kiterjesztésével, majd vásárlással, a bérbeadók az ilyen törekvések korlátozásával, visszavásárlással, a volt tulajdonosok, vagy csak korlátozottan tulajdonosok szintén visszavásárlással stb.).

Az "elit" a nyers zsákmányolás korát követően egyre attételesebben meritett - a redisztribúció kiépitett rendszerén keresztül - a nagy közös kalapból. A rekvirálás korai szakaszában az általános és kihirdetett (korábban tárgyalt) jogszabályok biztosították, hogy az új elit természetes, jogilag fedezett úton jusson hozzá a legjobb lakásokhoz. A lehetőségek relatív szűkülése, újabb és újabb csoportok belépése miatt más megoldásokat is keresni kellett. Ezt a célt szolgálta a szolgálati lakások körének igen jelentős kiterjesztése, a lakások elosztásában a vállalatok, majd a főhatóságok közvetlen szerepének a megnövekedése. (Az új lakásokat például éves elosztási terv alapján a minisztertanácsi ülésen osztották szét az ágazatok, főhatóságok között, majd azok az alájuk tartozó szervek, vállalatok között...) A máig élő "bérlőkijelölési jog" az 50-es években élte virágkorát - lényegében a helyi lakáshivatalok rovasára -, azóta formát váltva feléledt már vállalati (munkás)lakásépítésként a 70-es években, munkahelyi pénz-, hiteltámogatásként az utóbbi évtizedben.

A hagyományos zsákmányolási formák sem veszték ki teljesen. Az elhaltak, disszidensek lakásainak igénybevételén keresztül, s főleg az un. K-lakások rendszerén keresztül biztosítható volt, hogy az elit egy szűk köre szabadon elfoglalhassa az öt ugymond megillető lakásokat. Ezek azonban jellegzetesen az általánostól eltérő szabályok alapján történtek már, belső utasítások, informális összefonódások révén.

A többségre vonatkozó általános szabályok adták a szélesebb kör számára a lehetőséget, hogy áttételesebb módon meríthessen abból a bizonyos közös kalapból (az OTP értékesítésű tanácsi lakások, a tanácsi építésű családi házak, a vállalati lakásépítés, a jobb telkek olcsó megvásárlása, a helyi tanácsi hitelek révén és még számtalan uton-módon).

E szövevényes rendszer felfejtésébe itt nem bonyolódunk, maradjunk csak az "alsóbb régiókban", elsősorban az un. önkényes lakásfoglalóknál.

%

Az 1971-es lakásrendelet nagy vonalakban mit sem változtatott az önkényes lakásfoglalók helyzetén, a finomabb változtatások mégis figyelemre méltóak. A rendeletben és végrehajtási utasításában¹⁸ szó sincs kilakoltatásról, vagy karhatalmi kényszer-kiköltöztetésről. Ezeknek az 1956-tól is még érvényben volt fogalmaknak a helyét a "kiürítésre,

18 1/1971.(II.8.)Korm.sz.rendelet a lakások elosztásáról és a lakásbérletről és az 1/1971.(II.8.)ÉVM sz.rendelet ennek végrehajtásáról.

kiköltözésre kötelezés" vette át. Bármily szigorúan fogalmaz is az önkényes lakásfoglalókkal kapcsolatban a rendelet, a végrehajtásra csak a bírságolás eszközét hagyja meg. A korábbiaktól eltérően a hatóság itt csak határozatokat hoz, tevőleges szerepét nem fogalmazták meg (az más kérdés, hogy valójában csak a rendeletalkotók ideológiai "szemérmességéről" van-e szó).

124.p. Aki a lakást, vagy annak helyiségét, illetőleg a közös használatra szolgáló helyiséget önkényesen foglalta el, a végrehajtásra vonatkozó szabályok mellőzésével arra kell kötelezni, hogy azt minden elhelyezési igény nélkül haladéktalanul ürítse ki.

126.p.(3) Az önkényesen beköltözött személy kiköltözését elrendelő lakásügyi hatósági határozat ellen fellebbezésnek nincs helye.

vhr.95.p. Ha a lakásban jogcím nélkül lakó személy az elhelyezéséről maga köteles gondoskodni, őt a lakás kiürítésére határidő kitűzésével és pénzbírság kiszabásával kell szorítani.

Az eddig nem szereplő un. "közös helyiségek" felbukkanása a rendelet e pontján csak apró jelzése annak, hogy az elfoglalható lakások, lakrészek szűkülésével feltűnőbbé vált a különböző - részben használaton kívül kerülő - szárítók, mosókonyhák, tüzelőtárolók, egyéb zugok illegális elfoglalása. Jóval komolyabb jelzés, hogy a rendelet továbbra is igen részletesen foglalkozik a felmondás, a bérleti jogviszony megszűnésének az eseteivel, illetve - új elemként - az un. jogcím nélküli személyek elhelyezésével. Megszületik az un. jóhiszemű és az un. rosszhiszemű jogcím nélküli kategória, ez utóbbi mellé sorolódnak be az önkényesek.

Lényegében arról lehet szó, hogy az egyéb formákban lakáshoz jutni képtelenek lakhatásért folyó harca a nyers (önkényes lakásfoglalós) formák felől attevődött a "csendesebb" kerülőutakra, s e megoldáskeresési formák egy részét a hatóságok eltűrték (jóhiszeműek), egy részét viszont (rosszhiszeműek) az önkényes foglalókkal azonos szigorral próbálták megakadályozni.

Rosszhiszemű jogcím nélkülinek tekintették azokat, akiknek a jogcime bírósági határozat, vagy felmondás alapján szűnt meg, vagy akivel felbontották az eltartási szerződést ("neki felröható okból"), vagy azt, aki pl. meghatározott időre befogadott albérlőként nem hagyta el a lakást, vagy "aki annak tudatában (?) költözött a lakásba, hogy a bérlő abból rövid időn belül elköltözik, illetőleg a közeli halála vagy a lakásbérleti jogviszonyának a megszűnése egyébként is várható", vagy azt, aki a hatóság félrevezetésével szerezte a bérlakást, akinek - szolgálati lakásbérlőként - munkaviszonya fegyelmi határozattal szűnt meg. Az ilyen személy elhelyezéséről "maga köteles gondoskodni". Nem csak az az új elem ebben, hogy a lakáshivatal felelőssége itt is megszűnt, hanem hogy kötelezettséget ír elő az állampolgár számára. Az eljárás ekkor nem kényszer-kiköltöztetésről, hanem kényszer-beköltöztetésről szól. Nem a hivatal, hanem az állampolgár kötelezettsége kap hangsúlyt: (ha a rosszhiszemű személy saját elhelyezésének) "kötelezettségét nem teljesítette, a körülmények mérlegelésével arra kötelezhető, hogy (a) költözzék vissza a korábbi lakásába, ...(c) költözzék a számára biztosított szükséglakásba, albérleti lakószobába, ágybérletbe

vagy munkaszállásra." (Azért a "körülmények mérlegelésével" kötelezni nem volt kötelező, ugyhogymáshova is mehetett...)

A "szükséglakás" egyébként ekkortól már jórészt elveszítette eredeti jelentését (hajléktalanoknak nyújtott természetbeni segély): a korábbi jogszabálybeli hajléktalan kategória szerepét átvette a tanácsi bérlakásra igényjogosultak kategóriája, a lakásrendszeren belül a korábbi szükséglakások helyébe általában a tanácsi bérlakások léptek. Ekkortól már csak a nagyon rossz minőségű, színvonalu lakásokat tekintik szükséglakásoknak. Pontosabban a szükséglakás (megtévesztő neve ellenére) fizikailag és jogilag nem is tekinthető lakásnak, csupán olyan helyiségnek, helyiségcsoportnak, amelyben ugyan laknak, de egy lakás minimális kritériumaival nem rendelkezik (B.p.).

A jóhiszemű jogcím nélküliek - akik egyébként a meghatározás szerint egyszerűen csak azok a jogcím nélküliek, akik nem rosszhiszeműek (pl. a bérlő elhunytakor visszamaradt albérlők, befogadott távoli családtagok) - legalább határozatlan időre szóló albérleti elhelyezésre, vagy komfort nélküli lakásra voltak jogosultak, 5 évnél hosszabb otthlakás és igényjogosultság esetén pedig az adott lakást ki kellett részükre utalni! De ilyen feltételek hiányában is valamilyen lakást kellett számukra biztosítani. Nem kell azonban se lakást, se másféle elhelyezést biztosítani a volt háztartási alkalmazottnak: ha megszűnt a munkaviszonya el kell hagynia a cselédszobát, s semmilyen jogosultságra nem tesznek szert az agybérlők sem: rájuk a Ptk dologbérlésre vonatkozó szabályai érvényesek (a dolog az agy), nem a lakásjog szabályai.

A jogcimméltűliek mellett ott voltak még azok, akiknek meglévb jogcime megszűnhetett, lakásukat a hatóság - a korábbiakhoz hasonlóan - "igénybe vehette". Ilyenek a Népköztársaság területéről kiutasítottak, az adott településről kitiltottak, a szándékos büntett miatt két évnél hosszabb letöltendű szabadságvesztésre ítélték és természetesen a szanáltak. De bármely lakást a hatóság határozata alapján "közületi elhelyezés céljára" 1971 után is igénybe lehetett venni (98.p.).

Iovábbra is igénybe vehetők maradtak az elhagyottnak tekinthetű lakások (1956 után 30 napig, 1971 után már 60 napig lehetett bejelentés nélkül a bérleményből távolmaradni), így azok a lakások, melyek lakója "tiltott határátlépéssel" hagyta el az országot, illetve melyek lakója ismeretlen helyre távozott.

A többi esetben azonban megszűnt a "mentesítési bizonyítvány" kérelmének kötelme, igénybevétel esetén a hatóságnak kell értesítenie a bérlőt.)

Az igénybevétel ("jogcim-megszűntetés") mellett megmaradt a "hagyományos" felmondás is, lényegében változatlan - fellebezés esetén bíróságon keresztűli - formában, csupán egy sajátos állampolgári kötelezettség elmulasztásával bővűl a felmondás lehetősége: ha a bérlő a lakás karbantartására vonatkozó kötelezettségét nem teljesíti (ebbe a lakás tisztántartása is beletartozik).

Az 1971-es lakásrendeletből nemcsak a korábbi, ezidőre már kényelmetlenné váló megfogalmazások maradtak ki, vagy alakultak át, de a 60-as években meglendűlt állami

bérlakásépítésnek megfelelően tovább terjeszkedtek, finomultak a lakáshivatalok elosztási szabályai is.

A "jogos lakásigény mértékéből" 1971-ben "a lakásigény mértéke" megfogalmazás marad meg, viszont fontos változás, hogy ekkortól ennek van felső és alsó határa is (melyből az alsó határ azonos a 2 fő/szoba normával), s a látványos különszoba-lehetőség felsorolása eltűnik, ilyen juttatásról ezután a kiutaló lakásügyi hatóság maga dönthet.

Ekkor vezetik be az un. névjegyzékes kiutalást, melyben a korábbinál lényegesebb szerephez jutnak a szociális jellegű szempontok (sokgyerekesek, zsufoltan lakók, rossz műszaki állapotú lakásban lakók). Ekkortól vizsgálják az igénylők jövedelmi, vagyoni helyzetét is, ez 1971 előtt nem létezett. Ugyanakkor "azonos körülmények fennállása esetén a munkában kiváló dolgozókat előnyben kell részesíteni". Ennek értelmében például a fővárosi "pontszám-rendszerrel" beszámították, hogy ki mióta létesített munkaviszonyt, mióta dolgozik Budapesten, "kilépett"-e 5 éven belül munkahelyéről, szocialista brigád tagja-e, van-e kitüntetése, Vállalati Kiváló Dolgozó, Szakma Ifju Mestere, Kiváló Ifju Szakember kitüntető jelvénye, választott testület tagja-e...

Az egész elosztási rendszertől idegen a hajdan volt "konkrét címre igénylés" rendszere, ha valaki mégis feltüntet ilyent, akkor azt nem veszik figyelembe, de megvizsgálják, hogy üres-e, igénybe vehető-e a talált lakás.

Sajátos elosztási pályák ezután is fennmaradnak, nem is jelentéktelenek. Ilyen a vállalatok, intézmények un. bérlőkiválasztási joga. Ekkor lehet konkrét címre pályázni

1971 után is, ilyen esetben nem érvényesek a lakásigény mértékére vonatkozó előírások sem. Ennek minden következménye "legális", jogszabályszerű, ahogy az un. K-lakások létezése sem titkos (csak szabályozásuk), elkülönítésüket "központi feladatok megoldására", "közérdekű lakásigények kielégítésére" kimondja a rendelet (a K2-es, honvédségi és a szovjet-lakások pedig jogilag beleférnek a bérlőkijelölésbe...). Ahogy azt például az ÉVM Lakás- és Kommunálisügyi Főosztályának 52.sz. (1972.évi) állásfoglalása az un. központi feladatok megoldására elkülönített lakásokról kimondja: a vezetők ilyen lakáshoz juttatásakor lényegében bérlőkijelölésről van szó, így figyelmen kívül kell hagyni az igényjogosultságot, a jövedelmi, szociális helyzetet...

%

Az 1971 óta eltelt husz év során újabb lakáskódex nem született, ez azonban nem jelenti azt, hogy számos ponton ne módosult volna az akkori rendelet (a 242 paragrafust 1986 végéig 160 helyen módosítottak). E módosítások zöme - értékelésünk szerint - továbbra is a lakosság és a lakásgazdhatóságok egymást kerülgető, kijátszó, átverő hadmozdulatait tükrözi.¹⁹.

19 Az 1971-es rendelet és végrehajtási rendelete, valamint a módosító rendeletek egységes szerkezetbe foglalt szövege "A törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye" 1986.évi kötete alapján.

Egy bérlő már régóta csak egy lakást bérelhetett, 1974-ben szükségesnek látszott azt is kimondani, hogy egy házaspár is csak egy bérleményre jogosult. A nagy össze-visszaság és feszültséggubanc miatt a játékszabályok 1980-ban több ponton módosulnak: nagy lakásban visszamaradt társbérlő - a korábitól eltérően - nem maradhat a lakásban annak elcseréléséig sem, az ilyen lakást igénybe kell venni, a volt társbérlő kap kisebbet. Visszamaradt élettársnal és eltartási szerződéssel rendelkezőnél az ottmaradás feltételét megszigorították, a legalább 6 havi ottlakást egy évre emelték. Ugyanakkor a lakástalan és lakásigénylést már beadott gyerek ottlakás nélkül is folytathatta a bérleti jogviszonyt. És az igényjogosultságnál új (merőben szokatlan) elem, hogy a még meg nem született gyerekek is beszámíthatók. (Emlékezzünk a korszak "spontán" sajtóhadjárataira a tisztességes, lakástalan fiatalokról és a rosszhiszemű, számító eltartókról, élettársakról.)

A hatóságok minimális "meghátrálásának" jele, hogy 1980-tól - külön jogszabály alapján - lakást nem-lakás céljára is lehet hasznosítani, bérbe adni, ugyanakkor további magán erőforrások bekebelezésére ad módot, hogy ekkortól tisztán magán erőből épülő lakások (tetőtér-beépítések és egyebek) is tanácsi bérlakásokká válhattak.

1982-ben a tanácsi bérlakás kategóriát ketté bontják szociális és nem-szociális bérlakásra, bevezetik a lakásigényléskori ún. igénylési letétet (s csendben kibővítik az ún. községi szolgálati lakáshoz juttathatók körét - mely lakások a tanácsi vezetők, a községi értelmiségiek, a rendőrök

általánostól eltérő lakáshoz jutását biztosították - az egyéb "közérdekű feladatok ellátása szempontjából fontos munkakört betöltő" személyekkel, illetve, egészen más okból, megszigorítják a "bérlemény használatának ellenőrzését" - mely egyfajta hazkutatasként is működött - akadályozókkal szembeni retorziót, ezután fel lehetett mondani lakásbérleti jogviszonyukat).

1985-ben az un. szervezett magánlakásépítésekre (ezek általában a tanács és az OTP együttműködésével épülő öröklakásos lakótelepek) is kiterjesztik a lakáshivatalok rangsorolási jogát, a bérlakásoknál a jogcím nélküliekre is kiterjesztik a számon kérhető karbantartási kötelezettségeket (s megint csak melleleg, ekkortól lehetővé válik, hogy egy kisebb - fegyverés testületi, vagy un. községi - szolgálati lakást egy nagyobb tanácsira cseréljenek úgy, hogy a nagyobb válik szolgálati lakássá, a kisebb pedig tanácsivá...).

Finom kis nüansz, de tény, hogy míg a "kiköltöztetés" aktusát az 1971-es rendelet elhallgatja (helyette hatósági kötelezést említ), addig 1980-ban újra visszakerül e kifejezés, méghozzá igen szigorú tartalommal: (1) az önkényes lakásfoglalóknál tágabb un. rosszhiszemű jogcím nélküli kör is kiköltöztethető, (2) kiköltöztethetők akár az utcára is, (3) merőben új elemként, átköltöztethetők akár más településre is, lényegében volt lakhelyükre visszazsuppolhatók, visszatoloncolhatók. A szigorú szabály - elbizonytalanítva a feleket - hatósági lehetőségről szól, s a rosszhiszeműek közül a renitenseket emeli ki, a többit nem fenyegeti ilyen

eljárással²⁰. Hogy milyen fontos itt a szubjektíven megítélhető magatartás, azt mutatja, hogy ugyanez az eljárás alkalmazható ezidőtől a renitenskedő jóhiszemű jogcím nélküliekre is.

3.p. Ha a lakásban jogcím nélkül lakó rosszhiszemű személynek, illetőleg a vele együttlakó személynek a 71.p.1.bekezdésének b) vagy c) pontjában említett magatartása miatt sürgős kiköltöztetése szükséges,
 a) - a személyi, családi és egyéb körülményeire figyelemmel - arra is kötelezhető, hogy költözzék az elhelyezésére más városban (községben) tulajdonában álló - beköltözhető - lakásba (szükséglakásba),
 b) - ha ismételt bírságolás hatására sem költözik ki a lakásból - más elhelyezés biztosítása nélkül is kiköltöztethető.²¹

1974-ben, 1976-ban, s 1980-ban is változtatták a rosszhiszeműeknek számítottak körét: bővült azokkal, akik fölül elérverezték a magántulajdonu lakást, viszont kikerült e körből a vállalati, szolgálati lakásban visszamaradt bérlők egy kis része.

Változás, hogy 1981-től az önkényeseket is csak a végrehajtásra vonatkozó szabályok betartásával lehet kiköltöztetni, viszont ezek, új eljárási elemként kimondják, hogy "A lakásügyi hatóság elrendelheti az önkényesen beköltözött személy kiköltözéséről hozott határozatának azonnali végrehajtását." Ráadásul az önkényesekre vonatkozó eljárást 1980-ban kiterjesztik egy egészen más körre is,

20 E bekezdést az 50/1980.(XII.10.)MT sz.rendelet 33.p-a iktatta a rendeletbe.

21 Az említett bekezdés a lakás, az épület rongálására, rendeltetéssel ellentétes használatára, illetve a "szocialista együttélés követelményeivel" ellentétes, botránys, türethetetlen magatartásra vonatkozik.

azokra, akik úgy költöztek a bérlő halála miatt megüresedett lakásba, hogy oda eredetileg ők is be voltak jelentve.

124.p. Aki a lakást, vagy annak helyiségét, illetőleg a közös használatra szolgáló helyiséget önkényesen foglalta el, arra kell kötelezni, hogy azt minden elhelyezési igény nélkül haladéktalanul ürítse ki. A 123.p. 1. bekezdése a) és c) pontjának rendelkezését ilyen esetben is alkalmazni lehet. E rendelkezések szerint kell eljárni a lakásbérleti jogviszony folytatására nem jogosult olyan személyek esetében is, akik a lakásba korábban bejelentkeztek, de ott ténylegesen nem laktak és abba csak a bérlő halála után költöztek be.²²

A jogos birtokvédelem feltételezi a gondos gazda meglétét. Nem véletlen, hogy a maig érvényben lévő jogszabály is kimondja, de csak a nem-állami lakásokra, hogy "A határozott időtartamra létrejött lakásbérleti jogviszony határozatlan időtartamúvá alakul át, ha a lejárat után a bérlő a lakást tovább használja, és ez ellen a bérbeadó harminc napon belül nem tiltakozott. Ez a rendelkezés az állami lakásokra nem vonatkozik." Hasonlóképp volt ez már régebben, az 1936-os fővárosi szabályrendeletben is a titokban beköltözött albérlők, ágybérlők és egyéb személyek esetében: "Ha a bérbeadó a harmadik személyt a jogosulatlan beköltözést követően tudomásra jutásától számított 30 napon át türte, kilakoltatását többé nem követelheti, bérbeadó és a harmadik személy között határozatlan tartamu havi bérlet jön létre."

A tulajdon szentségén esett csorba kiköszörületlen. A nyers zsákmányolás hagyományai tovább élnek.

²² Az idézett lehetőség arra vonatkozik, hogy az önkényesek korábbi lakásukba visszaköltöztethetők, illetve a számukra biztosítható szükséglakásba, albérletbe, ágybérletbe, munkásszállóra beköltöztethetők.

Matern Éva

ÖNKÉNYES LAKÁSFOGLALOK, KILAKOLTATOTTAK

"Kérelem!

Azzal a kéréssel fordulok a lakásügyi osztályhoz Julius 22-én beköltöztem önkéntesen a lakásba, azoknak a panaszomat elmondtam, hogy miért csináltam, de sajnos önök be sem hívtak ki sem jöttek, hogy meghallgatták volna, hogy nem jó módban csináltam. Most már megindultak a gyerekek az iskolába nagyon nehezen ezt is el tudtam intézni. Sajnos nem áll módban négy kiskorú gyerekekkel és a kicsi butorommal kiköltözni az utcára. Kiköltözöm ha lesz hová. Nagyon szépen kérem önöket gondoskodjanak rólam, hogy legyen egy másik fedél a fejem felett, mert úgy érzem 10 évre talán megér-

A Magyar Forradalmi Munkás-

-Paraszt Kormány rendeletei 1/1971./II.8./Korm.számú rendelet a lakások elosztásáról és a lakásbérletről

124.&. Aki a lakást vagy annak helyiségeit önkényesen foglalta el, a végrehajtásra vonatkozó szabályok mellőzésével arra kell kötelezni, hogy azt minden elhelyezési igény nélkül haladéktalanul ürítse ki. A 123.&. /1/ bekezdése a/ és c/ pontjának rendelkezéseit ilyen esetben is alkalmazni lehet.

126.&. /3/ Az önkényesen beköltöző személy kiköltöztetését elrendelő lakásügyi hatósági határozat ellen fellebbezésnek nincs helye."

demlek ha csak egy szobát is, 123.&. /1/ A lakásban jogcim már annyi ideje, hogy Budapes- nélküül lakó rosszhiszemű sze- ten dolgozom egy vállalatnál. mély elhelyezéséről maga köte- Küldöm a kétszáz forintos ok- les gondoskodni. Ha e kötele- mánybélyeget a megfellebbezés- zettséget nem teljesítette, a re. Számomra sem ingó sem in- körülmények mérlegelésével - gatlan a nevemen nem szerepel. az a/ és a b/ pontban foglal- Budapest 19..szeptember 1. tak esetében a bérlővel

Tisztelettel:

J....G...né

...u.....sz."

"Budapest Főváros Tanácsa VB

Lakásügyi Főosztálya a...

Tanács VB Lakásügyi Osztály

részére

Azonos számú határozatunk

kapcsán az alábbiakra hívom

fel az Osztályvezető elvtárs-

nő figyelmét.

Az önkényes beköltözések

viasszaszorítása fontos lakás-

ügyi hatósági feladat, ezért a

...Tanács VB.Lakásügyi Osztály

...sz. törvényes határozatát

helybenhagytuk.

J...G...né....u....sz.

lakos állítólag hosszú ideje a fő-

(használóval) együtt arra kö- telezhető, hogy

a/ költözzék vissza korábbi

lakásába, illetőleg a tu-

lajdonában álló üres lakás-

ba (szükséglakásba),

(.....)

c/ költözzék a számára bizto-

sított szükséglakásba, al-

bérleti lakószobába, ágy-

bérletbe vagy munkásszál-

lásra.

városban dolgozik, a Bp....u...szám

alatti 1 szoba komfort nélküli

bérlakásba önkényesen négy

kiskoru gyermekével költözött be.

A jelenlegi lakáshelyzet figyelembe-

vételével, továbbá a körülmények is-

merete nélkül nem kívánom előírni az

I. foku hatóságnak, hogy a négy kis-

koru gyermekre tekintettel J...né

részére szükséglakást biztosítson

a R.123.&. második fordulata alap-

ján.

Kérem azonban, hogy J...né és csa-

ládja kihelyezése előtt nevezettet

az I. foku hatóság eddigi lakáskö-

rülményeiről jegyzőkönyvileg hall-

gassa meg és a kihelyezésről

ezt követően döntsön.

Kérem intézkedésük előtt az ügyben

főosztályunk tájékoztatását.

Budapest, 19..november 5.

.....

osztályvezető

Fővárosi főtanácsos"

J... G...nét a következő év júniusában

négy gyermekével együtt kilakoltatják,

butorait egy Polgári Védelmi raktárba

szállíttatják.

A lakásfoglalástól a kilakoltatásig - az ügymenet állomásai

A lakás elfoglalásának a tényét a házmester - vagy a lakók - jelentik a területileg illetékes házkezelőségnek. A jelentést a házkezelőség továbbítja az ingatlankezelő vállalatnak, a kerületi tanács különböző osztályainak és a rendőrségnek. Attól függően, hogy a házmester vagy a lakók a beköltözők érdekeit védik-e a beköltözés és a bejelentés között eltelt időszak néhány naptól néhány hónapig is terjedhet. A házmesternek mindenesetre a kötelessége csak a bejelentésre terjed ki./1/ (1.sz. dokumentum)

A bejelentést követően a tanács különböző osztályai - gyakorlatilag egymástól függetlenül - "valamikor" elkezdik az ügyintézését.

A Lakásosztály előadója, ügyintézője - akihez a terület tartozik - elmegy a lakáscimre és elkészít, felvesz egy un. Helyszíni adatfelvételi lapot. Ezen a lakás és a lakást elfoglalók adatai szerepelnek. Az adatlap nem készül el mindig, vagy mert éppen senki nem tartózkodik a lakásban amikor az ügyintéző kimegy (értesítést előre nem küldenek, kétszer a legritkább esetben mennek), vagy mert az ügyintéző enélkül kezdi el a kilakoltatás-kiköltöztetés intézését. (2.sz. dokumentum)

A házkezelőség bejelentése után - függetlenül attól, hogy volt-e "helyszínelés" - a családfőt (vagy azt, aki a lakásfeltörést magára vállalta) behivathatják a Lakásosztályra, és meghallgathatják indokait. Erről jegyzőkönyvet vesznek fel, valamint arról is, hogy hol lakott

előtte, és hogy kikkel költözött az elfoglalt lakásba. Ilyen jegyzőkönyv sem készül minden esetben. Feltehetően a "rámenősebb" családoknál készül, de attól függően is, hogy az ügyintéző fontosnak tartja-e, hogy meghallgassa személyesen is a családot, ill. hogy milyen számú lakásfeltöréses ügyet kell intéznie. Annak, hogy készült-e jegyzőkönyv tapasztalataink alapján a kilakoltatás szempontjából nem volt jelentősége, bár az elvileg talán a méltányosság alkalmazását, ill. annak mérlegelését szolgálná. Az alábbi jegyzőkönyv egy ötgyerekes, cigány asszonnyal készült, állandó és ideiglenes lakóhelyeit tartalmazza 1984. januárjától 1984. augusztusáig, a karcagi északi Ujteleptől az önkényesen elfoglalt budapesti szobakonyhas lakásig. (3.sz. dokumentum)

Mindenképpen készül kettő fajta határozat. Az első - az un. Megállapító határozat - felszólítja a beköltözőket, hogy a lakást hagyják el, és kilátásba helyezi a karhatalmi kiköltöztetést. A Megállapító határozat ellen lehet fellebbezni - vagy téves tény megállapítása miatt, vagy méltányosságot kérve -, de a fellebbezésnek halasztó hatálya nincs. Azaz a kilakoltatást végre lehet hajtani; akkor is, ha a bejelentés téves volt, és esetleg nem is önkényes beköltözőkről van szó. (4.sz. dokumentum)

A Megállapító határozatot a kilakoltatást elrendelő határozat követi. Az, hogy a két határozat között mennyi idő telik el, attól függ, hogy a hivatalnak mi a viszonya az önkényes beköltözőkhöz. Így előfordul, hogy a két határozat között akár néhány év is eltelik (vagy meg sem születik a kilakoltatási határozat, de ezekről az esetekről mi nem

tudunk), de az is előfordult, hogy néhány nap; egészen szélsőséges esetben a két határozat egyszerre született meg. (5.sz. dokumentum)

A Megállapító határozat megszületését követő három éven túl már nem lehet kilakoltatni. Ugyanis ha az ügyintézés három évre megszakad, az eljárás tovább nem folytatható. /2/

A kilakoltatást - ha meghozták az arra vonatkozó határozatot - mindig végre is hajtják, kivéve ha a bentlakók az utolsó pillanatban "önként" elmennek, s a lakáskulcsot a tanácsnak leadják. Így megkímélik magukat és a tanácsot egy kellemetlen eljárástól, de az önkényes beköltözés következményei rájuk is vonatkoznak, azaz: lakáskérvényüket 5 évig nem sorolják.

A kilakoltatási határozat megszületése előtt (gyakorlatilag az eljárás folyamán bármikor) a tanács Igazgatási Osztálya önkényes beköltözés szabálysértése miatt bírságot. A bírság összege 3000 Ft-ig terjed. /3/

A kilakoltatást tehát végre lehet hajtani a fellebbezéstől függetlenül, de - mivel a legtöbben a Megállapító határozat után fellebbeznek - általában a tanács megvárja a fellebbezés eredményét. (Teszi ezt azért is, mert fellebbezéskor az un. másodfoku lakásügyi hatósághoz elküldi az önkényes beköltözőről az összegyűlt teljes anyagot.) Természetesen előfordult az is, hogy a kilakoltatási határozat után, sőt a kilakoltatás után (is) fellebbeztek, és az is, hogy a tanács nem várta meg a fellebbezés eredményét, és elrendelte a kilakoltatást (tehette: a fellebbezésnek nincs "halasztó hatálya").

Fellebbezni a másodfoku lakásügyi hatósághoz (a Fővárosi Tanács Lakásügyi Főosztályához) lehetett, de többen fordultak kérvénnyel a kerületi tanács elnökéhez, elnökhelyetteséhez, esetleg a kerületi pártbizottsághoz vagy az MSZMP panaszírodájához. A fellebbezésekre a Fővárosi Tanács Lakásosztálya válaszolt, a kérvényeket pedig a kerületi tanács lakásosztály vezetőjéhez adták tovább, valamilyen megjegyzéssel vagy anélkül. Az alábbi négy kérelem, fellebbezés között van olyan, amelyik téves tény megállapítása miatt, van, amelyik már a kilakoltatás után íródott és van olyan fellebbezés, amelyik eredményes volt (pl. az írógéppel írott). (7.-10.sz. dokumentum)

A fellebbezések és a kérelmek sorsára később visszatérünk. Az ügyintézés szempontjából a végeredmény az érdekes: amennyiben a kérelemnek helyt adnak, szükséglakást lehet kiutalni, ha elutasítják, akkor a kilakoltatás végrehajtható (ha még addig nem történt volna meg).

A kilakoltatásnál jelen van a tanács Lakásügyi Osztályának területileg illetékes előadója, a gyámügyi csoport részéről valaki, ha gyerekek is vannak a családban, a házkezelőség egyik képviselője, esetleg a házmester (ha van), a rendőrség és a Fősped. A kilakoltatás helyéről és idejéről a Lakásosztály egy formanyomtatványon értesíti az érdekelteket. (11.sz. dokumentum)

A kilakoltatást végrehajtják akár "otthon" tartózkodik az önkényes lakásfoglaló, akár nem. A rendőrség a hatóság

védelmére rendeltetett ki,¹ a Fősped az IKV által biztosított raktárba szállítja a lakásban található butorokat és különböző használati tárgyakat. Amennyiben a kilakoltatott nincs jelen a kilakoltatásnál, leltárt készítenek a lakásból elszállított holmokról. Előfordulhat természetesen az is, hogy a leltár nem készül el. Az alábbi két leltár közül az egyiket a hivatal képviselője készítette a kilakoltatás helyszínén, a másikat maga a kilakoltatott, utólag. (12-13.sz. dokumentum)

A "raktárnak" kijelölt helyiségek maguk is szükséggladások, vagy polgári védelmi helyiségek (magyarul légópincék). A raktár címét nem írják rá a kilakoltatottak értesítésére /4/, az elraktározott dolgait akkor kapja csak vissza, ha a kilakoltatás és a raktározás költségeit kifizette (így pl. meleg ruhák, tankönyvek - pénz híjján - kiválthatatlanok). Másként ezeket a költségeket nem is sikerül a tanácsnak behajtania. A raktározási, szállítási költségek pedig sokszor meghaladják az elraktározott holmik értékét, a különböző használati tárgyakat, a butorokat a lakásfoglalók általában lomtalanításkor szedik össze. A címet pedig azért tartják titokban, hogy a kilakoltatottak ne hogy a butoraikhoz költözzenek (néhány esetben erre is volt példa).

Az elfoglalt lakást - a kiürítés után - lepecsételik, a kulcsokat átadják a házkezelőségnek.

¹ A gyámügyis a gyerekek védelmére (ha jelen vannak, a kilakoltatáskor ideiglenesen állami gondozásba veszik őket).

A kilakoltatás megtörténtét ritkán jelezte valami az irattári anyagokon. Arra vagy következtetni lehetett, vagy az egyik iratra kézzel ráírták ("kihelyezve" - dátum, olvashatatlan aláírás), ritkábban egy formanyomtatvány kíséretében küldték az aktát az irattárba, mint befejezett, lezárt ügyet: "A karhatalom megtörtént, további intézkedést nem igényel". (14.sz. dokumentum)

1. dokumentum

Főv. . ker. Ingatlankezelő Vállalat Budapest.	FŐV. . KER. INGATLANKEZELŐ VÁLLALAT	Ügyintézőnk: Telefonja: Levelünk jelle, száma .HK.34/5 /86. Ügyintézőjük: Telefonja: Levelük jelle, száma Tárgy: Jelentés önkényes beköltözésről.
Telefón: .	Főv. . ker. Tanács VR.	
Munkaügy:	Lakásügyi Osztály	
Anyaggazdálkodás:	Budapest. . ker.	
Pénzforgalmi jelzőszám:		

Budapest, 1986.

6. május.27.

A mai napon tudomásunkra jutott házfelügyelő tájékoztatása alapján, hogy a Bp. . ker. . fsz. 3. számú bérleményt 1986. május hónapban önkényes beköltöző foglalta el.

Az önkényes beköltözők: . . . és családja.

Adatai:született: Gyöngyöshalma, 19 . . .anya neve: . . .szem ig.szám: . . .szem száma: 1 . . .Munkahelye: Aposzfol MGTSZ.

Kérjük a fentiek szives intézését.

HK. vezető

mb. Házkezelő

Kapják: . ker. Tanács Szabálysértési Osztály

. ker. Tanács Lakásügyi Osztály

. ker. Rendőrkapitányság

Kezelési Osztály

Szerződéskező csoport

HK. irattár

2. dokumentum

Helyszíni adatfelvételi lap

a számú ügyszám

L.B szám:

KAT.:

Pontsz.:

Megállapítom, hogy

1. A ker. utca sz. em. ajtó szám alatti lakás (lakásrész) helyiségei a következők:
2. szoba fészsoba (6—12 m²) hálófülke, hall, étkező, lakóelőtér, konyha, főzőfülke (főzőszekrény), fürdőszoba (mosdó-, zuhanyozó fülke), WC, előszoba, előtér, zárt veranda, átjáró, belépő szelfogó, éléskamra (kamra szekrény), lomkamra, öltöző (garderobe), egyéb
3. A lakáshoz tartozó helyiségek: tüzelőszertároló (fáskamra, pincerekesz, padlásrekesz), külső WC (árnyékszék).
4. A fentiek szerint a lakás komfort-fokozata: Rövid funkcionális
- 5.a) A lakás nem társbérlet, Fűtési módja: központi, távfűtés,
b) a lakás társbérlet. egyedi etage, egyéb
6. A lakás: tanácsi bérlakás, vállalati bérlakás, szolgálati lakás, tanácsi értékesítésű lakás, átmeneti lakás, állampolgár tulajdonában álló.
a) szervezet lakásépítési akció keretében épült,
b) egyéb családi ház, egyedi társasház.
7. Lift van — nincs.
8. A lakás alapterülete: 29 m², lakbéré: 65 Ft.
9. A lakószobák alapterületének egyenkénti felsorolása: 1. 16 m², 2. m², 3. m²,
4. m². A szobák közül utcai db
udvari 1 db
10. A lakás ~~berendezésének~~
bérletársai: egy létező né ismételtan beöltöztetett
11. A lakás jelenlegi állapota:
— tisztára festett, hiánytalan a mázolósa,
— festésre szorul, mázolóásra szorul,
— konyha-, fürdőszoba berendezés üzemképes,
— világos, egészséges,
— elhanyagolt, piszkos, nedves.

2. dokumentum folyt.

A lakásban lakó személyek:

Név	Születési idő	Lakáshasználat jogcíme	Mióta lakik a lakásban		
			állandó bejelentkezéssel	ideiglenes bejelentkezéssel	megjegyzés
... ..	1938 Kisváros	Ölényes utca 12.	1985 IX	től lakos	
2. " ..	1966 ip. tanuló	"	"	szelvényes	
3. " ..	1969	"	"	utólag	
4. " ..	1972	"	"		
5. " ..	1974	"	"		
6. " ..	1977	"	"		
7. " ..	1963	"	"		
... ..	1995	"			
9.					
10.					

A lakás rajza: ... st. külön gyermekkel, ill. a ... mal
dolgozik a ... pedig ipari tanuló. Jelenleg terhes
és ismételtten gyermeket vár. Korábban már 1984-
től itt lakott.

1986-07-09

T 1374/85
act

A fenti adatokat meghallgatás, illetve
a lakónyilvántartó könyv adatai figyelembevételével a helyszínen állapítottam meg.

Budapest, 19... év hó napján.

(helyszíni szemlét tartó aláírása)

3. dokumentum

Budapest Főváros kerületi Tanács VB.

Kalászi Ösztály

Budapest ker. sz. sz.

Szám: II 3793 / 10 84

J e g y z ő k ö n y v

Készült 19 év hó napján Budapest Főváros kerületi Tanács VB.

(ker. u. sz.) lakos ükészes budapesti ügyben.

J E L E N V A N N A K :

A hatóság részéről:

Ügyintéző

Az ügyfelek részéről:

Kalászi Alapanyag- és
Árnyékos Vállalat

Az eljáró ügyintéző megállapítja, hogy

- az idézettek megjelentek
- az idézettek közül nem jelent meg _____
- idézés nélkül megjelent _____

- 19.
- 19.
- 19.
- 19.

} big kerületi gyermek
-> nemzeti alapanyag, gyermek

- 1 = Karcag, Érdi Üttelep
- gödöllő, Kültel banya
- Karcag, Gerepes u. 42.
- Karcag, Érdi Üttelep 14.
- Csángó u. 3/b fr 15.
- Csángó u. 3/b fr 1.

-> ükészes

3. dokumentum folyt.

id : XIV. Oud Verer u. 17/b for 2.

XIV. Zugló u. 187/a

qūdalló, küttel taya

mitt hēt -hēffōjēn rēkarhātālmārtal -
 ... for 2. m. alati lādārlēd. Kōpē-
 verekēt alēn eldngtōn, maq el ne vīgēd
 ēlet. Azuq dēludān fiam, ...
 elment edrōne bokvclūi, ēi azōka nem
 bōdōn, hōd vau. Bējēleubētēn a vendērsēgrē.
 ... ~~...~~ ... ēi ... qēamēdētēn
 vel a mōqatibōn aduktūē.

... for 2. m. alati levō
 ūer ~~...~~ lādārlēd fēltōrētēn ēi alba
 hēdēltōrētēn a hēt qēvēdēd. Az aītōt
 a sār mēlēt eqv vāndōrāllēd fēltōrētēn.
 Ez mēlēt hēt pētētēn, 16-ān hōbēt.
 Mānuq fēltōrētēn a vaktārlēd. Tēvērēl-
 tādē vōla al lādātōt, ēi a hōlūjāimāt
 ātūttēn a lādārlēd. Kōpfānuq,
 vel hōdktūē āt a hētēvōlēt orōmāt-
 vōdānuq.

Ha a lādārlēd hētēvōlēt, hōrōd fēl
 māsīdāt. A lādārlēd vōd alēn vā-
 qdē hājēlūdō ellāquē, hō alhēdēdēt,
 vōq alēn Tōr-t fōdārlēd, alhōd lādārlēd
 aduāt. Eqēbbētēn nem.

4. dokumentum

Bpest, Főv. .ker. Tanács VB.
Lakásügyi Osztálya

Hiv.sz.:.....

Előadó:.....

Cimzett:.....
Bp. 4. ker. 45. sz. 5.

H A T Á R O Z A T :

Megállapítom, hogy..... és vez.....
Bp. .ker.....sz. alatti lakásban önkényes lakásfoglalók.
Kötelezem, hogy az önkényesen elfoglalt lakást haladéktalanul ürítse ki, és bocsássa hatóságom rendelkezésére.
Kötelezett elhelyezésre nem tarthat igényt.
Felszólításom sikertelensége esetén karhatalmi kiköltöztetést rendelek el, melynek költségei az önkényes beköltözőt terhelik.
Az önkényes beköltöző lakásigénylését 5 évig nem sorolom.
Ezen határozatom ellen a kézhezvételtől számított 8 napon belül osztályomnál benyújtott és 200,- Ft-os illetékbélyeggel ellátott fellebbezésnek van helye.
A határozat a fellebbezéstől függetlenül azonnal végrehajtható-

I N D O K O L Á S :

A Főv. ker. 1KV HK-elv. jelöltése
alapján megállapítottam.....
Bp. .ker.....sz. alatti lakást önkényesen elfoglalta. Az 1/1971./II.8./Korm.sz.rend.124.§. - a értelmében aki a lakást, vagy annak helyiségét illetőleg a közös használatra szolgáló helyiséget önkényesen foglal el, arra kell kötelezni, hogy minden elhelyezési igény nélkül haladéktalanul ürítse ki.
A határozat azonnali végrehajthatóságát az 1/1971./II.8./Korm.sz.rend.126.§./3/bek.alapján mondtam ki.
Bpest, 198.....
a kiadmány hiteles

K:1./Ugyfél /lak.oszt.vez./
2-3,
4./ Rendőrkapitányság
5./Keb.Igazg.Oszt.Szabs.cs. Helyben
6./irat mellé

80 10 51.

5. dokumentum

SOS!
nehelyes
osztály

Budapest Főváros ker.-i Tanács V. B. lakóhely

Budapest ker. út sz. utca tér

Szám: Tárgy: Végrehajtás foganatosítása

Előadó:

Teljesítő:

A Budapest ker. út sz. szám fszt. ajtó- emelet alagsor

szám alatti lakásból kiköltözésre kötelezett * * *

és a vele együtt lakó személyek kiköltözésének foganatosítására meghoztam a következő

Határozat:

..... köteleztnék (név) — a fenti lakásból való kiköltözésére és ingóságai kihelyezésére a végrehajtás foganatosításától 19. évi hó napjának órájára kitűzöm.

A kiköltöztetés a Budapest ker. út szám fszt. emelet alagsor ajtószám alatti tanácsi bérlakásba — szükséglakásba — albérelti szobába — egyéb helyiségbe, és történik.

Felhívom a kötelezettet, hogy a fent említett időpontban tartózkodjon a végrehajtás helyszínén. Figyelemzetem, hogy a kiköltöztetést távollmaradása esetén is végrehajtom. A végrehajtás során felmerülő költségek megfizetéséről külön határozatban rendelkezem. A lakás kiürítését hatóságom tanács vb. építésügyi, közlekedési és vízügyi osztálya, csoportja számú jogerős határozattal rendelte el.

Határozatom egy példánnyal megküldöm a kerületi Rendőrkapitányságnak is azzal, hogy a végrehajtás foganatosítása során a Budapest ker. út szám fszt. emelet alagsor ajtószám alatti lakásnál működjön közre és a vonatkozó jogszabályokban megállapított kényszerítő intézkedéseket (eszközöket) szükség szerint alkalmazza.

Ezen határozat ellen fellebbezésnek helye nincs.

Helyettesítve: 86.11.18-án
F. N.

5. dokumentum folyt.

Indokolás

... és ... a Pp ...
 némi alatti körűlt önképesen elfogadják,
 mely kint a helyi szinten, valamint az nél-
 kizes HK intézkedése alapján az 1986. 10. 27-én kelt
 ... n. határozatával megállapítottam.
 a határozatban foglaltakhoz utókezesen utam
 ketteh elvett, így a végrehajtás jogszabályok
 indoklatu az 11921(18) EUM n. rend 92 § (1) HK. éke-
 wiken a rendelkező s/n szinut kékítőztem.

Bp. 1986. 11. 03.

Fr.

1.	ker.	HK	Pp	...
2.	ker.	HK	Pp	
3.	ker	Rendelkezési határozat	Pp	
4.	Címzési	ntkds	helyben	
5.	Gtáiról	sep.	—	
6.	Főszel	Pp.	X. ker. Gtáiról. p. 5-7	
8.	Indoklat		11. 03. 86	

6. dokumentum

Budapest Főváros kerületi Tanács V. B. Igazgatási Osztálya,
 mint kerületi elsőfokú szabálysértési hatóság

Budapest: ker: út **1.**
 szám
 ter

Szám: **VIII-2990** 19 **85-** szabs. Tárgy:

Előadó: szabálysértési ügye.

Telefó:

..... feljelentésének megvizsgálása után az 1968. évi I. tv.
 51. § (1) bekezdésének alkalmazásával

tárgyalás nélkül
 meghoztam az alábbi

HATÁROZATOT:

..... (szül. helye:

éve: **19** hónap: nap:, anyja neve

..... foglalkozású **Bp.** ...

1985. 21. lakost **önkényes beköltözés**

szabálysértés miatt **1.000,-** (**Egyszer**) Ft-ra bírságolom.

A pénzbírságot a határozat jogerőre emelkedésétől számított **15 nap alatt** — a mellékelt válaszlevelező-
 lapon — illetékbélyeggel kell leróni. Ha az elkövető e kötelezettségének fenti határidőben nem tesz ele-
 get, és a pénzbírság munkabéréből (egyéb járandóságából) közvetlen letiltás útján nem hajtható be, a
 pénzbírságot az 1968. évi I. tv. 18. §-a alapján **5** (..... **öt**) napi elzárásra
 átváltoztatom.

x

x

x

E határozat ellen az 1968. évi I. tv. 51. § (2) bekezdése alapján a kézbesítéstől számított **nyolc napon belül**
hatóságomnál halasztó hatályú kifogást lehet előterjeszteni, amelyben az érdekelt indokainak feltünteté-
 sével a határozat megváltoztatását kérheti.

A kifogás becsületsértési és magánlaksértési ügyekben 200 Ft illetékköteles, egyéb ügyekben illetékmen-
 tes.

6. dokumentum folyt.

INDOKOLÁS:

A ... Házkezelősége 1985. július 31-én szerzett tudomást arról, hogy ... 1985. július 30-án ismételtén beköltözött a Bp. ... ker. ... u.28.fsz.21.sz. üres lakásba.

Elkövető előbbi feljelentésben foglalt cselekményével a mód. 17/1968./IV.14./Korm.sz.rend. 146.§./1/bek-ben meghatározott önkényes beköltözés szabálysértést valósította meg.

Id.rend.hely kimondja, aki abérleti jogviszony létesítésére jogosult szerv vagy személy, illetőleg az elhelyezésre jogosult szerv intézkedése nélkül a lakásbérletre vagy a helyiséggazdálkodásra vonatkozó jogszabály hatálya alá tartozó üres helyiséget elfoglal, vagy abba önkényesen beköltözik, Háromezer forintig terjedő pénzbírsággal sújtható.

A pénzbírság kiszabásánál figyelemmel voltam elkövető 5 kiskorú gyermekére, arra a tényre, hogy nevezett az utóbbi 2 évben szabálysértés miatt bírságolva ill. figyelmeztetve nem volt.

Értesül: 1/ Elkövető bef.lappal.
2/ Keb.Lakásosztály

Budapest, 1985. okt. 31.

sza. főea.

Budapest Föv.		ker. Tanács VB.
Érkezett: 1985 NOV 14 Műt. ...		
PRE.	X. 15 Ale.	

7. dokumentum

... onosi papírokkal tudok igazolni.
 mi. Kétségtelenül is vagyunk,
 leteges ami házigyőzések jelent-
 kerik nálunk az előző lakhatási
 kiállításban vagyunk az anyagi
 kiállításban. Leírás elvárásait

eltek az újabb elvárásait mi
 3. gyerekekkel valóra nem
 hozom. (Hozni tudom ha adok
 nem tudom valóra el) ugyanis
 a nagy idejei állapottól miatt az
 is várható. Nagyon nagy gyer-
 meknek van szükségem.

Nem ha nemem ide köt az
 iskola tovább, gyermekekkel
 állapottól nem lehetünk többre
 tenni arról hogy kibeköltöt-
 tunk.

Nem övöket bízunk meg
 primitívnek ellenre igazunk

(... ..) Telexes!
~~Abul~~ Tisztelt fordítók a
 lakhatási osztály vezetőihez.
 Leírás iróhosszú figyelembe
 vételt.

Judoklás

Itt pi gyerekekkel egyedül
 nem lehetünk tisztán tiszta dol-
 gokról vagyunk.

Természetesen gyerekekkel
 nem lehetünk. Természetesen
 nagy problémák miatt nem
 élünk együtt. Segítséget

kérek segítség alapokra.

Tudom dolgozni vagyunk megpedig
 Az a.s. tovább a dolgozója.

Nem idegen van es kemény-
 tetett terhes vagyunk amit,

7. dokumentum folyt.

beskrivning av ett provning försöks
ki svakti amit rändeltekken
 för lantbruk. Någon kurren
 ömhet veppke figgelunde helyze-
 tenit hin til konditien or
 utara nem neheteck gyomke-
 immel. ~~Am~~ Amungiben wipin
 bekönetkerue a kibakoltatás
 akor körüm 2 gyomkekelmel
 eppett öngyilkot lenek.
 Mivel ~~veppke~~ ~~de~~ idogrovos vänynd

Tintelektel(.....)

Eudapest (ör. (...)) ker. Tancs VB.	
Från 19. -10-31 Mottag:	
Sr	(.....)
Lab	(.....)

8. dokumentum

Budapest Főváros , ker.Tanács VB elnökhelyettese

Azzal a kéréssel fordulok Önhez Tisztelt elnökhelyettes asszony, hogy próbáljon segíteni rajtam s családomon.

Budapest, , sz. alatt lakom. 1985. júniusában törtem fel ezt a lakást. 1987. július 30-án, mint önkényes beköltözőt karhatalommal költöztettek ki.

Nekünk nincs lakásunk, ahova beköltözhetnék, így az utcára laktak ki bennünket. Négy kiskorú gyermekem van, feleségem az ötödik gyermekünket várja. Engem ugyanebben a házban lakó testvérem bejelentett lakásába, de családomat nem engedte a Tanács. Orvoshoz nem tudunk menni, mert nincs családomnak állandó bejelentett lakása. A körzeti gyermek orvos csak szivességből emberieségből látja el gyermekeinket. Mint már említettem feleségem utolsó hónapos terhes, de nem fogja egy budapesti kórház sem fogadni, tanácsadásra sem járhat. Ahol feleségem két évvel ezelőtt lakott, oda nem engedem vissza, mert ott olyan körülmények vannak, hogy gyermekeinket nem tudná úgy nevelni, ahogy szeretnénk. Mi tisztességesen szeretnénk élni, gyermekeket nevelni, de így nem tudjuk ezt megtenni, hiszen nincs lakásunk. Nemsokára hat hónapomat fogom tartani, így nem tudunk albérletbe sem elmenni. De ki is venne bennünket oda. A televízió az újságok mind propagálják, hogy a cigányok így védik, meg úgy védik, de ebből mi nem érzünk semmit sem.

Tisztelt elnökhelyettes asszony kérem, hogy minél előbb valami elfogadható választ adjon, mert így nem tudunk élni, a jövőnk nem biztos. Kétszoros iskolás gyermekünk van, akik itt jártak eddig iskolába, szeptembertől hová fogják járni, azt még nem tudjuk.

Kérem, hogy segítsen nekünk. Vagy valami kis lakást kapjunk, vagy pedig engedélyezzék, hogy ide jelentkezhesünk be.

Budapest,

Köszönettel:

Életrajz

Második gyermekem születése előtt
 19(..) Szept. 29-án foglaltuk el a (.....)
 szabó konyha lokált. Első legfőleg
 anyósomtól kaptunk 20 m² és terület
 hejrégre. Gyermekem anyósom fénjén
 és hásonm testvére. Akik nem vetették
 meg az itolt. Örökös veszekedésekkel
 amíg is nősz hejzetünket megosztós
 tettek. Nem számított hogy gyermekünk
 napszáron vagy éjel. Kibírhatótlanság volt a
 hejzet. fénjével albérltet mentünk
 niszni. Terheségem és kis gyermekem
 látsán legtöbb hejzöl el ütösították.
 Amíg megmínsolt hejeken csilogszoti
 őreget kéntek. Amit nem tudunk ki
 fizetni. A lokás igénylésen öt éve be
 adtam. Többször jártam a lokás ügyin
 érdekltődni kienelmen után de míg csak
 bíratosúsloszt sen kaptam. Holottük hogy
 a (..) úton vannak ünés lokások
 Eleinte nem hótósztuk el megünkst.
 De amikor anyósom terheségemet meg
 tito kiakont terni az ütösös Bemünkst.
 Ezint ene a kétségre eset lépésne
 szántuk el megünkst.

Kérem legyenek tekintettel arra hogy nem
 tudunk hsl lokni ez felnevelni két
 kicsi gyermekünket Reménykedünk
 hogy megoldódik lokás hejzetünk.

19(..) XI. 19.

(.....)

Alakásügyi előadónak

Tisztelettel kérem alakásügyi előadónőt, hogy részemre szíveskedjék az állandó bejelentett lakásomat biztosítani mivel, hogy nincs hozzám tartozóm és nem tudok hová menni lakni és eddig is az utcán tartózkodtam mióta más egyének elfoglalták az állandó bejelentett lakásomat. Én ebben az állandó lakásomban úatartózkodtam mint család tag és eltartási szerződés volt kötve aminek eleget tettem. A lakásban való bejelentkezésem 1982. December 16-én történt. Amíg a lakásban nem tartózkodtam az ingatlan-ságom mindenem elvesztet alakásból. Szeretném ha az ingóságom és az állandó lakásomat saját tulajdonomba tudnám használni és élvezni. Nagyon nagy szükségem van alakásra, mert állandóan a Rendőrség melesztál, hogy az utcán tartózkodok és mindig azt mondják, hogy miért nem tartózkodok otthon a lakásban. Tudomásomra jutott az állandó lakásomban 1984. Februári hónapban jelenkeztek be. Nem tudom, hogy mikorra bizhatok abban, hogy alakásban vissza költözhetek iment amióta az utcán tartózkodok nagyon szűllötnek érzem magam és azt nem szeretném folytatni ezt az életet mivel, hogy fiatal vagyok és a jövőben orakodni fogok az ilyen problémáktól és rendes életet szeretnék élni. Köszönöm előre is segítségüket Maradok tisztelettel.

1984. Április 17.

(.)
 (.)
 (.)
 (.)
 (.)

Állandó
Lakcím. Budapest. (. . .) ut (. . .) (. . .)

11. dokumentum

Bp. , Tanács VB. Lakásügyi Osztálya

Ikt.sz:
Előadó:Címzett: , Rendőrkapitányság

.....Bp.u.
 39. hrsz. 42. 5. a.sz. alatti lakos karhatalmi kihelyezését
 19. 06. hó. 30. napjának. 08. órájára tűztem ki.
 Felkérem azért a T.Címet, hogy a mellékelt határozat értelmében a fenti időpontra osztályunk képviselőjének védelmére megfelelő karhatalmat kirendelni sziveskedjenek.

Budapest, 19. 06. 18.
 Kiadmány hiteles:

osztályvezető

Bn. Tanács VB. Lakásügyi Osztály

Ikt.sz:
Előadó:Címzett: Fővárosi Szállítási V.

1103. Budapest, Kőér u. 3.

.....Bp.u.
 39. sz. 42. 5. a.sz. alatti lakos karhatalmi kihelyezését
 19. 06. hó. 30. napjának. 08. órájára tűztem ki.
 Felkérem ezért a T.Címet, hogy a végrehajtás időpontjára és helyszínére a mellékelt határozat értelmében szállítómunkásokat és gépjárművet biztosítani sziveskedjenek.

Bp. 19. 06. 18.
 Kiadmány hiteles:

osztályvezető

..... KERÜLET TANÁCSÁNAK VEGREHAJÍTÓ BIZOTTSÁGA		Tárgy:
..... ügyiratsz. osztály
Előadó:	Budapest ker.
.....	Címzett:
Távbeszélőszám:	Hivatalból Díjelőleges Díjköteles	Hiv. szám:
Melléklet:

LELTÁR

Készült: 19 .09.25.-én

Önkényes ingóságainak raktá-

rozásánál,

Jelen vannak: Rudorcsa

gondnok
Josa

- 1 példás ingóság
- 1 db. villanykondaló
 - 1 db. gyurmás hód (teli hód ingósággal)
 - 1 db. konyha szekrény alsó (aralt, laminált)
 - 1 db. konyha szekrény felső
 - 1 db. zöld heveső laminált
 - 1 db. forgó láda
 - 1 db. vész pánthuzat
 - 2 db. pász fűtél
 - 1 db. hajtató - fűtél
 - 1 db. zkauné
 - 1 db. villany tűzhely.
 - 1 db. hajlított kassza
 - 1 db. műanyag fűtél (műbőr huzat)

13. dokumentum:

Leltár

19

IV. 17.

Budapesti

alatti volt lakásomban maradt ingóságom

1db Orion sztar TV 6500 Ft

1db Európa sztar magnós rádió 3500 Ft

15db kazetta 900 Ft

1db csatnélküli Oris automata karóra
1800 Ft

1db szteppel betöltött orkán cszki 1200 Ft

1db Velur műszörel beült nagykabát

3db kord bársony nadrág

2db bársony ing

2db bársony cszki

2db falmer nadrág

8db különféle garbó pulóverek

2db komplett öltöny tükörbársony néger barna

Több db-ból álló atléta, Több pár zokni

1pár veszten cszizma

3pár edző cipő adidas

2pár fekete színű cipő

6db törölköző

2 garnetúra agynemű, párna paplan, pluszhuzatok

Ezen felül különböző apró tárgyak

Mind ezeket tanú sítá ni tudják Tanú

Tulajdonos

U-2464 87 ker.

A hirdetési megkötés
 további két. nem igényel
 nyilvántartásba (hatalomba) vételt.

Budapest, 19. 87. év 08. hó 13. nap.

előadó

oszt. vez.

Budapest: 19. hó. -án.

Kilakoltatási akció Budapest egyik kerületében - előzmények és indokok, ahogyan a tanácson látják

A kilakoltatás dokumentumai és a kilakoltatásokról szerzett tapasztalataink a fővárosnak abból a kerületéből származnak, ahol 1987-ben tömegesen lakoltatták ki az önkényes lakásfoglalókat. Ebben a kerületben - amely Budapest egyik legrégebb munkáskerülete - igen sok a rossz állapotú, komfort nélküli szoba-konyhás lakás és szükséglakás. E lakásoknak a jelentős része hosszú évekig üresen áll, vagy mert senki nem fogadja el azokat, vagy mert az IKV a minimálisan szükséges felújítási munkákat sem képes elvégezni. Az önkényes lakásfoglalók ilyen lakásokat törnek fel és foglalnak el.

Önkényes lakásfoglalásnak nevezett lakásszerzés folyamatosan létezett 1945 előtt és után is, ebben a kerületben is és a főváros más kerületeiben is. Különbség legfeljebb az önkényes lakásfoglalások gyakoriságában lehetett - területenként is és időszakonként is. Nem volt lényeges eltérés - az 1945 utáni időszakot tekintve - a jogi megítélés és az önkényes lakásfoglalókkal szembeni eljárás szabályai szerint sem (kivéve a 2. világháború után és az 1956. októberi forradalom alatti lakásfoglalásokat). A lakásfoglalás szabálysértésnek minősül/t/, s a lakásfoglalónak semmilyen jogalapja nem volt (nincs) arra, hogy az elfoglalt lakásban maradjon vagy bármilyen más elhelyezésre igényt tartson. Kivéve, ha az eljáró hatóság - a körülményeit mérlegelve - érdemesnek tartja a méltányos elbírálásra, s mégis nyújt a lakásfoglaló számára valamilyen "elhelyezést".

Jelentős különbség létezhet ellenben az önkényes lakásfoglalókkal szembeni eljárás gyakorlatában.

Hosszu évekig (évtizedekig) az általánosan elterjedt gyakorlat az volt, hogy - a bejelentés után - a tanács nem folytatta le az eljárást, a lakásfoglalót a lakásban hagyta, vagy elrendelte a kilakoltatást, de - ha nem volt a fővárosban más állandó bejelentett lakása, ahova költöztetni lehetett - valamilyen szükséglakást kiutalt, ahova ki tudta lakoltatni a lakásfoglalókat. Ez volt a jellemző ebben a kerületben is. ("Itt régebben volt a tanácson egy olyan vélemény, hogy nem lehet kirakni őket az utcára. Nem csináltunk semmit, ott maradtak a lakásban". - Mondja a jelenlegi lakásosztályvezető.) Ez a gyakorlat mind a hivatal, mind a lakásfoglalók számára a legkényelmesebb és a leginkább konfliktusmentes megoldást jelentette, még akkor is, ha maguk a lakásfoglalók néhány évig bizonytalanságban éltek, hiszen helyzetük jogilag illegitim volt.

Ideológiai szempontok is ezt a gyakorlatot erősítették, a hatalom nem vállalta fel, hogy az általa is megbélyegzett és rossz emlékű kilakoltatást ő maga is gyakorolja. Összeegyeztethetetlennek tartotta hirdetett szocialista ideológiájával és "munkáspárt" elnevezéssel.

A 80-as évekre, pontosabban a 80-as évek közepére az önkényes lakásfoglalókkal szemben is változott a hivatalos álláspont. Maradva a vizsgált kerületnél, itt 1987-ben volt az első olyan akció, amelynek célja az önkényes lakásfoglalások megakadályozása, az önkényes lakásfoglalók visszatartása a

lakásfeltöréstől, jelezve számunkra, hogy vége a toleráns, a "szemet hunyó" időszaknak.

Mi készítette a tanácsot arra, hogy az - egyrészt kellemetlen, másrészt igen nagy munkát jelentő - kilakoltatási akciót végrehajtsa? A tanács vezetői három okot soroltak fel, amelyek "kényszerítették" őket:

- az önkényes lakásfoglalások száma jelentősen emelkedett a 80-as évektől, s a további emelkedés megállításának egyetlen lehetséges útját a kilakoltatásokban látták, hogy egyértelművé tegyék: a lakásszerzésnek ez a sajátos módja a továbbiakban nem járható;
- a kerület lakói között igen nagy volt a felháborodás, határozott fellépést követeltek a tanácstól az önkényes lakásfoglalókkal szemben, s ezzel a tanács is egyetértett: 'az emberek igazságérzetét sérti, hogy ilyen könnyen is lakáshoz lehet jutni, míg a "tisztességes" emberek éveket várnak arra, hogy lakásuk legyen';
- az önkényesen elfoglalt lakások száma meghaladta a 100-at, s ezek bármilyen lakások is mégiscsak a kerület lakásalapjának a részei, s ilyen nagy számú lakásnál már a lakásgazdálkodási szempontok sem mellőzhetők.

Mindezek miatt a tanács vezetése úgy határozott - "önkritikusan" viszonyulva saját, korábbi gyakorlatához - hogy a törvényességet helyreállítja és fenntartja.

Az önkényes lakásfoglalókkal szembeni megváltozott magatartást kiváltó tényezők között nem elhanyagolható az sem,

hogy új vezetők kerültek a Lakásosztály élére (s így az önkritikusság inkább az előző vezetés kritikáját jelentette).

A Lakásosztály jelenlegi vezetői az önkényes lakásfoglalások elszaporodását - a szemet hunyó gyakorlaton túl - egy konkrét eseményhez is kötik. A történet az ő elbeszélésük szerint a következőképpen hangzik /4/:

"Valamikor a 70-es évek elejétől volt a kerületben egy üres telek, a vasúthoz közel, rozoga házak szomszédságában. Ez a telek egy kiöregedett cirkuszos tulajdona volt, s ő maga is itt lakott régi, cirkuszos lakókocsijában. S ki tudja miért, ez az ember elkezdett befogadni cigány családokat, s be is jelentette őket, mint albérelőket. Az első család Hosszupályiból érkezett, de később "...egyre többen jöttek, Hosszupályi környékéről egész cigány telepek költöztek fel (!). Tarthatatlan állapotok alakultak ki, közegészségügyi szempontból is, és a környező lakosságot is irritálta. Nem lehetett megengedni, hogy a mi rendszerünkben a főváros szívében ilyen cigány telep legyen. Alakult egy bizottság a telep felszámolására. A területet felülvizsgáltuk, s akinek rendben volt a lakásigénylése azt elhelyeztük. Akinek legalább munkaviszonya volt azt szükséglakásba helyeztük. Végülis mindenkit elhelyeztünk, mert itt addigra már egy olyan cigány közösség alakult ki, hogyha alkalmi munkából is, de mindenki dolgozott.

1983 nyarán történt a családok pontos felmérése, és ezeknek a kiköltöztetése egy nap alatt zajlott le. Muszáj volt egy napra, rajtaütésszerűen csinálni, hogy ne költözhessenek vissza, vagy más családok ne foglalhassák el.

Azt reméltük, hogy ezeknek a családoknak sikerül majd beilleszkedniük a lakóközösségekbe, de a legtöbbször sajnos nem sikerült. Aztán ezek a családok hoztak fel újabb családokat, akik feltörték az üres lakásokat és önkényesen beköltöztek. Lehet, hogy ez hiba is volt, hogy a kerület különböző pontjain helyeztük el ezeket a családokat, lehet, hogy jobb lett volna egy helyen tartani őket, mert így aztán szétszpricceltek a kerületben."

A lakókocsis telep felszámolása 1983-ban volt, és legfeljebb 20 családot érintett (nem sikerült pontosan kideríteni, az elbeszélés szerint 10-nél több, 20-nál kevesebb családról volt szó). A Lakásosztály vezetői ezt az akciót jelölik meg az önkényes lakásfoglalások elszaporodásának

elindítójaként, s egyben egyik okaként. Véleményük szerint ezek a - valamiféle lakáshoz juttatott - családok fogadták be a fővárosba áramló cigány családokat, akik az önkényes lakásfoglalók legjelentősebb részét teszik ki. Így történt, hogy 2-3 év alatt oly mértékben növekedett az önkényes lakásfoglalások száma, hogy a hivatal végülis kénytelen volt radikális lépéseket tenni. Elhatározta: minden önkényes lakásfoglalót kilakoltat. Az elhatározás megszületésének azonban a hivatalon belül is megvan a külön története, s bár ezt a maga teljességében nem ismerhettük meg, de néhány lényeges momentumot, a folyamat egy-egy részét sikerült megragadni.

A történetet talán ott érdemes kezdeni, hogy 1985 januárjától új vezető (és helyettes) került a Lakásosztály élére. Az új vezető - mint ugyanennek a tanácsnak az Igazgatási osztályvezetője - 1983-ban részt vett a lakókocsis telep felszámolására alakult bizottságban, s mint Igazgatási osztályvezető is találkozhatott az önkényes lakásfoglalásokkal a szabálysértési eljárások során. Elbeszélése szerint, mikor a Lakásosztály vezetését átvette kiderült, hogy több területen elmaradások vannak a különböző ügyekben, sok a befejezetlen, lezáratlan és áttekinthetetlen ügy. Ilyen volt az önkényes lakásfoglalások területe is. Nem lehetett tudni, hogy a kerületben pontosan hol, hányan és milyen családok laknak önkényes lakásfoglalóként. Elhatározták tehát, hogy rendet csinálnak, áttekinthetővé és folyamatossá teszik a nyilvántartást. Először "természetesen" visszamenőleg kellett összegyűjteni azok nevét és címét, akik önkényes

lakásfoglalóként, rosszhiszemű jogcím nélküliként laktak lakásukban, s akiknél a beköltözés óta eltelt idő az elévülési időt még nem érte el. Ez azt jelentette, hogy csaknem öt évre visszamenőleg kellett az irattárból, a különböző aktacsomagokból ezeket a lakásokat, ill. családokat kikeresni. Ezzel a munkával a lakásosztály dolgozói kb. 1986 végére készültek el, s e munka eredményeként állt elő az a mintegy 110-120 címet tartalmazó lista az önkényes lakásfoglalókról, amely végülis a kilakoltatási akció alapját képezte. Az akciót 1987 júniusában kezdték, s addig is, ill. a nyár folyamán még bővült az új beköltözőkkel. Így történt, hogy a listán a néhány hete vagy 1-2 hónapja bentlakók együtt szerepeltek a 3-4 éve bentlakó családokkal. (Ez azonban a listáról nem derült ki, azon csak cím, név és "kiköltöztetési" időpont szerepelt, ill. a lista egy másik változatán az együttlakó családtagok és a kiskorúak száma.)

Nem sikerült kideríteni, hogy a lakásosztályvezetőnek mikor alakult ki határozott elképzelése arról, hogy milyen céllal csinálnak rendet az önkényesen elfoglalt lakások ügyeiben; hogy már a "rendcsinálás" kezdetén, avagy a folyamat valamelyik pontján született meg az az elhatározás, hogy a "rendcsinálás" ne csak a nyilvántartásra terjedjen ki, hogy a törvény adta lehetőségekkel élve, a legszélsőségesebb megoldást válassza: az önkényes lakásfoglalókat lakoltassák ki, s így próbálják elérni, hogy ne növekedjen tovább a kerületben a számuk.

Hasonlóan kideríthetetlen, hogy honnan ered a "kiköltetésnek" - mint az önkényes lakásfoglalások visszaszorításának az egyetlen lehetséges módszernek, eszköznek - a gondolata, ill, hogy az akciót kiváltó tényezők közül melyik volt az erősebb, ill. melyiké volt a kezdeményező szerep. Annyi azonban bizonyos, hogy legalább három jól meghatározható tényező (szereplő) létezett/létezik.

- Valamilyen pressziót gyakorolt a felettes hatóság, a Fővárosi Tanács Lakásügyi Főosztálya. Vagy úgy, hogy különböző értekezleteken kiemelte, hogy ebben a kerületben a legmagasabb az önkényesen elfoglalt lakások száma, és felhívta a kerületi lakásosztályvezető figyelmét, hogy a törvényesség fenntartása a kerület feladata; vagy hozzá is érkeztek feljegyzések (vagy más szervektől információk), és a közhangulatra hivatkozva figyelmeztette a tanácsot. Egészen bizonyosan hozzájárult ahhoz, hogy ilyen nagyszámu kiköltetést rendeljenek el, csak azt nem tudjuk, hogy ezt sugalmazta, utasította, vagy "csak szabad kezet adott" a kerületi tanácsnak a probléma megoldására. Fontos "irányelv" volt viszont - és nemcsak a Fővárosi Tanácstól -, hogy a kiköltetési akciót botrány nélkül hajtsák végre. Hiszen - ahogy a kerületi tanács - a Fővárosi Tanács is tisztában volt azzal, hogy a kiköltetés - ilyen nagy tömegben - nem csupán a törvényességnek való érvényszerzés és rend kérdése, hanem elsősorban politikai kérdés. Nem véletlenül

kellett a kilakoltatási akció végrehajtásához a kerületi pártbizottságnak a jóváhagyása is.

Második lényeges tényező az ún. közhangulat volt, amit mint kényszerítő körülményt a lakásosztályvezető is emlegetett. Hogy az oly sokak által és sokszor emlegetett közhangulat mit jelentett és mit tartalmazott, azt külön fogjuk elemezni.

Végül a harmadik, szubjektívnek is nevezhető tényező magának a lakásosztályvezetőnek a személye, ill. az önkényes lakásfoglalókhoz való, előítéletmentesnek nehezen felfogható viszonya. A kerületi tanács dolgozóival és néhány vezetőjével folytatott hosszabb-rövidebb beszélgetésekből egyértelműen kiderült, hogy a kilakoltatási akció gondolata, ill. annak az elfogadtatása a lakásosztályvezető személyéhez kötődik. Az ő elbeszélése szerint is, a tanácson nem volt könnyű helyzetben, amikor munkatársait és feletteseit az akció szükségességéről kellett meggyőznie, hogy az önkényes lakásfoglalások visszaszorításának a kilakoltatás az egyetlen lehetséges módja. /5/ E folyamatnak is különböző állomásai lehettek. Először csupán arról volt szó, hogy az önkényes beköltözések további emelkedését valamilyen módon meg kell akadályozni, és ennek érdekében a folyamatos nyilvántartáson túl valamilyen hatékony lépésre is szükség lesz, s hogy az önkényes beköltözők számbavétele után mérlegelik az eljárást, a megoldás lehetőségeit. Ezt a szándékot jelezte, hogy 1987 elején a kerületi Cigánykoordinációs Bizottság titkára megkapta az önkényes lakásfoglalók listáját azzal a feladattal, hogy látogassa végig a családokat és tegyen javaslatot: kik

érdemlik meg a méltányos elbírálást. Az is valószínű, hogy ezzel párhuzamosan a kilakoltatás, mint "megoldás" is egyre jobban körvonalazódott, legfeljebb az érintettek köre lehetett kérdéses. (Pl. hogy a több éve bentlakókat kilakoltassák-e vagy sem, esetleg csak a legujabb lakásfoglalókat stb.) A Cigánykoordinációs Bizottság titkára ugyan végiglátogatta a több mint 100 családot, csakhogy közben a hivatalvezetés - anélkül, hogy őt értesítették volna - megtárgyalta az önkényes lakásfoglalások problémáját, és ugyanakkor döntött is: az önkényes lakásfoglalókat kilakoltatják, és velük szemben a méltányosság elvét és lehetőségét nem alkalmazzák. Együttal elfogadta a kilakoltatási akció ütemtervét is, amit addigra a lakásosztályvezető elkészítettetett. Ez az ún. második lista, amelyiken az is szerepel, hogy melyik családot mikor lakoltatják ki, ill, hogy melyik terület, utca, mikor, melyik nap kerül sorra. Az akciót 1987. nyarára tervezték (tekintettel az időjárási körülményekre is). Ez a döntés a lakásosztályvezető álláspontjának az elsöprö győzelmét jelentette, az aggályoskodókat meggyőzte arról, amit a velünk való beszélgetésben is többször hangoztatott: a törvénynek érvényt kell szerezni, és az, aki önkényesen elfoglal, feltör egy lakást, nem érdemel semmiféle méltányosságot.

"Azokkal szemben, akik feltörnek egy lakást és önkényesen beköltöznek, nincs helye a méltányosságnak."

Az 1987-es kilakoltatási akció tehát zöld utat kapott, mind a felettes hatóságtól, mind a politikai szervezetektől, mind a kerületi tanács vezetőségétől, s a lakásosztályvezetőnek kizárólag a botrány elkerülésére kellett

tekintettel lennie. Ennek köszöhetően gyerekeket mindössze két esetben vettek ideiglenes jelleggel állami gondozásba, de ők is viszonylag gyorsan visszakerültek a családjukhoz.

A kilakoltatási akció elfogadtatásakor alapvetően a kilakoltatás tényéhez fűződő ideológiával kellett leszámolnia: a hangoztatott szocialista ideológia és a kilakoltatás elfogadása közötti ellentmondást kellett megszüntetni. Ennek két egyszerű módját választotta a hivatal.

Először is tiltakoztak a "kilakoltatás" szó ellen; azaz a kilakoltatás nem kilakoltatás, hanem karhatalmi kiköltöztetés vagy hatósági kényszerkiköltöztetés. Ez egészen másként hangzik. A kilakoltatás szó használatát a lakásosztályvezető igen határozottan utasítja vissza: "Ez nem kilakoltatás. Kilakoltatás csak a régi rendszerben volt, amikor a szerencsétlen munkásembert kilakoltatták a családjával, mert nem tudta fizetni a lakbért, vagy mert nem volt munkája. Ilyen a mi rendszerünkben nincs, nem is lehet".

Másodsorban a kilakoltatottak nem szerencsétlen és rendes munkásemberek, hanem cigányok, de ha nem is cigányok, akkor biztosan lumpenek, akik nem is akarnak dolgozni, nem is akarnak rendes tisztességes életet élni, vagyis velük kapcsolatban igazán nem kell aggályoskodni és mérlegelni. Ezekről, ha lehet, meg kell szabadulni, és a lakosságot meg kell tőlük védeni, és egyébként is a törvényesség biztosításáról van szó, a törvények pedig mindenkire vonatkoznak, a törvényt mindenkinek be kell tartani.

"Azt nem lehet megengedni, hogy valaki fogja magát, vidékről felköltözik, feltör egy ajtót és beköltözik oda. A törvényt mindenkinek be kell tartani. Előfordul, hogy tényleg dolgoznak, de a legtöbben sajnós nem. és

hát majdnem mind cigány, de ha nem is cigány, akkor lumpenek. Ezeknek a 99%-a, amikor a lakásokat feltörik, tönkreteszik egy lakóközösség életét. Mi ilyen esetben méltányosságot nem gyakorolunk. Volt ez a hatalmas tél, akkor embertelenség lett volna, még akkor is, ha lakásfoglalókról van szó. Akkor csak az egészen kirívó eseteket tettük ki."

Kik a kilakoltatottak?

Ebben a kerületben a kilakoltatottak szinte kivétel nélkül önkényes lakásfoglalók.

Az önkényes lakásfoglalók többsége pedig olyan cigány család, akik - vidékről felköltözve - már hosszabb-rövidebb ideje Budapesten élnek. Kisebb részük a városi szegények közül kerül ki. Mindnyájukban közös, hogy lakáshelyzetük tökéletesen kilátástalan, s hogy - különböző okokból - sem idejük, sem helyük nincs kivárni, amíg az állami lakáselosztás lakáshoz juttatja őket. A lakáshoz jutás legkülönbözőbb lehetséges csatornáiból kiszorulva, helyzetük végső és elkerülhetetlen megoldásaként számukra a lakásfoglalás marad. S ehhez ebben a kerületben (is) bőségesen áll rendelkezésükre rossz minőségű, lakatlan (s többnyire lakhatatlan) lakás.

A kilakoltatottak többségét - mintegy 90%-át - kitevő cigány családok két csoportot alkotnak: a már hosszabb ideje, néhány éve itt élő, itt dolgozó családok és a rövidebb ideje, néhány hónapja-egy éve felköltözők. Az időbeni különbségben a létfeltételeknek, az életkörülményeknek a különbsége jelenik meg - azoké, amiket otthagytak és azoké, amik közé megérkeznek. Ezek a különbségek alapvetően határozzák meg a felköltözés módját, s a letelepedés lehetőségeit. Az, ahonnan a családok jöttek - akár a korábban, akár a később feláramlók -

közös; sokszor nemcsak megyénként, de településenként, településcsoportonként is.

A családok többsége az ország szegényebb régióiból, azon belül is inkább a kisebb településekről származik. /6/ A legtöbben szabolcs-szatmáriak, borsodiak és hajdu-bihariak. Ezeknek a keleti megyéknek is zömmel a keleti, határszéli településeiről jöttek.

A települések típusán túl ugyancsak közösek mindkét csoportnál - a régebben elindulóknál és az új beköltözőknél - az elvándorlásnak a közvetlen kiváltó okai. A családok maguk is - szinte kivétel nélkül - ezeket sorolják el, mint kézzel fogható, megnevezhető kényszereket, ami elindította, kilökte őket. Az okok közül az elsődleges és a legfontosabb a munka, a munkaalkalom hiánya, a rosszul fizető, esetleg csak alkalmi munka lehetősége. A másik ok a lakás, a lakhatás szinte teljes hiánya. A legtöbben a férj vagy a feleség szüleinél húzódtak meg több gyerekekkel; nyomoruságos körülmények között, több - olykor 3-4 - család élt együtt. S végül a harmadik jellemzőbb tényező a családdal kapcsolatos; vagy valamilyen családi konfliktus is erősíti az elvándorlási szándékot, vagy a családtól való elszakadás, a párkapcsolat felbontásának az egyik eszközeként adódik a városba költözés. E három ok valamelyike - de legtöbbször ezek valamilyen kombinációja - minden felvándorló cigány családnál fellelhető.

A felszínen megjelenő és megfogalmazható valódi kényszerhelyzetek mögött azonban szinte mindig felsejlik egy mélyebben meghúzódó, nehezebben megragadható kényszer: a változtatás kényszere, egy emberibb élet utáni vágy. Ugy

érezik, hogy ezekben a kis falvakban sokkal inkább kiszolgáltatottak - talán kevésbé a körülményeknek, mint inkább - az emberek előítéletének, a helyi kisebb-nagyobb hatalmasságoknak, az állandó diszkriminációnak. A nagyváros nemcsak, hogy több lehetőséggel kecsegtet, de ott talán kevésbé kiszolgáltatott, nem ismeri senki, nem tudják honnan jöttek...Aztán keserűen tapasztalják, hogy itt is legalább annyira kiszolgáltatottak, hogy a közvetlen környezetük és a hivatalok is ugyanolyan előítéletesek velük szemben, s hogy támaszt, segítséget, megint csak egymásban találhatnak.

A cigányok városi munkavállalása akkor vált jelentősebbé, amikor az iparnak nagyszámban volt szüksége olcsó - s ezért főleg szakképzetlen - munkaerőre, ill, amikor egyre több olyan munka volt a városban, amit más nem végzett, nem vállalt el. A szakképzetlen munkások alacsony bére tette csak lehetővé, hogy - a bérszínvonal szabályozás eredményeként - a vállalatok meg tudják fizetni embereiket. Az olcsó munkaerő "konjunkturája" /7/ mintegy másfél évtizedig tartott, a 60-as évek közepétől-végétől.

Eleinte szinte kizárólag a férfiak indultak el a családokból, s a meghatározó is a jobb pénzkereseti lehetőség volt. Általában egyszerre többen mentek egy-egy faluból vagy telepről, s ha tudtak együtt, egy csoportban helyezkedtek el. Ez egyuttal védelmet is jelentett az idegen, városi környezetben, s részben a munkahelyeken is.

A nők otthon maradtak a gyerekekkel, s alkalmi munkákkal, napszámos munkákkal próbálták előteremteni legalább a gyerekek, a család napi szükségletét, s egészítették ki a férfiak keresetét, amiből - hiába volt esetleg lényegesen több, mint amit helyben kereshettek volna - sokat elvitt a kétlaki élet, az ingázás, még azoknál is, akik ugymond "megfogták a pénzt", mert jutni akartak valamire. De a hagyományok, a szokások ereje is sokkal erősebb volt, s az asszonyok még alig vállaltak munkát. A cigány asszonyok városi munkavállalása a 70-es évektől lett egyre elterjedtebb, párhuzamosan az otthoni alkalmi pénzszerzési lehetőségek beszűkülésével. A gyerekeket vagy a nagyszülőkre vagy otthon maradó rokonra - testvérrre, sógornőre - hagyták. Hogy ki, meddig és hogyan bírta a gyerekektől való elszakítotttságot, azt, hogy külön munkásszállón lakott a férj, külön munkásszállón a feleség, több tényező is befolyásolhatta, az otthoni körülményektől, ill. azok változásától kezdve az egyéni tűrőképességekig. Természetes igényként jelent meg hosszabb-rövidebb idő után, hogy hozni kell a családot is, s ha saját lakáshoz nem is lehetett jutni (hiszen a legkülönbözőbb rendeletek inkább akadályozták, mint segítették a megtelepedést), s albérlet, ismerős sem volt, akkor végső megoldásként maradt a gyerekeknek az un. hetes otthon, így ők is beköltözhettek a maguk "munkásszállójára".

Mi azokkal találkoztunk, akiknek nem sikerült a letelepedés, s ezért nincs is pontos képünk arról, hogy kiknek és főleg hogyan, milyen utakon sikerült. Nyilvánvaló azonban, hogy - legalábbis a 80-as évek második feléhez képest -

tágabbak voltak a lehetőségek mind a legális, mind a féllegális vagy illegális lakáshozjutásban, s a nem törvényes állapotok is az idő múlásával legalizálódhattak. Az pedig biztos, hogy az utcára történő kilakoltatás törvény adta lehetőségével nem élt a hivatal.

A felvándorlásokat a legutóbbi időkhöz az jelemezte, hogy lassuak, időben hosszan elnyulnak, fokozatosak - térben, időben és családban -, valamint, hogy gyakori volt a visszatérés-ujraindulás. Pontosabban: ez jellemezte a felvándorlásokat az elmúlt - és kb. a 80-as évek közepéig-elejiéig tartó - 15-20 évben.² Amikor elindultak, akkor már mindig volt valaki a városban a tágabb-szűkebb környezetből, rokonságból, akinél átmenetileg meg lehetett huzódni, aki ismerős, segített munkát szerezni, már valamennyire ismerte a járást a hivatalokban, úgy ahogy eligazodott. De az elindulás lendülete - inkább rövidebb, mint hosszabb idő után - megtört, s vagy csak a feleség költözött vissza, vagy mindketten, vagy azért, mert egyszerűen csak hiányoztak az otthon maradt gyerekek - mint Horváthéknál - vagy, mert újabb gyerekek születtek, és csak a feleség ment vissza - mint Orsóséknál. Bármilyen is egy-egy család esetében a konkrét ok, a történetek csak a maguk egészében szemléltetik az elszakadás-megkapaszkodás tétovaságát, az állandó próbálkozásokat, gyötrelmeket.

² A mellékletben található két rövid esettanulmány - Orsóséké és Horváthnéé - szinte már mintaszerűen mutatja ennek az utnak az összes lehetséges állomását és buktatóit.

A felköltözés nemcsak időben, de térben is elhuzódott, meg-megszakadt. Valamiféle lakhatást lehetett keresni a főváros környéki kisebb településeken, esetleg még közelebb, az agglomerációban, vagy csak az elindulás és a munkahely között féluton. Attól is függően, hol volt rokon vagy ismerős. S egy idő után újra lehetett próbálkozni a városban való letelepedéssel, a lakáshoz jutás törvényes vagy kevésbé törvényes, de elfogadott módjaival.

A 80-as évekre azonban - a megváltozott gazdasági környezet miatt - gyökeresen megváltozott a városba költözésnek az utja is. Megszűnt a fokozatosság - minden vonatkozásban - a felvándorlás gyors, szinte a semmibe ugrást jelenti. Ennek alapvető oka, hogy a radikálisan romló létfeltételek közepette nincs idő már kivárni, míg az egyik családtag (vagy a házaspár) kiismeri magát a fővárosban, fel tudja mérni a lehetőségeket, képes lesz valamennyire alkalmazkodni a városi környezethez. Az elemi létfeltételeknek a már szinte elképzelhetetlenül alacsony színvonalra gyors és végleges lépésre kényszeríti a családokat. Nemcsak a férfiak nem találnak már munkát, de a nők hagyományos pénzszerzési lehetőségei (napszám, házakhoz járás stb.) is megcsappannak. Nemcsak a rendszeres munkaalkalmak szűnnek meg számukra - hiszen a létszámcsökkentéseknél, üzemek bezárásánál elsőként a szakképzetlen cigány munkások kerülnek az utcára - de az alkalmi munkák, az időnyomok is csökkennek, mind az iparban, mind a mezőgazdaságban. Ezekből a munkákból egyébként sem lehet már - még nagyon alacsony szinten sem - megélni.

A probléma az, hogy az egyre romló létfeltételek - ha időben talán késleltetve is a vidékhez képest - a városokban is ezt a réteget hozzák a legrosszabb helyzetbe. A 60-as, 70-es években a városban a valóságosnál magasabb igény volt az olcsó, szakképzetlen munkaerőre - a 80-as évekre ez az igény erősen lecsökkent. Ezért a vállalatok fokozatosan visszavonják az ingázóknak nyújtotta "kedvezményeket". Először csak a munkásszállók lakbérét emelik, majd csökkentik a férőhelyeket, eladnak, átalakítanak szállókat stb. A szűkülő munkakereslet miatt ugyanakkor a munkahelyeken is egyre kiszolgáltatottabbakká válnak, s egyre nehezebben találnak új munkát (sok helyen a hirdetett munkaalkalmakra cigány munkást már fel sem vesznek). A kiszolgáltatottság a plusz pénzkereseti lehetőségekre is vonatkozik: mivel ezek elsősorban építkezéseken végzett segédmunkák, az építkezések csökkenésével ez a pénzszerzési forrás is erősen beszűkül. Bármennyire is rosszabbodnak a munkavállalási és pénzkereseti lehetőségek, ezek a városokban még mindig jelentősen nagyobbak (vagy egyáltalán: léteznek) a vidékhez képest. Alapvetően ez az oka annak, hogy a vidékről - pontosabban: az ország legfejletlenebb régióiból - a városba költöző cigány családok száma az utóbbi néhány évben jelentősen megnövekedett. Ugyanakkor a fővárosban való letelepedés és a munkavállalás ellehetetlenülésével egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy az életbenmaradásra, a megmaradásra más stratégiákat kell kialakítani.

A lakásutak a kilakoltatásig

A 80-as években a fővárosba költöző cigány családok - akár egyszerre jött az egész család, akár az egyik családtag már a városban dolgozott, munkásszállón lakott - sokkal kevesebb lehetőség közül választhatnak, mint általában a lakástalanok. Ennek részben az az oka, hogy cigányok, hogy több gyerekük van, és hogy - a budapesti letelepedés korlátozása miatt - nagyon hosszú ideig kellene várniuk állami elosztású lakásra, amihez semmiféle háttérrel nem rendelkeznek, s egyébként sem épült be az életformájukba, szokásaikba egy távoli célhoz való alkalmazkodás, az erőforrásoknak az arra való összpontosítása. Már csak azért sem, mert az elemi létfeltételeket mindig egyik napról a másikra kellett megteremteni, s ennek megfelelően alakultak a szokások, erre léteznek stratégiáik. S a többségüknek valóban nincs is hol kivárniuk, amíg tanácsi lakást kapna. A létező lakhatási lehetőségek mind átmeneti lehetőségek, és még együtt sem adják egy hosszabb idejű kivárás alapját. A családok a következőkkel próbálkoznak tehát, ha kikerültek a munkásszállóról, /9/ vagy ha éppen most érkeztek a városba, és lakni szeretnének valahol:

- lakhatnak szivességből rokonnál, ismerősnél
- lakhatnak albérletben
- megpróbálhatnak eltartási szerződést kötni
- megpróbálhatnak un. lelépésért megszerezni valamilyen szükséglakást, sufnit, mosókonyhát.

Az első lehetőség szinte minden családnál előfordult. A családok a városba érkezve először - ugymond: átmenetileg - testvérnél, unokatestvérnél, rokonnál vagy valamilyen közelebbi-távolabbi ismerősnél huzódnak meg, innen indulnak és innen kapnak valamiféle segítséget, fedelet keresni a fejük fölé. Természetesen a befogadó családok is már eleve zsufoltan laktak, s ezért a befogadás nem is lehetett más, mint átmeneti. Az, hogy ez az átmeneti állapot hosszabb vagy rövidebb ideig tartott-e, sok mindentől függött, hiszen általában 2-3 család 8-10 gyerekkel szorult egy-egy szobakonyhás lakásba. ("...azért nálunk nem úgy van, mint ahogyan sokaknál, hogy nem nézik a testvéreket. Mi úgy vagyunk cigányok, ha nem is lássuk az életben, de ha nincs neki hol aludni, befogadjuk...".) Az együttlakásnak sokszor látszólag az vet véget, hogy a családok összevesznek, hogy sógorok, sógornők "nem jönnek ki egymással" a 20-30 négyzetmétereken. ("nem egyeztünk a férjem öccsével...", "...a férjem nővérénél laktunk, de összevesztünk és elzavart..."). Ekkor vagy újabb kényszerhelyzetbe kerülnek vagy sikerül - átmeneti lehetőségként - egy albérletet találni a környéken.

Albérletre - ha valódi albérlet - kizárólag gyerektelen pár számíthat. Többgyerekes cigány családok számára a valódi albérlet lehetősége gyakorlatilag nem létezik. Se fizetni nem tudják az igen magas albérleti díjakat, de be sem fogadják őket. Ha véletlenül mégis előfordul, akkor amint kiderül, hogy gyereket várnak, kirakják őket ("...amikor a férjem nővére kidobott, akkor elmentünk oda mellé albérletbe egy öreg nénihez. Az meg kizavart, mikor látta, hogy terhes

vagyok..."). Az albérletek - ha vannak - akkor kivétel nélkül ugyanazon a környéken, ugyanabban az utcában, néha ugyanabban a házban is, ahonnan a családok elindultak, ahol a rokonok, ismerősök is laknak. Ez természetes, hiszen azt a környéket ismerik már ugy-ahogy, ott tudnak tájékozódni ugy-ahogy, és azért is, mert a befogadók is ("a főbérlők") kivétel nélkül olyan peremhelyzetben élő városi szegények, többnyire idős emberek, akiknek szociális helyzete csupán annyiban különbözik az "albérletétől", hogy van lakásuk. Ezek a lakások is kicsik, általában szoba-konyhások, zsufoltak, egészségtelenek.

Az interjúkból is kiderül, hogy milyenek ezek az un. albérletek, és milyen módon lehet hozzájutni. Például dijhátralék kifizetése fejében, vagy van, aki abból él, hogy - a szó szoros értelmében - boldog-boldogtalant befogad, bejelent a lakásába. ("... egy fröccsért bejelentett mindenkit...") Ilyenkor - bár egy kicsit sokan lesznek - nemcsak a fröccsre való lesz meg, de éhenhalni sem hagyják a "főbérlőt". Mindenesetre a kevésbé szélsőséges esetekben is elég nehéz a sokszor deprivált, alkoholizáló főbérlőkkel kijönni a szűk szoba-konyhás lakásokban. ("...Kőbányán laktunk albérletben, és hát nagyon rossz volt. Részeges volt a házigazda. És a férjem onnan elköltözött, a vállalatnak volt ilyen munkásszálló-féle valamilye, vagy albérletszerű - nem is tudom. Akkor én még egy darabig ottlaktam Kőbányán a gyerekekkel, és akkor meguntuk, hogy az egyikünk itt lakik, a másikunk amott, és akkor költöztünk be ide...")

Az "albérletből" nem mindig vezet egyenes ut a lakásfoglalásig. Ha jó idő van, akkor egy ideig az utcán - parkokban, pályaudvarokon, romos épületekben - is meg lehet húzódni. (Egy háromgyerekes asszony írja fellebbezésében: gyerekeivel - 16 éves a legnagyobb, 3 éves a legkisebb - és beteg anyjával két hétig a templomkertben aludt, mielőtt feltörte az alagsori, szoba-konyhás, nedves lakást. "Itt Pesten legalább pályaudvar van, ahol lehet aludni" - írja egy másik fellebbező.)

A rokonoknál való szivességi lakás és az "albérlet" ki is meríti a lakhatás gyakorlatilag is létező lehetőségeit. Az eltartási szerződés nagyon ritka, hiszen - újra csak ezt tudjuk hangsúlyozni - többgyerekes cigány családokkal általában nem szoktak eltartási szerződést kötni. Ha mégis előfordul, akkor ezeket a családokat már nem találjuk az önkényes lakásfoglalók és a kilakoltatottak között.

S végül a pénzért való tanácsi tulajdonu lakásszerzésről biztosan tudjuk, hogy létezik, de annak elterjedtségéről, jelentőségéről nagyon keveset tudunk. Részben azért, mert akiknek sikerült így lakáshoz jutni, azok nem nagyon mesélik el, részben, mert ezek mindig zavaros helyzetek és történetek, és inkább azok mesélik el, akiknek nem sikerült, akiket így vagy úgy "átverték". Az ilyen uton való lakásszerzésnek mi kétféle módjával találkoztunk. Az egyik, amikor egy család - megkapva az új lakásról szóló kiutalást - megpróbálja "átjátszani" régi lakását; vagy pénzért vagy családon belül - testvérnek, sógornak - szeretnék továbbadni. Ez is hol

sikerül, hol nem. Ha van elég idő, ha idejében be tudtak jelentkezni a lakásba, akkor esetleg sikerül.

A másik út, amikor a HKI-nál, az IKV-nál sikerül kapcsolatba kerülni valakivel, aki ugymond elintézi, hogy kapjanak lakást, ill, hogy törvényesen is kiutalják azt a lakást, amit ebben az esetben az ő tanácsára foglaltak el. Ha nem tudják elintézni, hogy megkapják a lakást, akkor - természetesen - a pénzük után is hiába futnak. Ezeknek a féllegális vagy legalizálható lakáshoz jutási formáknak az esélyei is egyre rosszabbak, részben azért, mert a Tanács - ugymond - egyre következetesebben akar érvényt szerezni a törvénynek (és "furcsa módon" ez a szándék mindig sokkal hátrányosabban érinti az amugy is rossz, hátrányos helyzetben levőket), részben, mert sokkal több olyan család van, akiknek nincs hol lakniuk.

A kilakoltatott családok fővárosban bejárt lakásutja szinte törvényszerűen a következő: munkásszálló (vagy munkahely bérelte szoba, albérlet, IBUSZ-szoba) - rokonok - albérlet (pályaudvar, park, utca) - lakásfoglalás. Ezeknek a lakásutaknak az egyhanguságát reprezentálja a mellékletben Balog Gyöngyiék, Timár Annáék és Német Andrásék története - ahogyan az a dokumentumokból, levelezésekből, fellebbezésekből kihámozható, s amelyeket a fizikai környezet egy-egy apró részletének az érzékletes bemutatása "szinesíti".

A főváros kilakoltatottjai

A kilakoltatottak kisebb csoportjában olyan városi, reménytelenül peremhelyzetben élő szegények vannak, akik évek, évtizedek óta elviselhetetlen lakáskörülmények között élnek/éltek. Ők vagy itt születtek a fővárosban, vagy már több évtizede itt élnek, s így a lakásfoglalás előtt is - már hosszabb ideje - itt laktak valahol (és többek között ebben is különböznek a vidékről felköltözött cigány családoktól). Ez a valahol azonban mindig olyan nyomoruságos lakásokat jelent - akár "tanácsi főbérletről" is legyen szó -, ahonnan saját erejükből nem képesek mozdulni, ill. csak így tudnak mozdulni. Találunk közöttük időseket és fiatalokat, gyerekeseket és gyerekteleneket, egyedülállókat és családosokat. De nem ezek az - ugynevezett demográfiai - különbségek a leglényegesebbek közöttük, hanem az, hogy a hivatalos lakáselosztási politikában elvileg milyen helyet foglaltak el.

Egy részüket azok a gyerekes családok (vagy csonkacsaládok) alkotják, akik ugyan jogosultak szociális bérlakásra, s számíthatnak is arra, hogy előbb-utóbb kapnak ilyent a tanácstól, csak éppen semmiféle tartalékuk és hátterük nincs kivárni, amíg rájuk kerül a sor. Lakáshelyzetük pedig oly mértékben elviselhetetlen, hogy az elviselhetőség állapotába való kerülés sokkal égetőbb szükséglet annál, hogy azt egy távoli - s bizonytalan - célnak alá lehetne rendelni.

A kerületi tanács elképzelése szerint az egyedülállóknak 10 évet, az egygyerekeseknek 5 évet, a kétgyerekeseknek 4 évet kellene várniuk, hogy első lakást kapjanak. Ez bármilyen lakás

lehet - mármint bármilyen rossz. Az első lakás után a kétgyerekeseknek pl. még három évet kell várniuk arra, hogy végleges - azaz a lakásjogosultságuk alsó határának megfelelő - lakásba költözhessenek. Ekkor legkisebb gyerekük is már legalább 7 éves. A többiek még többet várnak. Ha nincs lakásuk. De ha van valami a fejük felett....

Ezeket a családokat a lakók szinte kivétel nélkül mindig támogatják, s olykor segítik is elfoglalni az üres lakást, részben, mert igazságosnak érzik, hogy akár így is, de lakáshoz jussanak, részben, mert így olyan valaki kerül a megüresedett lakásba, akit ismernek, aki esetleg a házban nőtt fel, nem egy idegen s főleg nem cigányok.

A fővárosi kilakoltatottak másik csoportjába azok tartoznak, akiknek semmiféle reményük sincs arra, hogy az állami lakásjuttatásból részesedjenek, vagy egyszerűen csak elviselhető körülmények közé kerüljenek - mert vagy öregek, vagy egyedülállóak, vagy deviánsok: elmebetegek, alkoholisták, börtönviseltek. Ők - elvileg ugyan nem, de - gyakorlatilag ki vannak rekesztve az un. szociális lakáselosztásból, bár szociális helyzetük miatt egyértelműen rá lennének utalva.

Azok az idős emberek, akik lakást foglalnak, nyomoruságos kis "lakásukat" cserélik fel egy árnyalattal kevésbé nyomoruságos valamire, gyakorlatilag mindig ugyanabban a házban, ahol előtte is laktak. Megelégedve a hivatal packázásait és tenni-nem-akarását, belátva, hogy semmi reményük arra, hogy az életükben elviselhető lakáshoz jussanak, jogosnak és méltányosnak érezve kívánságaikat és méltánytalannak ítélve a tanács eljárását, maguk veszik

kezükbé soruk intézését. Elszántságukkal és tettükkel egyuttal megkérdőjelezzik a tanács kompetenciáját.

Kovács Antalnak és feleségének az esetéből is egyértelmű, hogy ilyen és hasonló helyzetekben a végső lökést a lakásfoglaláshoz nem önmagukban e helyzetek elviselhetetlensége adja, hanem annak belátása, hogy semmit nem veszíthetnek.³

Gyakorlatilag a lakásfoglalás az egyetlen létező módja a lakáshoz jutásnak azok számára is, akiket bármilyen deviancia miatt - legyenek bár alkoholisták, börtönviseltek vagy "csak" elmebetegek - kivet magából a társadalom és a családjuk is. Ahogyan nincs helye, és ahogyan jogos sérelmét sem ismeri el a hatóság annak a fiatalembernek, aki a börtönből szabadulva szeretne visszatérni albérletébe, de a főbérlő közben meghalt, s kevéske holmiját pedig lomtalanították, ugyanugy nem hajlandó tudomásul venni az olyan fajta élethelyzeteket, mint amilyenben Nagy Gábor és élettársa él. Érdemre és érdemtelenségre hivatkozva csak háritani képes magától, és szeretné a területéről kívül tudni őket (ahogyan a cigányokat is). Ezekkel az emberekkel azonban nemcsak a hivatal, a tanács, de a környezetük is intoleráns, elutasító (ahogyan a cigányokkal is).

³ A Varga házaspárnál is hasonló a helyzet (ők egy albérletből szabadulnának), kiegészítve az "ügyfél" és a "hivatal" - ilyen helyzetekben és esetekben - tipikusnak nevezhető viszonyával. (Melléklet 1/9. és 1/10.)

A tanácsnak az érdemre-érdemteleniségre való hivatkozását nemcsak azért utasíthatjuk vissza, mert elvileg sem értenék vele egyet, hanem azért sem, mert ez valójában nem mérlegelési szempontja. Bognár Károly az egyetlen értelmiségi kilakoltatott volt, akinek ügyével ebben az időszakban találkoztam. Abban a házban, ahol ő lakott, és ahol lakást foglalt több önkényesen beköltöző cigány család élt, sok-sok gyerekkel és egymással kibogozhatatlan rokonsági kapcsolatban. A lakók többször jelentették a tanácsnak, hogy ezek a családok viselkedésükkel, magatartásukkal feldulják a ház nyugalalmát. Ugyanezek a lakók támogatták Bognár Károlynak a tanácshoz írott kérvényét - eredménytelenül. Ebből a házból minden önkényes lakásfoglalót - látványos rendőrségi segédlettel, rohamkocsival, kutyákkal kísérve - kilakoltattak, s így természetesen Bognár Károlynak sem utalták ki az elfoglalt szoba-konyhás lakást, visszaköltöztették egy-helyiséges szükséglakásába. Esetét azért idézzük részletesen a mellékletben, mert abból egyértelműen kiderül, hogy nem érdem és érdemteleniség, vagy az egyéni helyzetek mérlegeléséről van szó, hanem egy végig nem gondolt "rendrakási" elhatározás érvényesítéséről. Arról, hogy a tanács nem egy valóságosan létező súlyos problémára keresi a megoldás utjait, hanem, hogy hatalmának akar érvényt szerezni. Ha a kilakoltatásoknál a Tanács valóban mérlegelte volna az érdemet-érdemteleniséget, akkor nemcsak, hogy elfogadja saját kompetenciájának, a lakáselosztási rendszer "igazságosságának" a kétségbevonását, hanem egyuttal legalizálja is a lakásfoglalást, mint a lakáshoz jutás egyik eszközét. Ebből az ördögi körből végülis

nem tudtak kilépni, s így maradt az akció következetes megvalósításának az irracionális indokokon alapuló irracionális szándéka. Az, hogy nem sikerült minden elhatározott kilakoltatást végrehajtani, nem a tanácson, hanem magának az akciónak a végrehajthatatlanságán mulott.

A kerület lakói és a lakásfoglalók - avagy a közhangulat természetrajza

A kilakoltatási akció egyik legfontosabb indoka szerint a kerület lakossága felháborodott, elítélte a lakásfoglalásokat, és követelte, hogy a tanács végre tegyen valamit azok megakadályozására. Azaz: a sok lakásfoglalás miatt nagyon rossz volt a közhangulat - mondták a tanácsiak. Milyen is volt - ill. milyen napjainkban - ez a sokat emlegetett közhangulat?

A kerület lakóinak a lakásfoglalókhoz való viszonyát határozottan el kell választanunk a lakásfoglaláshoz való viszonyától. Maradva az előzőnél, a lakásfoglalókhoz való viszonyt is két síkon közelíthetjük. Az egyik megközelítésben általában a kerület lakóiról van szó, és általában az ő viszonyulásokról a beköltözőkhöz. A másik síkon a beköltözők közvetlen szomszédsági környezetéről, egy-egy ház lakóiról, ill. az ő viszonyokról, kapcsolatukról a házban lakást fogláló családokhoz. Azért is szükséges ez az elkülönítés, mert bár mindkét vonatkozásban a viszonyulásokat alapvetően meghatározza, hogy az önkényes lakásfoglalók többségükben cigányok, de az általános viszony tartalmában e tényező szerepe kizárólagos. S a cigány beköltözőkkel szembeni

előítélet - akár önkényes lakásfoglalók, akár nem - egyre erősödik. Az előítéletek erősödésének több oka van, ezek közül talán a legfontosabb és a legtöbbet emlegetett, hogy a gazdasági helyzet romlása, az életszínvonal csökkenése a társadalomban növeli a kisebbségekkel szembeni előítéleteket és az intoleranciát. Ezzel a problémával azonban itt nem foglalkozunk, inkább azt vizsgáltnánk közelebbről, hogy hogyan alakult/alakulhatott ebben a kerületben a lakosság és a cigány beköltözők viszonya.

A már említett vállalati bérszínvonal szabályozás következtében tulzott, nem a valóságos szükségletet kifejező kereslet volt a 70-es években az olcsó, szakképzetlen munkaerő iránt. Ugyanakkor a kereseti különbségek olyan mértékűek voltak a kisebb települések és a nagyobb városok között, hogy a vállalatok könnyen tudtak olcsó munkaerőt toborozni a városi üzemekbe, gyárakba. A városokban nem egyszerűen csak több pénzt lehetett keresni, hanem még bizonyos mozgási lehetőség is volt a több munkaalkalom és a felfokozott munkaerő kereslet miatt. A vállalatoknak pedig a szállás fizetésével, munkásszállók építésével, utazási kedvezmény nyújtásával is megérte a városba hozni a szakképzetlen munkások tömegeit. Így került a nagyvárosokba, s jelentős mértékben a fővárosba egy olyan vendégmunkástömeg, amelynek - szinte nem is munkaerejére - csupán az olcsó bérére volt szüksége a városnak.

Addig, amíg vendégmunkások voltak, s egy-egy városrész lakóinak is, mint vendégmunkásokkal kellett együttélniük, az ottlétük - bármilyen hosszú ideig is tartott - átmenetinek tűnt, s hasznot hajtott (nemcsak a vállalatoknak és a városnak

általában) a lakosságnak is (albérletek, ágybérletek - akár a vállalat fizette, akár nem, a bögrecsárdák stb.). Természetesen az együttélésnek ekkor is megvoltak a maga konfliktusai, de ezek más mélységűek és tartalmuak voltak. A vendégmunkások léte nemcsak a lakosság számára tűnt átmenetinek, de jogilag is alacsonyabb rendű állampolgárnak számítottak. Annak tekintette őket közvetlen környezetük és a hivatal, a jog is.

Gyökeresen megváltozik a helyzet, ha a vendégmunkás nem akar vagy nem tud tovább vendégmunkás maradni, le akar telepedni a városban, s ugyanazokra a jogokra tart igényt, mint a többi városlakó. Munkaerejéért cserébe már nem elégszik meg a munkásszállók nyomoruságával, együtt akar élni a családjával, hozza az asszonyt, a gyerekeket. Lakni akar, orvoshoz járni, iskolába járatni a gyerekeket, vásárolni, élni - ugyanolyan városi lakos akar lenni, mint a környezetében élő városiak. Ekkor ittlétüket már a város sem tekintheti átmenetinek, mert térben is kilépnek egy szűkebb körből, megjelennek az orvosi rendelőkben, a gyermekorvosi rendelőkben, az iskolákban, az osztályokban, a piacon, az üzletekben, az utcákon - és a lakóházakban. Egy másfajta viszonyulást kellene kialakítani, de más szokásaik, öltözködésük, megjelenésük, idegenségük inkább félelmeket kelt, s a már vendégmunkásokkal szemben is meglévő előítélet és elutasítás fokozódik. Amíg a letelepedni szándékozó cigány családok száma "viszonylag alacsony", addig a konfliktusok a szűkebb környezetben maradnak - egy-egy házban, esetleg egy-egy utcában, s itt kell kialakítani az együttélés formáit, egymás szokásainak a megismerését és tudomásul vételét.

A felköltöző cigánycsaládok számának növekedésével nemcsak azoknak a kisebb közösségeknek a száma nő, amelyek mindennapi kapcsolatba kerülnek e családokkal, hanem egy-egy városrész lakossága is többször, több helyen találkozik velük, s az idegenségtől való félelem növeli az előítéleteket, az elutasítást, s mindkét oldalon agressziót vált ki. Az általános és erősödő - és egyáltalán nemcsak ezekre a városrészekre jellemző - cigány ellenes hangulat természetes módon határozza meg és fokozza egy-egy ház lakóinak az ellenállását és ellenszenvét a házba újonnan beköltöző cigány családokkal szemben - függetlenül a család egyéb körülményeitől, függetlenül attól, hogy lakásfoglalók-e vagy sem. A lakók ugyanis nem a törvényért kiáltanak, amikor valaki elfoglal egy üres lakást. Nem a jogtalan beköltözés ellen ágálnak, hanem a cigányok beköltözése ellen. S az önkényes beköltözőt legalább fel lehet jelenteni, míg a törvényesen beköltözőkkel együtt kellene élni. (De névtelen feljelentések nemcsak az önkényesen lakást foglaló cigány családok ellen érkeznek a tanácshoz.)

S mindehhez adódik az a gazdasági helyzet, amelyben a "befogadók" életszínvonala is fokozatosan romlik, nő az elszegényesedés, a leszakadás veszélye, így a bűnbakképzés és bűnbakkeresés mechanizmusa is törvényszerűen beindul.

A lakossági feljelentésekből és kérelmekből egy kisebb csokorra valót a mellékletben közlünk. A feljelentések minden esetben cigány lakásfoglalók ellen íródtak, míg a kérelmek olyan nem cigány lakásfoglalók védelmében, akik már régebb óta laktak az adott házban, s lakáskörülményeiket tekintve

közvetlen környezetük jogosnak és méltányosnak ítélte lakásfoglalásukat.

Az önkényes lakásfoglalókkal szembeni határozott fellépés követelése a tanácstól tehát egyértelműen a cigányok elleni határozott fellépést jelenti, s e követelés mögött nem a lakásfoglalásnak mint törvénybe ütköző cselekedeteknek az elítélése áll. Ezért is a tanács vezetőinek nagyon pontosan tudniuk kell, hogy amikor a kerületben uralkodó közfelháborodásra hivatkoznak, akkor az nem a lakásfoglalás elleni, s nem is a lakásfoglalók elleni közfelháborodás, hanem a cigányok beköltözésének az elutasítása. Amikor a tanács ugymond helyt ad ennek a közhangulatnak, akkor egy cigány ellenes közhangulatnak enged, s az ennek értelmében hozott intézkedései - akár elismeri, akár tagadja - valójában cigány ellenes intézkedések. Még akkor is, ha ezek az intézkedések érintenek nemcsak cigányokat, hanem a nem cigány, a lakók által támogatott lakásfoglalókat is.

A kilakoltatási akciót több szempontból is nagyon károsnak tartjuk, alapvetően három szempontból (eltekintve magukat a kilakoltatottakat ért hátrányról).

A kilakoltatások természetes módon fokozták az előítéletek megjelenését, mivel a lakosság maga mögött tudhatta a hivatal hatalmát és burkolt helyeslését is. A közfelháborodásra való hivatkozással végrehajtott akció hatásaként a cigányellenes indulatok kifejeződésének már nem gátja egy hivatalosan hangoztatott álláspont (már igencsak nyomokban lehet találkozni olyan megnyilatkozásokkal, hogy "... nem szabad rájuk semmi rosszat mondani...", meg "... nem

azért, mert cigányok, nincs nekünk semmi bajunk a cigányokkal..." stb.).

Azt tapasztaltuk, hogy a régebben beköltöző cigány családok és egy ház lakóinak a hosszabb ideig tartó együttélésében - nyilván surlódásokkal és konfliktusokkal - kialakultak az együttélés keretei és formái. A lakók megismerték és általában elfogadták egymást. A kilakoltatások ezeket a konzolidált viszonyokat is szétzilálták. (Természetesen a legkülönbözőbb szélsőséges esetek is - mindkét fél részéről - előfordultak, de a jellemző az előbbi volt.)

S végül a tanács kilakoltatási akciója, mint az egyik legsúlyosabb társadalmi probléma "kezelésének" a módja is teljes kudarcot vallott. Ez nem is történhetett másképp, hiszen teljes mértékben figyelmen kívül hagyja egy társadalmi csoport léthelyzetét, és az abból következő alapvető és minimális szükségletét. Mivel magára a társadalmi problémára nem elfogadható megoldásokat, alternatívákat keres, hanem csupán szabadulni szeretne a problémától, semmiféle mintát nem tud felmutatni a konfliktus kezelésére vagy az azzal való együttélésre. (Más kérdés, hogy erre milyen eszközei és tudása lennének.)

"Valódi, átfogó" megoldásként két utat tudnak a lakásosztály vezetői elképzelni: vagy az önkényes lakásfoglalókat tiltsák ki Budapestről, vagy a lakásfeltörést minősítsék bűncselekménynek. Mindkét lehetőség valójában csak fokozatokban különbözik a kilakoltatástól; a lényeg, hogy a probléma kerüljön minél távolabb, az ő területükről, az ő

hatókörükből kívülre. Ezért is lehetséges, hogy a tanács sikeresnek nevezi az akciót, s nemcsak azért, mert a kudarcot nem hajlandó sem tudomásul venni, sem elismerni, hanem azért, mert a kilakoltatottak "... szétszpricceltek a többi kerületekbe".

A hivatalnak a cigányokhoz és az egész problémához való viszonya semmiben sem különbözik attól a házmesterétől, aki éjszakákon keresztül éberem őrizte a "házát", nehogy egy cigány család beköltözzön a ház egyik üres szoba-konyhás lakásába. ("... ott álltak a saroknál megbujva, összepakolva, de elszundikáltam, és csak kivárták, és csak bejöttek...") Az ő véleménye szerint "... oda kellene nekik adni egy vármegyét, aztán ott egyenek krumplit meg csináljanak, amit akarnak".

A kilakoltatási akció "eredményessége" és hatása

Az akció hatását az előítéletekre és magukra a kilakoltatottakra nézve részben az eddig elmondottakban is érintettük. Az "eredményesség" (még idézőjelesen is) kizárólag a tanács szempontjából vizsgálható: a kitűzött célokat mennyiben sikerült a tanácsnak megvalósítani. A célok a kilakoltatási akció indoklásában fogalmazódtak meg:

1. a lakásfoglalások csökkentése, a lakásfoglalók elriasztása,
2. az elfoglalt és visszavett lakásokkal az elosztható lakások számának a növelése - vagyis a lakásgazdálkodás szempontjai, és

3. a kerületi közhangulat, a lakosság megnyugtatója: a tanács képes betartani a törvényeket, ill. helyreállítani a törvényes állapotokat.

Az "eredményeket" pontról pontra számva véve talán az elsősre a legnehezebb egzakt választ adni. Semmiféle adatunk nincs ugyanis az önkényes lakásfoglalások számának alakulásáról, csupán benyomásainkra, ill. a kiváltó okok fennmaradására hivatkozva állíthatjuk a következőket.

Mivel a városba vándorlást kiváltó körülmények nem változtak, sőt az életfeltételek sokkal rosszabbak, azaz kevesebb a munkaalkalom, a munkahelyek megszűnése fokozottabban érinti a cigány munkavállalókat, a pénzkereseti lehetőségek még inkább összeszűkültek, a cigányok elleni nyílt fellépés is egyre gyakoribbá vált (a hivatalok részéről persze sohasem cigányságuk okán), vagyis mindezek miatt természetes, hogy az elvándorlás és a menekülés erősödik és nem gyengül. A városba, a fővárosba költöző családoknak pedig továbbra sincs hol lakniuk (más kérdés, de nem mellékes, hogy munkájuk is egyre kevésbé akad), vagyis a hosszabb-rövidebb ideig igénybe vehető átmeneti megoldások után egyetlen lehetőségük a lakásfoglalás.

Más okokból, de ugyancsak növekszik azoknak a fővárosi családoknak a száma, akik potenciális lakásfoglalók. Az elosztható lakások száma egyre kevesebb, s a marginális helyzetben levők egyre kevésbé jutnak akár átmeneti, akár szükséglakáshoz is. Azaz, mivel nem szüntek meg, hanem inkább erősödtek azok az okok, amelyek a lakásfoglalások növekedését elöldézték, valamint egyre többen vannak azok, akiknek nincs

hol lakniuk, s nincs pénzük arra, hogy hosszú éveket tudjanak várni valahol, ezért a lakásfoglalások száma a fővárosban biztosan nem csökkent, legfeljebb a vizsgált kerületben és csak átmenetileg.

Nem csökkenhetett azért sem, mert maguknak a kilakoltatott családoknak sem volt hova menniük. Azt teheték, hogy visszaköltöztek az itt élő rokonukhoz, ismerősökhöz - de ez újra csak átmeneti állapot lehetett -, s innen egy idő után újra csak üres lakás után kellett nézni, hiszen 5 évre ki lettek zárva mindenféle legális lakáshoz jutásból. Más részük a kilakoltatás után rögtön újabb lakást foglalt. Helyzetük "csak" annyiban vált még számkivetettebbé, hogy az ujonnan elfoglalt lakásba már be sem tudnak jelentkezni (hiszen még a rokonokhoz, ismerősökhöz való bejelentkezésüket sem fogadják el a tanácson), s így az orvosi ellátás, az óvoda, az iskola, bármilyen segély stb. lehetőségétől eleve elesnek. (S ha munkaviszonyuk sincs, akkor a családi pótléktól is.) Csupán egy-két olyan család volt, akik visszaköltöztek régi lakóhelyükre, ugyanolyan vagy még rosszabb körülmények közé, mint ahonnan elindultak.

Nyugodtan állíthatjuk tehát, hogy a lakásfoglalásokat legfeljebb csak átmenetileg és egy meghatározott területen tudták visszaszorítani. S ez természetes is, hiszen az akció maga nem a jelenséget előidéző okok feltárására, s magának a problémának a valamiféle megoldására irányult.

A lakásgazdálkodás szempontjai részben a lakások számát jelentették, azaz, hogy a több mint 100 elfoglalt lakás az elosztható lakások számát csökkenti, s ezek bármilyen

minőségűek is, a lépcsőzetes lakásjuttatás elvének gyakorlásával jól hasznosíthatók a tanácsi lakásgazdálkodásban. Másrészt arra hivatkoztak, hogy a lakásfoglalással, és annak eltérésével a tisztességes emberek hátrányba kerülnek az "érdemtelenekkel" szemben. Mintha a tanács igazságérzetét sértette volna a lakásfoglalás. Ezek a szempontok, ill. hivatkozások eléggé átlátszóak.

Egyrészt, mert az elfoglalt lakások valóban évekig üresen álltak - azért lehetett őket elfoglalni. Vajon miért nem voltak fontosak e lakásgazdálkodási szempontok előbb is? Másrészt a lakásfoglalók azok, akik megkérdőjelezzik a tanácsi lakáselosztási politika és gyakorlat igazságosságát, s a tanács a kompetenciájába való beavatkozást utasította vissza magával az egész kilakoltatási akcióval, és különösen a méltányossági elv gyakorlásának a teljes elvetésével.

Azaz, ezek az érvek, mint valóságos érvek sem állják meg a helyüket, de ettől függetlenül a kilakoltatási akció a lakásgazdálkodás szempontjából is kudarc volt. Hiába bíztak a Lakásosztályon abban, hogy a rendkívül rossz, és az egyre reménytelenebbül romló lakásviszonyok között ezeket az igen rossz minőségű lakásokat is sikerül elosztani. (Ez - ha bekövetkezett volna - több szempontból is nagyon szépen javította volna a tanács statisztikáját.) A Lakásosztály vezetője szerint ugyan "... ezekre a lakásokra van igény, és ezeket a lakásokat mind el is fogadták.", mi azonban más tapasztaltunk. Annak ellenére, hogy a lakásokat szinte a kilakoltatás elhatározásának a pillanatában pályáztatták, hogy végső esetekben felajánlották a szomszédoknak lakásbővítésre,

a kilakoltatott lakások többsége üresen állt. (Előfordult, hogy bedeszkázták vagy romosították, hogy a visszaköltözést megakadályozzák.) S, hogy miért, arról álljon itt néhány leírás a Helyszinelési jegyzőkönyvekből:

"3,5x4 m, korhadt, vizes a mennyezetig, fűtés nincs, egészségre ártalmas"

"2,5x4 m, rossz állapotú"

"vizes pincehelyiség"

"komfort nélküli vizes lakás, 20 négyzetméter, 1 szoba"

"30% talajvíz" (javasolja a lakás leeselejtezését)

"a mosókonyhában előtte nyulakat tartottak"

"elhanyagolt,, piszkos, nedves, vizes, dohos, ablak nélküli"

"A ház teteje kátránypapír, az egész omladozik, megállapíthatatlan kik laknak itt és hányan. Kőjált, Műszaki osztályt értesíteni, mert ez iszonyu. Szükség lakás, közepe paravánnal elválasztva, aláducolva."

"piszkos, nedves"

"23 négyzetméter, félkomfortos, 1 szoba és előtér, benn a WC" (ez volt a legjobb lakás - megj.)

Semmi meglepő nincs abban, hogy nem fogadnak el ilyen lakásokat azok, akik már egy ideje várnak lakásra, vagy akik "érdemesek" arra, hogy lakást kapjanak. S a lakásbővítés sem bizonyult járható utnak, mert akik jogosultak és képesek is lettek volna a bővítésre, azok nem egy nagyobb rossz állapotú lakást akartak, hanem másutt egy nagyobb, jobb lakást. S ha egy-egy esetben el is fogadják ezeket a lakásokat, akkor sem

mindig költöznek be, hanem jobb körülmények között próbálják kivárni a következő "lépcsőt" (lásd Bognár Károly esetét is)

Az, hogy ilyen minőségű lakásokat foglalnak el, egyáltalán nem véletlen, s csak részben magyarázza az a tény, hogy ezekből van a legtöbb üres lakás a kerületben. (Hiszen tudjuk, hogy üres lakások vannak sokkal jobbak is, frekventált környéken, jó állapotú házakban. Ezekbe azonban soha nem költöznek, s nemcsak azért, mert ez a környezet sokkal előbb dobná ki magából a "betolakodókat".)

Az önkényes lakásfoglalók leginkább azért foglalják el a legroszabb állapotú lakásokat, mert egyrészt látják, hogy senkinek nem kellene. Másrészt abban is reménykednek, hogy "tettük megítélésénél" a tanács tekintettel lesz arra, hogy tényleg nincs hol lakniuk, és hogy a lakhatásnak csak a minimális szintjét szeretnék megszerezni maguknak. Azt remélik, hogy elnyerhetik a tanács jóindulatát, ha olyan, lakásnak is nevezhető valamibe költöznek, ami senkinek sem kell. Ugyanezért - szinte kivétel nélkül - fizetik a használati díjat és a rezsit is. A különböző számlákon a lakáscím mellett az ő nevük szerepel, s ezt kifizetve az az illúzió, az az érzés keletkezik, mintha a tanács és a lakásfoglalók között egy valamiféle hallgatólagos megállapodás jött volna létre az ottlakás elfogadásában. Valójában a lakbér és rezsi fizetés ténye fel sem merült, mint mérlegelési szempont.

Azok viszont, akik semmit nem fizettek - se használati díjat, se büntetést -, azok tisztában voltak azzal, - mert már jó néhányszor megtapasztalták -, hogy a hivatal részéről nem

számíthatnak semmiféle méltányosságra, s meg sem próbálták valamilyen "jó viselkedéssel" elnyerni annak jóindulatát. A kilakoltatási akciónak ha volt eredménye, akkor kétségtelenül az egyik az volt, hogy a kilakoltatottak új lakásfoglalóként már sokkal kevésbé fizettek bármit is, már sokkal kevésbé akartak "jó magaviseletű állampolgárok" lenni, mert rájöttek arra, hogy egyrészt felesleges, másrészt inkább meghúzzák magukat, a számla fizetésével sem ismerték el, hogy ők a lakásban laknak, mert ott-lakásukat ők is inkább tekintették törvénytelennek, még ha helyzetüket igazságtalannak és méltánytalannak is érezték.

S végül, mint utolsó, de legtöbbit hangoztatott cél: a közhangulat csillapítása. Az előző fejezetben már leírtuk, hogy a közhangulat nem az önkényes lakásfoglalások, de mégcsak nem is a lakásfoglalók ellen irányult, hanem a cigányok beköltözése ellen - akár legális, akár illegális volt. A cigányellenes hangulatot a kilakoltatási akció - azzal, hogy burkoltan elismerte jogosságát - erősítette, tetézve az egyébként is egyre intenzívebbé váló cigányellenes eldöntéseket és megnyilvánulásokat. Eljárása ugyanolyan eldöntéletes volt, intoleráns és agresszív.

A tanács az akcióval - bár ezt természetesen nem ismeri el, és nem is fogja elismerni - saját céljait tekintve is kudarcot vallott. Részben nem is sikerült azt a "terveknek megfelelően" lebonyolítani. Az eredeti kilakoltatási listán szereplőknek kb. a fele nem került sorra (1987-ben), a Lakásosztályon belül is kiéleződtek a viszonyok, és nagyon rossz hangulat uralkodott (a kilakoltatásokat a Lakásosztály

két csoportja közül csak az egyiknek kellett csinálnia), mert az előadók nem szerették ezt a munkát (nem azért, mert a lakásfoglalók oldalán lettek volna), és a fluktuáció is megnövekedett.

A kilakoltatottak pedig újra átérezhették, hogy seholy nincs helyük, hogy gyűlölet veszi körül őket, hogy velük szemben minden megengedett. S ez még inkább fokozta bennük környezetükkel szemben a félelmet és az agressziót.

A kerületi tanács persze semmilyen értelemben sem rendelkezett olyan eszközökkel, amelyekkel magát a problémát - egy viszonylag jól meghatározható társadalmi csoport hajléktalanságát - tudta volna orvosolni. Ez azonban még a szándékok szintjén sem merült fel (s nemcsak a kerületben, de "felsőbb szinteken" sem), s nem véletlenül választották a legrosszabb és legszélsőségesebb megoldást: magának a szituációnak és a benne élőknek a teljes elutasítását.

Bizonyos szempontból az sem véletlen, hogy az első, nagyobb léptékű kilakoltatási akcióra ebben a kerületben került sor, de csak annyiban, hogy az ún. szubjektív tényezők itt elég erősek voltak. Maga az akció több szempontból példa és precedens értékű. Részben áttöri a kilakoltatással szembeni kvázi-ideológiai gátakat, s ettől kezdve már csak elhatározás kérdése, hogy kit lehet, kit kell kilakoltatni. Ki az, aki értelmetlen a lakásra: a lakásfoglaló, a lakbért, rezsit nem fizető vagy fizetni nem tudó, az ún. szocialista együttélés szabályait be nem tartó, stb., stb. Bárkivel, bármilyen csoporttal szemben bizonyítható, hogy értelmetlen, vagy hogy önhibás. Az önkényes lakásfoglalók, azon kívül, hogy jogot is

sértenek, s ezért velük szemben a kilakoltatás a törvényes eljárás, de a legkitaszítottabb társadalmi csoport, s így a tanácsnak nem kellett a környezet felháborodásától tartania (láttuk elenyésző volt a nem cigány kilakoltatottak száma). Sőt, a kilakoltatási akcióban a lakosság képviselőit hivatkozhatott, a többség követelésének tett eleget. Elgondolkodtató mindenesetre, hogy milyen esetekben vállalja fel a helyi közigazgatás a lakossági vélemény és akarat képviselőit.

A törvényesség fenntartása és a rendcsinálás indoka mögé bujva, valójában az volt a célja, hogy megszabaduljon olyan szituációktól és olyan társadalmi csoportoktól, amivel vagy akikkel egyszerűen nem tud mit kezdeni. S ebben a kérdésben maga mögött tudhatta a többségi társadalmat.

Kérdés, hogy valóban a rendcsinálás-e a feladata a tanácsnak?

Melléklet 1.

Kilakoltatott családok - esettanulmányok, intrjurészetek, dokumentumok⁴

1. Orsósék

A 38 éves, negyedik gyermekét váró rokkant nyugdíjas cigány asszony egy hajdu-bihar megyei kis falu cigány telepéről származik. Negyedik éve lakik három gyerekével, és ugyancsak rokkant nyugdíjas férjével egy szoba-konyhás pincelakásban. A férj epilepsziás, tbc-s és gyomorfekélye van. Rokkant nyugdíja mellé mindig kénytelen még munkát vállalni, 1987 őszén rakodó-szállító segédmunkás volt. Sovány, magas, nyugdot arcu férfi. Ő is egy hajdu-bihar megyei cigány telepen született. 8 általánost végzett.

Az asszonynak pár éve volt egy súlyos balesete (közúti autóbusz baleset), három helyen eltört a gerince, ekkor lett rokkant nyugdíjas. Azóta többször kezelték elmeógyógyintézetben, un. ideggyengeség, idegösszeroppanások miatt. Négy általánost végzett. Balesete előtt betanított munkásként és segédmunkásként dolgozott. Tíz évvel látszik idősebbnek a koránál. (A baleset miatti egészségkárosodásért semmilyen kártérítést nem kapott. A bírósági tárgyalás idején gipszágyban feküdt, érdekeit senki nem képviselte.)

4 A nevek minden esetben kitalált nevek.

A három gyerek közül a legidősebb 18 éves, 1987-ben harmadéves ipari tanuló, süket-néma. A középső, 16 éves, estin fejezi be a 8 általános utolsó osztályát, 1987 őszén munkát keresett, de még nem talált. A legkisebb gyerek egy 12 éves, nagyon szép kislány. A 8 általánost biztosan befejezi, mert jól tanul (az interjú készítésekor hetedikes).

A férfi is és az asszony is sokgyerekes, telepen élő cigány családban nőtt fel. Az asszony apja süket-néma volt, nem dolgozott. A kilencgyerekes családnak kevés volt, amit az anya a tsz-ben keresett, - még háztájival együtt is -, így a gyerekek közül hatan néhány évet állami gondozásban voltak. Ott végezte Orsósné a négy általánost. Az intézetből kikerülve, 17 évesen költöztek össze férjével. Együttélésük, házasságuk első éveiről mondja:

"Én 1966. március 19-én kerültem össze a férjemmel. Előbb a szüleinél voltunk, de ők is kilencen voltak, hát voltunk tizenegy-tizenketten egy szobában. Addig laktam ott, amíg a fiam meg nem lett, 68-ban. De hogy milyen viszonyban, azt még a kutyának sem kívánom. Nem volt ruházatom, a gyerekeknek nem volt mit adjak, elapadt a tejem, a fiam éhezett. A gyomorszája összeszűkült, kórházba került velem együtt. A férjem akkortájt hol dolgozott, hol nem. Az az igazság, hogy cukorbeteg volt, epilepsziás volt. Ha megtudták, ha rosszul lett a munkahelyén elbocsátották. Budapesten dolgozott, mindig is. És akkor, nem tudom hogyan, valami verekedés volt, pénzbírságra ítélték, de nem tudtuk kifizetni, és így három hónap szabadságvesztést kapott. És akkor nem volt helyem se az ő szüleinél, se az enyémnél. Akkor kénytelen voltam a fiamat beadni intézetbe. Bementem a tanácsra, elmondtam az elnök elvtársnak, hogy hogy vagyok, és hogy egy évre beadnám, amíg helyre jövök. És akkor feljöttem Pestre, és beálltam a 23-as építőkhöz. Ez volt 1969-ben. Egy év után a fiamat kihoztam, közben a férjem is kiszabadult. Felhoztam a fiamat is Pestre, és beadtam hónapos bölcsődébe. De nem bírta azt a levegőt, beteg lett, belázasodott, ki kellett hoznom. Hát hova vigyem? A munkásszállón bemehettem vele egy-két hétig a betegszobára, a gondnoknő olyan rendes volt, hogy megengedte. De hát azt se lehetett sokáig. Akkor vittem magammal a fiamat

dolgozni. Bevittem az öltözőbe, ott volt egy nagy asztal, rongyokba bugyoláltam, ott aludt.... és akkor terhes lettem a második gyerekemmel. Nem akartam én meghagyni egyáltalán, de késő volt. Így lett a második fiam. Akkor kivettem a szülését, és visszamentem a férjem falujába."

A családként való létezésnek a legelemibb és legminimálisabb feltételei sincsenek meg. A családnak, a gyerekeknek nincs helye. Egyik munkásszállón a férj, másik munkásszállón a feleség, a gyerek hónapos bölcsődében. A városnak csak az olcsó munkaerőre van szüksége.

"Visszamentem a férjem falujába, akkor már elhalt a férjemnek az édesanyja, az édesapja. Maradt ott egy lakás, az a férjem bátyját illette volna, de ő Pesten volt. Amikor a fiam egy éves lett, vissza akartam jönni dolgozni, mert a pénz az csak kevés volt. Már elintéztük a gyerekek elhelyezését, amikor megint terhes lettem. Akkor már minek jöjjenek vissza? Akkor megszületett a kislányom. De nagyon messze is voltunk, dolgozni se tudtam. és amit a férjem keresett az se volt sok, neki is kellett felfele jönni, kellett a pénz. Akkor kerültünk ide Pest mellé (70 km-re a fővárostól - megj.), itt volt a férjemnek egy bátyja, az már régebben is mondta, hogy menjünk oda, legalább tisztán tartom a lakást, meg mosok rá. Eleinte nem akartam, mert részeges volt, meg olyan rossz hajlama volt. De aztán mégiscsak odamentünk hozzá. Egy darabig megvoltunk, de aztán borzalmas volt. Mindenki tudta, hogy milyen, ismerték a tanácsos, tudta az orvos is. és akkor bementem a tanácsba, és adtak ilyen szükséglakást. Azt mi teljesen rendbehoztuk, de akkor sajnos nagy beteg lettem. Idegösszeroppanást kaptam, felkerültem ide a Hárshegyre. Akkor már mind a három iskolás volt és a férjem volt velük. Nem is tudom meddig, hónapokig, egy évig is talán... és aztán volt a balesetem, hogy a busz összement a villamossal. Akkor sokáig gipszágyban feküdtem, és aztán le is nyugdíjaztak. A baleset után is nem volt mellettem senki. Vízet is 10 kilométerről kellett hordjak, villany nem volt, parázssal vasaltam. (Ez a tanácstól kapott szükséglakás, valahol egy tanyán. - megj.) Nem bírtam. Akkor hazamentem az öcsémhez. De hát annak is volt öt gyereke, ők voltak heten, meg az apám is vele volt. Mert az édesanyám az már elhalt. Akkor még én is odamentem a három gyerekkel egy kis szoba-konyhába. Hát nem fértünk el. Az öcsém feleségével sem egyeztünk... és akkor a férjem az IKV-nál dolgozott, és akkor ajánlották neki

ezt a pincét. Volt ott valaki, aki tudta, hogy milyen helyzetben vagyunk, és megígérte, hogy ő segít. és mi akkor már gyűjtöttünk pénzt. Akkor a férjemnél volt 20 ezer forint, abból elvettek négyet, és mondták, hogy ide jöjjünk be és minden el lesz rendezve. Akkor ide beköltöztünk. Ez volt 83-ban."

1966, összekerekülésük óta 17 év telt el, míg az első fedél a fejük fölé került. Ez alatt a 17 év alatt gyakorlatilag hajléktalanok, mindenhol csak átmenetileg és ideiglenesen tudják magukat meghuzni. Ekkorra a legkisebb gyerekük is már 10 éves, a nagyobbik 15. S ekkor sikerül törvénytelen - de legalizálhatónak tűnő - módon hozzájutniuk a szobakonyhás pincelakáshoz. A legalizálásból természetesen nem lett semmi.

"Amikor idejöttem, nem így nézett ki, helyrehoztuk, kifestettünk. Akkor kijött a rendőrség, jöttek a tanácstól. Hát megijedtem, szólni nem mertem. De lejött a házmesterünk, meg a tanácstag, és az mellettünk állt. Elsorolta, hogy rendesek és tiszták vagyunk. Nem akármilyen cigányok vagyunk. Hát nagyon jó véleményt adott rólunk. Akkor megbüntettek 1500 Ft-ra, amiért ide betörtünk. Azt kifizettem. Villanyóránk nincs a mai napig. El akarták venni a villanyt, de látták, hogy azzal megy a tűzhely, akkor valahogy elrendezték, hogy ne vegyék el. Akkor kaptunk egy papírt, hogy karhatalommal kiraknak. Akkor is kaptam egy idegösszeroppanást. Nagyon féltem. Hova menjek? Akkor jöttek a tanácstól és el kellett mondani mindent. Hogy honnan jöttünk ide, mi okból? Volt-e lakásunk? Meg hogy hány évet dolgoztam Budapesten? Meg a férjem hány évet dolgozott? A gyerekekről kellett vélemény, hogy hogyan állnak az iskolában. Azt is megkaptam az igazgatótól. Beadtam mind, azóta hozzám nem jött senki. A házmesterrel hallottam, hogy beszélt valaki a tanácstól, hogy hogyan viselkedünk. De a házmester jó véleményt adott."

Ezt a családot végülis nem lakoltatták ki sem a lakásfeltörés után, sem az 1987-es kilakoltatási akció során, de a fenyegetettségük még kb. másfél évig nem szűnt meg (ekkor járt le az ötéves elévülési idő). Miközben folytak a kilakoltatások, ők is számíthattak arra, hogy bármikor sorra kerülhetnek, hiába tudták "igazolni magukat", hogy ők rendes

emberek, hiába adott a gyerekekről jó véleményt az iskola, a családról a házmester. Hiába fizették a villanyt, a lakáshasználati díjat, hiába szerették volna mindezzel igazolni ottlakásukat. A lakásban maradásuk nem rajtuk, hanem a véletlenül múlt. Az ügyintéző az ő aktájukat (és egy mosókonyhában lakóét) az aktacsomag végére helyezte. Ezeket ítélte a legrosszabb lakásoknak. (Majd néhány hónap múlva ő is otthagyta a tanácsot, máshova ment dolgozni. Így sikerült Orsóséknak annyi időt nyerniük, hogy az elévülési időt elérjék.)

2. Horvátné

Horvátné 29 éves, szép arcu, nagyon sovány nő. Három lánya van, 12, 11 és 7 évesek. A gyerekek apja 1987 nyarán előzetes letartóztatásban volt. A család egy szoba-konyhás komfortnélküli lakásban lakott, a lakást önkényesen foglalták el. '87 augusztus végén a kartahalmi kiköltöztetés elől a feleség a gyerekekkel "önként" elköltözött a lakásból a két házzal odébb lakó élettársához.

Horvátné egy szabolcs-szatmári kis falu cigány telepén született, egy tizenkét gyerekes család kilencedik gyerekeként. Apja segédmunkás volt egy nyiregyházi gyárban. 53 éves korában halt meg, Horvátné akkor 11 éves volt. Ötödmagával maradt az anyjával, nagyobb testvérei már dolgoztak, férjhez mentek, elköltöztek. Apja halála után sikerült a telepről elmenniük, egy faluszéli kis házat vettek meg ("nem c-lakás volt, rendes pénzért vettük").

15 éves, amikor férjhez megy. Az általános iskolát nem fejezte be, 6 osztályt végzett. A házasságkötéssel a férje szüleihez költözik, ugyanabban a faluban. A cigánytelep melletti házban akkor heten laktak. Az első gyerek hamar megszületett. Nem sokkal utána indultak el először a fővárosba. Férjével akkor már rosszul éltek, anyósával se jött ki.

"Először mi itt voltunk 75-ben. Akkor is olyan körülmények között jöttem fel, hogy én a férjem otthagytam. Én akkor az öcsémmel jöttem volna föl, de a férjem megtudta, és ő is jött. A III. kerületi téglagyárban dolgoztunk. Mellette voltak ilyen kis lakások, és ott laktunk (óbudai téglagyári telep - megj.) A kislányom az anyósomnál maradt, nem adta ide nekünk, mert első unoka volt, és nagyon szerették. Pár hetet voltunk csak itt, nagyon hiányzott a gyerek. Közben a férjemnek megjött a behívója is, én megint terhes lettem, és akkor az anyósom feljött és hazavitt bennünket. Amíg a férjem katona volt, az anyósoméknál laktam. Megszületett a második kislányom is. Mikor a férjem leszerelt, beálltunk ott a tsz-be, ott volt ő rakodómunkás. De nagyon rosszul voltunk. Nem jöttünk ki a férjem öccsével, én nem bírtam a természetét, mindig veszekedtünk. És én meguntam azt az életet. Akkor 1985-ben megint eljöttünk. A gyerekek az édesanyámnál maradtak. Mi a Kender-Jutába mentünk a férjemmel dolgozni, Ibusz-szobát is adtak, ott laktunk. De csak pár hónapig voltunk, mert az édesanyám nagyon beteg lett, úgyhogy haza kellett menni a gyerekek miatt. Mert ő nevelte a nővérem két gyerekét, meg az enyémet hármat. Már nem nevelte, mert mi jártunk haza, csak vigyázott rájuk. Úgyhogy 86-ban a matterom meg is halt, és akkor megint feljöttünk. Hoztuk a gyerekeket is. Nekem itt volt egy másik nővérem ebben az utcában, és odamentünk. Ő egy ilyen eltartási szerződésben volt egy szoba-konyhában, 6 gyerek, meg a nővérem, meg a papa (az eltartott - megj.) Hát odamentünk még mi öten. Úgyhogy felkerültem augusztusban, és szeptember 2-án feltörtem ezt a lakást. Egy évig hagytak benne."

A lakást - mint ahogy szinte mindenkinek - Horvátnénak is lomtalanitáskor kitett butorokból sikerült berendeznie. A gyerekek tudtak iskolába járni, mert a szomszédban lakó nővérhez be tudtak jelentkezni. Így orvosi ellátásuk is rendben volt. Mindketten dolgoztak, három műszakban ("...hát

én bementem szombat-vasárnap is, többet dolgoztam, mint a férjem, én megkerestem a 8 ezret is. Nekem kijött a tulórával...")

Közben ugyan feljelentették őket, megjelent az IKV, hogy beszedje a használati díjat - ezt fizették is, megbírságolták őket - ezt nem fizették ki, de végülis nem történt semmi. Ekkor még csak a kilakoltatási akció előkészületei folytak a Lakásügyi osztályon, s erről Horváték még nem tudhattak. Abban bíztak, hogy a három gyerek és hogy nincs hol lakniuk, elég alap lesz arra, hogy megkapják a lakást. Kérvényüket a férj munkahelye, az Orvostovábbképző Intézet is támogatta.

1987 nyarán azonban ők is megkapták a kilakoltatási határozatot, és hiába fellebbeztek nem sikerült a lakásban maradniuk.

A kilakoltatásra Horvátné egy kórházból szökött ki, gyerekei a nővérénél voltak, férje előzetes letartóztatásban.

Az eltelt közel egy év alatt tovább romlott a házaspár kapcsolata. A férj ivott, féltékeny volt, gyakori volt a veszekedés stb. Közben Horvátné megismerkedett a jelenlegi élettársával, el akart válni. Egy veszekedés alkalmával Horvát megkéselte a feleségét. Így állt elő az a helyzet, hogy a kilakoltatási határozatot nem volt ki átvegye, és Horvátné a kórházban tudta meg, hogy ki fogják lakoltatni. Így szökött onnan ki, és költözött - a kilakoltatás előtti estén - élettársához, aki gyerekeivel együtt befogadta és eltartja őket. Horvátné ugyanis a "baleset" idején éppen két munkahely között volt, minden jövedelem és természetesen tartalék nélkül.

Horvátné helyzete teljesen bizonytalan, nem tudni, új kapcsolata mennyire lesz tartós. Az önkényes lakásfoglalás miatt öt évig nem kaphat semmilyen lakást. Legfeljebb méltányosságból szükséglakást. A tanács részéről azonban méltányosságra nem igen számíthat, hiszen a tanács pillanatnyilag azt sem engedi, hogy az élettárs lakásába bejelentkezzen. (Élettársa elvált, gyereke nincs, a BKV-nál autóbuszvezető, nem cigány.)

3. Berkesné

Az emeleti szoba-konyhás lakásban heten laktak: Berkesné két felnőtt gyerekével, két menyével és a két pár egy-egy csecsemőkorú gyerekével. Időnként itt huzódott meg - férje elől menekülve - Berkesné lánya is három gyerekével.

A lakásban immár harmadik éve laknak. Berkesné 38 éves, elvált. Budapestre költözésének és a lakásfoglalásnak a történetét és a hátterét mondja el:

"Én 17 éves koromban mentem férjhez. 65-ben esküdtem, 66-ban megszületett már a lányom. Akkor másfél évet az anyósomnál laktam, de aztán a szüleim nem engedtek ott lakni, és akkor önáluk laktam. Mert az anyósommal nem tudtam megegyezni a gyerek miatt. 72 márciusában el is váltunk egymástól. De én még 70-ben eljöttem Pestre, az 1-es Téglagyárba álltam el dolgozni. Dolgoztam három hetet, aztán megláttam gyerekeket a játszótéren játszani, fogtam magam mentem haza a gyerekekhez. Mikor elváltam, rá egy évre újra eljöttem. Itt dolgozott egy édes unokatestvérem, és azt mondta nagyon jól lehet keresni. Otthon én dolgoztam, 200 Ft-os napszámba jártam almát szedni, kapálni. Vittem magammal a gyerekeimet is. Szépen kerestem, úgyhogy mindent meg tudtam venni magamnak télire, de mikor elkezdődött az iskola, kevés volt. Kajára is, téli cuccra is, iskolára is. Az apjuk 10 fillért nem adott. Akkor eljöttem. Itt laktam az unokanővéremnél egy darabig. Aztán összekerültem egy olyan élettárssal, aki

elvállalta a gyerekeimet is. Akkor 78-ban fölhoztam őket. Mert először a szüleimnél voltak a gyerekek, de ők is kis szoba-konyhában laknak, meg beteg szüleim is vannak.

Csak aztán az élettársammal is problémák voltak a gyerekek miatt. A gyerekeim nem kellettek neki, csak én. De ott laktam nála öt évig, amikor meghalt az élettársam. De nem voltam bejelentkezve csak egy évig. A lakás a szüleié volt, hiába hogy mi tettük rendbe. Akkor megint nem volt hol lennünk. Volt sokszor, hogy kint aludtam a kapu alatt.

Akkor összeakadtam egy öregemberrel, akinek elvitték a villanyóráját, mert volt 3 ezer valahányszáz Ft adóssága. Azt mondta, ha kifizetem a villanyszámlát odaenged engem. Kölcsönkértem, kifizettem. odaengedett bennünket. De az olyan részeges volt... Hát én reggel ötkor keltem, mennem kellett dolgozni. Hát attól se éjjelem, se nappalom nem volt. Akkor a lányomat nem engedte, ha feljött a gyerekeivel, hogy ott legyen. A fiam is szabadult a börtönből, neki is kellett valahova menni, pártfogója is volt. (A fiu verekedésért ült Tökölön a fiatalokruak börtönébe. A lány időközben férjhez ment, 1987-ben már harmadik gyerekét szülte, ő vidéken élt - megj.) Így aztán nem tudtam mit csinálni. Azt mondták nekem, hogy itt van egy üres lakás, törjek be. Hát én amióta itt voltam, én semmi törvénybe ütközöt nem csináltam. én nem voltam büntetve, én nem jártam a rendőrséget meg a bíróságot. Aztán hát betörtem ide.

Azóta fizetem a lakbért. Megbüntettek 1000 Ft-ra, azt is kifizettem. Mindent fizetek. Kaptam idézést, hogy költözzek ki a lakásból. Kettőt is. Behívtak a tanácsra, ott levették a szabálysértésről és betették a Lakásosztályra.

Hát én nem tudom mi lesz, nem is tudom mit csinállok, ha kitesznek? Hát itt van ez a lány is, nézze! Hát ő is intézetben nevelkedett. Hát akkor a kisunokám is?! (Az egyik menyről van szó. - megj.) Megszülte ezt a pici fiut. Hát hova menjen vele? Hova vigye a kisgyerekét? Hát így is heten vagyunk, de azért csak megvagyunk. Hát hogy hogyan alszunk, az nem igaz! Az asztal el van huzva, a fotelok ráarakva, az egész földön kiterítve egy paplan... Most meg itt van ez a lány is! Hát ez is hova menjen? Hát veri a férje. Hát idejön a gyerekek kék-zöld foltokkal. Hát hova menne?

Mert, ha legalább annyi pénzem volna, hogy csak egy kis szobát meg tudnék venni! De ma már 80 meg 120 meg 160 ezerért lehet venni egy egyszerű szobát csak...

(Az egyik meny hozzám: "Mért, maga szerint van, hogy csak úgy kirakják az utcára? Ahol van 2-3-4 gyerek és abszolút nincs hogy hova mejenek, és jön a tanács és egyszerűen kirakják őket az utcára?! és arra nem gondolnak, hogy az ember akkor rosszul van, és van egy rosszindulat benne, és hogy bármire képes?! Hogy öngyilkos legyen vagy hogy megöljem a gyerekeimet? Azért nemcsak a törvényeket kellene nézni, ilyen paragrafus

törvényeket, hanem nézni kell azt, hogy segíteni kell az emberen. Nagyon-nagyon sok lakás van üresen.")
 Hát én már be vagyok jelentve, a menyem be van jelentve, a fiam be van jelentkezve. Be vagyunk jelentkezve, mert a munkahely miatt is. (...) Minket a házmaster jelentett, és akkor jött a papir, hogy 8 napon belül hagyjuk el a lakást. Akkor bementem a tanácsra. Ott meghallgattak. Ez volt olyan tavaly szeptember-október körül. Azóta nem kaptam semmilyen papírt. Aztán úgy voltam vele, hogy én nem megyek. Mert azt mondták, hogyha megyek, meg sürgetem a tanácsot, akkor jobban kiraknak. Hát dehogy megyek... Mi voltunk először a házban, akik betörtünk ide. Mert, hogy most engem bent hagytak egy évig, meg hogy engem nem tesznek ki, most ők is csinálják... Ott a sarokba is betört egy nő két gyerekkel. Aztán meg két hete ideköltözött egy fiatal pár... Hogy mi lesz? Ennyit ugysem fognak bent hagyni...."

Berkeséket 1987-ben nem lakoltatták ki, mert az a terület, ahol ők laktak már nem került sorra. Aztán az ő ügyintézőjük is kilépett... De Berkesné jól érzékelte: minél többen törnek fel lakásokat, annál inkább veszélybe kerül ő is. Így nehezen tudott szolidaritást vállalni a hozzá hasonlókkal.

4. Balog Gyöngyi

(27 éves, Szabolcs-Szatmár megyében született) 1985 nyarán önkényesen elfoglalt (feltört) egy 22 négyzetméteres helyiséget. Ide költözött be 6 és 4 éves gyerekével és élettársával.

Ezt a helyiséget - a foglalás előtt és attól függetlenül - törölték a lakásalapból és fáskamrává nyilvánították, pontosan: sufnivá. Erről mit sem tudott Balog Gyöngyi és családja - de ez a körülmény valóban nem is fontos. A jogszabály nem tesz különbséget a lakás vagy a lakáshoz tartozó egyéb helyiség elfoglalása között. Mindegyiknek ugyanaz a jogkövetkezménye. Ennek értelmében Balog Gyöngyit és

családját felszólítják, hogy az önkényesen elfoglalt helyiséget hagyják el. De Balog Gyöngyi fellebbez: embertelen körülményeire hivatkozva szükséglakást kér. (Kérelmére nem találtunk választ az irattárban.)

Ugyanez év novemberében 1000 Ft pénzbírságra ítélik a lakásfeltörés (szabálysértés) miatt.

Egy 1986. januári jelentés szerint az "ügy" a tanács számára - látszólag - megoldódott: "... az önkényesek decemberben elköltöztek, mert csőtörés keletkezett és a lakást elöntötte a szennyvíz. Ajtó, ablakkeret kiszedve, további intézkedést nem igényel".

Az épületet tehát - nem tartva elegendőnek a szennyvíz betörését - romosították is, megakadályozva ezzel is a visszaköltözést, vagy újabb "lakásfoglalók" beköltözését.

Hogy hova költözhetett a Balog család decemberben? Egy - ugyanarról a napról származó - másik jelentésből ezt is megtudhatjuk: "...utca...sz. ingatlanon egy szoba-konyhás lakás és egy egyszobás lakás tűz következtében megsemmisült."

Az egyszobás lakásban lakott a Balog család, akik így újra az utcára kerültek. (1986. januárjában mínusz 20 fokos hidegek voltak. A fővárosban is jó pár iskolában - az időjárás miatt - szünetelt a tanítás. Ilyenkor kilakoltatni nem szokás. Kilakoltatások nem is voltak.)

Hogy mivel és hogyan fűthettek azok a családok, akik ebben a két lakásban laktak, és hogyan égett le emiatt a fedél a fejük fölül, azt csak találgatni tudjuk.

Balog Gyöngyi közben egyfolytában leveleket és kérelmeket ír a kerületi és a Fővárosi Tanácsnak, ezek azonban mindenhol süket fülekre találnak: "a kérelmező nem jogosult elhelyezésre" - írják.

1986. februárjában a családot egy 26 négyzetméteres komfort nélküli lakásban találjuk - természetesen önkényes lakásfoglalóként. Itt újra felszólítják őket, hogy a lakást "minden elhelyezési igény nélkül hagyják el". De Balogék még legalább egy évig maradnak. Ez alatt az idő alatt folyik a tanácsnál a kilakoltatási akció előkészítése. Így a család "csak" 1987 nyarán kapja meg a kilakoltatási határozatot. (Előtte - jogszerűen - még felszólítják a lakás elhagyására.) A Balog család a kilakoltatásra kitűzött nap előtt "önként" elköltözik. (A határozat szövege szerint ilyenkor "mentesül a kiköltöztetés hátrányos következményei alól" - ami csupán annyit jelent, hogy nem kell kifizetnie a kilakoltatás, szállítás, raktározás költségeit. Hátrányos következménye ugyanis a lakásfoglalásnak van, a kilakoltatásnak nincs. Ezért ez a kitétel a határozatok szövegében nagyon megtevesztő.) A Balog család "elszántsága és kitartása" különösen irritálta a Lakásosztály dolgozóit. Fel sem merült bennük: talán tényleg nincs hol lakniuk.

Balog Gyöngyi így ír az egyik fellebbezésében (címezett a Fővárosi Tanács Lakásügyi Főosztálya):

"... az éjszakákat az utcán, lépcsőházakban, a nappalt a hugomnál töltjük, kinek egy helyiségből álló (4x4 m) lakásában kilencen tartózkodunk. én, férjem, két gyerekem és szívbeteg anyósom a ... utca ... helyiségében laktunk állandó bejelentővel. A jelzett lakrész tűz következtében teljesen megsemmisült. Mi még ma is az utcán vagyunk. én egyszerű emberként is tudom,

hogy helyzetünk megdöbbenően és elképesztően igazságtalan és törvénytelen."

Balog Gyöngyi tévedett: helyzetük nem törvénytelen - törvényes és törvényszerű.

5. Timár Anna

1987 tavaszán kezdte meg önkényes lakásfoglalóként lakásutját, amikor élettársával együtt terhesen elfoglalt egy 16 négyzetméteres szükséglakást.

Timár Anna nem cigány, csak élettársa az. Ezért a lány szülei nem örültek a családalapításnak.

Timár Anna 21 éves, mielőtt gyereke megszületett adminisztrátorként dolgozott.

Élettársa 25 éves, szabolcs-szatmári. 1987-ben egy szövetkezetnél dolgozik, környezetéhez képest jól keres. Jó megjelenésű, nagyon törekvő fiatalember, szeretne konfliktusmentesen élni családjával. Ugy tűnik, hogy a helyzete adta feltételek és cigánysága miatt erre kevés reménye van. Mielőtt a szükséglakást elfoglalták volna, albérletben laktak. Az albérletből azonban el kellett jönniük, amikor kiderült, hogy a lány terhes. Itt a szomszéd lakásokban is önkényes lakásfoglalók laknak. Az egyikben a férfi unokatestvére.

Először 1987 nyarán lakoltatják ki őket, ekkor még nem született meg a gyerekük. A kilakoltatás után visszaköltöznek. Az újabb kilakoltatási határozatra maguk pakolják ki a lakást, majd miután a hatóság elvonul, visszaköltöznek. Hamarosan megszületik a gyerek is.

Az 1987-88-as telet itt huzzák ki. A lakást a gyerek születése előtt rendbe hozzák, megpróbálják úgy-ahogy lakhatóvá tenni: kifestenek, linóleummal borítják a padlót. Télen villanyal fűtik, ami nem olcsó mulatság, különösen úgy, hogy az egy helyiséges lakás ajtaja egyenesen az udvarra nyílik. (Régen valószínűleg mosókonyha volt.)

A tanács - természetesen megtudva a visszaköltözést - "méltányolja" elszántságukat: Ezeket már nem fogom kirakni többet, csak ha szanálják. Ez egy barakk épület, majd akkor küldöm a papírt, ha a hátukban lesz a bulldózer - így az ügyintéző.

Timár Annáék erről mit sem tudva reménykedtek abban, hogy gyerekükre való tekintettel csak nem fogják őket az utcára rakni. Azt tervezték, hogy beadják a lakáskérvényt, visznek munkahelyi véleményt, és akkor a Tanács megérti, hogy nincs hol lakniuk, és látja azt is, hogy rendesen dolgoznak.

6. Német András nyolcadmagával lakott albérletben egy régi munkás-bérbérlőszárnya szoba-konyhás lakásában, amikor feltörte az - ugyanabban a házban lévő - az ugyancsak szoba-konyhás lakást. Az albérletben, ahol félig albérllőként, félig szivességi lakóként (rokonoknál) laktak, gyakoriak voltak a veszekedések. Német András félt, hogy "... tetlegességre kerül a sor...", és neki, mivel büntetett előéletű, ugysem hisz senki ("... ki hinne egy börtönviselt cigányembernek?" - írja kérelmében).

A kerületi tanács elnöke továbbítja Német András kérelmét a lakásosztályhoz: "...ha igaz, akkor javaslom, hogy egy szükséglakást valahol biztosítsunk (ha van munkaviszony)".

A Lakásosztályról ki is mennek helyszínelni, hogy megvizsgálják a körülményeket, de mivel a család éppen nem volt otthon "... a Társadalmi Bizottság az elhelyezésre nem tud javaslatot tenni". Ezt követően megszületik a kilakoltatási határozat.

Német András közben munkahelyi véleményeket, támogatásokat gyűjt, de újabb kérelmét is elutasítják.

Párhuzamosan zajlik a szabálysértési eljárás, Német Andrást is, feleségét is 2000-2000 Ft pénzbírsággal sújtják - szabálytalanul.

Mivel szanálásra ítélt házban laktak, 1987-ben nem költöztették ki őket. Az ügyintéző szerint nem fognak kapni semmit, majd a szanáláskor mennek azokkal, akikkel együtt laktak.

1988. március 22-re meg is kapták a kilakoltatási határozatot.

Német András 30 éves, két gyereke van - 13 és 15 évesek.

Segédmunkásként dolgozott egy kisiparosnál.

Felesége szintén 30 éves, tollgyűjtő kisiparos.

Német András egy kórházból írta kérelmét, ahol trombózással kezelték:

"... 28 éves cigány ember vagyok, két gyermek édesapja, összesen 6 évet töltöttem börtönben, 7 hónapja szabadultam.

... én csak egy egyszerű cigányember vagyok, aki ezt a levelet is mások segítségével fogalmaztam meg, de nagyon szeretnék én is olyan ember lenni, mint a többi magyar ember..."

7. Éliásék már jó ideje külön éltek, mikor lakásfoglalásra szánták el magukat. Az asszony a szüleinél lakott a két gyerekkel, a férfi egy másik kerületben nevelőapjával és tbc-s nagypapjával élt együtt. Éliás és az asszony szülei nem jöttek ki egymással, ott azért nem lakhattak, a másik családhoz pedig az aktív tbc-s nagypapa miatt nem költöztek a gyerekekkel. De egyébként is mindkét lakás kicsi volt, gyakorlatilag is alkalmatlan két család együttélésére.

A szoba-konyhás, nedves, dohos, penészes 25 négyzetméteres lakást 1982-ben foglalták el. Ekkor gyerekeik 1 és 2 évesek voltak, "csak" 3 évig kellett volna kibírniuk valahol. Bár lakáskérvényük sem volt, mert a lakáskérvény megújításakor a férj katona, s nem tudták előteremteni a szükséges pénzt.

A kiköltöztetési határozatot először 1984-ben kapják kézhez, két évvel a beköltözés után. A fellebbezés és a helyszínelés eredményeként ekkor nem lakoltatják ki őket. Aktájukra a következő szöveg kerül: "Kihelyezésre nincs mód a két gyerek miatt". S bár az 1987-es kilakoltatási listára - mint a többi lakásfoglaló - ők is felkerültek, mégis a lakásban maradhattak, mert azok közé tartoztak, akikre - idő és munkaerőhiány miatt - nem került sor. 1988-ban nekik is lejár az 5 év, s akkor már az utcára nem rakhatják őket.

Éiásék egyszerűen csak "tul" szegények voltak ahhoz, hogy évekig albérletet fizessenek, és a szülöktől sem tudtak semmiféle segítséget kapni.

8. Nagyné egyedülálló, 27 évesen rokkant nyugdíjas nő. Egy 7 éves gyereke van. Anyjával egy nagy munkáskolónia szoba-konyhás lakásában lakott. Ugyanitt foglalt el egy másik szoba-konyhás lakást, 1987 tavaszán. A kilakoltatási akció előkészítésének a vége fele. A beköltözés után egy héttel Nagyné meg is kapja a felszólítást, hogy a lakást hagyja el. Ezt megfellebbezi és méltányosságot kér. Fellebbezésében leírja, hogy 3 éve elvált, anyjával nagyon rosszul él, betegsége miatt albérletbe nem tud menni. Fertőző májgyulladásáról és állandó művese-kezeléséről az orvosi igazolásokat is mellékeli.

Jövedelme 2400 Ft rokkantnyugdíjból és az egy gyerek után járó családi pótlékból áll.

Fellebbezését elutasítják, és kitűzik a kilakoltatás napját. Együttal pályáztatják is a lakást.

Nagyné a kilakoltatást nem várta meg, előtte egy nappal visszaköltözött anyjához.

A szabálysértési eljárást méltányosságból - betegségére és alacsony jövedelmére való tekintettel - megszüntetik. Fizetnie nem kell.

9. Kovács Antal és felesége is nyugdíjas. Az asszony 60 éves, a férfi 67. Gyerekekük nincs. Mindketten betegek, elgyengültek, magukat úgy-ahogy el tudják látni. 11 négyzetméteres "föbérleti lakásukat" cserélték fel - ugyanabban a házban ahol laktak - egy szoba-konyhásra, 1986 őszén. A lakásfoglalást követően hamarosan megkapják a megállapító határozatot, amelyben felszólítják őket a lakás elhagyására. Ezt

megfellebbezik. Arra hivatkoznak, hogy az a helyiség, amiben laktak, fűthetetlen volt, és ők "egész életükben fáztak". A fellebbezést az asszony írja, férje éppen agyvérzéssel kórházban van. "...ha innen el kell mennünk, akkor inkább kinyitjuk a gázcsapot és meghalunk, de többet nem akarunk fázni. ... mindketten becsületesen dolgoztunk és soha nem jutottunk egy meleg otthonhoz."

Közben két névtelen feljelentés is érkezik a tanácshoz. Mindkettőt a lakók közül írta valaki: "... ne higgyenek a fellebbezésnek, azt azok írták, akik be akarnak költözni az elhagyott lakásba, ők kergetik el a lakásmegtekintőket is." (A "lakás" mint tudjuk, egy 11 négyzetméteres fűthetetlen valami.)

1987. január 15-én születik meg a kilakoltatási határozat. Ekkor Kovácsné már nem él. Alig 3-4 hónapja foglalták el a szoba-konyhás lakást. Ugyanebben az időszakban a szabálysértési eljárást megszüntetik ellenük.

Áprilisban - ki tudja minek a hatására - a lakásosztályról kimennek helyszínelni. A jelentés szerint a lakás elhanyagolt, piszkos, nedves.

Az egyedül maradt férfit végülis a lakásban hagyták, nem lakoltatták ki, de ezt csak abból lehet tudni, hogy az áprilisi helyszínelés után nem történt semmi. Mert Kovács Antalt senki nem értesítette vagy tájékoztatta, hogy maradhat-e a lakásban vagy nem. Ő abban a tudatban élhet ott, hogy bármikor kirakhatják.

10. Vargák fiatalabbak, 50 év körüliek, mindketten rokkant nyugdíjasok. Albérletben laknak, mintegy 12 négyzetméternyi területen. Évek óta kérnek sükséglakást a tanácstól - eredménytelenül.

1984 végén a férfi elfoglalja a ház mosókonyháját, ahol régebben nyulakat tartottak.

Beidézük a tanácsra, meghallgatják indokait és jegyzőkönyvet vesznek fel. Ezek után Varga visszaköltözik az albérletbe a feleségéhez.

1985. októberében a feleség újabb kérvényt ír, sükséglakást kér ("ha fiatalon nem kaptam, legalább idős koromban élhessek nyugodt körülmények között.")

A lakásosztály 3 hónap múlva válaszol: "az osztály jelenleg nem rendelkezik megfelelő sükséglakásokkal"(!)

Fél év múlva Vargáné újabb kérelmet ír: már nem sükséglakást kér, hanem szoba-konyhás földszinti lakást. Hiszen látja, hogy több ilyen üres lakás van a legszűkebb környezetében is.

A válasz most már egy hónap múlva megérkezik: komfortos lakást csak úgy tudnak biztosítani, ha előbb átmeneti névjegyzékre kerül, akkor kaphat alacsonyabb komfortfokozatú, majd az itt eltöltött évek után számíthat végleges lakásjuttatásra. (A kérelmező 50 év feletti rokkant nyugdíjas, szív-, asztmatikus és csontritkulásos betegségekkel.)

A Tanács fenti válasza után a férj újra elfoglalja a mosókonyhát. A hivatal most nem késlekedik: 15 nap elteltével megszületik a kilakoltatási határozat.

A kilakoltatási határozatra Vargáné újabb kérelmet ír: mostmár konkrétan a ház egyik megüresedett lakását kéri.

A Lakásosztály ezuttal postafordultával válaszol: konkrét lakást nem áll módjukban kiutalni. Ha a lakás valóban üres, akkor névjegyzéken szereplőnek utalható ki.

Vargáné közben a Fővárosi Tanácshoz is kérelemmel fordul, amit - az illetékesség okán - átküldenek a kerületi tanács lakásosztályára. Erre csak egy igen rövid, pár soros semmitmondó válasz érkezik arról, hogy nem áll módjukban lakást biztosítani.

A levelezés itt véget ér. Kilakoltatás nem volt.

Vargáék és a tanács levelezése olyan, mint a süketek párbeszéde. A tanácsnak - Vargáné minden ötletére, kérelmére - mindig kéznél volt egy megfelelő rendelet, előírás, belső szabályozás, mint az elutasítás, pontosabban a tenni nem akarás jogi fedezete.

11. Nagy Gábor és életársa egy elképzelhetetlen és leírhatatlan szoba-konyhás lakás szobájában lakott. Az egész dohos, nedves, penészes, a falak omladoztak. A konyhának nevezett helyiség gyakorlatilag nem létezett. Fűtés nem volt, villany nem volt, az ablakokon üveg helyett fólia, a szobát a konyhától elválasztó ajtón valaha-volt pokrócok próbálták védeni a hidegtől.

A bentlakók állapota nem sokban különbözött a lakástól. Mindketten igen nyomorultul néznek ki. Fásultak, fáradtak, remény nélküliek, tekintetük, akár az üzött vadé.

A férfi 26 éves, büntetett előéletű (lopásért ült). Nagyon zűrös gyerekkora volt, apját nem ismerte, anyjával, nevelőapjával rossz volt a kapcsolata, többször volt

intézetben is. Jelenleg betanított bádogosként dolgozik egy tsz-melléküzemágban. Hosszu évek óta ideggondozóba jár. Többször volt idegösszeroppanása.

Élettársa 29 éves, elvált. Két gyereke anyja lakásában él, volt férjével együtt, ő neveli őket. A lakásból a válás után el kellett költöznie, de a gyerekeket minden hétvégén ott látogathatja. Segédmunkásként dolgozik, de van szakmája is, fotós. Sőt, gimnáziumot végzett, érettségizett is. Élettársával együtt ő is rendszeresen jár az ideggondozóba.

A "lakás", amit elfoglaltak, tanácsi bérlakás. Itt lakott Nagy Gábor nagybátyja, akivel - kisgyermek korában - anyjával együtt egy ideig együtt laktak. Nagybátyja után a lakás üresen maradt. Így foglalták el, amikor végképp nem tudtak hol meglenni.

A férfi anyjának van egy 28 négyzetméteres komfortos lakása, ott akkor sem férnének el, ha kijönnének egymással és a nevelőapjával. Albérletet fizetni nem tudnak. Kevéske jövedelmükből jócskán letiltanak. Nagy Gáboréból valami homályos ügy miatti büntetést, élettársáéból a két gyerekre járó gyerektartást. Elképzelhetetlen, hogy a csövezésen kívül van számukra más lehetőség. Szeptember első napjaiban a kilakoltatás elől elmentek abból a lakásból, ahonnan mindenki menekült, akinek megtekintésre a tanács a címet odaadta.

12. Bognár Károly az egyetlen értelmiségi kilakoltatott az önkényes lakásfoglalók között. A Képzőművészeti Alap tagja, tanári oklevéllel rendelkező szabadfoglalkozásu festő. Egy szoba-konyhás, 26 négyzetméteres lakást foglalt el abban a

házban, ahol egyébként is lakott, és ahol tulajdonképpen felnőtt. Először 1986 elején-közepén költözik az említett lakásba. Hamarosan megkapja a kiköltözésre felszólító megállapító határozatot, amit megfellebbez. Idézet a fellebbezésből:

"... ebben a házban laktam a ... sz. lakásban, ami egyetlen szobából állt (14 négyzetméter alapterületű lakás). Embertelen körülmények között laktam: kicsi, egészségtelen, életveszélyes lakás volt (...)
festőművész, rajztanár vagyok. A nap 24 óráját otthon töltöm,...

Embertelen, antiszociális életem volt, pedig én is ember vagyok, én is 1986-ot írok, nekem is jogom van lakáshoz, munkához, egészséges életmódhoz.

(a lakás)... életveszélyes volt, a falak teljes hosszában repedezettek, rázott a fal, meg a föld, zárlatosak a konnektorok, a vezetékek elrohadva. (...)
az egész lakás vizes, dohos, gombás volt. ... Elkorhadt padló helyett föld volt, málott a fal, elrohadt minden, a ruhám, a butorom, a szőnyegem, az élelem. (...) én is beteg lettem. Teli ízületi betegséggel, átfázva szinte egész évben köhögök, állandóan fejfájást érzek, és főleg az idegeim károsodtak, mentek tönkre. (...) Anyám, apám is ebben a házban laknak, nekem kell róluk gondoskodnom, ők már magatehetetlen öregek. 50 éve ebben a házban lakom, sokat tettem érte. Részt vettem a háborús romok eltakarításában. Azóta is minden társadalmi munkát elvégzek, évekig én voltam a lakóbizottság elnöke. Most én kérek segítséget a társadalomtól. Szerény jogos igényem van, hogy ezt a kis szoba-konyhát megkaphassam...1964-ben lakáskérelem beadványomat a ...sz. ügyíraton nyilvántartásba vették, de sajnos azóta is hiába várok. Tudatában vagyok azzal, hogy ez a lépésem önkényes,... Természetesen a rámrótt pénzbírságot kifizetem. Kérem önöket, győződjenek meg soraim hitelességéről. (...)

A lakóbizottság elnöke, a tanácsstag és a Hazafias Népfront képviselője személyesen meggyőződtek túrheteretlen életkörülményeiről és ügyemet támogatják."

A fellebbezéshez Bognár Károly mellékelte egy Köjál-véleményt a lakásról, a ház lakóinak támogató aláírásait, munkahelyi véleményt és javaslatot.

Közel három hónap elmúltával a Fővárosi Tanács helyben hagyja az elsőfoku határozatot és megszületik 1986. novemberében a kilakoltatási határozat. Bognár Károly nem várja meg, hogy

kilakoltassák, "önként" visszatér előző "lakásába".

A Fővárosi Tanács elutasító határozatával egyidőben a kerület megpályáztatja a lakást. Így tekinti meg - több lakás között - egy fiatal, egyedülálló pedagógusnő, aki egyuttal valahol KISZ-titkár, (nem derül ki, hogy hol) aki szeretne ..."családot alapítani". Munkahelye is támogatja lakáskérvényét: "Édesanyjával, hugával él együtt egy 36 négyzetméteres, egyszobás lakásban, huga is pedagógus, óvónő. Munkavégzéséhez szükséges lenne lakáskörülményeinek rendezése." A fiatal nő a lakást elfogadja, és azt átmeneti lakásként kiutalják számára. Többet nem tudunk róla. Valószínűleg nem költözött a lakásba, mert 1987. júniusában egy helyszínelés alkalmával a tanács dolgozói ismét Bognár Károlyt találják ott. Még aznap megszületik a megállapító határozat, majd a kilakoltatási határozat. Ekkor azonban a háznak már több üres lakását is elfoglalták. A lakásfoglalók sokgyerekes cigánycsaládok, akik a kétudvaros ház földszinti, udvari lakásaiba költöztek, s feltehetően birtokukba vették az udvart is. Ez a ház szinte a legelső egyike volt, ahonnan mindenkit kilakoltattak. A viszonyokról és az állapotokról már csak bedeszázott ajtaju-ablaku lakások árulkodnak.

Melléklet 2.

Feljelentések és kérelmek

"E házban sajnos semmijen nyugalom, rend és csend nincsen. Sajnos! Mert ami üres lakások vannak, azt vidékről felvándorolt cigányság feltöri és elfoglalja. Vannak 10-20-an, pontosan nem tudni, de azt sem, hogy dolgoznak-e vagy sem. Egész nap zajoznak, mulatoznak, verik a falakat közben táncolnak. Nem tudjuk nekik mindent megengednek, őket ezért nem bántják, nekik lehet lakást feltörni, és azt csinálnak, amit akarnak így könnyű az élet az ijeneknek. Ez a 3 cigánycsalád sakkban tartja az egész lakókat." (Névtelen levél egy nagy bérházból)

"Föbérleti lakásom mellett lévő mosókonyhába 1986. szeptemberben ismeretlen cigány személyek költöztek. Én ezt akkor jelentettem a területileg illetékes IKV-nak. Megtudtam, hogy a mosókonyhát nem adták ki bérbe senkinek, így a beköltözés jogtalan. (...) Látva, hogy valójában semmilyen intézkedés nem történik felhívtam a kerületi Tanács Lakásügyi Osztályának vezetőjét, aki azt válaszolta, hogy tudomása szerint már ki is költöztették onnan a cigányokat. (...) Most 1987. márciusát írjuk, ami azt jelenti, hogy a cigányok már több mint fél éve a mosókonyhát elfoglalták, de sajnos a jelek szerint semmi remény nincs arra, hogy onnan kilakoltassák őket.

Régebben lakóbizottsági üléseken arról volt szó, hogy a mosókonyhát tárolóhelyiségnek fogják átalakítani, ami a háromemeletes házban lakó kismamáknak lenne segítség, mert lift hiányában nem kellene a babakocsit és egyéb tárgyakat az emeletre cipelni. A beköltözés káros következménye az is, hogy gyakran zajonganak ittás állapotban és több cigány személyt fogadnak, akik hasonlóan viselkednek. Én valójában nem is szólok nekik, mert ki tudja, hogy ilyen állapotban mit is tennének. Leveletem azért készítettem el, mert véleményem szerint megengedhetetlen, hogy ebben a nehéz gazdasági helyzetben egyes személyek önkényesen beköltözzenek, más becsületes magyar állampolgárok pedig több gyermekkel éveket várjanak lakásra." (A Fővárosi Tanács elnökének elküldött névvel, lakáscimmal aláírt levél. A levélen kézírással a következő olvashat: "...! Kérem légy szives intézkedni, hogy az önkényeseket rakják ki. Bejelentőnek pedig köszönjék meg!" A családot kilakoltatták, semmit nem tudtunk meg róluk.)

Két részlet bejelentésekre adott válaszokból:

"Tisztelt Bejelentő! Tanácstagi beszámolón elhangzott kérdésére tájékoztatásul közlöm: A kerület területén az önkényes beköltözőket előre meghatározott ütemterv szerint költöztetjük ki. 1987.VIII.31-ig 113 család kiköltöztetésére kerül sor." (1987.VI.23 lakásosztály-vezető)

"Hivatkozással ... tanácsstag elvtársnő fogadóóráján tett közérdekű bejelentésére a következő tájékoztatást adom: Az önkényes lakásfoglalók ügyében osztályom a megállapító határozatot kiadta és ezt követően történik majd a család kiköltöztetése a lakásból.

Jelen időszakban folyamatosan történik az önkényesek kiköltöztetése, hetente több ilyen végrehajtást foganatosítunk.

Kerületünkben sajnos sok a lakásfoglalás, de minden lakásfoglaló családot ki fogunk költöztetni.

"(1986.XI.11.- lakásosztály-vezető)

Egy kérelem

"Tisztelt Lakásügyi Osztály! Szeretnénk, ha figyelembe vennék kérésünket, egy házunkban lakó fiatalasszony ügyében. Ő 3 héttel ezelőtt beköltözött a ...u. ... II.em....sz. lakásába.

Az az eset akkor történt, mikor tudomásunkra jutott, hogy a szomszéd házban lakó cigányok el akarják foglalni az említett lakást.

Mivel ő már gyermekora óta e házban lakik, s jelenleg egyedül neveli gyermekét, úgy gondoljuk jogosult lehetne, hogy megkapja ezt a lakást.

Kérjük Önöket vegyék figyelembe döntésüknél levelünket!

Tisztelettel: a ... u. ... sz. ház lakói" (8 aláírás, köztük a lakóbizottság elnökéé.)

(Az óriási bérkaszárnya hátsó udvarán levő

mosókonyhákban-sufnikban-tárolókban /?/ 4-5 cigány

család élt, az önkényesen elfoglalt helyiségeket megpróbálták lakhatásra alkalmassá tenni, kifestették, az alját valamivel befedték, stb.)

Melléklet 3.

A kilakoltatási listán szereplő családok közül mintegy 90 családnak találtuk meg valamiféle anyagát az irattárban. Ezekből gyűjtöttük ki az összes létező és kigyűjthető, értelmezhető adatot. Az alábbiakban az adatokból állítottuk össze azt a néhány megoszlást, táblázatot, amely statisztikailag is valamilyen értelmezhető képet nyújt a kilakoltatott családokról. (Minden adat abszolút szám.)

1.sz. táblázat

A különböző családtípusokban élő gyerekek száma

Családtípus Gyerekszám	Házaspár vagy élettársak (teljes cs.)	Egyedülálló nő (csonka cs.)	Együtt
Nincs gyerek	14	12	26
1 gyerek	11	7	18
2 gyerek	22	1	23
3 gyerek	7	2	9
4 vagy több gyerek	7	2	9
Összesen	61	24	85

2.sz. táblázat

A felnöttek életkora

Élet- kor	15- 18	19- 20	21- 25	26- 30	31- 35	36- 40	41- 45	46- 50	51- 55	56- 60	61-	Együtt
Fő	3	7	32	28	25	11	4	5	2	3	5	125

3.sz. táblázat

A gyerekek életkora

Élet- kor	0-1	2-3	4-6	7-10	11-13	14-16	17-	Együtt
Fő	19	21	23	15	12	7	2	99

4.sz. táblázat

Hány éve, hónapja lakott abban a lakásban, amelyikből ki akarták lakoltatni vagy kilakoltatták x/

Időtartam	legfeljebb 3 hónapig	3-6 hónap	6 hónap- - 1 év	1-2 év	2-3 év	3-4 év	Együtt
Családszám	11	2	23	16	10	12	74
Ebből kilakoltatott	3	2	11	11	5	5	37

x/ A bejelentéstől számított, és nem a tényleges otthagástól.

5.sz. táblázat

Honnan költözött az önkényesen elfoglalt (ill. ilyenként nyilvántartott) lakásba?

Budapesten lakó szülőtől, testvértől, egyéb rokontól	19
albérletből	8
munkásszállóról	7
férj, élettárs kidobta	2
saját főbérletből	3

Együtt	40

Foglalkozások (ömlesztve - olykor zárójelben az esetszám)

szakmunkás (1)	targoncavezető
festő-mázoló	szereelő
nővér, segédápolónő	segédmunkás (3)
kórházi segédmunkás	női szabó (1)
háztakarító (5)	közüves kisiparos (1)
takarítónő (5)	tollgyűjtő kisiparos (1)
konyhalány (2)	festő, tanár (1)
mosónő	polgári alkalmazott
takarító kisiparos (1)	hivatásos katona
rakodó, szállító munkás	rokkant nyugdíjas (5)
gépkezelő	nyugdíjas
csomagoló	alkalmi munkás
raktáros	

Milyen településekről indultak el valamikor?

Bács-Kiskun megye (Szabadszállás) 1

Békés megye (Gyula) 2

Borsod-Abauj-Zemplén megye 11 (Abaujszántó, Cigánd, Miskolc,
Ozd, Sárospatak, Sátoraljaujhely, Szikszó, Tiszakarádi,
Tokaj)

Csongrád megye 2 (Csánytelek, Szeged)

Fejér megye 3 (Bicske, Enying, Székesfehérvár)

Hajdu-Bihar megye 6 (Berettyóújfalú, Hosszupályi, Kokad,
Nagykereké, Pocsaj)

Győr-Sopron megye (Csorna) 1

Heves megye 3 (Bátorkeszi, Recsk, Verpelét, Heves)

Komárom megye 3 (Dorog, Szőny, Tatabánya)

Nógrád megye 4 (Balassagyarmat, Bercel, Salgótarján)

Pest megye 5 (Monorierdő, Kóka, Pécel, Ráckeve, Vác)

Szabolcs-Szatmár megye 18 (Balkány, Csenger, Dombrád, Kemece,
Kisvárdá, Máriapócs, Mátyus, Mátészalka, Olcsvaapáti,
Nagykalász, Nyirbátor, Nyirbogád, Nyirkáta-Gebe,
Szamosbecs, Szatmárcseke, Tizzaszalka, Tiszavid,
Vásárosnamény)

Szolnok megye 3 (Kunhegyes, Mezőtúr, Jászárokszallás)

(Az egyes változóknál természetesen eltérőek az esetszámok, a hiányzó adatok jelölése értelmetlen lett volna, hiszen nem szisztematikus és rendezett adatfelvételtől volt szó, csupán a véletlenszerűen fellelhető adatok összegyűjtéséről.)

JEGYZETEK

1. A Belügyi Közlöny 1951/23. száma (407-408.old.) az önkényes beköltözőkről:

4. Amennyiben az önkényesen eljáró személy a házfelügyelő felhívása ellenére a törvénytelen eljárást folytatja, köteles a házfelügyelő a Budapesti Rendőrkapitányságtól karhatalom kirendelését kérni.
5. A Budapesti Rendőrkapitányság az akár személyesen, akár távbeszélő alapján a karhatalmat azonnal kirendelni köteles.
6. A Budapesti Rendőrkapitányság, a karhatalom jelentése alapján az önkényesen eljáró nevének és foglalkozásának, valamint munkahelyének feltüntetésével azonnal köteles jelentést tenni a belügyminiszternek.
9. Az a házfelügyelő, aki a rendeletben foglalt kötelességének nem tesz eleget, vagy az önkényesen beköltözővel összejátszik, kihágást követ el és 1000 Ft-ig terjedő pénzbüntetéssel büntetendő. A kihágás miatt az eljárás a rendőrség, mint rendőri büntetőbiróság hatáskörébe tartozik. Ingatlankezelő Vállalattal szolgálati viszonyban álló házfelügyelő ellen fentiek miatt fegyelmi eljárást kell indítani."

Talán ennek a jogszabálynak a maradványa az a belügyi rendelet, (vagy a belügy belső szabályozása - nem találtuk nyomát), hogy a beköltözést követő 24 órán belül a rendőrség - mindenféle eljárás nélkül - kilakoltathat. 24 óra után viszont csak a feljelentés alapján megindított eljárás szabályai szerint lehet eljárni.

2. Az önkényes lakásfoglalás büntetethetőségének elévülése ideje 5 év, ill. 3 év akkor, ha ennyi ideig szünetel a megkezdett eljárás.

3. A bírság összege 1000-3000 Ft-ig terjedt, de semmi szabályszerűséget nem tapasztaltunk, ami szerint kevesebb vagy több lett volna. Ha a büntetés összege az átlagosnál magasabb volt, akkor a lakásfoglalások elszaporodására hivatkoztak, ha az átlagosnál alacsonyabb, akkor arra, hogy még nem volt a családnak szabálysértési ügye és/vagy a szociális helyzetükre. Ezek a körülmények azonban gyakorlatilag minden esetben igazak voltak. Két szabálysértési eljárásnál tapasztaltuk, hogy valóban figyelembe vették a család helyzetét - mindkét esetben megszüntették az eljárást, és nem szabtak ki pénzbüntetést.
4. Mivel a lakásosztály vezetője és helyettese nem járult hozzá, hogy magnetofont használjunk, ezért az elbeszélést majdnem szó szerinti jegyzeteim alapján, de rövidítve írtam le.
5. "A hivatalvezetés most már elfogadta, de az elején nehéz volt... Több vita volt, hogy nehogy úgy nézzen ki, hogy kampánszerűen, vagy rossz időben, vagy a családtól a gyerekeket elszakítani. Volt pl. ez a hatalmas tél, akkor embertelenség lett volna, még akkor is ha lakásfoglalókról van szó."
6. A részletes településjegyzéket a Melléklet 3. tartalmazza.

7. Valójában igazi konjunktúra sohasem volt, s munkaerő-piac sem, hiába volt felfokozott kereslet a szakképzetlen munkaerő iránt, mivel a kereseteket különböző rendeletekkel, büntető szabályozásokkal korlátozták. Az ún. vándormadarakat sújtó rendelkezések, a különböző munkakönyvi bejegyzések korlátozták az elérhető órabér felső határát, stb. de ezekhez kapcsolódtak a sajtó és a tömegkommunikáció hecckampányai is.
8. Az ötéves folyamatos munkaviszony nagyon nehezen jön össze, részben a munkahelyváltogatások miatt, az oda-visszaköltözések miatt, alkalmi munkavállalások miatt, ha átmenetileg nincs más, vagy ha jobbak a kereseti lehetőségek. Mivel az életet mindig a napi igényeknek és szükségleteknek kell alávetni, ezért ez a réteg mindig is kiesik azokból a kedvezményekből - ill. nem éri el azokat a juttatásokat -, amelyeknek egy hosszabb távon való megfelelés a követelménye.

DIJHÁTRALÉKOSOK - DIJHÁTRALÉKOSSÁG

Előszó

A Szociális lakaskérdés a 80-as években c. kutatás keretében 1984 óta kísérjük nyomon a fővárosi közüzemi dijhátralékosok, tágabban a dijhátralékosok problematikáját. Ez a tanulmány a dijhátralékosok egy kismintás, interjú-s kérdőíves megkérdezésén alapuló empirikus vizsgálatunk eredményeit és a dijhátralékos helyzet szociológiai értelmezésének kísérletét tartalmazza.

Tanulmányunk elején felvázoljuk azt az értelmezési keretet, melynek középpontjában az urbanitás-, a háztartásgazdálkodás- és a konfliktus-problematika áll, s melynek segítségével kérdéseink számunkra relevánsan megválaszolhatóaknak látszanak. Vázlatosan ismertetjük a konfliktusokban érintett szereplőket, a városi háztartásokat, közüzemeket, a díjbeszedéssel foglalatосkodó intézményt és a praktikus eljárásokat. Az elmúlt évekre visszatekintve összefoglaljuk a fővárosi dijhátralékosok statisztikai tendenciáit.

A dijhátralékosok körében végzett empirikus felvételünk anyagát több lépésben, több megközelítésből dolgoztuk fel. Elemezzük a dijhátralékosok milyensége szerint elkülönülő csoportokat, attekintjük a különböző ökológiai

szegmentumokban, különböző minőségű lakásokban élők csoportjait és bővebben megvizsgáljuk a mintánkba bekerült sajátos életformacsoportok jellemzőit. Külön foglalkozunk a háztartásgazdálkodás egyes - e körben különösen fontos - elemeivel, s végül - az összefoglalás és a konkluzió igényével - részletesebben visszatérünk a városi háztartások és a városi intézmények viszonyának elemzéséhez.

A függelékben részben a kutatás keretét meghatározó egyéb dimenziók (szegénység, lakáspolitikai, szociálpolitika) vonatkozó elemeinek tömör összefoglalását, részben az empirikus vizsgálatunkhoz kidolgozott, s talán mások által is felhasználható kérdéssort adjuk közre.

I.

1.1. A probléma tágabb keretéről, a szereplőkről, az eljárásokról röviden

Az urbánus, valamennyire is komfortos lakásformák mind létesítésüket, mind üzemeltetésüket tekintve több pénzt igényelnek mint a hagyományos falusi életforma szokásos rezsikiadásai voltak. Akár magasak, akár alacsonyak e terhek, feltehetően mindig található olyan - kisebb vagy nagyobb, egy vagy több - olyan csoport, amely rezsiköltségeinek fedezésére állandó jelleggel vagy alkalmilag képtelen. A háztartások reagálása, mint más gazdálkodó szervek esetében is többféle lehet: eladósodás ("hátralékosság"), fogyasztáscsökkentés, ha erre van mód, szerkezetváltás. (A háztartás azonban - "korlátlan felelősségű gazdálkodó szervezetként" - csődöt nem jelenthet, adósságai nem szűnnek meg. Menedéket jelent a család (háztartás) tagjai számára az adósok börtönének megszüntetése. Egyfajta csödeljárás - letiltás, foglalás, árverezés formájában - így is lebonyolítható.)

A közüzemi szolgáltatások esetében a használat megelőzi a fizetést, hiszen az urbánus lakásmód olyan fogyasztóközöniséget előfeltételez, amelynek fizetőképessége és fizetőkészsége biztosított. Személyes szolgáltatások esetében (pl. étteremben, fodrásznál) a szolgáltatást igénybevevő személyes jelenléte adja a biztosítékot, míg például a kalauzok és a házfelügyelők eltűnése könnyebbé teszi a "lógást". Számos, tárgyi biztosítékkal nem rendelkező

szolgáltatásnál hagyomány az előleg vagy előrefizetés. Tudjuk, hogy a magánlakások piacán szokás a bérleti és albérleti díj előrefizettetése, sőt az állami lakáshasználatbavételi díjak is már előre tesztelik az új bérlők fizetőképességét.

A kommunális infrastruktúra szolgáltató vállalataihoz a fogyasztót semmiféle személyes viszony nem köti, sőt - a monopolhelyzet "áraként" - egyik fél sem válogathat. A fizetés biztosítéka ebben a helyzetben csak a konszolidált gazdasági helyzet, a kölcsönös üzleti tisztesség, esetleg a nem-fizetés kemény retorziója lehet.

Mielőtt a dijhátralékosok körében végzett felmérésünk eredményeit ismertetnénk, szükségesnek érezzük, hogy röviden felvázoljuk a háztartások partnereinek, a szolgáltatóknak és a díjbeszedőknek a szereplehetőségeit is.

-.-

Az ujkor egy békésebb, nem is oly régi korszakában az európai kultúra iparosodó nagyvárosaiban különféle hálózatok (közvilágítás, csatornák, vízvezetékek, szennyvízrendszerek, közbiztonsági erők, mentő- és orvosi szolgálatok, tömegesebb politikai szervezetek, napi sajtó stb. stb.) kezdtek kiépülni. A hatóságok és a lakosság között - állami és városi szinten egyaránt - egy újfajta, közszolgáltatási jellegű viszony szövődött, s ez egyre általánosabbá, jellemzőbbé vált. A városi lakásmód egyre inkább egy szolgáltatási hálóba való bekapcsoltságot jelentett, amelyben az önellátó, önfenntartó háztartásműködés egy részét kommunális és piaci kapcsolatok

váltották fel. A háló fő elemeinek talán a vízvezetékeket, a csatornarendszereket, az energiaszolgáltatást, a közlekedési és kommunikációs rendszereket, a sűrű kereskedelmi hálózatot tekinthetjük. E kapcsolatszövedék nemcsak tárgyi formában, hanem mentalitásban, szerepelvárásokban, szabályzatokban is megjelenik.

Maguk az infrastrukturális szolgáltatások - ha beruházási és üzemeltetési forrásaikat tekintjük - keletkezhetnek, illetve működhetnek állami, községi, piaci, privát, vállalati vagy éppenséggel vegyes keretek között - ahogyan ezt a tőkeerők, a termelőszféra támogatásigényessége (esetleg támogatási képessége), s az uralkodó korszak lehetővé teszi. A közszolgáltató vállalatok, mégha eredetileg piaci vállalkozások is voltak, mint pl. a Cséry-féle szemétszállítás, vagy akár a temetés, a századforduló után általában és javarészt városi, állami tulajdonba kerültek. Az okok igen változatosak és nehezen áttekinthetőek. Hivatkozási alap lehetett a közszolgáltatás deficitessége éppúgy, mint jövedelmezősége. Felbukkan a szabályozási közérdekre való hivatkozás, de van olyan feltételezés is, amely szerint a folyamat egyik igen fontos oka a város hatalmi ambícióiban, s a tisztviselők "második gazdaságbeli" érdekeltségében keresendő. Mindenesetre tény, hogy az ilyen jellegű üzemek világszerte - hivatali alárendeltségi vagy önálló gazdálkodású formákban - a városok kezére jutottak. A tizes években a pénzhiány, az ellátási feszültségek, a hadigazdálkodás ismételten költségkimélő (?) háziüzemek és politikai, vagy üzleti nyereséget hozó vállalatok alapítására sarkallta a

városi előljárókat. A huszas-harmincas évek fordulóján aztán éppen a közüzemek elterjedése és preferált pozíciója kapcsán heves piacszabályozási vita bontakozott ki Európa-szerte. Ugy tűnik, hogy a csatározásokban általában a magánvállalkozás eszméje és gyakorlata kerekedett felül, s a közületeket eltiltották attól, hogy tisztességtelen konkurenciát támasszanak.¹

A hazai piacszabályozási vitákban nem merült fel a városi nagy infrastrukturális hálózatok: villany, gáz, víz, csatorna, közlekedés reprivatizálásának a kérdése (a harc inkább a város kisebb üzeleinek, boltjainak a megszüntetéséért folyt). Ugy tűnik, visszavonhatatlanul meggyökeresedett az a gondolkodási forma és gazdálkodási mód, amely a város lakóinak és termelőinek effajta szükségleteit közügyként, szinte ellátási feladatként tekinti. Ez a szemlélet ugyanakkor nem zárta ki, hogy a szolgáltató szervezetek folyó üzletmenetük rentabilitására törekedjenek. A huszas évek Budapestjén pl. a Gáz- és az Elektromos Művek jövedelmezők voltak, míg a Víz- és Csatornázási Művek ráfizetést jelentettek a főváros számára.

¹ Érdekes módon hasonló vita alakult ki hazánkban a hetvenes években a tanácsi költségvetési üzemek építőipari tevékenysége kapcsán. A közüzemek és piaci vállalkozások összezsapása egyébként - az irodalom tanúsága szerint - Nyugaton ma is folyik, a konfliktus, úgy tűnik, bennerejlik a kialakult vegyes gazdasági strukturában. (Bizonyos értelemben - de ez sajnos túl van kutatásunk, s hozzáértésünk határain - a közületi és magánvállalkozások harcának egyik állomásaként fogható fel az állami vállalatok jelenlegi reprivatizálásának nyugati és hazai eseménysora is.)

A hálózatok jelentős bővítésének, felújításának a pénzalapjai ekkor sem termelődtek ki a vállalkozások amortizációs alapjaiból, vagy nyereségéből: a közszféra nem számított kedvező tőkebefektési területnek. Így az alapberuházásokhoz állami támogatás, városi kölcsönfelvétel, a gazdálkodó szférából jövő hozzájárulás és pl. a lakossági telekértéknövekedési adó kivetése volt szükséges.

Ugy látjuk, hogy a közműszférában - épp az egész közösséget érintő, s talán ebből fakadóan is igen költséges mivolta miatt - nem váltak szét, s talán nem is igen, vagy nehezebben válhatnak szét egymástól a politikai és a gazdasági szempontok. Az infrastruktúra "beágyazott" jellegű maradt. A technológiai változások némely esetben magukkal hozhatják ugyan a privátabb megoldások lehetőségét (gázpalack, házi napelem, CB telefon), de ugyanakkor újabb területeken beavatkozás lehet szükséges (pl. a környezetvédelem).

A mai Magyarországon az "urbánus" komfortra törekvő városi és falusi háztartások általában kénytelenek részt venni (más nézőpontból: szerencsésük, hogy részt vehetnek) az infrastrukturális hálózat megteremtésének finanszírozásában. A munkában és pénzben lerótt lakossági hozzájárulást OTP-kölcsön és helyi tanácsi támogatás egészíti ki. (Prosperáló területeken hozzá tudnak járulni a fejlesztéshez gazdálkodó szervezetek is.) A beruházási, fejlesztési erőforrások kigazdálkodásában a közművállalatok csak részlegesen vesznek részt, így érzéketlenebbé válnak szolgáltatási díjbevételeik beérkezése iránt is. E mentalitást úgy tűnik erősítik egyéb tényezők: mindenekelőtt az, hogy a lakossági hátralékösszeg és

hátralékarány nem túl jelentős a gazdálkodó szektorból befolyó jövedelemhez képest,² de jelentősége lehet annak is, hogy a fővárosi közüzemeknek nincsen olyan apparátusuk, amelynek érdeke, hivatása, presztizskérdése volna a kinnlevőségek csökkentése. A "Művek" nem különösebben kikapcsolás-érdekelték. Egyébként is lehet tudni, hogy ily esetben illegálisan általában visszakötik a villanyt, s akkor a helyzet mitsem javult. A Gázműveket például éppen a gázvezetékekhez való amatőr lakossági hozzányulás közveszélyessége tartja vissza a gyakoribb kikapcsolásoktól. A távfűtésből, a víz- és csatorna-szolgáltatásból a kizárás technikailag megoldhatatlan.³

A fővárosban és több környékbeli településen a közüzemi szolgáltatások díjainak beszedésével egy erre a célra alakított, a szolgáltatóktól elkülönített, egységes szervezet, vállalat foglalkozik. Az egységesség egy ponton csorba: a vizórák leolvasása - amelyre évente egyszer kerül sor - a Víz- és csatorna-művek feladata maradt.⁴ Különállóan megmaradt az összes postai szolgáltatás (telefon, ujság, rádió, televízió) árának kasszirozási rendszere is. A telefonszámlákat kiküldik és a postán kell befizetni: itt leolvasni nem kell, a nem-fizetés retorziója félelmetes, automatikus kikapcsolás. Az

2 1985. évi adatok szerint a lakosság a villamosenergia 21, a városi gáz 9, a földgáz 20 százalékát használta fel.

3 A tanácsi lakások esetében egyébként - felvételünkkor - a víz- és csatornahasználati díj része a lakbérnek, s az IKV egyösszegben számol el a Víz- és csatorna-művekkel.

4 A vizórák leolvasását gyakran egy előrajzolt levelezőlap kitöltésével a felhasználók végzik el.

újságkihordás előfizetői rendszerben történik, a nem-fizetés itt egyszerűen a szolgáltatás lemondását jelenti. A rádió- és tévé műsorszórás "előfizetői" díjait a terepen járó postai kézbesítők - a Posta számára költségmentesen - összeszedik. A rádió és TV ingyenes használata megakadályozhatatlan. (Egy időben a vásárlások névszerinti regisztrálásával a Posta igyekezett ellenőrizni az "előfizetőket".) A legális tévénézésből való kiszorulás - úgy tűnik - "szociálpolitikai kezelést" is igényelt: így került sor - rutintalan ügyetlenkedés közepette - az előfizetői díjak elengedésére egy időskorú népességcsoport esetében.

A központositott közüzemi díjbeszedés megszervezését 1948-ban rendelte el a Gazdasági Főtanács. Az erőkoncentrációra a háborús körülmények közepette - az 1943-45-ös években - volt már precedens. Az átszervezés indoklásában nem annyira a fogyasztók kiméltése, mint inkább a bér- és munkaerőtakarékosság (1300 helyett 900 ember), valamint a pénzkimélő fizetési forgalom lehetősége hangsúlyozódik. Az érvelés szerint a bankok államosítása utáni MNB egyszámlarendjébe bekapcsolt állami vállalatoktól könyvelési uton beszédhető a díjak összege, a banknak csak egy könyvelési műveletet kell végeznie, három helyett. Az összesítés a Díjbeszedő feladata. Az államosítások és a közüzemi vállalatok fővárosi tulajdona nyilvánvalóan kedvező háttérrel teremtettek e világszerte egyedülálló díjbeszedő intézmény megalapításához.⁵ Nem ismerjük más országok,

⁵ Nem vehető el egyébként az a feltevés sem, amely szerint a Díjbeszedő megszervezése a fővárosi politikai harcok egyik vetülete. Az átutalás ugyanis azt jelenti, hogy az általában

ágazatok behajtási rendszerének hatékonyságát, s nem ismerjük pontosan az egyesítés előtti hátralekakat sem, de tulajdonképpen azt gondoljuk, hogy elvileg piaci feltételek között sem okvetlenül életképtelen egy ilyen jellegű vállalkozás.

A mához közeledve egyébként a Díjbeszedő Vállalat - élve számítástechnikai bázisának és kiépített törzshálózatának kihasználatlan lehetőségeivel - újabb és újabb szolgáltatásokat vállal. Egyrészt számítástechnikai szolgáltatásokat végez (adatfeldolgozás és a Telinformix nevű szolgáltatói címlistáról történő telefonos információszolgáltatás), másrészt különböző szolgáltatások árának inkasszálására vállalkozik. Ez utóbbi esetben például a szolgáltatás gazdaságossága feltehetően a bankszféra kiépítettségének hiányán s a postai átutalás költségességén alapszik.

Míg kezdetben még csak a fővárosi gáz- és villanyszámlák, később már a víz- és csatornadíjak, majd a távfűtési díjak beszedése is a vállalat feladatai közé sorolódott. Működésének körzetét később kiterjesztették a főváros környékére is, sőt a hatvanas évek végén a vállalat felajánlotta egy országos egységes díjbeszedési rendszer megszervezését is. Fokozatosan más fővárosi közművek pénzügyeinek intézése is ide

polgári (esetleg már szociáldemokrata) vezetésű közüzemek bevételei fölötti ellenőrzés egy központi, a Gazdasági Főtanács (Vas Zoltán) által kinevezett bizalmi ember kezébe kerülhetett. Sajnos az "unikum jellegű" Díjbeszedő Vállalat megszületése körülményeinek részletesebb feltárására nem volt módunk jelen kutatásunk során.

koncentrálódott (pl. a szemétszállítás és a kéményseprés), de a legjelentősebb bővülés - a hatvanas évek végén - a lakbérek és lakásbiztosítási díjak begyűjtésének az elvállalása volt.

Az elszámolási rend "öskorában" a leolvasók havonta megjelentek a háziasszonyoknál, leolvasták a gáz- és villanyóraállást, kiszámolták - a különféle tarifakedvezményeket figyelembe véve - a fizetendő összeget. Később - az ötvenes években - áttértek az un. kétutas rendszerre, amikor is a díjbeszedő csak felírta az óráállásokat, de a számlakészítés központilag történt, s a következő havi leolvasásnál inkasszáltak. Idővel az egyhavi közüzemi díjbeszedést a kéthavi rendszer váltotta fel, ezzel a felhasználás és a fizetés időpontja között átlagosan három hónapnyi távolság keletkezett. Így a számlák - különösen a téli számlák nyár eleji - bemutatása gyakran készületlenül éri a napról-napra élő háztartásokat. A havonkénti rendszer felbomlása egyébként is "lazítja" a háztartások fizetési fegyelmét és növeli a Művek forgótökeigényét. A havonkénti ütemesség visszaállítása, s a számlázási munkával való takarékoság igénye vezethette a Díjbeszedő Vállalatot arra a javaslatra, hogy vezessék be a havi - a conto - fizetési rendszert. Eszerint a háztartások havonta fix összeget fizetnének, s évente egyszer - vagy kétszer - kerülne sor a leolvasásra és az elszámolásra. A javaslat kipróbálásra került, s az eredmény azt mutatta, hogy a mérési bizonytalanságok miatt jelentősen megnőtt az un. hálózati veszteség. (Az Elektromos Művek által kibocsátott teljesítmény és a mérőórák alapján összesített fogyasztás különbsége.) A

kísérlet nem sikerült, így az új szisztéma bevezetéséhez az Elektromos Művek nem járult hozzá. (Az elképzelés a területi díjszabásegységesítés kapcsán, s talán a hátralékosok számának növekedése miatt is, újból megfontolásra kerül.) Legutóbb a Fővárosi Gázművek kezdeményezte e rendszer bevezetését, javaslata feltehetően 1990-ben megvalósul.

A Díjbeszedő Vállalat bevétele nem a beszedett összeg, hanem a felkeresett helyek és leolvasott mérőórák számának kombinációján alapul. A hátralékok összegei a vállalatot közvetlenül nem terhelik, ám szerződésbeli kötelezettségeiből eredően ezekkel az esetekkel is foglalkoznia kell.

Hátralék esetén a díjbeszedők felszólítást írnak, megkísérlik a számlák ujrabemutatását, s joguk van leplombálni az órákat. A legtöbb, amit egy díjbeszedő megtehet az, hogy egyezteteti - akár többszöri megjelenés árán is - a fogyasztók fizetési napjait a számlabemutatás időpontjával. Ezzel csökkenthetik a hátralékos számlák számát, így saját adminisztrációs munkájukat, valamint - időnként borraavalóval is honorált - szolgálatot tehetnek a fogyasztóknak. A plombáláson túl az eljárás következő lépcsőjében a körzeti kirendeltség kérheti a műszaki kikapcsolást a szolgáltatóktól. Ez az eljárás jogi és technikai okokból csak gáz- és áramdíj tartozás esetén alkalmazható. Bizonyos nagyságu, vagy időtartamu tartozás esetén a kirendeltség készít egy ügyiratot, amelynek alapján a vállalat jogügyi osztálya a közjegyzőtől letiltást, végrehajtást kérhet. Az irat elkészítéséhez a kirendeltségnek meg kell szereznie az adós személyi számát, s lehetőleg meg kell tudnia munkahelyét is.

Ha az összes adatot sikerült megszerezni akkor a vállalat jogügyi osztálya még utoljára felszólítja az adóst, majd elindítja a végrehajtó irodánál az un. nem peres eljárást.

Az egyszerűbb eset a letiltás, ilyenkor a szolgáltatató előbb-utóbb pénzéhez juthat. (Letiltást indítványoznak mindkét házastárs keresetéből, illetve nyugdíjából.) A fizetéseknek maximálisan ötven, a nyugdíjoknak harminchárom százaléka vonható el ilyen módon. Az adósság kifizetése után a mérőórák - munkadíj ellenében - visszakapcsoltathatóak, s a processzus ezzel véget ér.

Akinek nincs lefoglalható jövedelme, nem találják munkahelyét stb. az ellen ingóvégrehajtást vezetnek. Ennek sikeréhez lefoglalható javak is szükségeltetnek, ilyen helyzetekben azonban ezek már nem egyszer hiányoznak. A végrehajtási törvények némileg védik az adóst s családját a teljes gazdasági ellehetetlenüléstől.

Lakbértartozás esetén a Díjbeszedő Vállalat kötelessége hogy jelentést tegyen a megbízó Ingatlankezelő Vállalatnak. Ez mérlegeli a helyzetet, s végső esetben él felmondási (a "bérleti jogviszonyt megszüntető") jogával is. A felmondás "érvényesíttetéséhez" - ha a bérlő önként nem költözik - pert kell indítani, ez idő és munkaigényes. Ujabban azonban szaporodnak a példák a kb. egy évig tartó procedura végigvitelére, s a kilakoltatásra is. Egy nemrég keletkezett jogszabály, az eljárást modernizálva, módot ad - megfelelő cserelakás biztosítása esetén - a lakásbérleti jog elárverezésére is. Egyes tanácsok, díjbeszedő-kirendeltségek pedig megpróbálják lakáscserére rábeszélni az eladósodottakat.

A legitim normák, konszolidált értékek, kiszámítható jövedelmek világának elmúltával, s az Állam, a Vállalatok és a Családok közötti harc körülményei közepette még a fizetőkészség jelenlegi szintjének fennmaradására sem lehet számítani.

A (gazdasági) kapcsolatok igen fontos tényezője az elvárható viselkedésre vonatkozó szabályok kidolgozása és azok (valamilyen szintű) betartása. Az értékek és normák általános átalakulásával, úgy látjuk, a díjfizetésre vonatkozó normák, szabályok is átformálódnak. Egyre tágabb körben válik elfogadott magatartássá, hogy a fogyasztó a lehetőségek határáig elmenve, csak az órákikapcsolás fenyegető pillanatában törleszt. Egyre kevesebb az "egyszerű, becsületes" háziaszony, aki fehérműs szekrénybe teszi a villanyszámla szokásos összegét, s a tisztesség bizonyításának pillanataként éli meg a számla kiegyenlítését.

A helyzetet szinezik és további dimenziókkal töltik fel a gazdasági válság jelenségei, amelyek következtében a háztartások egyre növekvő hányadának egyszerűen nincs pénze a számlafizetésre. A díjfizetés - a hitelre történő fogyasztás miatt is - nem elsőrendű fontosságu. Nyilvánvalóan előbbre sorolódik az ennivaló megvásárlása, a közlekedés, az orvosság, a gyerekek ellátása, stb.

Nem feladatunk a "Művek" és a közvetítő szerepet betöltő "Dijbeszedő" várható válságreakcióinak latolgatása. A felmerülő lépések nyilván a politikai és gazdasági lehetőségek együttes mérlegelésének függvényei. Választható egy új toleranciaszintre való "beállítás" (mint egyéb devianciák esetében is), a politikailag súlytalanabb alsóbb rétegek példamutató feláldozása, a jegyrendszer, a kemény fellépés, vagy akár a gyepelő elengedése is.

1.2. Statisztikai összefoglaló a nagyságrendről, a tendenciákról

Három kérdést szeretnénk a következőkben megválaszolni:
Milyen nagyságrendű a "hátralékos probléma" a számok tükrében?
Milyen időbeli tendenciák figyelhetők meg az elmúlt években, hogyan alakult a hátralékok nagysága?
Tetten érhető-e ezen a szinten a hátralékok belső szerkezetének, és a hozzájuk kapcsolódó eljárásoknak a módosulása?

Előrebocsájtjuk, hogy egy-két globális adat kivételével semmilyen kész statisztikai adat nem állt rendelkezésünkre. Nemhogy publikált, de összeállított adatsorok sem készültek mindezedig a témában, ezért külön köszönettel tartozunk a Fővárosi Számítástechnikai és Díjbeszedő Vállalat dolgozóinak, akik feldolgozásunkhoz az alapadatokat kigyűjtötték. A fellelhető adatok természetesen megszabják feldolgozásunk korlátait.

Néha körülményesnek fog tetszeni, de megpróbáltunk minél pontosabban fogalmazni, hogy ezzel csökkentsük a könnyű félreérthetőség veszélyeit. Megpróbáltuk feldolgozásunk eredményeit olyan tömör, "beszédese" táblákba sűríteni, melyek áttekinthetővé teszik a feltett kérdéseinkre adott statisztikai válaszainkat.

A bevezető ismertetésben röviden szóltunk arról, hogy hogyan változott és bővült az elmúlt évtizedekben a FSzDV által beszedett díjak köre. A beszedendő követelések összege a vállalat megalakulása, 1949 óta több mint 50-szeresére növekedett (lásd az 1. táblát).

1. tábla: Az FSzDV által beszedendő és be nem szedett összegek alakulása (lakbérek és közüzemi díjak, Budapest környéki települések együtt - amióta ott is szedik)

Év	Havi átlagos terhelés		Egy hónapra jutó átlagos, halmozott hátralék	
	mFt	növekedés előző %-ában	mFt	növekedés előző %-ában
1949	18	-	9	-
1960	93	517	1	-
1965	133	143	0,6	-
1970	186	140	7	-
1975	290	156	31	473
1980	633	218	98	313
1985	958	151	109	111

A növekedésben közrejátszott, hogy az FSzDV átvette a budapesti lakbérek beszedésének a feladatát, a közüzemi díjak terén kiterjesztette működési körét a Budapest környéki településekre is, időközben nagy mértékben növekedett a fogyasztók, fogyasztásba bekapcsoltak száma, dinamikusán nőtt az egyes fogyasztók energia-fogyasztása is, s nőtték a lakbérek, egységárak is.

Induláskor, a megalapítás évében tetemes - áram, gáz, víz, csatorna - dijhátralék volt felhalmozódva. Hiába állapították meg 1946-ban, az új forint bevezetésekor viszonylag "alacsonyán" az egységárakat (ekörül folyamatosan éles viták dultak, hónapokon belül módosítani kellett a díjakat), a fizetőképességgel és fizetőkészséggel mégis bajok voltak. A rend megteremtésének szellemében kezdte meg működését a Közüzemi Díjbeszedő Nemzeti Vállalat, illetve rögtön átkeresztelve (székesfővárosi tulajdonba adva) a Fővárosi Díjbeszedő Községi Vállalat.

Az ötvenes években a beszedett összegek gyors növekedésével egyidejűleg valóban radikálisan lecsökkent a nyilvántartott hátralékok összege, a hatvanas évek közepéig a fizetési fegyelem vissza nem térő megszilárdulásának lehetünk tanúi.

A hatvanas évek végén, hetvenes évek elején jelenik meg ismét számottevőbb nagyságrendben a hátralékban maradás. Azóta a beszedett összegek növekedésével párhuzamosan, egészében annál valamivel gyorsabb ütemben nő a felhalmozódó hátralékok összege is, az utóbbi években meghaladja a 100 millió Ft-ot. (Ezt közvetlenül nem lehet összehasonlítani a "terheléssel", mivel ez utóbbi egy-egy havi átlagos összeget jelent, a hátralék viszont tartalmazza visszamenőleg az összes ki nem egyenlített és le nem irt elmaradást.)

A következőkben az elmúlt néhány évre irányítjuk figyelmünket.

A lakbér-hátralékokról

1986-ban az FSzDV által beszedendő lakbérek összege havi átlagban 203 millió Ft volt, 1987-ben 224 millió Ft (+10%), 1988-ban 268 millió Ft (+20%). Ez az FSzDV által beszedett lakbérek és rezsi-díjak együttes összegének kb. 1/4-e.⁶ Éves szinten (1986-ban) a KSH kimutatása szerint Budapesten a beszedett lakbér 2,4 mdFt-ot tesz ki, a nem-lakásbérlemények után plusz 1,9 mdFt folyik be (ez nem az FSzDV-n keresztül) és ezt egészíti ki 4,1 mdFt állami támogatás. Ezek együttes összegének kell fedeznie a tanácsi lakóházak - adott színvonalu - üzemeltetését, karbantartását, felújítását.

A lakbér-hátralékok számbavételéhez előrebocsájtjuk, hogy itt a Budapest területén beszedett lakbérekről lesz szó, melyet a tanácsi bérlakásokért, illetve (külön megállapodás alapján) a szolgálati lakásokért szednek be, havonta. Minden tétel egy-egy lakást takar.

Az elmúlt években folyamatosan, s jelentősen nő a lakbér-hátralékos állomány. 1984-ben havonta átlagosan 24 ezer db lakbérszámla nem volt kifizetve (ez tartalmazza a korábbról kifizetetlenül maradt számlákat is), 1985-re 26 ezerre, 1986-ra 38 ezerre, 1987-re 54 ezerre, 1988-ra 67 ezerre nőtt ez a havi átlagos állomány (lásd a 2. táblát). Az éves növekedés üteme: 1985/84: 8%, 1986/85: 46%, 1987/86: 42%, 1988/87: 24% (1988/84: 279%).

⁶ Ez az arány a vállalat gazdálkodása szempontjából értelmezhető, hiszen a rezsidíjak tartalmazzák a Budapest környékén beszedett összegeket is.

2. tábla: A lakbér-hátralékos - tárgyhavi és halmozott -
tételek száma (ezer db)

Hó	1984	1985	1986	1987	1988	1989
I	.	23	34	39	57	70
II	17	25	30	44	62	68
III	20	24	34	46	64	68
IV	24	25	37	48	68	
V	22	24	34	53	66	
VI	20	26	38	57	70	
VII	27	33	41	60	70	
VIII	28	.	42	63	78	
IX	29	.	45	62	71	
X	25	.	45	60	63	
XI	.	.	42	59	66	
XII	.	.	36	53	67	

Az évközi hullámzásokat kiegyenlítő átlagolás mellett egy-egy év azonos hónapját is érdemes összehasonlítani, hogy láthassuk, mennyire sikerült a lakóknak rendezniük, illetve a beszedőknek behajtaniuk a felhalmozódó lakbér-elmaradást. Hat év február hónapját összehasonlítva (ez rendszerint az előző évi és az azévi átlag közötti állapotot mutatja):

Összes lakbér- -hátralékos tételek száma	1984	1985	1986	1987	1988	1989
(ezer db),	17	25	30	44	62	68
növekedés (%)		+47%	+20%	+47%	+41%	+10%

Öt év alatt a lakbér-hátralékos számlák száma közel háromszorosára növekedett.

A rövid távu (egy-egy havi) vagy annak látszó lakbér-hátralékok alakulása.

1986-ban havonta átlagosan 15 ezren nem fizettek lakbért, 1988-ban már átlagosan 25 ezren (67%-os növekedés) (lásd a 3. táblát). Az átlagok jótékonyan eltakarják, hogy 36 hónap alatt lényegében megduplázódott az adott hónapban ki nem fizetett lakbérszámlák száma.

A ki nem fizetett számlák között vannak persze azok is, ahol a lakó elhalálozott, elköltözött, elutazott és így nem volt kitől beszédni a lakbért (részben az utóbbi hatására éri el mindig nyáron a csúcspontját a lakbér-hátralék, részben ekkor jönnek a nagy téli rezsi-számlák is), a "valódi elmaradók" számának gyors növekedését mutatja azonban, hogy évvégére is rendszeresen egyre magasabb szinten stabilizálódik a hátralékos számlák száma.

Ez egyértelműen mutatja, hogy számszerűen hogyan növekszik Budapesten azon háztartások száma, ahol a díjbeszedő érkezésekor nincsen elegendő pénz, fizetőkészség a lakbér kiegyenlítéséhez.

3. tábla: A lakbér-hátralékos - tárgyhavi - tételek száma és összes tárgyhavi tételen belüli aránya

Hó	1986		1987		1988		1989	
	tétel- szám (ezer db)	rész- arány (%)	tétel- szám (ezer db)	rész- arány (%)	tétel- szám (ezer db)	rész- arány (%)	tétel- szám (ezer db)	rész- arány (%)
I	13	3,1	16	3,9	23	5,6	24	5,9
II	11	2,7	20	4,9	24	5,7	25	6,1
III	13	3,2	21	5,1	23	5,6	26	6,3
IV	14	3,4	21	5,1	26	6,3		
V	14	3,4	23	5,6	25	6,1		
VI	16	3,9	25	6,1	26	6,3		
VII	16	3,9	26	6,3	28	6,8		
VIII	16	3,9	25	6,1	30	7,3		
IX	16	3,9	25	6,1	27	6,6		
X	16	3,9	25	6,1	24	5,9		
XI	16	3,9	24	5,8	24	5,9		
XII	13	3,2	21	5,1	24	5,9		

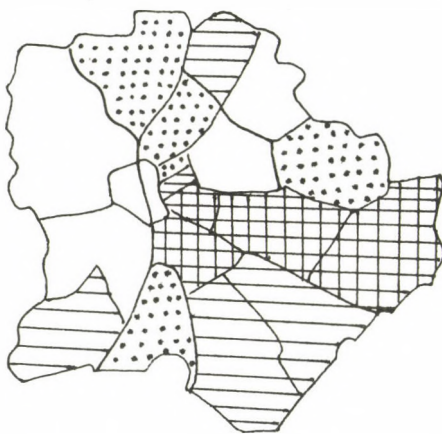
A probléma nagyságrendjének reális megítéléséhez tudnunk kell, hogy 1986 első félévében a lakóknak átlagosan 96,7%-a időben befizette az adott havi lakbért, havi átlagban 3,3%-uk maradt el a fizetéssel, ez utóbbiak aránya 3,8 - 5,1 - 5,9 - 6,4%, vagyis hat félév alatt megduplázódott a nem-fizetőkaránya, a lakók 93,6%-a továbbra is naprakész fizető.

Miközben az adott hónapban lakbérhátralékban maradónak mind a száma, mind a lakbért fizetőkhez viszonyított aránya megduplázódott, aközben a hátralékosok belső összetétele is némileg módosult. A teljes hátralékos állományon belül az adott hónapban hátralékban maradók folyamatosan 36-46%-ot tesznek ki. A teljes állomány növekedésén belül 1987-ben az eseti, egy-egy havi hátralékok aránynövekedése volt inkább jellemző, 1988-ban viszont már a halmozott, többhavi hátralékok aránya nőtt gyorsabban.

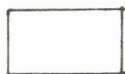
4. tábla: Lakbér hátralékos tételek Budapest kerületeiben
1989. márciusában

Kerü- letek	Számlá- zott tétel (ezer db)	Tárgy- havi hátra- lékos tétel (db)	Tárgy- havi hátra- lékos arány (%)	Átlagos lakbér (Ft)	Hátra- lékos átla- gos lakbér (%)	Halmo- zott hátra- lékos tétel (db)	Ebből peren kívüli (%)
I.	10,9	403	3,7	730	360	418	7
II.	16,8	674	4,0	800	690	820	13
III.	23,4	1205	5,1	720	580	1656	8
IV.	19,8	1308	6,6	710	520	1441	11
V.	17,9	604	3,4	770	550	1180	29
VI.	25,1	1343	5,4	600	550	2905	15
VII.	34,1	2449	<u>7,2</u>	<u>540</u>	410	5105	14
VIII.	36,2	2972	<u>8,2</u>	<u>520</u>	<u>340</u>	5272	11
IX.	28,5	3767	<u>13,2</u>	<u>540</u>	<u>260</u>	3829	7
X.	19,7	3420	<u>17,1</u>	570	<u>270</u>	3020	14
XI.	29,8	1141	3,8	720	820	2084	5
XII.	12,5	520	4,2	690	370	462	23
XIII.	37,7	1980	5,3	550	700	7382	24
XIV.	32,7	901	2,8	580	670	1634	7
XV.	15,9	669	4,2	720	590	1747	29
XVI.	1,8	105	5,8	<u>510</u>	<u>300</u>	157	58
XVII.	4,2	348	<u>8,3</u>	790	780	212	20
XVIII.	6,4	481	7,5	700	660	625	23
XIX.	12,3	673	5,5	620	440	797	15
XX.	8,9	644	<u>7,2</u>	<u>540</u>	<u>330</u>	479	39
XXI.	11,5	650	5,6	750	800	915	15
XXII.	3,7	237	6,4	590	420	358	18
Együtt	409,8	26494	6,5	630	470	42498	16

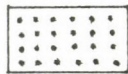
A szezonális hullámzások mellett jelentős térbeli differenciák is megfigyelhetők. A kerületi adatokból levonható következtetések - mellyel ebben a tanulmányunkban részletesebben nem foglalkozunk - értelmezéséhez tudnunk kell, hogy az egy-egy havi adatsor csak egy "pillanatkép", a nagyságrendeken belül hónapról hónapra változik a hátralékosok száma, a halmozott és peren kívüli esetek száma, aránya; ilyen bontásban kalkulálni kell az egyes kirendeltségek eltérő szervezettségével, "szigorúságával" vagy "lazaságával", eltérő hátralékbehajtási stratégiáival is (lásd a 4. táblát).

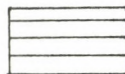
A tárgyhavi hátralékosok aránya a lakbérfizetőkn belül

-5,0%

5,1-6,0%

6,1-7,0%

7,1- %

A "peren kívüli eljárás" alatt lévő lakbér-hátralékok⁷

Külön - itt most nem részletezett - szabályok, belső eljárások alapján jut el egy-egy hátralékos ügy odáig, hogy peren kívüli eljárást indítanak a lakó ellen. Ez a - lényegében behajtási - eljárás az egyetlen valóban hatásos lehetőség a díjbeszedők számára, hogy az elmaradt lakbérhez hozzájussanak. (A lakbér-nemfizetéshez kapcsolódó esetleges "kilakoltatás" kívül esik a Díjbeszedő Vállalat ügkörén. Ilyenkor a vállalat jelzi a "megérett" esetet a megbízó IKV-nak, s ha az is sikertelenül jár el, akkor az illetékes tanács kérheti - bírósági eljáráson keresztül - a bérlői jogviszony megszüntetését, majd lefolytathatják az államigazgatási eljárást.)

Míg az előzőekben azt láthattuk, hogy folyamatosan nő azok száma, akik egy-egy hónapban elmaradnak a lakbérrel, addig a peren kívüli eljárásra feladott esetek számának gyarapodása azt mutatja, hogy az elmúlt évek során a halmozott hátralékosok egyre nagyobb száma ellen indul jogi, végrehajtási eljárás.

Másképp fogalmazva azt mondhatjuk, hogy a hátralékos probléma gyors növekedésének hatására megszigorodott a probléma-kezelés mechanizmusa, ugyanakkor a szigorubb és

⁷ E kategóriába azok a hátralékos tételek tartoznak, amelyek az FSZDV jogügyi osztályára kerülnek, s a hátralékos lakók ellen megindul az ún. "peren kívüli eljárás", magyarul peres eljárást mellőző, de a bírósági végrehajtó iroda közreműködésével folyó bírósági végrehajtási: behajtási-letiltási-foglalási eljárás.

racionalizáltabb "probléma-kezelés" sem tud gátat vetni a probléma növekedésének.

1984-ben havi átlagban 910 db lakbér-hátralékos ügygel foglalkozott folyamatosan a jogügyi osztály, ez a szám 1985-ben már 1420 (+56%), 1986-ban 2720 (+91%), 1987-ben 3209 (+18%), 1988-ban 4300 (+34%) volt átlagban (lásd az 5. táblát). A jogi ügyek számának öt év alatti ötszörösre növekedése egyben azt is jelentette, hogy az összes hátralékos tételen belül megnőtt az ilyen eljárásba bevontak aránya. (A peren kívüli eljárás alatt lévő ügyek száma tendenciát jelez, hónapról-hónapra új ügyek keletkeznek, régiek zárulnak le.)

5. tábla: Peren kívüli eljárás alatt lévő lakbér-hátralékosok száma

H6	1984	1985	1986	1987	1988	1989
I	.	1340	2078	3159	3503	6241
II	.	1363	2199	3132	3724	6326
III	.	1371	2306	.	3711	6609
IV	846	1482	2428	3023	3844	
V	884	1517	2590	3060	3826	
VI	938	1415	2921	3153	3937	
VII	924	1361	2889	3076	4033	
VIII	904	1345	2850	3020	3978	
IX	901	1453	2996	3378	4585	
X	975	1562	2969	3371	4746	
XI	.	.	3090	3439	5962	
XII	.	.	3322	3484	6167	

Lakbér-hátralékok forintban kifejezve

Bennünket elsősorban az érintett háztartások körének alakulása érdekel, melyre a lakbér-hátralékos tételek számának alakulása kielégítően használható. Azonban a probléma nagyságrendjének és dinamikájának megítéléséhez a ki nem fizetett Ft-összegek is hozzátartoznak, annál is inkább, mivel

a bérbeadókat, illetve a díjbeszedő vállalatot is elsősorban a problémának ez a vetülete érinti, érdekli (lásd a 6., 7. és 8. táblát).

6. tábla: A lakbér-hátralék - tárgyhavi és halmozott - összege
(millió Ft)

Hó	1984	1985	1986	1987	1988	1989
I	8	13	17	21	31	40
II	9	15	17	22	31	39
III	9	16	18	23	32	41
IV	10	15	19	24	33	
V	10	15	19	26	34	
VI	11	15	20	27	37	
VII	12	17	21	30	38	
VIII	13	18	23	31	39	
IX	12	18	22	30	39	
X	12	18	21	31	39	
XI	.	.	21	32	39	
XII	.	.	21	30	38	

7. tábla: A lakbér-hátralék - tárgyhavi - összege és teljes tárgyhavi lakbér-összegegen belüli aránya

Hó	1986		1987		1988		1989	
	összeg (mill. Ft)	rész- arány (%)	összeg (mill. Ft)	rész- arány (%)	összeg (mill. Ft)	rész- arány (%)	összeg (mill. Ft)	rész- arány (%)
I	4,6	2,4	5,3	2,5	9,1	3,9	12,2	4,7
II	4,3	2,2	6,7	3,1	8,7	3,7	11,5	4,5
III	4,9	2,5	7,4	3,5	9,0	3,8	12,2	4,7
IV	5,0	2,6	7,2	3,4	9,7	4,1		
V	5,3	2,7	8,0	3,7	9,6	4,1		
VI	5,7	2,9	8,4	3,9	11,0	4,7		
VII	6,5	3,1	10,3	4,4	12,7	5,0		
VIII	7,8	3,7	9,8	4,2	12,2	4,8		
IX	6,4	3,0	9,4	4,0	12,2	4,8		
X	5,6	2,6	9,6	4,1	12,5	.		
XI	6,1	2,7	9,7	4,1	11,9	.		
XII	5,5	2,6	8,3	3,5	10,6	4,1		

B. tábla: A peren kívüli eljárás alatt lévő lakbér-hátralék
összege (millió Ft)

Hó	1984	1985	1986	1987	1988	1989
I	1,8	3,0	5,0	7,6	10,0	12,9
II	1,8	3,3	5,3	7,6	10,0	12,9
III	1,9	3,5	5,7	8,3	10,1	13,4
IV	2,0	3,6	6,0	8,6	10,3	
V	2,1	3,3	6,3	8,8	10,5	
VI	2,1	3,2	6,7	9,2	11,0	
VII	2,1	3,1	6,5	9,0	10,9	
VIII	2,0	3,0	6,3	8,7	10,7	
IX	2,1	3,4	6,6	9,3	11,6	
X	2,3	3,5	6,5	9,3	11,7	
XI	.	.	6,9	9,7	12,2	
XII	.	.	7,4	10,0	12,7	

Az összegek növekedésénél természetesen figyelembe kell vennünk, hogy az elmúlt évek során folyamatosan nőtt a lakások bére, ez azonban elsősorban a hátralékban maradóknak számának növekedésén keresztül, s csak másodsorban a tételekhez kapcsolódó nagyobb összegeken keresztül hatott a hátralék-összegek alakulására.

Mint tudjuk, az elmúlt években minden év közepén automatikusan ("lépcsőzetesen") emelkedtek a lakbérek. Ez esetenként rendre 10%-os drágulást jelentett. Egészében 1986 elejétől 1988 végéig, 36 hónap alatt 34%-kal nőtt a lakbérszint, ugyanezen idő alatt 2,7-szeresére nőtt a tárgyhavi lakbértartozások Ft-összege. Forintban kifejezve a budapesti lakbérek átlaga az 1986 eleji 470 Ft-ról 1988 végére 630 Ft-ra nőtt. (A bérbeadókat 1988 végén havonta 65 millió Ft-tal több bevétel illeti meg, mint 1986 elején. Ebből azonban a korábbi kb. 5 millió Ft helyett kb. 12 millió Ft nem folyik be az adott hónapban...) A hátralékban maradó lakbérátlaga is megnőtt ezen időszak alatt (385 Ft-ról 470 Ft-ra), azonban alacsonyabb arányban (22%), mint az összes lakbérek szintje; nőtt az átlag lakbérszint és a hátralékban maradó lakbérszintje közötti különbség. Adatainkból az nem állapítható meg, hogy ennek oka az-e, hogy egyre több, zömmel átlagosnál alacsonyabb lakbérű, kisebb, alacsonyabb komfortfokozatú lakásban lakó, relative szegényebb lakó nem tudja megfizetni a lakbért, vagy növekszik-e az átlagosnál magasabb lakbérű lakásokban élők hátralékban maradása is, miközben a városi szegény népesség lakbér-nemfizetése még dinamikusabban terjed, lefele húzva a hátralékosok átlaglakbérszintjét.

A budapestiek 1984-ben egy-egy hónapban, átlagosan 11 millió Ft lakbérrel tartoztak a bérbeadóknak (az adott havi és azt megelőző hátralékot együttszámolva), 1985-re ez 16 (+45%), 1986-ra 20 (+25%), 1987-re 27 (+35%), 1988-ra 36 millió Ft-ra (+33%) emelkedett.

Az egy-egy hónapban aktuálisan elmaradt befizetések nagysága 1986-88 hat félévében két és félszeresére nőtt (1986. I. félév: 5 mFt, II. félév: 6,3 mFt, 1987. I. félév: 7,2 mFt, II. félév: 9,5 mFt, 1988. I. félév: 9,5 mFt, II. félév: 12,0 mFt), s megduplázódott az adott hónapban ki nem fizetett összegek teljes kifizetendő lakbér-összegeken belüli aránya is. A hátralék probléma reális pénzügyi súlyát mutatja, hogy egy-egy hónapban a kifizetendő lakbér-összeg 2,6%-a (1986. 1. félév), illetve 4,2%-a (1988. 2. félév) nem folyik be az elvárt időpontban.

Eközben jelentősen - hatszorosára - nőtt 1984-88 között a végrehajtással behajtani kívánt lakbér-összeg [havi átlagban: 1984: 2 mFt, 1985: 3,3 mFt (+65%), 1986: 6,3 mFt (+91%), 1987: 8,8 mFt (+40%), 1988: 11,0 mFt (+25%)].

A díjbeszedő vállalat a probléma növekedésével párhuzamosan egyre komolyabban kezeli a követelések behajtásának kérdését, ezt látjuk abból is, hogy az összes hátralékos összegnek 1984-ben 18%-át tette ki átlagosan a végrehajtási eljárás alatt álló állomány, 1987-ben már 31%-át (!). Ez lényegében azt jelenti, hogy ahol a szabályok szerint peren kívüli eljárást lehet kezdeményezni, ott többségében ez hamarosan meg is történik.

A közüzemi hátralékokról

Igaz, hogy az FSzDV által beszedett lakossági közüzemi összegek (itt: áram, gáz, víz, melegvíz, távfűtés) nagyságrendileg két és félszeresét teszik ki a behajtandó lakbéréknek (a közüzemi szolgáltatások a lakosság sokkal

szélesebb körére terjednek ki), a hátralékok összege is nagyobb itt - mi mégis csak rövidebben tudunk foglalkozni statisztikai összefoglalónkban ezzel a területtel. Ennek oka, hogy a közüzemi szolgáltatásokra vonatkozóan főleg csak Ft-összezszerű és halmozott (göngyölt) adatok állnak rendelkezésünkre. Ez a háztartások irányába mutató feldolgozást megakadályozza. A másik probléma, hogy a közüzemi díjak fizetésének rendszere nem egységes (az áram-, gázdíjakat minden hónapban a fogyasztók egyik fele fizeti két hónapra visszamenően, kéthavi fogyasztás alapján, a távfűtést mindig az adott hónapban fizetik, miközben egymással nem egyező, erős évközi hullámzások jellemzik mindezen szolgáltatások igénybevételét és térítését).

Először csak az áram-fogyasztással együttjáró hátralékokat tekintve, megállapítható, hogy 1984-88 között a halmozott hátralékok egy hónapra jutó összege közel három és félszeresére nőtt (1984 14 mFt, 1985: 24 mFt (+71%), 1986: 28 mFt (+17%), 1987: 34 mFt (+21%), 1988: 47 mFt (+38%) (lásd a 9. táblát).

9. tábla: Az áram-hátralék - tárgyhavi és halmozott -
összege (millió Ft)

Hó	1984	1985	1986	1987	1988	1989
I	11	18	24	38	40	55
II	11	25	25	29	42	55
III	13	28	29	31	42	59
IV	15	21	29	32	50	
V	15	24	31	35	47	
VI	16	25	30	36	48	
VII	14	26	29	37	53	
VIII	14	28	30	37	51	
IX	13	24	28	33	48	
X	12	21	24	31	48	
XI	.	.	25	32	47	
XII	.	.	27	37	52	

Az áram és a többi közüzemi hátralékösszeg rendkívül gyors növekedése esetén szintén számolni kell az időközbeni áremelkedések hatásával is, azonban itt is igaz, hogy ezek elsősorban a hátralékban maradóknak számának növekedésén keresztül, s csak másodsorban a számlákhoz kapcsolódó nagyobb összegeken keresztül hatottak a hátraléktömegek alakulására.

A közüzemi szolgáltatások díjának emelkedése a vizsgált
időszakban Budapesten

	Áram (Ft/kWó)	Városi gáz (Ft/köbm.)	Föld- gáz (Ft/köbm.)	Táv- fűtés (Ft/köbm.)	Meleg- víz (Ft/köbm.)
1985. ápr. 1-i díj- emelés x/	0,75-1,00	1,14-1,44	2,20-2,74	3,90-4,80	10,20-13,50
1987. júl. 20-i díjemelés	1,00-1,25	1,44-1,70	2,74-3,24	4,80-5,70	13,50-17,40
Az 1985. 04. 01. előtti és az 1987. 07. 20. utáni egységár növek- ménye	67%	49%	47%	46%	71%

x/ A távfűtés és melegvíz díját 1985. január 21-én emelték.

Kis kitérőként, kommentár nélkül, bemutatjuk az 1988 végén érvényes közüzemi díjszabás áramdíjakra vonatkozó részének egy részét (a díjszabás többi fejezete is hasonlóan "egyszerű" és "konzisztens"):

Egyes áramdíjak 1988 végén

Háztartási áramdíj községekben	2,45 Ft/kWó
Háztartási áramdíj egyéb városokban	2,05 Ft/kWó
Háztartási áramdíj kiemelt városokban és bányatelepeken	1,70 Ft/kWó
Háztartási áramdíj Budapesten	1,25 Ft/kWó
Háztartási áramdíj szovjet lakásokban (sic!)	0,60 Ft/kWó
Háztartási áramdíj villamosipari alkalmazottaknál havi 100 kWó alatt	0,42 Ft/kWó
havi 100 kWó felett	0,35 Ft/kWó
Háztartási forróviktároló községekben	2,45 Ft/kWó
Háztartási forróviktároló egyéb városokban	1,80 Ft/kWó
Háztartási forróviktároló kiemelt városokban	1,45 Ft/kWó
Háztartási forróviktároló Budapesten éjjel	0,90 Ft/kWó
Háztartási forróviktároló villamosipari alkalmazottaknál éjjel	0,35 Ft/kWó
Általános ipari áramdíj	3,80 Ft/kWó
Általános ipari áramdíj éjjel	1,50 Ft/kWó
Társas és szövetkezeti tulajdonban lévő közösségi célú áramfogyasztás díja	1,70 Ft/kWó

A végrehajtási eljárásba vont áram-hátralékos összeg öt év alatt közel hétszeresére nőtt (havi átlagos halmozott összeg: 1,4 - 9,4 mFt). E téren is megfigyelhető az eljárás szigorodása, 1988-ban az összes tartozás 1/5-ét próbálják így behajtani, 1985-ben ez az arány még csak 10% volt (lásd a 10. táblát).

10. tábla: A peren kívüli eljárás alatt lévő áram
-hátralék összege (millió Ft)

Hó	1984	1985	1986	1987	1988	1989
I	1,4	2,7	3,2	5,8	8,7	11,3
II	1,4	2,9	3,5	5,9	8,8	11,4
III	1,4	2,8	3,7	6,4	8,6	11,7
IV	1,4	2,9	4,1	6,7	8,7	
V	1,4	3,0	4,5	6,9	8,8	
VI	1,4	1,9	4,6	7,4	9,0	
VII	1,4	1,9	4,4	7,4	9,2	
VIII	1,4	1,8	4,3	7,2	8,9	
IX	1,4	2,0	4,7	7,8	9,7	
X	2,5	2,1	4,7	8,0	10,1	
XI	.	.	5,1	8,4	10,7	
XII	.	.	5,5	8,8	11,1	

Az áram esetében azonban lehetőség van a szolgáltatás megszüntetésére, szüneteltetésére is: ki lehet kapcsolni. 1983-ban 4837, 1984-ben összesen 7009 alkalommal, 1985-ben 7114, 1986-ban 7220, 1987-ben 8077, 1988-ban pedig 7619 alkalommal, tehát hetente átlag 150 lakásban hajtottak végre áram-kikapcsolást Budapesten. (Nagyságrendileg: a kikapcsolások a fogyasztók kevesebb mint 1%-át érintik.)

Az összes megfigyelt közüzemi szolgáltatás - áram, gáz, víz, melegvíz, távfűtés - hátralékos számláinak havi átlagos halmozott száma 1986-ról 1988-ra 99 ezer db-ról 181 ezer db-ra emelkedett.

Ezen belül is jelentősen megnőtt a végrehajtási eljárásba vont számlák száma is, aránya is. 1986 januárjában is már 31 ezer (!) közüzemi számla volt a jogügyi osztályon eljárás alatt, 1988 decemberére számuk 61 ezerre nőtt, ez aktuálisan kb. 8000 ezer családot érint.

Hiába jön be a behajtás eredményeként havonta kb. 1 millió Ft, ezt mindig meghaladja az ujratermelődő elhuzódó hátralékok nagysága.

11.tábla: Egy hónapra jutó átlagos közüzemi terhelés összege és halmozott hátralék-összeg (millió Ft)

	Aram	Gáz	Víz	Melegvíz	Távfűtés	Együtt
Teljes terhelés (millió Ft)						
<u>1986</u>	276	136	19	26	82	539
(%)	(51)	(25)	(4)	(5)	(15)	(100)
<u>1987</u>	302	156	19	30	90	597
(%)	(51)	(26)	(3)	(5)	(15)	(100)
<u>1988</u>	361	181	7	35	102	686
(%)	(53)	(26)	(1)	(5)	(15)	(100)
Hátralék (millió Ft)						
<u>1986</u>	25	8	2	3	9	47
(%)	(48)	(17)	(4)	(6)	(19)	(100)
<u>1987</u>	32	15	2	3	12	64
(%)	(50)	(23)	(3)	(5)	(19)	(100)
<u>1988</u>	47	18	2	4	17	88
(%)	(53)	(21)	(2)	(5)	(19)	(100)

A közüzemi szolgáltatások körében a gáz és a távfűtés esetében figyelhetünk meg eltérést össz fogyasztásbeli súlyuk és hátralék-összegeken belüli súlyuk között: a gázdíj-hátralék alacsonyabb, a távfűtési díjhátralék magasabb, mint össz fogyasztáson belül képviselt arányuk. Ennek talán az az oka, hogy a gázszolgáltatás kikapcsolható, s ez nagy rizikót jelent, a távfűtés ezzel szemben egyáltalán nem kapcsolható

ki, nem-fizetés esetén sem. De a megfigyelt eltérésnek árbeli, s egyéb okai is lehetnek.

- . -

Egy-egy statisztikai adat, számjegy egy-egy budapesti családot reprezentál. Közülük kerestünk fel néhányat interjúskérdőívünkkel, hogy elmondhassák nekünk mindazt, amire a számok legfeljebb csak utalhatnak.

II.

2.1. A díjhátralékosok megtalálhatóságáról, a felvétel módszeréről

Általában egy empirikus szociológiai felmérés "technikailag" (a mintaválasztáskor, az információgyűjtés, a kérdezés során, s a feldolgozáskor) a vizsgálandó probléma, vagy csoport megragadhatóságát, behatárolhatóságát, viszonylag konszenzuális kategóriák, eljárások szerinti "nyilvántartását" feltételezi. Az általunk vizsgált probléma megközelítéséhez az ilyen jellegű feltételek csak minimálisan, alig álltak rendelkezésre.

Ha olyan családok életét akarjuk megismerni, akik valamilyen okból nem fizették ki lakbérüket, rezsi-számlájukat, akkor először is meg kell találnunk őket. Márpedig a nem-fizetés egyik - nehezen becsülhető súlyváltfaja éppen az, amikor valaki nem található meg a hivatal, adott esetben a Díjbeszedő Vállalat által. Vagy mert már elköltözött, vagy mert hosszabb-rövidebb ideje beteg, kórházban van, rokonainál, ismerőseinél lakik, börtönben van, vagy mert olyan a munkája, időbeosztása, hogy "soha sincs otthon", illetve kiszámíthatatlan, hogy mikor tartózkodik a lakásban, vagy már arról van szó, hogy "bujkál" (otthon van, de senkinek nem nyit ajtót, kutyával védi magát a számára illetéktelen illetékesek elől, letagadtatja magát, illetve "menekülésben van", más helyeken húzza meg magát).

A megtalálhatatlanság okként is, következményként is kapcsolódik a díj-nem-fizetéshez. (Nem általában, de bizonyos esetekben.) Hátterében olyan sajátos, "megszokottól" eltérő lakáshasználat áll, melyben a lakás - aktuálisan, vagy hosszabb ideje - nem kapcsolódik össze az otthon meglétével, egy rendszeresen és rendszerszerűen használt, biztonságul szolgáló privát tér belakásával. Ilyen helyzet - mint később még látni fogjuk - számos okból kialakulhat. Nyilvánvaló, hogy a meg-nem-találás gondja, s egyes esetekben indítéka azokhoz a hivatalokhoz, szervekhez, intézményekhez kapcsolódik, amelyeknél a lakó ügyként szerepel.

Természetes kiinduló pontnak tűnik, hogy akinek nem fizetnek, annak "van egy listája", nyilvántartása azokról, akik nem fizetnek. Hamar rá kellett jönnünk, hogy ez nem ilyen egyszerű. Mivel a díj-nem-fizetés intézmény és állampolgár közötti aktusként realizálódik, ezért - úgy gondoljuk - nem teljesen mellékes, hogy az adott intézmény mennyire megbízható információkkal rendelkezik egyáltalán a díj-nem-fizetés nagyságrendjéről, jellegéről stb. Szempontunkból most csak annyit érdemes az intézmény információs rendszeréről tudni, hogy a kiszámlázás - mint bárki tapasztalhatja - egy, minden budapesti fogyasztó nevét, címét tartalmazó központi számítógép segítségével történik, a beszédés azonban sokkal decentralizáltabb, emberközi kapcsolatokon, "kézimunkán" alapul.

Az egyes - egy vagy két kerületre kiterjedő - kirendeltségek közül van olyan, ahol csak a ki nem egyenlített számlák számát és Ft-összegét küldik tovább a központnak, az

ilyen számlákat nem különítik el, azokat több tízezer számlából kellene kikeresni. Van, ahol kis spirál füzetben jegyzik fel a hátralékosok nevét, címét, s vannak olyan kirendeltségek is, ahol kisszámítógépre visznek minden hátralékban maradt számlát, a fogyasztó nevével, címével. Maguk a számlák egy-egy kirendeltségen belül elkülönült területi csoportosításban (rajononként) gyűlnek, a rajonos az alá beosztott díjbeszedőnek adja ki és tőlük kapja vissza a számlákat.

Ebben a rendszerben ha valakit nem talál meg a díjbeszedő, vagy éppen nincs pénz a háznál a számla kifizetéséhez, de a díjbeszedő nemsokára visszamegy a számlával és azt akkor kiegyenlítik, ebből soha nem lesz információ még a kirendeltségnél sem. Ha nem megy vissza, vagy nem tudja beszédni, akkor az adott hónapban ez az összeg már hiányzik a kirendeltségnél, a hiányt (Ft-összeget) nyilvántartják. A nem-fizető személyét vagy igen, vagy nem. Ha a következő fizetésnél is probléma van, akkor ugyanez ismétlődik - az előzményektől elkülönülten. Csak ha már egy fogyasztónál vagy az összeg, vagy az alkalmak bizonyos határokon túl is halmozódnak, akkor kerül a - most már esetté vált - számla-sorozat a díjbeszedőtől, illetve a rajonostól a kirendeltségvezetőn keresztül a jogi osztályra: behajtandó ügyként "feladják" a számlákat.

Ha ezután sem fizet valaki, akkor újra kezdődik a folyamat számlánként előlről, először egyhavi, majd halmozódó hátralékosként.

Az eljárást bonyolítja - de ebbe már végképp nem bonyolódunk bele -, hogy az a bizonyos határ, amikor egy halmozódó hátralékokat ügyként feladnak igen változó, a feladás ideje gyakran nem egyszerűen a halmozódásokhoz, hanem a kirendeltség kapacitásához, munkaritmusához igazodik. "Ki lehet tisztítani" a hátralékos számlákat (gyors és sűrű "feladásokkal"), de el is lehet húzni a folyamatot, hogy egyszerre nagyobb tömegű rutinmunka gyűljön össze; közben lehet áramot, gázt kikapcsolni (plombálni), a fogyasztó beszaladhat és kiegyenlítheti havi vagy többhavi számláját. Az információk szempontjából nem mindegy, hogy a fogyasztó ezt a vállalati havi elszámolás lezárása előtt vagy után teszi, hasonlóképp lehet, hogy csak kicsit csuszlik az OTP--átutalásos számlák átutalása, lakáscseréknél dőcög a bontott számlák kiegyenlítése, az elköltözésről vagy elhalálozásról csak késve informálódik a hivatal stb. stb.

Mindez a fogyasztó számára bizonyos szempontból egy védettebb helyzetet teremt annál, mint ha minden botlása, elmaradása szisztematikusan és névszerint nyilván lenne tartva - mint ahogy a halmozódó hátralékosok ilyen helyzetét szünteti meg, ha a jogi osztályon megvalósul a név, cím és hátralékuk szerinti nyilvántartásuk kisszámitógépen. Ez utóbbi folyamat, akárcsak az előzőekben vázolt állapot - véleményünk szerint - pontosan tükrözi az intézmény viszonyát a díj-nem-fizetés problémájához. Az intézményt - természeténél, feladatánál fogva - alapvetően a kifizetendő, illetve a hiányzó, ki nem fizetett Ft-összeg érdekli, eljárásai, nyilvántartásai is ennek behajtására irányulnak. Ez - természetesen - nem

egyezik a probléma társadalmi elterjedtsége, dinamikája, jellege iránt érdeklődők szempontjaival. Mi végül is szerencsések voltunk, olyan kirendeltséget kerestünk fel, ahol viszonylag kielégítő információk voltak.

A mintaválasztás és kérdezés során elsősorban arra próbáltunk ügyelni, hogy a mintaválasztáskor rendelkezésünkre álló információk alapján kirajzolódó alcsoportok reprezentánsai a vizsgálatban szerepeljenek - ha nem is a (csak feltételezhető) súlyuknak megfelelő arányban.

Mintánkat négy listáról választottuk. Az 1987. októberében a kirendeltségnél hátralékban maradt összes háztartás közül úgy választottunk ki véletlenszerűen 288 címet, hogy minden ökológiai típusból (hagyományos proletár körzet, új lakótelep, kertés-családi házas, régi lakótelep, átmeneti-vegyes, polgári bérházas) kb. 50 cím bekerüljön a mintába. A hátralékosok valóságos belső arányainak megfelelően e mintába dominánsan kishátralékosok kerültek be. Az értelmezéshez az így bekerülteken túl további "nagyhátralékos" címekre volt szükségünk, ezért az 1987. szeptember-novemberében felgyült "jogügyi esetek" (jogi osztálynak átadottak) közül véletlenszerűen választottunk 67 címet és az 1987. március-júniusában feladottak teljes körét, 89 címet. A mintát még kiegészítettük 18 olyan címmel, ahol 1987/88. fordulóján kikapcsolták az áramot.

Az ilymódon rendelkezésünkre álló 462 db-os mintából 280 címet kerestünk fel, s ebből 55 esetben készítettünk kérdőíves interjút.

A felkeresett 280 cím 58%-ában találkoztunk azzal a helyzettel, hogy ugyan a kirendeltségnél megjelenik a nem-fizetés, de a hátralékos lakó már elköltözött, vagy soha nincs otthon, vagy a lakó elmondása szerint ő nem hátralékos, csak adminisztratív hiba történt (valóban számos nyilvántartási hiba is becsuszik, ugyanakkor ez érzékelhetően sokszor a válaszadás burkolt visszautasítását jelentette). A felkeresettek 19%-ával azért nem sikerült találkozunk, mert ugyan biztosan tudtuk (pl. a szomszédoktól), hogy a megadott címen lakik, azonban egyszer sem sikerült valóban otthon találunk őket (minden ilyen esetben háromszor kerestük fel az adott címet). 9 háztartásban pedig nem vállalták a válaszadást (lásd az 12. táblát).

A megkérdezettek a hátralék "halmozottságát", "nagyágát" tekintve nagyjából reprezentálják az egyes almintákba bekerülteket. A rendelkezésünkre álló adatokból annyi megállapítható, hogy az októberi hátralékosok közel 60%-a nem több, mint egy tétellel maradt el, csuszott el. Itt az egy hátralékos háztartásra jutó átlagos hátralékos tétel szám 2,3 db, míg a szeptember-novemberi feladásba bekerülteknél átlagosan 7,1 db. Ez utóbbi háztartásoknak átlagosan 4000 forintnyi tartozásuk van a vállalattal szemben, míg a március-juniusi feladásban szereplők tartozása átlagosan 5300 Ft (lásd a 13., 14., 15. táblát). (A táblázatokból az is kiolvasható, hogy az utóbbiaknál inkább a nagyobb hátralékosszeggel rendelkezők körében készült el a kérdőíves felvétel, az előzőeknél inkább a több, de egyenként kisebb összegű tétellel hátralékban maradtak lettek megkérdezve.)

12. tábla

Minta	Ott lakik, nem volt otthon	Elköltözött, nincs ott, adm. hiba	Nem vállal- ta	Kérde- zett	Nem fel- kere- sett	Együtt
f e l k e r e s e t t						
Októberi hátralé- kos (fő)	35	137	8	25	83	288
Szeptem- ber-novem- beri fel- adás (fő)	4	2	-	9	52	67
Március- juniusi feladás (fő)	15	23	1	14	36	89
Kikap- csolt (fő)	-	-	-	7	11	18
Együtt	54	162	9	<u>55</u>	182	462

13. tábla

Októberi hátralékosok						
Tétel- szám	Ott lakik, nem volt otthon	Elköltözött nincs ott, adm. hiba	Nem vállal- ta	Kér- dezett	Nem fel- kere- sett	Együtt
1	21	83	2	12	53	171
2	4	25	0	6	13	48
3	5	12	1	1	7	26
4- 6	2	6	2	4	3	17
7- 8	2	7	1	2	2	14
9-10	1	1	0	0	4	6
11-	0	3	2	0	1	6
Együtt	35	137	8	25	83	288
Tételszám szerinti arányok					%	%
1-2				72		76
3-4				20		15
5-				8		9
Együtt				100		100
Egy hátralékosra jutó hátralékos tételszám (db)						
	2,2	2,2	(5,8)	<u>2,5</u>	2,1	<u>2,3</u>

14. tábla

Szeptember- novemberi feladás	Hátralékos tételszám						n.a.	Együtt
	1-2	3-4	5-7	8-10	11-13	14-		
Minta (fő)	5	20	18	8	5	8	3	67
Kérde- zett (fő)	-	1	3	-	1	3	1	9
Szeptember- novemberi feladás	Egy hátralékosra jutó hátralék- összeg		Egy hátralékosra jutó hátralékos tételszám			Egy hátralékos tételre jutó hátralék- összeg		
Minta	4000 Ft		7,1 db			558 Ft		
Kérdezett	3900 Ft		10,5 db			371 Ft		

15. tábla

Háztartásonkénti hátralékösszeg (Ft)	-1999	2000- 3999	4000- 6999	7000-	n.a.	Együtt
Szeptember- novemberi feladás (fő)	11	26	17	10	3	67
kérdezett	1	3	3	1	1	9
Március- juniusi feladás (fő)	19	21	27	22	-	89
kérdezett	2	5	2	5	-	14
Március-juniusi feladás	Egy hátralékosra jutó hátralékösszeg					
Minta	5300 Ft					
Kérdezett	6300 Ft					

Kis "mozaikokból" összeálló kutatásunk nem annak a célnak a jegyében szerveződött, hogy a szokásos statisztikai elvárásoknak megfelelő áttekintést kapjunk egy jelenség népegyesében belüli súlyáról, különböző tényezők statisztikai összefüggéseiről, vagy akár egy csoport számszerűsíthető jellemzőiről. Eddigi - bizonyosan korlátozott -

tapasztalataink szerint az ilyen megközelítés során igen nagy a veszélye annak, hogy a vizsgálandó probléma, jelenség sok lényeges eleme elsikkad, elvész a feldolgozás során, s - más oldalról - ugyanez a veszély fenyeget akkor is, ha számtalan jobb-rosszabb egyedi mélyinterjúra épül fel egy szociológiai igényű vizsgálat.

E megfontolásokból kiindulva választottuk azt a módszert, hogy igen kis - egyedileg és csoportosítva is közvetlenül és egészében is áttekinthető - számú esetet vizsgálunk meg, úgy, hogy a kérdezők már induláskor jól ismerjék és értsék a vizsgálat valóságos belső logikáját, célját és szellemét. A kérdőíves és interjú formát vegyesen használhassák a kérdéssor segítségével - alkalmazkodva a váratlan és az általánoshoz képest gyakran szokatlan, különös szituációkhoz.

Ez utóbbi kapcsán itt csak megemlítjük, - később erre még óhatatlanul vissza kell térnünk -, hogy olyan háztartásokról kérdeztünk, ahol sokszor maga a háztartás is csak nehezen, vagy alig definiálható, kiadásokról és jövedelmekről, adósságokról és nem-fizetésekről kérdeztünk, melyek mindegyike a háztartások szuverén intim-szférájába tartozik. Ismeretlenül és idegenül is beavatottá kellett válnunk, de csak a bennünket érdeklő probléma erejéig, s ehhez úgy kellett bizalmat teremtenünk, hogy bennünk ne az okvetetlenkedő, kíváncsiskodó "tudóst", s ne a számonkérő vagy esetleg valamiben mégis segíteni tudó hivatalosságot lássák. A "megértő szociológus" szereptől maximum a támogató, segítő szakértő állampolgár szerepéig mehettünk, mentünk el. (Szakavatott, tartalmi

munkájával segítette kutatásunkat Mezei György, Tánczos Éva és Baross László.)

Bár inkább benyomás, mint pontosan bizonyítható tény, de a kérdezés során általában azt tapasztaltuk, hogy a valamitől-való-félelmeknél, és a valamiért-való-siránkozásoknál erősebb a kiábrándultság, az elkeseredés, a megértő állampolgárnak szóló se jobbat, se rosszabbat már nem váró őszinteség. (Természetesen a "titkok és rejtelmek" szuverén megtartásával.) E benyomás persze a kérdezett-kérdező viszonyán túl a családok sajátos helyzetéből, kulturájából is táplálkozhat.

2.2. Kik a dijhátralékosok?

Ahogy a díjbeszedő vállalatból látják

(Vállalati központ) "Hogy ez a társadalomnak, Budapestnek melyik rétegéből kerül ki? Két dolgot mondok: egyrészt a lumpen részéből kerül ki, a másik része pedig a hanyagságából és a nem törődéséből. Egy van, amit általában tudunk, összességében a nyugdíjasaink a legrendesebbek. Ezek az idős emberek hozzászoktak valamihez: ha vásárol valamit, azért fizetni kell. Ezért pontosabbak. A többi részénél sajnos - ez az én egyéni véleményem - egy kicsit elengedtük a dolgokat. Ami azt jelenti, hogy nem sokat, vagy nem eleget foglalkoztunk az állampolgári feyelem kérdésével, nem foglalkoztunk azzal, hogy az embereket arra neveljük, hogy kötelességeiket teljesítsék. A demokrácia és a humanizmus, a szocializmus örve alatt olyan elnézőek vagyunk, amit nem lehetne. Szóval mi így látjuk.

Összességében a lakosság fizetőképessége romlott. Az árak gyorsabban emelkednek, a bérek nem egyenlítődnek ki. Mindig jobban romlik az életszínvonal. Ez hozzájárul a számlák ki nem fizetéséhez.

Van olyan is, hogy a szolgáltató vállalat, az Elektromos Művek felmegy az oszlopra és úgy kapcsolja ki az áramot. De előfordul, hogy ez sem sikerül, mert ott állnak a ház előtt késsel, bicskával, baltával. Nem tulzok, amikor ezt mondom, ilyenek is vannak. Hogy ez melyik rétegre tevődik, azt nem kell mondanom, az igazság az, hogy a barnabőrűek, hogy finoman fejezzem ki magam, ott vannak a nagyobb problémák és ott van a legtöbb gyerek.

Próbáljuk mi is, hogy bizonyos esetekben lojálisak legyünk, de ez nem mindig sikerül, végtelenségig nem lehet. Ezek a szinesbőrűek tönkreteszik a lakást, azt a lakást, ami egy-két millió forintba kerül. Van, aki husz évig kuporgat lakásra, ezek meg kapnak lakást."

(Jogi csoport) "Az árammal, gázzal viszonylag könnyebb a helyzetünk, mert ott megszüntethetjük a szolgáltatást. De a távfűtés, melegvíz ugyancsak gyarapodhat, nagyobb méretű lakásoknál ez jelentősen növekszik is. Ennek az érvényesítése azért nehézkes, mert ha olyan a polgár, hogy munkahelye nem nagyon van, lefoglalható ingósága ugyszintén nincs - akad ilyen is - ez bizony nehézkes. Akkor lehet ingatlanfoglalással (DTP öröklakásnál). Ez megint olyan, hogy összeghatárhoz kötött: most ötezer forint alatt nem lehet, csak ötezer forint felett. De kérdelem én, ennyiért mikor fognak elérverezni egy nyolcszázezer forintos ingatlant? Ez általában annyit jelent, hogy ráterhelik az ingatlanra. De ha ő ott békésen él távfűtéssel, melegvízzel, fűtül arra, hogy se áram, se gáz, akkor évek hosszú során is háborítatlanul élhet ott.

Vannak a halottak, akiknél az örökösökkel szemben ugyanugy érvényesíteni kell; vannak a disszidensek, akik nyár végén, ősszel jelentenek nagyobb számot; és akkor vannak a nem-fizetők. Na most ebben a kategóriában is van többféle.

Mert van, aki a vélt igazát hajtja, ezek vannak nagyon kevesen. Értem ezalatt, hogy kérem beázik a tetőm, az IKV nem csinálja meg a csapat... Aztán óhatatlanul vannak, akik a gazdasági helyzetük miatt nem tudnak fizetni. Érezhető, hogy számuk egyre nő. Amikor vagy sok a gyerek, vagy nagyon kis nyugdíjas.

Van a ténylegesen nem-fizetők, én úgy hívom egyszerűen, hogy a linkek, a trógerek, a stricik, nem is tudom, nem akarom ragozni. Ezeknek van itt a nagyobb hányada, akik gyakorlatilag nem dolgoznak, vagy alkalmi munkából élnek, fölveszik a napi jussot és egyenesen mennek a talponállóba. Ez a legtöbbször.

Még egyet említenék, a házastársak közti huzavonából eredő problémát, ami megint csak szép számmal emelkedett, ez eléggé tipikus.

...Még egy közvetlen észlelés: amikor idejön a polgár az ablakhoz, belehel, és akkor már nekünk egy pohár szódát kellene inni. Ez nagyon gyakran előfordul sajnos, hogy olyan züllött állapotban van, hogy egyszerűen kidöntené ezt a falat. Ezt az ablakot is azért csináltuk, mert betódultak ápolatlan, bűdös, alkoholtól büzlő, züllött alakok tömegei. A másik pedig, hogy olyan istentelenül agresszív, hogy veszélyeztette itt a kollégáim épségét. Nyilván, hogyha idejön az öreg néni és két könny között elmondja - nem kell sirni, mert egyébként nem szeretem a síró embereket -, hogy mit tudom én milyen strici volt a fia, vagy az albérlője, vagy akármilyen, és látszik, hogy nagyon szerény, olyan kis rendes, ápolt, tényleg lelkiismereti kérdést csinál, mert neki soha életében nem volt tartozása, becsületesen él - hát persze, hogy az ember ezt kiszűri.

Az előttem lévő itt már egy kicsit elfásult, kemény ember volt. Én sokszor nem is értettem őt, és olyan szivtelennek tartottam. Rá kellett jönnöm, hogy neki van igaza.

Történt pedig az, hogy egy alkalommal betelepedett ide egy kreolbőrű ember. Hát elegánsan volt felöltözve, volt már tizezer forint tartozása. Előadta, hogy nagyobb összeget vár, napokon belül kiegyenlíti a számláit, udvarias volt. Adtam neki egy felfüggesztőt, elment. Nem telt bele tíz perc, csörög a telefon, X.Y. a kerületi kapitányságról, ilyen és ilyen ember után érdeklődik. Kiderült, hogy ez egy strici és tróger volt, hajtotta az egész város rendőrsége.

Lehet, hogy kergesnek, szivtelennek tűnt, amit elmondtam, és lehet, hogy esetenként annak látszom. Csak egészen másképp néz ki, amikor innen az ember nap mint nap tapasztalja.

Még egyet had mondjak el. Nekem ezek a szükségglakások jutnak az eszembe, hogy ez valahol elgondolkodtató. Hogy amikor háromszáz forint alatt nem lehet végrehajtást kérni, akkor mit tudunk tenni olyan lakbéréknél, amik ilyen 40-50-60 forintot tesznek ki havonta. Egész egyszerűen felmerül, hogy van-e értelme annak, hogy ilyen lakbérékkel kinlódunk? Csináljunk olyat, hogy ide bepakoljuk, mert egyszerűen nem dolgozik, vagy az anyagi helyzete olyan, hagyjuk a fenébe, nem éri meg. Egy ilyen pitiáner összeggel dolgozik a jogi csoport adminisztrátora, a jogász, a végrehajtó, ha per van, akkor a bíró is.

A mostani kilakoltatási ügyekben szereplők trógerék, kifejezetten azok, akik egyszerűen felrugnak mindenféle normát és nincs semmiféle értékkövetésük. Zömében régi lakásban élők, de meg kell mondanunk, hogy nagyon rosszak a tapasztalataink az új lakásokba költözőkről is. Kifejezetten a Havanna lakótelepen tragikus, hogy hogy áll. Nagyon sok volt a hátralékosunk és egészen egyszerűen kétségbeejtő, hogy hogy tönkre teszik a lakásokat... Akik eleve éltek már a maguk életét abban a szükséglakásban is, már hátralékos volt, az teljesen stupid és belemegy az új lakásba, nem törődik vele, hogy mi lesz. Nap mint nap találkozom ezekkel a linkekkel. Fiatalon, negyvenévesen, leszálalékoltan, mert elitta a máját, nem dolgozik. Magyarul: a társadalom ingyenélői. Mibe kerül ez a társadalomnak? Az ön zsebéből, az ő zsebéből, az én zsebemből, a harmadikéből.

Természetesen idejön a Családsegítő Központ, amikor megint felforr az embernek az agya, hogy ez a segélyezés ne mindég a közösből menjen, megint csak azokéból, akik rendesen élnek. Ezeknek nagyon kis része, aki ténylegesen rászorul. A java része olyan, aki elissza, vagy eleve nincs is jövedelme. Ez a szegényebb, de tehet róla. Nem azért, mert rajta kívülálló okból került ilyen helyzetbe, vagy a társadalmi viszonyok miatt, mert ez nem igaz! Hanem kifejezetten trógersága miatt.

Azután van egy másik réteg, akinél nem lenne gond, de egész egyszerűen oda sem figyel a dolgaira. Most mondjam azt, hogy volt itt színész, jogász, még orvos is volt, mert egyszerűen nem figyelt oda. Ezeknél nem jelent megélhetési gondot, valahol ügyeskednek, megpróbálnak variálni. ...

Ez az, amit úgy szoktunk fogalmazni, hogy az állampolgári fejelem lazulása."

(Kerületi kirendeltség) "Sajnos az utóbbi időben rendkívül nő a hátralékunk. Elsősorban a fogyasztóknak a rossz fizetőkészsége miatt. Sok olyan tételünk van, ami áthúzódik a következő hónapra, az embereknek nincs annyi félretett pénzük, hogy három-négyezer forintos számlákat kifizessenek. Megvárják a másodikai fizetést és akkor rendezik. Nincs annyi tartalék, hogy a számlára is rendesen félre tudjanak tenni.

Amikor fizetőkészségről beszélünk, nem is a nyugdíjasokról van szó. A kerületben rengeteg lumpen elem van, akiknél - biztos vagyok benne és ezt tapasztaljuk is - a kocsmára jut pénz, de a számla kiegyenlítésére már nem. Ilyen is van.

Ezen kívül vannak olyan új fogyasztók, akik éveken keresztül nem fizetnek. A 29-60 forintos lakbért sem fizetik. Vannak az önkényes beköltözők: nincs a nevén, nincs kitől behajtani, elfoglalják a szükség-, átmeneti, tatarozásra váró lakást és lesz ami lesz. Bár az utóbbi időben az IKV megpróbál tenni valamit.

Sok a cigány család, nyugodtan lehet mondani, mivel tényleg ... ott még a jószándék sincs. Mert van, aki szegény, de vannak, akikhez a díjbeszedő nem mer bemenni. Sok a lumpen elem. A munkás és a munkás között óriási a különbség. Soknak a tartózkodási helye ismeretlen, nem ott lakik, ahol keressük."

Ahogy vizsgálatunk alapján látjuk

Ha a dijhátralékosság társadalmi helyzetbe ágyazottságától - időlegesen - eltekintünk, akkor lakónikus egyszerűséggel megállapíthatjuk, hogy az intézményes nyilvántartás és kezelésmód szempontjából létezik az egyszeri, legfeljebb kétszeri alkalommal elcsuszók, eseti hátralékosok köre, akik tulajdonképpen a többséghez hasonlóan, rendszeresen időben kifizetik a számlát, de egy-egy - véletlenszerűen, esetlegesen tűnő - közvetlen ok következtében rövid időre hátralékban maradnak, a következő alkalommal azonban már újra fizetnek, a hátralékot is megfizetik, nem halmoznak fel nagyobb tartozást.

Mellettük, számszerűen köztesnek tűnő, háttérüket tekintve nem biztos, hogy egyszerűen "köztes" csoportként megjelennek a közepesen halmozódó hátralékosok (háromszori, négyeszeri halmozott elmaradással), akik valójában már érzékelhetően "kizökkentek" a rendszeres számlafizetés ritmusából, több közepes összegű, vagy néhány nagyobb összegű számlával halmozódóan elmaradtak. Másról van már szó, mintsem eseti elcsuszásról, viszont nem tekinthetők "krónikus" nemfizetőknek sem.

Ez utóbiak, a nagy, halmozott hátralékosok már hosszabb ideje nem fizetnek (nyolc, tíz, tizennégy stb. alkalommal), illetve jelentős, több ezer forintra rugó hátralékot halmoztak fel; esetükben már különböző kényszerítő, illetve tartozást visszaszerző adminisztratív eszközöket vetnek be a szolgáltatók (kikapcsolás, foglalás, letiltás).

A rendelkezésünkre álló adatok alapján nagyságrendileg megbecsülhető, hogy az összes hátralékos háztartás kb. 3/4-e eseti hátralékos (ezen belül egy nem becsülhető részüknél csak "adminisztrációs hibáról" van szó), a hátralékosok kb. egy tizedét teszik ki a nagy, halmozott hátralékosok, a többiek pedig a közepesen halmozódó hátralékosok. (Vizsgált mintánk, szándékkal, eltér ezektől a becsülhető arányoktól.)

A hátralékosok ilyen, primér csoportosítása mellett az elmaradást kiváltó közvetlen okok - a kérdésekre adott válaszok alapján - viszonylag könnyen megnevezhetőeknek tűnnek.

Egy-egy eseti hátralék közvetlen okaként merül fel, hogy valaki a kórházba kerüléskor nem hagyott a szomszédnál elegendő pénzt, más csak úgy tudott a nagy áremelés előtt "bеспájolni", hogy elköltötte a rezsipénzt is, vagy nem jött meg időben a rokkantossal a nyugdíj, egyszerűen nem volt otthon pénz, elfogyott, nem egyeztették a beszedővel az időt, hirtelen betegség miatt csökkent a jövedelem, nőtt a kiadás, nem volt kitől kölcsön kérni, rövid ideig kiesett a második gazdaságbeli jövedelem, gyerekszületéskor lecsökkent a feleség jövedelme, a körben forgó adósságláncban fennakadás történt...

A közepesen halmozódó hátralékosok körében okként merül fel, hogy a rendszertelen jövedelemhez nem illeszkedik a díjbeszedés, mindig kevés a pénz, az együttélők sem tudnak megegyezni, hogy ki is fizessen, elfogytak a tartalékok, soha nincs otthon, mikor a beszedő jön, nem egyezik a nyugdíjkézbiztosítás és a díjbeszedő ideje, hosszú időre erősen

lecsökken a jövedelem válás miatt, nyugdíjbamenetel, betegség miatt.

A nagy, halmozott hátralékosoknál már valóban csak igen erőltetetten lehet megnevezni un. közvetlen kiváltó okokat, pl. hogy nem volt elég elnéző a díjbeszedő, az egyik kereső bevonult katonának, vagy a börtönbe, elköltözött, nincs háztartás - ki fizessen, jövedelemhiány-nincstelenség, hosszabb munkanélküliség, vagy jövedelemhiányt előidéző lebetegedés, rokkantnyugdíj, életvezetési képtelenség, berendezkedéskori eladósodás, váláskori anyagi krízis, vállalkozási csőd, adósság-bonyodalmak, magas háztartásrezszihez nem illeszkedő jövedelemszint ...

A fölsvillantott okokból is talán érzékelhető, hogy ezek magyarázhatják is meg nem is a hátralékosságot, a hátralékosság milyenségét. A közvetlen okokat látván továbbra is megválaszolatlan marad a kérdés, hogy az egyik esetben miért következik be nagy hátralékhalmozódás, a másikban csak közepes, vagy eseti, alkalmi elcsuszás, illetve, hogy bizonyos élethelyzetek miért eredményeznek itt hátralékban maradást, miközben máshol ezek megoldódnak nélkül is. Válaszkeresésünk a sajátos családszerkezeteket, háztartásgazdálkodási technikákat, anyagi helyzetet, motivációkat és normákat, meglévő társadalmi készségeket, potenciálokat egybefogó, viszonylag markáns életformák leírásához vezetett el bennünket. Mielőtt erre rátérnénk, néhány felmerülő kérdést még meg kell vizsgálnunk.

Mennyiben tekinthető a dijhátralékosság szegénység-specifikus jelenségnek, szegények-e a dijhátralékosok, illetve a szegénység jelzője-e a dijhátralékosság?

A vizsgálat idején érvényes KSH-létminimumszintek tükrében: kérdészeink fele a létminimum alatt, kétharmada a társadalmi minimum alatt élt (lásd a 16. táblát). Ezen belül a hátralék jellege, halmozódása nem mutat további összefüggést a szintek alatti, vagy feletti jövedelemmel. Ha ezeket a szinteket elfogadjuk egyfajta szegénységi küszöbként, akkor azt mondhatjuk, hogy a vizsgált dijhátralékosok nagy része szegény, egy jelentős hányaduk a létfenntartáshoz szükséges minimális jövedelemmel sem rendelkezik; a dijhátralékosság köre, dinamikája összefügg az alacsony jövedelmi helyzet elterjedtségével - az azonban általánosítva sem igaz, hogy megközelítően minden dijhátralékos szegény, vagy netán, hogy minden érintett szegény dijhátralékos lenne. (Másképpen: mind statisztikai, mind szociológiai értelemben összefüggés található jövedelmi szegénység és dijhátralékosság között, azonban a dijhátralékosságot más tényezők is befolyásolják.)

A válaszhoz ugyanakkor az is hozzátartozik, hogy a szegénység pusztán anyagi-jövedelmi helyzetként való értelmezése önmagában is vitatható - magunk is vitatjuk -, s ezen belül egy jól-rosszul kialakított minimumszint alatti állapottal definiálni a szegénységet módszertanilag-tartalmilag is félrevezető lenne. E jövedelmi minimumszintek, bár egzaktnak tűnnek, valójában csak egyfajta korlátozott jelzői egy igen bonyolult egyéni-társadalmi helyzetnek.

Ha a jövedelmi szegénységet két - egymással is tartalmilag részben átfedő - állapotjellemzővel egészítjük ki, akkor a dijhátralékosok három megkülönböztethető csoportjának körvonalai rajzolódnak ki előttünk.

Az egyik jellemző, hogy egyáltalán létezik-e háztartás, vagy sem. Háztartás alatt itt nem feltétlenül több személy kooperatív együttélését értve, hanem valamifajta háztartásvitel, otthonhasználat, egybeszerveződő fogyasztási folyamat meglétét. A másik jellemző a gazdálkodás stabilitása- instabilitása, a háztartás - nemcsak pénzübeni - kiadásainak-bevételeinek egyensúlyi helyzete, mennyire jellemzi, vagy sem a háztartás gazdálkodását egy szokásszerűen stabilizálódott eljárásrendszer (lásd a 17. táblát)

16. tábla

Megkérdezett háztartások az 1987-es létminimum és társadalmi minimum szintje alatt (fő)

Ház- tartás típus	Létminimum egy főre (Ft)	Létminimum alatti tartás (db)	Társadalmi egy főre (Ft)	Társadalmi alatti tartás (db)	Társadalmi és létmini- mum alatti háztartás együtt (db)	Társadalmi minimum feletti háztartás (db)	Együtt
Egyedül élő városi	3270	4	3760	2	6	3	9
Egy szülő egy gyerek- kel	3170	6	3880	-	6	3	9
Városi házas- pár gyerek nélkül	3850	2	4590	1	3	3	6
Városi házas- pár egy gyerek- kel	3420	2	4000	1	3	-	3
Városi házas- pár 2 gyerek- kel	3010	2	3580	2	4	2	6
Városi házas- pár 3 gyerek- kel	2350	-	2890	1	1	1	2
Egyéb	2810	13	3410	1	14	5	19
Együtt		29 (54%)		8	37 (69%)	17	54 x/ (100%)
A hátralék jellege							
Nagy		15		1	16	9	25
Közepes		5		6	11	4	15
Eseti		9		1	10	4	14

x/ Itt a városi átlagos minimumszintekhez viszonyítottunk. Egy háztartás esetében nem állt rendelkezésünkre kielégítő jövedelem-adat. A számításoknál a háztartások minden pénzügyi jövedelmét figyelembe vettük.

17. tábla

A gazdálkodás állapota	Háztartás	
	van	nincs
stabil	"stabil szegény"	-
instabil	"instabilizálódott középszintű"	"háztartás nélküli"

Az eszerint körvonalazódó csoportok szoros összefüggést mutatnak a dijhátralékosság milyenségével (lásd a 18. táblát).

18. tábla

A hátralék jellege	Háztartás- nélküliek	Stabil szegények	Instabilizálódott középszintűek, bukdácslók	Együtt
Nagy	16	7	3	26
Közepes	2	2	3	7
Eseti	1	2	17	20
Együtt	19	11	23	53 x/

x/ Két esetben adathiány volt.

A háztartásnélküliek egyértelműen nagyhátralekosok, az instabilizálódott középszintűek, "véletlen" bukdácsolók alkotják jellemzően az eseti hátralekosok táborát, míg a stabil szegények megoszlanak, de inkább nagyhátralekosok.

A háztartásnélkülieknél a nem-fizetés a "polgári világon" kívülállás egyik dimenziója, nem feltétlenül az effektív fizetéseképtelenség következménye. Valójában itt a díjfizetés - nem-fizetés kérdése messze eltöri az élet egyéb problémái mellett. A normaszegéshez kötődő szegény nem játszik szerepet. Itt a "háztartásoknak" nincs gazdája, aki valamennyire felelős lenne a működésért, a gazda-funkció gyakran elvész az elvált, válófélben lévő, konfliktusban álló családtagok, családrészek, személyek között. E körben a nagy adósságok behajtása szinte reménytelen vállalkozás, még akkor is, ha olykor vannak jövedelemcsúcok, fizetőképes időszakok. A hátralekban maradás kialakult intézményi ellenszere itt a szolgáltatásból való kikapcsolás, árammérő leszerelés, árverés, esetleg kilakoltatás.

A stabil szegényeket már egy betegség, gyerekszülés, állásvesztés stb. is eladósodásra kényszeríti, mely a helyzettől függően rövidebb-hosszabb hátralekban maradást idéz elő. Itt a rezsi-nem-fizetés "nagy szegény", igyekeznek is adósságukat rendezni, azonban sokszor újra és újra elcsuszznak, s a nagyobb hátralek-adósság örvényének szívásával szemben már tehetetlenek.

Az instabilizálódott középszintűeket szokták relatív szegényeknek, vagy új szegényeknek jelölni. Több lábon állnak, ez konszolidálódásuk, egzisztenciateremtésük fontos feltétele

volt. Egy-egy díjfizetés még önmagában nem hozza zavarba őket, gazdálkodásukat egy-egy közvetlenül megjelenő veszélytényező még nem billenti ki. Itt általában összetett egyensúlyvesztés van már a háttérben (zürös válás, munkahelyvesztés, lakásszerzés, -berendezkedés feszítő terhei, gyerekek eltartásának megnehezülése stb.) akkor, amikor egyszercsak belecsuszna a "pirosba", hátralékban maradnak. A több lábbon állás, pénzkezelés technikai segítik hozzá őket, hogy ez csak ritkán váljon örvénylő halmozott hátralékká, általában hamar kiegyenlítik az éppen felmerült eseti hátralékot. E helyzetet részben "szégyenlik", bár a normaszegést, "abnormalitást" kevésbé magukban, sokkal inkább az ellehetetlenítő környezeti feltételekben találják meg.

A dijhátralékosság milyensége felől nézve e röviden felvázolt csoportok rajzolódnak ki előttünk. A későbbiekben részletesebb, szándékaink szerint több szempontot együttesen kezelő leírását adjuk azoknak az életforma-csoportoknak, amelyeket már nem a dijhátralékosság jellege jelöl ki, a közös bennük "csupán" annyi, hogy tagjaik - nem véletlenül - dijhátralékos mintánkba bekerültek. A kétféle csoportosítás különbözőségét, részbeni átfedését itt csak egy egyszerű táblával jelezzük (lásd a 19. táblát).

19. tábla

Életforma szerinti csoportok	Háztartás-nélküliek	Stabil szegények	Instabilizálódott középszintűek	Együtt
Talaj-talanok	14	6	2	22
Kisfixes proletárok	5	2	7	14
Vállalkozó proletárok	0	0	8	8
"Jóléti" proletárok	1	3	6	10
Együtt	20	11	23	54 x/

x/ Egy esetben adathiány volt.

A dijhátralékosok közé bekerülő életforma-csoportok bemutatása előtt vázlatosan ismerkedjünk meg tárgyi környezetükkel, s azon belül is elsősorban a lakásokkal, az általuk lakott lakások fenntartási költségviszonyaival.

Lakások és lakbérek a vizsgált hátralékosok körében

A mintánkba bekerült lakások skálája a 29 Ft-os lakbérű szükségglakás-lyukaktól az 1100 Ft körüli lakbérrel rendelkező összkomfortos ujlakótelepi, illetve nagy méretű komfortos bérlakásokig terjed.

A lakbérskálán előrehaladva jellegzetesen különböző lakástípusokat találunk, melyekhez sajátos lakáshoz jutási, s lakáshasználati módok kapcsolódnak, ez utóbbiak háttérében pedig - mint látni fogjuk - megkülönböztethető társadalmi

helyzetek, alcsoportok találhatóak. (Ezt a felvillantott példák csak a maguk "véletlenszerűségével" illusztrálják.)

Első megközelítésben a lakások három triviális csoportba sorolhatók:

- alacsony lakbérű (- 250 Ft/hó; 22 db),
- közepes lakbérű (251- 800 Ft/hó; 22 db),
- magas lakbérű (801-1100 Ft/hó; 11 db) lakások.⁸

Az alacsony lakbérű lakások - egy-egy kivétellel - mind a vizsgált kerület hagyományos proletár-övezetében lévő földszintes, kis udvaros, illetve emeletes, gangos lerobbant bérházak WC vagy fürdőszoba, vagyis komfort nélküli, legfeljebb egy szobából és egy konyhából álló lakásai. Ezen belül is különbséget tehetünk a szükség-lakások és a leromlott, komfort nélküli szoba-konyhás lakások között.

E szükség-lakások (12 db, lakbérük 29-140 Ft között mozog) 6-12-15 négyzetméteres lyukak a volt közös WC-k, mosókonyhák, üzlethelyiségek helyén, az udvarok szegletében eldugva (a legkisebbek egyetlen helyiségből állnak), kivétel nélkül penészesek, nedves faluak, az e területen már általánosnak tekinthető gázellátásba nincsenek bekapcsolva. A lakók szinte kivétel nélkül villanyrezsón főznek, s elektromos konvektorral, illetve hőszugárzóval fűtenek - ha fűtenek.

⁸ 1988-ban a négyzetméterenkénti lakbér a szükség-lakásokban 2,4 Ft, a komfort nélküli lakásokban 4,5 Ft, a félkomfortosban 7,5 Ft, a komfortosban 12,0 Ft, az összkomfortosban 15,0 Ft. Ez csökkenhet 10-20%-kal, ha a lakás alagsorban van, udvari, nedves, gombás, aláducolt stb.

Lepusztult proletár területen álló kétemeletes, gangos, aláducolt ház volt közös WC-jéből, vagy mosókonyhájából kialakított 6 négyzetméteres lyuk ("szükséglakás"), csak vízcsap van benn és villany, villanyrezsón lehet főzni, hűsugárzóval fűteni. A helyiség nedves. Tökéletes a rend és a tisztaság, a térkihasználás maximálisan kiszámított és racionalizált. A 24 éve e lyukban élő, ma 45 éves egyedülálló nő eredetileg a ház egy szoba-konyhás lakásában volt albérlő, a főbérlő halálakor a tanács ezt az ideiglenes főbérlési szükséglakást biztosította részére. Hosszu betegség után 1986-ban tüdőembóliával leszálalékolták, ma rokkantnyugdíjas, magatehetetlen beteg. Nagybátyjánál befogadott rokonyerekként nevelkedett, 18 éves kora óta egy helyen, egy budapesti nagyüzem konyháján volt szakács leszálalékolásáig. Kétszer kötött házasságot, mindkettő válással végződött, hatszor volt terhes, mindig elvetélt. Rokona, gyereke nincsen, jelenlegi "élettársa" rendszertelenül látogatja.

A leromlott, komfort nélküli szoba-konyhás lakások (9 db, lakbérük 100-220 Ft között mozog) használat szempontjából lényegesen különböznek a legrosszabb, egyhelyiséges szükséglakás-lyukaktól. Ezen a lakásszinten minden négyzetméter, minden aprónak tűnő használati tényező jelentősége felértékelődik. A szoba-konyhás szükséglakásoktól olykor csak abban különböznek, hogy nem az épület legleromlottabb sarkában találhatók (hiszen ez az ezen a területen gyakori lakástípus az épületek szinte bármely részén megtalálható), vagy be van vezetve a gáz is, vagy éppen nem mállik a fal a nedvességtől, de van, amikor a különbség csupán annyi, hogy nincsenek hivatalosan szükséglakásoknak minősítve, s így az általános tanácsi névjegyzékes kiutaláson keresztül lehet e "rendes főbérlési" lakásokhoz jutni. E lakásokban is jellemzően villanyrezsón főznek, bár megjelenik a gáz is. Fűtésre vagy ez utóbbit használják, vagy többnyire olaj-, szén-, fatüzelésű kiskályhát állítanak be - ilyen kiskályhákat (talán az átmenetiség, a helyhiány, a füstelvezetők állapota,

netán a puszta véletlen következtében) a felkeresett szükséglakásokban nem találtunk.

Aláducolt, gangos proletár bérház földszintjén lévő udvari szoba-konyha, komfort nélkül, lakbére 110 Ft. Gáz nincs a lakásban, villanyrezsón főznek, hőszigeteléssel fűtenek. Az előzőleg lerobbant, s a lakók által 1986-87-ben teljesen felújított, új butorokkal berendezett lakásban "patikatisztaság és katonás rend" van.

A bérletet az itt élő fiatal házaspár 24 éves férfi tagja örökölte 17 éves korában nagyanyjától - miután apja elhagyta családját, amikor ő 7 éves volt, 9 éves korától állami gondozásba kerül, 12 éves, amikor anyja meghal, s 17 éves, amikor nagyanyja is meghal. Ekkor foglalja el a lakást, az intézetbe már nem megy vissza, haverjaival csavarog, szipuzik, autókat tör fel, az elmúlt hét évből összesen ötöt börtönben tölt. Közben 21 évesen házasságot köt akkor 28 éves feleségével. Felesége 18 évesen kerül Pestre, de hamarosan visszamegy születési helyére, hogy házasságon kívüli gyermekét megszüljön. Akkori élettársához ismét visszajön, majd egy éven belül gyermekét is felhozza, s gyerekeivel, élettársával egy cirkuszi lakókocsiba költöznek 700 Ft albérleti díj ellenében. Innen egy év múlva beköltöznek egy pincébe, a mostani lakás közelében. A gyerek 9 éves, ő 28 éves, amikor élettársa otthagyja, s mostani házasságát megköti. A férj azonban ismét börtönbe kerül, egy háromgyerekes családot költöztet be albérlekként a szoba-konyhába, így a gyerek és a feleség továbbra is a pincébe marad. Két év alatt sikerül elérni a feleségnek, hogy az albérlekké kimenjenek, ekkor gyerekeivel beköltözik és elkezdik a lakás teljes felújítását.

Valamennyi - vizsgálatunkba bekerült - közepes lakbérű lakás (22 db) komfortos, illetve összkomfortos (5 db), többségük 1,5-2 szobás, a gáz és/vagy a távfűtés mindegyikbe be van vezetve, s itt egyik lakás falai sem nedvesek, "legfeljebb" krónikus plafon-beázásokkal találoztunk.

A közepes lakbérű lakások között találjuk a hagyományos proletár bérházak - nem ritkán önerőből - komfortosított kislakásait, s a kerület belső-külső, a polgári és proletár övezetének találkozásánál huzódó átmeneti, vegyes zóna olcsó bérű polgári bérháznak számító épületeiben lévő, egy-másfél szobás komfortos lakásokat.

Három éve felújított, körfolyósos bérház emeleti, másfél szobás, komfortos, gázkonvektoros, utcára néző lakása. Ujjonnan kifestve, a szobában saját készítésű lambériaborítással. A jelenleg 32 éves férj (aki két félbeszakadt középfoku iskola után ma egy budapesti nagyvállalat csoportvezetője), s 23 éves cigány származású felesége (félbehagyott esti gimnázium és gépiró iskola után ma kórházi segédápoló) három éve kapta ezt a lakást tanácskiutalással. A feleség 15 évesen költözött el falun élő szüleitől egy vidéki város albérletébe, majd onnan egy fővárosi munkásszállóra, s munka mellett járt esti gimnáziumba. Ekkor, hét éve, kötött házasságot, s költözött a férj szüleinek 3 szobás, komfortos lakásába, mely a kerület átmeneti, vegyes övezetében található. Két év múlva, az első gyerek megszületését követően kaptak a tanácstól egy 22 négyzetméteres szükséglakást a kerület tradicionális proletár részében, majd ismét két év elteltével, a második gyerek megszületése után kapták a tanácstól jelenlegi másfél szobás, komfortos lakásukat. (A közeljövő stratégiai lépése, hogy "értékesítik" e lakást, s elköltöznék a feleség szüleinek falujába egy komfortosított álló parasztházba.)

A közepes lakbérű lakások egy másik - felvételünkbe bekerült - típusa a félmodern kislakások. Ilyenek a 80-as években épített paneles, távfűtéses, összkomfortos garzonlakások (ahol 27 négyzetméteren egy helyiséget alkot a "konyha" és a "szoba", főzni villanyrezsón lehet); a 70-es években épült lakótelepi, 40 négyzetméteres összkomfortos szoba-konyha és a 60-as évekbeli lakótelep másfél szobás összkomfortja (együtt 5 db). Csökkentett színvonalon modern lakások a 40-es, 50-es években sebtében felépített lakótelepek egy-másfél, esetleg két szobás, kis méretű, komfortos, összkomfortos lakásai (6 db, félmodern kislakás együtt 11 db, lakbérük 250-260 Ft). E csoport a modern szociális lakásépítés egymást követő hullámaiban létrejött, szigetszerű lakótelepek lakásainak alsó szintjét képviseli.

Másfél szobás, komfortos, gázkonvektoros lakás a kerület munkásövezetében lévő, 50-es, 60-as években épült lakótelepén. A jelenleg 72 éves, idős asszony 15 éve - akkor még férjével - kapta ezt a lakást a tanácstól, miután szoba-konyhás, komfort nélküli szuterénlakását szanálták. A minőségi különbségért 19 ezer Ft-ot kellett akkor fizetnie, részletekben. Az akkor már nyugdíjas - korábban, 1950-ig hivatásos katona, majd segédmunkás, később szobafestő - férj visszament dolgozni, s dolgozott 1985-ben bekövetkezett haláláig. Ekkor az özvegyasszony eltartóként magához vett egy középkorú házaspárt, akik még szüleiknél laktak, amikor már gyerekek is megházasodott, s a három generáció már nem fért el a két kis szobában.

A félmódern lakótelepi kislakások, a munkáslakta, s a vegyes, átmeneti terület komfortos kislakásai mellett a közepes lakbérű lakások között találunk egy kertes családi házban lévő két szobás, komfortos tanácsi bérlakást és néhány két szobás, komfortos, közepes színvonalu lakást a polgári bérházas területről, a kerület belső övezetéből (együtt 5 db, lakbérük 570-740 Ft).

A magas lakbérű lakások (11 db) között természetesen van, amelyik csak méretében különbözik egy közepes lakbérűtől (mintánkban egy 2 szobás, komfortos, 960 Ft lakbérű családi ház ilyen); idetartoznak a kerület polgári bérházaiknak átlagos, jobb színvonalu lakásai (2-3 szobás, utcai, 90-110 négyzetméteres lakások), illetve a 80-as évek "nagyobb" lakótelepi lakásai (1+2 félszobások, 68-74 négyzetméterese). E csoportba soroltunk három olyan újlakótelepi egy plusz két félszobás tanácsi kiutalású szövetkezeti lakást is, amelyeknek ugyan a lakbére (illetve ezeknél a lakásoknál a közös költség) csak közepes színvonalu - pl. egy ugyanolyan szövetkezeti lakásnál 500 Ft, tanácsi bérlakásnál 1100 Ft -, de ehhez esetenként egyéb költségek is hozzáadódnak, a lakáshoz jutás

költsége magasabb, ami általában havi OTP-törlesztésként jelentkezik.

A kerület külső, hagyományosan ipari munkások lakta övezetében felépült paneles lakótelep 10 emeletes épületének 9. emeletén lévő 62 négyzetméteres 1+2 felszobás összkomfortos tanácsi bérlakás. A lakás 1980-ban épült, kiutalták az akkor 44 éves, négygyerekes elvált nőnek. A gyerekek ekkor 7, 12, 15 és 20 évesek voltak. A nő 21 éves korában, 1957-ben költözött el vidéki városi családi házukban élő szüleitől, s jött Pestre dolgozni, egy külterületi albérletbe lakni. Máig csecsemő gondozóként dolgozik, 23 évesek kötött házasságot, s költözött az albérletből férje szüleinek családi házába. Ott egy kétszobás házrészben laktak, miközben megszületett négy gyermekük. 40 éves, amikor elválnak, lakásigénylést ad be, s a válást követő negyedik évben kapja a tanácstól gyerekeivel együtt jelenlegi lakását. (A 27 ezer Ft lakáshasználatbavételi díj egy részét a már dolgozó legnagyobb gyerek fizeti ki.)

x

Az - általunk 1987 végén felkeresett - "alacsony lakbérű" szükséglakásokban, komfort nélküli szoba-konyhákban tömörülnek a szerzőképtelenek, a szociális ellátások szempontjából "érdemtelenek", az ennél tovább lépni nem-tudók, a városi lét peremére sodródók. Jellemző az instabil, töredékes családszerkezet, s ebből adódóan a labilis, alig-definiálható háztartásszerkezet, háztartásgazdálkodás. Elenyésző a házasságkötéssel stabilizált nukleáris családi együttélés, domináns az egyedül, gyerekükkel, vagy éppen változó élettársukkal élő egyedülálló nők jelenléte, s másik végletként itt találjuk e kislakásokban a két-három-négy család/töredék/ből álló nagycsaládok 7-8 fős közös háztartásait is. A háztartások többségében van eltartott

gyerek, sok (3 vagy több) gyerekes családdal azonban itt alig találkoztunk.

Jellemző e "lakások" normális lakáelosztáson kívüli, induló tőke nélüli birtokbavétele, mint amilyen a munkásszállóról albérleten, eltartási szerződésen - s a főbérlő halálán - keresztül történő lakáshoz jutás. Idesorolható még a bírósági határozat alapján történő kiutalás, a tanácsai "belakoltatás" is. A néhány tanácsai kiutalás mögött szanálásokat találunk, e körben a lakáscsere - érthető okokból - elenyésző.

E norma-alatti lakásokban a háztartások eszközökkel való felszereltsége is jellegzetesen hiányos. Az általunk felmért 5 standard tartós fogyasztási cikkből (televízió, mosógép, centrifuga, hűtőgép, porszívó) átlagosan 2,6 működőképes állapotban lévő található egy-egy háztartásban, s - mint arról később szólunk majd - az sem véletlen, hogy e 22 háztartás közül összesen hat rendelkezik porszívóval. Szintén később térünk vissza részletesebben azokra az intézmény-nemhasználatot jelző "apró" tényekre, hogy (1987-es felvételünkkor) egy háztartásban sem fizetnek elő ujságra, alig fizetik a TV-előfizetési díjat, kevés "lakás" van csak biztosítva, s nem jellemző a közlekedési eszközökre megváltott bérlet sem, de itt még az OTP hitelfelvétel sem (ha egyáltalán, akkor személyi kölcsönként).

A "közepes lakbérű" csoport - bármily furcsának is tűnik első látásra - élesen elkülönül, különbözik az első csoporttól. Ugyan relative kisebb mértékben, de még jelen van a rokkantság, súlyos betegség, azonban az alkoholizmus, börtön

előfordulása már csak esetleges, e háztartások döntő többsége "normálisnak" tekinthető, "nincstelenekeket-nyomorgókat" itt már nem találunk. De azért e csoportnak is közel a fele a "szegények", illetve a háztartásukat "éppenhogy felszinen tartók" közé tartozik. Egy kivétellel eltűnik a szétszilált, zűrös háztartásszerkezet.

Itt már nem a bizonytalan élettársi kapcsolatok a jellemzőek, a többség házasságban él, általában gyerekekkel, bár feltűnő a gyereknélküli középkorú házaspárok gyakorisága. Sokgyerekes, illetve családkonglomerátumként együttélő háztartásokat itt nem találunk, viszont a házaspárok mellett továbbra is jellemző a sok egyedülálló (egyedül vagy gyereke/i/vel élő) elvált nő.

E háztartások lényeges "másságára" utal háztartási gépekkel való felszereltségük (az 5 standard cikkből átlagosan 4,0 használható darab található egy-egy háztartásban, ezen belül közel mindegyik rendelkezik porszívóval); elvértve az újságelőfizetés is megjelenik, a TV-előfizetési díjat lényegesen többen fizetik, a lakások többsége biztosítva van, s általános a közlekedési eszközökre megváltott bérlet is. E családok életében, háztartásában már fontos szerepet játszik az OTP hitelfelvétel lehetősége, s ennek használata nemcsak személyi kölcsönök formájában, hanem áruvásárlási hiteleként is. Szemben az előző csoporttal, a dijhátralékok jellegét tekintve itt nem a "nagy hátralék" a domináns, hanem éppen a "kis, eseti kicsuszás".

E lakások többsége itt sem a szokásos tanácskiutalással került a felkeresett családok birtokába, viszont ezek már "értékesíthetőek", kiugró a cserével ilyen lakásba költözők gyakorisága (11 db), emellett itt is találunk eltartási szerződéssel, szanalást követően ideköltözőket, s több örökléssel lakáshoz jutót.

A "magas lakbérű" csoport megint sajátos, jellemzően ellentmondásos arculattal rendelkezik. Élettársi kapcsolattal, az első csoporthoz hasonló "zürös" családi összetétellel itt nem találkoztunk, ezekben a háztartásokban gyerekes (elvált) egyedülállók és házaspárok élnek. A mintánkba bekerült sokgyerekes házaspárok többsége e csoportban található. Egy kivétellel nem volt olyan család, mely a "nincstelen", "szegény", vagy a "háztartását éppenhogy felszinen tartó" csoportba sorolódott volna, az 5 standard háztartási berendezésből átlagosan 4,2 használható található egy-egy háztartásban. Ugyanakkor jellemzően megjelenik az ún. második gazdaságban való aktív részvétel, az egzisztenciális felemelkedés, "feltörekvés" köré szerveződő életstratégiák, s ezzel párhuzamosan előtérbe kerül a jövedelmek bizonytalansága, instabilitása. Nem elhanyagolható a komolyabb betegségek előfordulása sem. Biztosítás, TV-előfizetés, BKV bérlet és újságelőfizetés megléte szempontjából e csoport nem "konszolidáltabb" az előzőnél, inkább az első két csoport között helyezkedik el.

E háztartások - ujlakótelepi, esetleg szövetkezeti tulajdonú lakásban lakó - felét nagyobb összegű OTP tőrelesztések terhelik, melyek mögött nem személyi vagy

áruvásárlási, hanem lakáscélú hitelfelvételeket találunk. A felkeresett családok jelenlegi, magas bérű lakásukhoz - a tulajdonformától függetlenül - névjegyzékes tanácskiutaláson keresztül jutottak hozzá. Míg az első csoportban inkább a "nagy", a másodikban a "kis" hátralékok a jellemzőek, a harmadik csoportban egyenlő arányban találunk "nagy-közepes-kis" hátralékosokat.

E családok sem "ujabb" lakók a többiekénél; mindhárom alcsoportra jellemző, hogy a családok 2/3-a a 80-as évek során költözött be jelenlegi lakásába, a családok 50%-a 5 évnél nem régebben lakik mostani lakóhelyén. Az általunk felkeresettek között kevés a fiatal (30 évesnél fiatalabb) és az idős (55 évesnél idősebb), elsősorban középkorúak vezette háztartásokkal találkoztunk.

A lakbér nagysága (mint szintetikus mutatószám) szerinti csoportosításban érdemes néhány egyszerű - statisztikailag továbbra sem bizonyító erejű - számítást elvégezni (lásd a 20. táblát).

Rendre visszatérő érvelésként szokott elhangzani, hogy a magyar lakosság relatíve olcsón lakik (azt már nem szokták hozzáfűzni, hogy milyen lakásban lakik "olcsón"). Kis mintánk csak csepp a tengerben, mégis egy-két elgondolkodtató adattal azért szolgálhat. A mintánkba bekerült háztartások teljes jövedelmüknek átlagosan 13%-át fordítják lakáscélú kiadásokra. (Ez kísértetiesen megegyezik az adott év KSH háztartástatisztikai adatával, azonban egészen más felvételi módszerről lévén szó, csak annyit mondhatunk, hogy nagyságrendileg a két információ nem mond ellent egymásnak.) A

vetítési alap esetünkben a háztartások összes - számításba vehető és bevallott - pénzübeli jövedelme. Hogy a részarány sok-e, vagy kevés? Számunkra a választ leginkább az sugallja, hogy a lakbér, a rezsi, a lakáscélú OTP-törlesztés kifizetése után ezekben a háztartásokban átlagosan 2840 Ft marad fejenként a teljes havi fogyasztás fedezetéül. Az egy főre jutó átlagos jövedelem 44%-át köti le közvetlenül a lakhatás biztosítása.

20. tábla

	Lakbér kategória			Együtt
	alacsony - 250 Ft	közepes 251-800 Ft	magas 801 - Ft	
(a) Átlag lakbér (Ft)	100	500	970	440
(b) Átlag rezszi (Ft)	570	920	930	790
(c) Átlag rezszi lakáscélú OTP-törlesztéssel (Ft)	570	1220	1300	990
(d) Lakbér és rezszi és OTP-törl. együtt (a+c) (Ft)	670	1720	2270	1430
(e) A háztartások átlagos jövedelme (Ft)	9050	9830	15910	10790
(f) Fogyasztásra fordítható átlagos összeg (e - d) (Ft)	8380	8110	13640	9360
(g) Egy főre jutó átlagos jövedelem (Ft/fő)	2940	3540	3000	3240
(h) Fogyasztásra fordítható egy főre jutó összeg (Ft/fő)	2600	3110	2640	2840
(i) Lakbér és rezszi a háztartások átlagos jövedelme %-ában	7%	17%	14%	13%
(j) Lakbér és rezszi az egy főre jutó átlagos jövedelem %-ában	23%	49%	76%	44%

(n = 55 háztartás)

Azt is megállapíthatjuk, hogy a magasabb lakbérű lakások felé haladva a rezszi összege is nő, azonban távolról sem a lakbérnövekedéshez hasonló dinamikával. Így az átlagok szintjén is tízszeres lakbérdifferencia egészében kb. három és félszeres lakásfenntartási költség különbséggel jár együtt. Az egy főre jutó jövedelem azonban olyan alacsony a mintába bekerült minden csoportban, hogy e különbségek már csak az

ellehetetlenülés különböző fokozatait jelölhetik ki. A mintába bekerült "alacsony lakbérűek" hiába laknak norma-alatti, komfortnélküli lakásokban, a "magas lakbérűek" pedig paneles, összkomfortos lakásokban, egy-egy családtag fogyasztására itt se, ott se jut több pénz.

x

A lakbérskála mentén haladva az eddigiekben felvázolt csoportok hol markánsabb, hol bizonytalanabb körvonalai rajzolódtak elénk. A továbbiakban kilépünk e lakbérskála szerinti csoportok keretei közül, s a felkeresett háztartások egy-egy - életkörülményeik, életmódjuk szerint - jellegzetes alcsoportjára, sajátos vonására irányítjuk figyelmünket. Ezek határai nem feltétlenül azonosak az eddigi csoportthatarokkal.

A lakbér, a hátralék és az életforma szerinti csoportosítás primér összefüggéseit mutatja a 21., 22., 23. tábla.

21.tábla

Életforma-csoportok	A hátralék jellege			Együtt
	Eseti	Közepes	Nagy	
Talajtalanok	1	5	17	23
Kisfixes proletárok	10	2	2	14
Vállalkozó proletárok	6	0	2	8
"Jóléti" proletárok	3	3	4	10
Együtt	20	10	25	55

22. tábla

Lakbér- kategória	Életforma-csoportok				Együtt
	Talajtalanok	Kisfixes	Vállalkozó proletárok	Jóléti	
Alacsony	19	2	1	0	22
Közepes	4	10	7	1	22
Magas	0	2	0	9	11
Együtt	23	14	8	10	55

23. tábla

Lakbér- kategória	A hátralék jellege			Együtt
	Eseti	Közepes	Nagy	
Alacsony	2	4	16	22
Közepes	14	3	5	22
Magas	4	3	4	11
Együtt	20	10	25	55

Az életforma szerinti csoportok

Látjuk, hogy vizsgálatunk középpontjába nem egy széles körű adatfelvételt és feldolgozást állítottunk, kérdéseink inkább a jelenség (a dijhátralekosság) milyenségének és működésének a megértésére irányulnak.

Azt találtuk, hogy a dijhátralekosság jellegzetes társadalmi helyzetek, életformaszerveződések esetleges, vagy éppen szükségképp kitermelődő része. A konkrét megértés során egymástól jellegzetesen eltérő működésekkel, szerveződésekkel talákoztunk és ebből arra következtethettünk, hogy kis mintánkban egymástól különböző, sajátos életformacsoportok tagjai találhatóak.

A csoportok közötti releváns különbségek és a csoportokat azonosító sajátosságok nem fogalmazhatók meg egy vagy két kitüntetett dimenzió mentén. Az azonosításhoz egyszerre és együtt kell figyelembe venni a háztartások létét-nemlétét, szerveződési módját, a családszerkezet stabilitását-labilitását, a "devianciák" előfordulását, a fogyasztás módját, a gazdálkodás mikéntjét, az intézményhasználatot, az emberi kapcsolatok létét, működését, az életszint, felszereltség, lakásminőség és lakáshoz jutás sajátosságait, a jelenidejű állapot múlt és jövő közötti helyét, az aspirációkat stb. stb.

A kis empirikus felvételünkbe bekerült dijhátralekosok persze csak "reprezentánsai", jelzői egy-egy nagy létszámú és nem ismert részarányú életformacsoportnak, mint ahogy az is nyilvánvaló számunkra, hogy bizonyos dijhátralekossággal

"érintett", sujtott életformacsoportok szűk mintánkba nem kerültek be.

a) Talajtalanok

A felkeresett háztartások mintegy fele ebbe a csoportba tartozik.

Emberek, akiknek az élete - végleg? - kisiklott, vagy soha nem is kerültek sinre, ahogy ők mondják: "B vágányon vagyunk". Nem tudtak, s nem tudnak igazán megkapaszkodni, bár életük - jobb esetben - éppen a különböző megkapaszkodási kísérletek köré szerveződik. Nevezhetnénk őket elesetteknek, sorsroncsoknak, páriáknak, ha nem vennénk tudomást arról, hogy helyzetüknek nemcsak passzív elszenvedői, hanem aktív megélői, sajátos közegben s eszközökkel, metódusokkal formálói is. Nem igaztalan, ha azt mondjuk, hogy kiszorultak, kítaszítottak, marginalizáltak, társadalom alattiak, s nem-integráltak ők. Ezek az értékelő megjelölések alkalmasak a helyzetük, konfliktusaik mögött húzódó fontos, általánosabb társadalmi mechanizmusok megragadására, miközben talán háttérbe szorul magának a helyzet milyenségének, mint mindennapokban megélt életformának a megjelölése. Torzító lenne, ha csoportként nincsteleneeknek, nyomorgóknak, paupereknek, esetleg "deviánsoknak" neveznénk őket, mert e megjelölések egyszerre többet is, s kevesebbet is tartalmaznak a vizsgált csoportnál.

A bármily szűkös anyagi bázison is megvalósuló megállapodottság, sőt egyáltalán e megállapodottság lehetőségének a hiánya az egyik olyan sajátosság, mely a talajtalanokat a "proletároktól" elkülöníti.

Persze az anyagi bázis szükségének egy fokán túl már megszűnik a bármiféle megállapodottság reménye is, visszafordíthatatlan talajvesztési folyamatok indulnak el. Régi igazság, hogy a szükség törvényt bont. Ahol már a hideg, s az éhség az ur - s öncsalás lenne erről nem beszélni - ott felüti fejét a rejtett prostitúció, a hasonló helyzetben lévő kóbor "jötevők", barátok nemre való tekintet nélküli átmeneti befogadása, a törvényes előírásokkal szankcionált "fekete gazdaság". Van, amikor már elképzelhetetlennek látszik a lét fenntartása az apróbb munkahelyi, bolti, piaci lopások, szabálytalan adás-vételek, bliccelések nélkül. Ha nem is érthetünk egyet e "praktikákkal", meg kell értenünk jelenlétüket, s funkciójukat (ugyanakkor torzító túlzás lenne e csoportnak akár csak a többségét "kriminalizálni").

Tévedés lenne azt gondolnunk, hogy a talajtalanság egyben az élet ökonómiájának hiányát is jelenti. Csak ez az ökonómia sajátos formákban, eljárásokban ölt testet. Ilyen - s előfordulási gyakorisága miatt ezt külön ki kell emelni - az un. élettársi kapcsolatteremtések gyakorlata.

Számos összetevője van e jelenségnek. Az egyik, hogy egy-egy kapcsolat megszakadását követően az egyik fél szinte kikerülhetetlenül effektív földönfutóvá, kisemmizett számkivetett-té lesz. "Ingen, gatyán" kívül nem marad semmije, s elkezd (folytatja) bolyongását a munkásszállók, albérletek, szivességi befogadások világában. E körben az élettársi kapcsolatteremtés az egyik "legolcsóbb", s bevett megoldás. Persze az "olcsóság" csak az egyik szempont.

A talajtalanság együttjárója - igen gyakran - az egzisztenciális magány: elszakadás nemcsak az intézményektől, az intézmények állította normáktól, elvárásoktól, hanem a maguk életét építő, valahonnan-valahova eljutni törekvő emberek világától is. Az egzisztenciális magány feloldását szolgáló megkapaszkodási kísérlet a partner-, társkeresés, az élettársi kapcsolatteremtés.

Nagyon "hétköznapi" okok is motiválják ezt a gyakorlatot. Azt az "íngét, gatyát" valahol ki is kell mosni; enni, s ehhez főzni is kell valahol, valakinek, s persze az sem mindegy, hogy legalább időlegesen van-e hova "hazamenni", van-e biztonsággal hely, ahol az ember megalhat.

A jövedelemnélküliség, jövedelemkiesés, jövedelemhiány - melyek okaira még visszatérünk - szintén elemi erővel vetik fel a társtalálás szükségességét, a jellemzően gyors, mielőbbi - gyakran szinte azonnali - kapcsolatteremtését. Nemcsak arról van szó, hogy a pénzhiányos állapot legműködőképesebb átváltási formája a háztartáson, kvázi-háztartáson belüli természetbeni szolgáltatások igénybevétele, illetve fordítva, a háztartásban lezajló "cseréken" kívülre kerülés valójában igen költséges, pénzigényes állapotot eredményez, hanem arról is, hogy egy keresetből - ha egyáltalán van -, s viszonylag alacsony - alig lehet a felszínen maradni.

E szükségteremtette kapcsolatok persze önmagukban is nagyon borulékonyak, s azzá teszi őket a külső körülmények nyomora, az emberi, mentális talponlevés, megállapodottság hiánya is. E kapcsolatok felborulása ugyan újra meg újra krizishelyzeteket teremt, ezzel együtt ez már a

kapcsolatteremtésbe sokszor "be van kalkulálva". (Az azonban nem mindegy, hogy a krízis mikor és kinek a hátrányára következik be.)

Az említettek részben arra is magyarázatul szolgálhatnak, hogy miért találunk e körben a szokásosnál gyakrabban olyan párokat, ahol középkorú, gyerekes nő osztja meg életét fiatal, huszonéves férfival, vagy fiatal, gyerekes nő keres menedéket 50 év körüli, egyedülálló, jobb keresetű férfinál stb.

A megkötött, s felbomló, hullázó erősségű kapcsolatok, a nagy "jövés-menés" alapvetően meghatározzák e háztartások milyenségét. Természetesen alig van alkalom arra, hogy valamifajta közös és rendszeres háztartásgazdálkodás, pénzgazdálkodás kialakuljon, s fennmaradjon. Ha van kereset, sőt két kereset is van, akkor sincs rendszerszerű pénzbeosztás. Ez azonban nem jelenti azt - bár ilyen is van -, hogy általában "elfolyik a pénz", "kiszórják az ablakon". A pénzbeosztás helyett inkább a naturáliák beosztása történik.

A "kisfixes proletárokhoz" hasonló arányban, (csak alacsonyabb színvonalon) kb. minden második háztartásban működik a "nagybevásárlás" rendszere. A beérkező jövedelem (fizetés, alkalmi munka díja, nyugdíj) egy - nem kis - részét rögtön lekötik az ekkor bevásárolt étkezési alapanyagok (liszt, zsír, cukor, tészta, só, kávé stb.). Amellett, hogy ezekre az alapanyagokra folyamatosan van szükség, nem romlandóak, s folyamatosan fogynak a következő nagytételes beszerzésig, jövedelemhez kötődő azonnali bevásárlásukat az elemi létbiztonság megteremtésének szüksége diktálja. Nem véletlen, hogy ez a fajta tradicionális készletezés a

hadigazdálkodásra emlékeztető, hiszen e háztartások bizonyos szempontból a folyamatos krízis állapotában vannak. A háztartáskatasztrófa permanens veszélye sajátos készülségi állapot fenntartását indokolja. A jövedelemhez kötődő azonnali készletezés teremtheti meg annak az esélyét, hogy két pénzbevétel között ne lehetetlenüljön el teljesen a háztartás a pénz- és étkezési alapanyagkészletek párhuzamos lemerülésével, s /vég/szükség esetén lisztpogácsával, mülelessel, üres tésztával stb. ki lehessen húzni pár napot.

Altalában az egész jövedelem, de különösen az alapszintű biztonságot nyújtó nagybevásárlás után megmaradó összeg - több felkeresett megítélése szerint - olyan csekély, hogy azon "nincs mit beosztani". Különbség legfeljebb abban van, hogy a fogyasztáson belül még "kalkulálódik-e" a lakbérre, s rezsire jutó fix kiadási tétel, esetleg elkülönítésre is sor kerül (félreteszik) - e körben ez kevésbé jellemző, ugyanis fölborul a kassza -, vagy folyik a napi igényekhez kapcsolódó pénzkidadás, s a lakbér-, rezsifizetéskor vagy van éppen elegendő pénz a háznál, vagy nincs.

Ennek a fajta háztartásgazdálkodásnak és életformának az egésze szempontjából igen lényeges, hogy a megállapodottság hiányával, a talajtalansággal gyakran összekapcsolódó egzisztenciális magány olyan fontos emberi és gazdasági kapcsolatok hiányát, hiányosságát is jelenti (a rokonokkal, munkatársakkal, szomszédokkal stb.), amely kapcsolatok kiegészíthetnék e háztartásokat az aktuális krízisből. Van - nem is jelentéktelen - "kicsuszás", mégisincsenek rendszeres kölcsönkérések (talán éppen mert nincs kitől), s nem

jellemzőek a tetemes magánadósságok sem (talán mert a potenciális fedezet is hiányzik). Nem kis részben e körülmények "keménységének" a következménye a díjbeszedő intézmény felé történő eladósodás.

Egy másik tényező, vagy tényezőcsoport e készenléti állapotos, így is talajtalan életforma mindennapi működésében az un. második gazdaságbeli munkajövedelmek hiánya. Természetes következménye ennek egyrészt a kitörés lehetőségét eltorlaszoló alacsonyabb összjövedelem, másrészt az, hogy az élet nem a különböző munkák, többletmunkák köré szerveződik. Az egy lábbon állás a munka szférájában nagyfokú plusz rizikót jelent, amit megint csak a munka szféráján kívüli több lábbon állás kompenzálhat - ha erre van lehetőség.

Az un. második gazdaságból származó munkajövedelmek hiányának oka részben szintén a munkaszerzéshez felhasználható informális kapcsolatok - megállapodottság és beépültség hiányából adódó - elégtelenségére vezethető vissza (részben ez indokolhatja, hogy az "első gazdaságbeli" munkautakat tekintve is legalább olyan jellemző az egymunkahelyes, "leragadós" életpálya, mint a sokmunkahelyes, esetleg "vándormadaras" munkaut). Megállapíthatóan ennél is fontosabb, általánosabb ok azonban az effektíve korlátozott munkaképesség.

Az egész életpálya, az életkörülmények és nem utolsósorban a mostoha munkakörülmények következtében ezeknek az embereknek a nem jelentéktelen része súlyosan beteg. Nyugodtan ideszámíthatjuk a krónikus alkoholizmust is, de ami fontosabb, a kezeletlen, alulkezelt szervi és mentális, idegrendszeri bajokat. Elgondolkodtató, hogy egy-egy betegség, baleset

milyen gyors talajvesztési folyamatokat indít el, s az is, hogy mintha a különböző okból talajtalanokat gyakrabban érnék a balesetek, bizonyos betegségek.

Végül, hogy félre ne értsük, a "talajtalanok" megjelöléssel nem egyszerűen egyfajta tulajdonsággal rendelkező egyének, vagy állapotok milyenségét jelöljük, bizonyos szinten persze ezt is, hanem egy - talán már érzékelhető, hogy milyen körülmények között, milyen életformát élő - markáns társadalmi csoport, nota bene "osztály" létezését rögzítjük. Ráadásul az általunk felkeresettek a nagyvárosi talajtalanok világának aktuálisan többé-kevésbé "felsőbb" régiójába tartoznak, hiszen ők nem a társadalmi, külvilági kapcsolatoktól intézményesen elzárt szociális otthonok, "gyógyintézetek", elfekvők, börtönök, nevelő intézetek "intézeti foglyai", nem a menhelyek, nemlakásszerű zugok hajléktalanjai.

A "talajtalanok" megjelölés ne tévesszen meg bennünket, az e csoportba tartozók nem város és vidék között "lebegők", frissen beköltözők, e csoport éppuqy a nagyvárosi szegénytársadalom strukturális része, mint a következő alcsoportok.

x

A nagyvárosi talajtalanok mellett a mintánkba kerültek másik részét a városi proletárok alkotják. Ők azok a szellemi, fizikai vagy kiszolgáló munkát végző, vagyontalan, legfeljebb saját használatu bérlakással rendelkező, nem-dezorganizált

kisegisztenciával bíró bér munkások, akiknek a jövedelmét, életszínvonalát, s életmódját meghatározóan befolyásolja alávetett, kizsákmányolt helyzetük.

Mintánknak ez a fele három különböző alcsoportra oszlik, ezek megnevezése egy-egy sajátos szempont súlyát tükrözi. Elkülöníthetők egymástól a "felszínen vegetálók", a "felszínen lavírozók", "vállalkozók" és a "felszínről elemelkedők", ahol a talajtalanok alkotják a "felszín alatt örvénylőket", s a "felszín" valahol a társadalmi tagság, integráltság, "normalitás" legalsó, minimumszintjét jelenti. Az első alcsoport stabilan e szinten tartja magát; a második eddig jutott, vagy innen indul, s elrugaszkodna, ha tudna; a harmadik alcsoport pedig - majd látjuk milyen sikerrel - elemelkedik, elemelkedne erről az alapszintről.

Nevezhetjük az első alcsoportba tartozókat "normál, stabil, tisztességes szegényeknek", utalva ezzel jelenüket, múltjukat s jövőjüket is jellemző helyzetükre; hozzájuk képest a második alcsoport tagjai a "boldogulni akarók", a "megtört vállalkozók"; s a harmadik alcsoportba tartoznak a "majdnem beérkezők", a "felemelkedés közben - újra - elszegényedők".

A dijhátralékosság aktuális szempontját kevésbé hangsúlyozva azt mondhatjuk, hogy mintánkba a talajtalanokon kívül a "kisfixes proletárok", a "vállalkozó proletárok" és a "jóléti (?) proletárok" sajátosan jellegzetes helyzetben lévő tagjai kerültek.

b) Kisfixes proletárok

Ez a "nehezen megélő", "felszinen maradó", "éppenhogya", "alsó normál", "zónapörkölt", "veszélyeztetett", "létminimum" színvonal kategóriája. Az aktuális helyzetből, folyamatokból következően jellemző a megfeszített felszinen maradási törekvés, a vergődés, fuldoklás, egyensúlyozás; illetve a teljes ellehetetlenülés, kicsuszás, felgyorsuló talajvesztés, dezorganizálódás folyamatának a lassítása, feltartóztatása, megállítása, az addigi kisfixes proletár státusz stabilizálása.

A tisztesen szegényes városi proletár életvitel igen mély gyökereinek, kifinomult, árnyalt eljárás módjainak, kulturájának "köszönhető", hogy e státusz viszonylag szélsőséges életviszonyok közepette is fenntartható. Amennyi védekezési, tartalékmobilizálási lehetőséget nyújt ez a "rossz időkben", legalább annyi visszatartó, visszahúzó, kitörést, felemelkedést gátló hatást is kifejt a "jobb időkben".

Ez egyben azt is jelenti, hogy a jelenlegi állapot általában nem egy alacsonyabb színvonalúnak ítélt korábbi státuszról (ez ebben az esetben a "talajtalanság" lenne) történt kiemelkedés következménye, s nem is egy továbblépés előzménye, hanem múltjában s jövőjében is meglehetősen stabil helyzet. Az életpályába "nagy felemelkedések" az iskolázottsági, munkavégzésbeli pozíciót, az anyagi, lakás- és ökológiai körülményeket tekintve nem kalkulálhatók, s nem is kalkulálódnak.

Az elvégzett iskolák szintje - a mobilizáló háttér hiányát is tükrözően - jellemzően alacsony, a segéd- és betanított munkákra lehetőséget nyújtó maximum 8 általános osztály mellett csak olyan "félszakmunkás" foglalkozásokat találhatunk (szakács, felszolgáló, raktáros, varrónő, ápoló, fűtés szerelő), amelyek kiszolgáló jellegük ellenére alig, vagy egyáltalán nem hasznosíthatók a komolyabb többletjövedelemszerzés piacán. Annál alkalmasabbak azonban a szintentartó "kis üzletek" megteremtésére. Jellemzően a munkahelyek világán kívül is, sőt otthon, a háztartásban is hasznosítható, jövedelempótló kiadáskimérlést lehetővé tevő, az elemi háztartásfunkciókról intézményesen leszakadt, de oda privát úton visszacsempészhető "foglalkozások" ezek. Az sem mellékes - bár érthetően kevesebbet beszélünk róla, helyzetstabilizáló szerepe miatt azonban itt nem kerülhetjük ki -, hogy olyan munkahelyi tevékenységekről van szó, amelyek anyaga a háztartásban közvetlenül (különösebb továbbfeldolgozás, adás-vétel nélkül, s itt a hangsúly ezen van) felhasználható - akár a maradék ételre, textiliára, tisztítószerre, apróságokra gondolunk.

A más körülmények között esetleg jobban hasznosítható, "befektethető" szakismeret értékesítésének itt is fontos akadálya a testi, fizikai tönkremenés, betegség, a "visszahuzó" családi katasztrófák, valamelyik családtag keresőképtelenné, félkeresővé válása, illetve kiválása a háztartásból.

Az e csoportba tartozók relative idősök, középkorúak, itt találjuk a mintánkba bekerült kisnyugdíjasokat, számottevő a (gyerektelen, vagy egy gyerekes) egyedül állók jelenléte; az idetartozó házaspárok sem fiatalok, legfeljebb egy gyerekük van, s legalább az egyik fél /rokkant-/ nyugdíjassága miatt egyik pár sem rendelkezik két teljes keresettel. Ilymódon az egész csoportra rányomja a bélyegét az egy-másfél keresettel együttjáró színvonal és életforma.

A talajtalanoktól azonban etekintetben is megkülönbözteti őket, hogy a súlyos betegségek, rokkantosságok itt kifejezetten a mostoha munkakörülményekhez kapcsolódnak, míg a talajtalanoknál ezek keveredtek a "deviáns", nyomorgó életvitellel. A kisfixes proletárok - ha úgy tetszik, ebben a stádiumban - még talpon maradnak, egészségileg sem oly fokozott mértékben "roncsok".

Ebből a szempontból alapvető az élet még kezelhető, még szervezhető keretek között tartása. Itt háztartásgazdálkodással megalapozott háztartásokat találunk, a szó tartalmának értelmében; nincsenek szétesett, soha-összenem-állt kvázi-, vagy alig-háztartások. Ebben a szférában eltűnik az az életformára oly jellemző jövés-menés, kényszerűen hullámzó élettársi kapcsolatteremtés, amelyet a talajtalanoknál láthattunk. Itt a házasságkötés természetes, biztonságot megalapozó, erős kötés, melynek nagyon sok megpróbáltatást ki kell bírnia, s ha mégis válásra kerül a sor, akkor alaposan körül kel nézni egy esetleges újabb, stabil kapcsolat megépítése érdekében.

Ha a talajtalanoknál említettük az "egzisztenciális magány" fontosságát, itt éppen azt az alapvető eltérést kell hangsúlyoznunk, ami a családi, rokoni, munkatársi s szomszédi kapcsolatok meglétében tetten érhető. A kisfixes proletár lét fenntartásának talán éppen legfontosabb tényezője e kapcsolatok megléte, működése. E körben már nem találunk olyan háztartást, melynek működőképességében ne játszana szerepet, nem ritkán meghatározó szerepet ez a háttér. Az ilyen kapcsolatok az emberi, érzelmi, mentális talponmaradást, a dezorganizálódás-elhárítást is lehetővé teszik, közvetetten elősegítve ezzel e háztartások felszinen maradását. Közvetlenül is segítséget nyújtanak a bevételek-kiadások minuszainak kiegyenlítésében a kiadások csökkentésén, a bevételek növelésén, vagy éppen az "átmeneti" nehézségek áthidalásán keresztül.

A természetes segítségnyújtás leggyakoribb formája a családon belüli, hétfégi vagy éppen hétköznapi "etetés" (közös étkezés) és a munkatársak, szomszédok ruhaadománya. Ha kisebb pénzbeli kölcsönre van szükség - márpedig az általunk vizsgált családoknál erre alkalmilag vagy rendszeresen szükség van -, akkor a helyzettől függően a rokonok, munkatársak, szomszédok valamelyike gyakran ebben is segít. A háztartások egy részében ezek a helyzetek, helyzetmegoldások szisztematikus rendszerességgel, "kiszámíthatóan" bekövetkeznek, vannak. Ilyenkor - különösen, ha a megoldás nagycsaládi, rokoni kereteken belül zajlik - meglehetősen nehéz, ha éppen nem lehetetlen a deficités mikroháztartást a lazább családi háztartáskonglomerátumtól elkülöníthető, önálló egységként

tekinteni. (Ez a nagycsaládi "beágyazottság" a vállalkozó és a jóléti /?/ proletároknál is tetten érhető.)

E körben már működnek, sőt e körben működnek igazán az olyan hagyományos intézményes áthidaló megoldások, mint az értékek zálogházba adása (ilyenkor kel életre egy-egy névnapra, karácsonyra, házasságkötéskor ajándékba kapott ékszer biztonsgmegörző funkciója), illetve egyes nélkülözhető javak bizományi eladása. A nyugdíjasokat kivéve, jellemző az OTP használata. Az OTP-kölcsönfelvételek mögött azonban nem annyira nagy beruházások állnak, mint inkább az aktuális közepes szintű (magánszemélyek segítségével már nem, vagy pillanatnyilag éppen nem fedezhető) deficitek kiegyenlítése, illetve a kényszerűen kifizetendő, relative magas lakáshasználatbavételi díjak fedezése.

Az intézményes áthidaló metódusok speciális formái, a pénzbeni tanácsai, szociális segélyek is jellegzetesen e csoportban fordulnak elő a leggyakrabban. Ez a fajta szociális helyzetmegoldás éppen erre a stabil, dolgozó, szolid szegény életmódra van kitalálva, s az elvárásokkal komform "szociális eszközhasználathoz" is a kisfixes proletárok életformája a legalkalmasabb.

(Ez a fajta, a tanácsai szociális segélykérelemben formát öltő intézményes kapcsolat a talajtalanok egy részénél is fellelhető, az ilyen kérelmek azonban rendre visszautasítással végződnek a munkahely-hiányra, életmódra, feltételeknek való meg nem felelésre hivatkozva. E csoport tagjait inkább az alkoholelvonók, a rendőrség, a börtönök, az ideggondozók veszik "kezelésbe".

Elvétve a proletárok másik két csoportjában is találkoztunk tanácsi segélykérelemmel, azonban részben a magas életszínvonalra, keresetre hivatkozás, részben a szégyen miatt végig nem vitt kérelmezés miatt ezek is eredménytelenek maradtak.)

E mikroháztartások működésében a stabilitás fenntartásának, megőrzésének fontos eleme a beosztó életmód. Az alcsoport nem minden háztartásában, de többenél kialakult, rendszerszerű pénzbeosztásról számoltak be, jellemzően szigorúan beosztó, kicentiző pénzgazdálkodással is itt találkozhatunk. Ennek jellegére még később visszatérünk, itt csak két tényezőt említünk. Az egyik, hogy e körben határozott és tradicionálisnak nevezhető törekvés van arra, hogy a rezsipénzt elkülönítve félretegyék a kereset kézhezvételekor. A másik, hogy a szigorú beosztás, félretétel stb. nem segít azon a tényen, hogy végül is bekövetkeznek a "hóvégi" kicsuszások, kölcsönkérések, elmaradások.

A jövedelem beosztása és az áthidaló kölcsönkérések, eljárások mellett a szigorú és elemi fogyasztáskorlátozás eszközeit is használni kell. E csoport egy része arról számol be - s ezt napi fogyasztásukra vonatkozó információink is alátámasztják -, hogy a saját maguk által minimálisnak ítélt szinten túl már egyszerűen nincs min spórolniuk, elfogytak fogyasztáskorlátozásbeli tartalékaik. Más részük megemlítette azokat a szférákat, amelyek terén a legérzékenyebb módon vissza kellett szorítani a közelmúltbeli fogyasztást. A fiatalabbak még megemlítik a "szórakozás" elmaradását, ez praktikusán azt jelenti, hogy már sehova sem tudnak elmenni,

egy kicsit lazítani, kikapcsolódni (egy olcsó vendéglőbe, egy moziba, egy szerény szórakozóhelyre - hogy a nyaralásról, belföldi utazásról stb. ne is beszéljünk).

A megtakarítás általános szférája a ruhavásárlás csökkentése, minimálisra redukálása, használt ruhák vásárlása, cseréje, illetve az élelmiszerfogyasztás visszaszorítása. A "már csak a hasunkon tudunk spórolni" szinten a legrafináltabb, multbelinek hitt eljárásokkal élvezhetővé tett, legolcsóbb tésztafélék, krumplis, rizses ételek, legolcsóbb "husfélék", huspótlékok kerülnek az asztalra. Tej helyett teát, margarin helyett disznózsirt, lecsó helyett paprikás krumplit, krumplis tésztát stb. is lehet fogyasztani...

A megszorítási kényszer erősségét azonban talán az mutatja legeggyértelműbben, ahogy az un. élvezeti cikkek (kávé, cigaretta, alkohol) fogyasztását is már csökkenteni próbálják e háztartásokban (a többi proletár csoportban is ezzel találkoztunk). Ezek fogyasztásáról igen nehéz leszokni, mégis jellemzően mind a mennyiségbeli, mind a minőségbeli redukció számos esetével találkoztunk. "Egészséges életmódról" azonban, többek között a relatív alultápáltság miatt, nemigen beszélhetünk...

c) Vállalkozó proletárok

Ha a lakott lakások minőségét, nagyságát, ökológiai helyét tekintjük - e tényezőket komplex "eredmény-mutatóként" is igen fontosaknak tartjuk -, akkor e csoport semmiben sem különbözik az előzőtől. Ugyanazokon a hagyományos proletár

területeken, proletár bérházakban laknak, lakásuk - mintánkat tekintve - az alsó, alsó-közepes szintvonalon mozog (komfortnélküli szoba-konyhástól a kétszoba komfortosig). Egy főre jutó jövedelmük sem magasabb. Általában életkörülményeik inkább azonos csoportba tartozásukat indokolják, mintsem megkülönböztetésüket.

Hogy mégis egy külön alcsoportról szóljunk, azt számunkra elsősorban jövedelemszerzési eljárásaik lényeges eltérése indokolta. Ezt leegyszerűsítve úgy is mondhatnánk, hogy szemben a kisfixes proletárokkal, e csoport tagjainak életében központi, esetleg meghatározó szerepet játszik az ún. második gazdaságban való részvétel. Önmagában ez a tény számos, életformát befolyásoló - előfeltételszerű és következményszerű - "együttjárásra" utalhat. Előfeltétel lehet az értékesíthető tudás, szakképzettség birtoklása, a szükséges kapcsolatok megléte, a boldogulás, továbbjutás perspektívája, szándéka; következménye lehet a nagyobb kereset, egyben a nagyobb rizikó is, a munka köré szerveződő életforma, a munkák közötti "piaci" válogatás stb.

Amilyen "lazának", s kétségesnek tűnt első pillanatban az ilyen szempontú csoport-elkülönítés, olyan "visszaigazoló" erejű volt e csoport - egyéb szempontok szerinti - mintánkon belüli tiszta profilja.

Ez az egyetlen alcsoport, ahova sem egyedülálló, sem nyugdíjasok, vagy rokkantnyugdíjasok nem kerültek be, csak kétkeresős házaspárok, akik 30-45 évesen legaktívabb korukat élik, gyerekesek, de kettőnél több gyereke egyikőjüknek sincs. Olyan, konszolidált felépítésű háztartásokról, itt valóban

családokról van tehát szó, akiknek elvileg minden reményük meglehetne a boldogulásra, esetleg a proletár-sorból való kitörésre, vagy legalább annak megújítására. (Itt a "különösnek" nem tekinthető konszolidált családszerkezet megint nemcsak potenciálisan megfelelő alapként jön számításba, hanem mint az előtörténet nem lebecsülendő eredménye is.)

A valamire vállalkozás lehetőségét gyarapítja - s itt ez is a háttérben huzódó mobilizálási készségekre utal -, hogy e csoport egyértelműen iskolázottabb, kvalifikáltabb az előzőeknél, illetve részben olyan szaktudással rendelkeznek, amely az un. második gazdaság piacán értékesíthető, befektethető (ács, köműves, autószerelő, műszerész, programozó, nem szakmájukban dolgozó egyetemet végzettek). Ehhez azonban azt is rögtön hozzá kell tenni, hogy a feleségek - bár az előző csoportbeli nőknél nem alulképzettebbek - férjüknél (olykor lényegesen) alacsonyabb képzettséggel, keresettel rendelkeznek (alkalmi bedolgozó, gépi betanított munkás, előadó, konyhás, vagy gyed).

Ez utóbbi tény - amellet, hogy általános "törvényszerűségnek", szokásnak tekinthető az ilyen tendenciájú párkapcsolat - azonban a "férj az egyetlen, vagy legalább is első rendű pénzkereső, a feleségnek legfeljebb kényszerűségből kell munkát vállalnia" szokásrend megközelítő fenntartásán keresztül egyben akadályt is gördít az eddigi létformából való kitörés elé. Ezekben a családokban megfigyelhető az e szokásrendnek megfelelő férfiszerep fennmaradása, megújított reprodukciója a feleség munkába

állását követően is - s ebben az intenzív második gazdaságbeli részvétel fontos szerepet játszik.

Igy áll elő az az állapot, hogy miközben a második gazdaságbeli jövedelem és a feleség munkavállalása miatt e családok 2,5-3 keresetből élnek, helyzetük mégis igen ingataq, borulékony, s nemcsak a második gazdaságban rejlő kockázatok miatt, hanem a nők munkavállalásának, keresetének bizonytalanságai miatt is. (Azt is feltételezhetjük a vizsgálatba bekerült családoknál, hogy a feleségek alulképzettsége egyben a férjek még meg nem állapodott, meg nem szilárdult, bizonytalan mobilitására is utal.)

Mindezzel együtt jellemző e csoport tagjaira, hogy önmagukat - életüket, családjukat, háztartásukat - szervezni, megszervezni képesek, "életerősek", s mindenek előtt - ha úgy tetszik, minden mozgósítható eszköz felhasználásával - boldogulni akarnak. Legalább anyagiakban jobban akarnak élni. Az ennek szolgálatába állítható eszközeik is, fölgyűjtött készségeik, "tökéjük" is, vállalkozásaik, kísérleteik is számottevőbbek a kisfixes proletárok "kis üzleteinél".

A mintába kerültek nem vállalkozók, hanem vállalkozó proletárok, ráadásul olyan, önerejükből, vállalkozásaikkal boldogulni, kitörni szándékozó proletárok, akiknek ez a vállalkozása úgy tűnik nem sikerült. Hogy helyzetüket reálisan lássuk, előbb finomítanunk kell azt a - feltételezhetően - félreérthető kifejezésünket, hogy "boldogulni, kitörni szándékozó" proletárok. A hangsúly a boldogulási szándékon van, s e boldogulás ugyan minimális, de az aktuális körülmények miatt legfőbbé vált tartalma mára a

törvényszerűnek tűnő lesüllyedés elkerülése. Hogy az előző alcsoporttal összehasonlítva is érthető legyen e különbség: amíg ott a proletár-lét alsó szintjének a megtartása, az ilyen értelemben vett felszínen maradás köré szerveződik az élet, addig itt valahol a közepes, még elfogadható, még esetleg majd meghaladható színvonal megtartása a lényeges. Ugy is mondhatnánk, hogy e családoknál a második gazdaság részben a szintentartást, részben az esetleges elindulást (a jobb lét felé) szolgálta, illetve szolgálja. Ezek után van csak értelme arról szólni, hogy mi sikerült, vagy mi nem sikerült.

A vállalkozó proletárok egyik legfőbb törekvése, célja, s áldozataik eredményességének kifejezője a szó tágabb, s szorosabb értelmében vett berendezkedés. Lakásuk belső tere - általában a külső tér szegényességére, lepusztultságára felelően - ezt tükrözi: saját erőből felujítják, kifestik, mázolják, gázosítják, komfortosítják lakásukat, lambériáznak, csempéznek, mutatós, kommersz szekrénysorral, ülögarniturával rendezik be rendben és tisztán, nem egyszer patika-tisztán tartott lakásukat. Háztartásuk legalább alapszinten gépesített (ebben nem térnek el a kisfixes proletároktól). Önerőből feljavított lakásukhoz jellemzően tanácsli lakáskérvény (esetleg minőségi csere) útján jutottak, míg a kisfixes proletárok körében jellemző sulya volt a bérlemény-öröklésnek, a szanalást követő kiutalásnak.

E családok boldogulási, gazdálkodási stratégiájában aktív és számottevő (nem kiegészítő) szerepet játszanak az OTP hitelfelvételek. A (nagyobb összegű) személyi kölcsönök mellett itt a hangsúly a butorvásárlási, áruvásárlási,

felújítási-építési kölcsönökre helyeződik - még akkor is, ha ezek egy része közvetetten, vagy esetleg közvetlenül is a napi megélhetés minuszainak csökkentésére fordítódik végül. A kölcsönfelvételek is az előremenekülés stratégiáját, a "lesz rá fedezet" hitét tükrözik.

A bekalkuláltan, s nem valamiféle linkségből adódóan, bár kétségtelenül kockázatot vállalva "továbbnyújtózkodunk, mint ameddig a takaré ér" stratégiáját jelzi, hogy a nagyberuházásokkal párhuzamosan itt is általános a szülői, családi háttér élelmiszer-utánpótló, kiegészítő szerepe, jellemzőek a rendszeres, kisebb-nagyobb magánadósságok.

A természetes segítségek, OTP hitelek, magánkölcsönök összekapcsolódásánál persze azt is figyelembe kell vennünk, hogy kialakult mechanizmusok, "gördítések" fűzik egybe a különböző formájú adósságokat, hátralékokat, s itt - részben kényszerűségből is - folyik egyfajta "játék" ezekkel az eszközökkel; figyelembe kell vennünk azt is, hogy az alapfogyasztást biztosítani hivatott alapjövedelmek gyakran elválnak a háztartásgazdálkodás szintjén a beruházásokat, a berendezkedést, boldogulást szolgáló pluszjövedelmektől. (Erről később még szólnunk.)

A jövedelmek nagyságának, ütemességének háztartáson belüli egyenetlenségei bonyolultabbá, ha nem éppen lehetetlenné teszik a - kisfixes proletároknál oly jellemző - beosztó gazdálkodást. Az ilyen irányú törekvés leginkább éppen a rezsidíjak tartalékolására szorítkozik e családoknál, jellemzően a feleség alapfizetése tölti, vagy töltené be ezt a minimális biztonságot szolgáló funkciót.

Ha szélsőségesebb fogyasztási viszonyok között is, de a fogyasztáskorlátozás kisfixes proletárokéhoz hasonló (s ott említett) kényszermegoldásaival találkozhatunk e körben is. (A "szórakozás", hobby-üzés ellehetetlenülése, az élelmiszer-, élvezeti cikk fogyasztás csökkentése, átváltása, ruhavásárlás korlátozása, fűteskorlátozás). Altalunk megfigyelhető egyedüli jellegzetes különbség, hogy mintha e két alcsoport elválásánál huzódna a "hus-határ": a vállalkozó proletárok rendre megemlítik a visszaszorulás fontos tényezőjeként, hogy le kell mondaniuk a korábban fogyasztott husfélék eddigi mennyiségéről, minőségéről. E tény sulya a fogyasztás korábbi színvonalával, az intenzív munkavégzés kívánalmaival, s jelképes, szimbólikus fontosságával egyaránt összefügghet.

A mintánkba bekerült vállalkozó proletárok "vállalkozását" aktuálisan hirtelen és alapvetően megrendíti-megrendítette egy-egy családi (válás előtti, utáni) zür - a családi lét egzisztenciát, életstratégiát megalapozó funkciója miatt itt végsőkig tartó, elnyuló harcok dülnek; egy-egy akárcsak átmeneti betegség, mely "tulköltekezett" állapotban kirántja a háztartás alól a talajt; s itt csapódnak le az un. második gazdaság labilitásának következményei: a kisvállalkozások, kisszövetkezetek, melléküzemágak eladósodásai, megszünései, fizetéseképtelenségei, e szféra munkavállalóinak teljes kiszolgáltatottsága. Csak különböző irányú működő kapcsolataiknak, s az e kapcsolatok működtetéséhez szükséges készségeiknek, a proletár életforma eszközhasználatának köszönhetik, hogy egy-egy súlyos "zöttyenést" követően nem zuhannak rögtön még mélyebbre.

d) Jóléti(?) proletárok

Csupán megismételjük, hogy a különböző alcsoportok körülhatárolásakor egymástól (látszólag) eltérő fajtájú szempontokat alkalmazunk, ahol az elkülönítést végül is (ha úgy tetszik, utólag) az életformák eltérései indokolják, illetve igazolhatják vissza. Már első szinten elváltak a talajtalanoktól a kisfixes proletárok a háztartásszerkezet, a "devianciák", a szervezettség, stabilitás szempontjai szerint; a kisfixesektől a vállalkozó proletárok a "második gazdaságban" való részvétel, a boldogulási törekvést jelző szempontok szerint, s megint más szempont szerint választhatók el e csoportoktól a jóléti(?) proletárok.

A jóléti(?) proletárok megkülönböztetésének nagyon egyszerű (operacionalizált) szempontja az, hogy miközben e családok alapvető helyzetüket tekintve ugyanúgy a proletárok közé tartoznak, mint az előző két alcsoportbeliek, aközben ezek a családok a lakáelosztási mechanizmuson keresztül jelentős jóléti(?) juttatásban részesültek a közelmúltban. E csoportba tartoznak a mintánkba bekerült egy plusz két félszobás, két, három szobás, összkomfortos lakótelepi lakásokban, két, két és félszoba komfortos kiutalt tanácsi lakásban lakó családok.

A csoportosítás szempontja tehát egyfelől a lakáshoz jutás módja, a lakás minősége, jellege, másfelől az alapvetően proletár helyzet (ez utóbbi elkülönítő jellege ezen a mintán belül most természetesen nem kap hangsúlyt).

Megint arról van szó, hogy e családok életformájának fontos jellemzői valami miatt lényegesen eltér/het/nek a többiekétől.

Önmagában e lakások minőségi színvonala a berendezkedéshez, a "beérkezéshez" már elfogadható életkeretet biztosíthat, s ennek fontosságát nem gyöznénk hangsúlyozni. E lakások juttatott, jóléti(?) jellege ugyanakkor arra is utal - s nem véletlen, hogy a mintánkba bekerült tanácsi elosztású szövetkezeti lakásokban lakókat is idesoroltuk -, hogy e családok kielégítették mindazon kritériumokat, amelyek az ilyen kiutaláshoz szükségesek. Önerőből többre, másra nem lettek volna képesek, az ilyen szintű névjegyzékes kiutalásra azonban "érdemesnek" bizonyultak.

A "jóléti(?) proletárok" megjelölésben rejlő ellentmondás valóságos élethelyzetük, múltjuk és lehetőségeik sajátos feszültségeit jelzi.

Miközben a több éves folyamatos budapesti munkaviszonnal, a folyamatos fővárosi állandó lakóhellyel, a "konszolidált" életvitellel, a hivatalos normának megfelelő családszerkezettel, a kívántosnak ítélt demográfiai produktivitással és az alacsony egy főre jutó első gazdaságbeli keresettel a jóléti támogatás, lakáshoz juttatás "ideális" alanyaivá válhatnak, aközben mindezek együttese egyben a proletár lét fennmaradását is szolgálja, "biztosítja". A jóléti(?) proletár helyzetbe beépített ellentmondás egyik megnyilvánulása - esetünkben -, hogy a relative kielégítő színvonalú lakás birtokbavétele után a

családok folyó jövedelmei alig, vagy csak részben fedezik a lakásfenntartás, a berendezkedés költségeit.

A jóléti(?) proletár státusz következtében előálló, állandósult feszültség a jövedelmek és kiadások között az a másik, életformát meghatározó tényező, amely e csoport tagjait a vállalkozó proletároktól megkülönbözteti.

A mintánkba bekerült jóléti(?) proletárok nem olyan kvalifikáltak, mint a vállalkozó csoport tagjai, "vállalkozásaik" a munka világában inkább kötődnek az első gazdasághoz (tulórák, borraivalók), munka- és munkahelyválasztási stratégiájuk alapvető motivációja a viszonylagos stabilitásra, biztonságra törekvés és a minél nagyobb jövedelem. Az általuk végzett munkák (gépkocsivezető, kocsikisérő, villamos-, autóbuszvezető, újságkihordó, eladó, gondozó stb.) relative alacsony fix jövedelmet biztosítanak, ezt azonban különösebb "ügyesség" nélkül ki lehet egészíteni pluszjövedelmekkel.

Jóléti(?) proletár helyzetük fontos összetevője (ismét okként is, következményként is) a sokgyerekesesség. E csoportban találjuk a négy, vagy öt gyerekes házaspárokat, de vannak köztük "csak" kétgyerekes házaspárok, gyerekes elvált nők is. A gyerekes lét következményeiről később még szólnunk, itt csak annyit említenénk, hogy ez egyfajta motiválója a viszonylagos stabilitásra törekvésnek (miközben egyben egyfajta stabilitásra törekvés megnyilvánulása is), s természetesen fontos szerepet játszik a jövedelmek-kiadások közötti állandó feszültség fennmaradásában, kiéleződésében. A házassági

kötélék e körben is természetes, fiatal-középkorú, aktív korú házaspárokról van szó.

E háztartások háttérében szintén ott húzódnak a külső, segítő kapcsolatok, itt jellemzően a szülők aktív segítsége, támogatása. Majd mindegyik család élelmiszer kipótlásra szorul, részesülnek a szülői kert terméseiből, vagy a szülői "etetésből". Emellett rendszeres pénzbeli áthidaló megoldásokat is igénybe kell venniük e családoknak, ennek egyik formája a szülők felé történő folyamatos, olykor igencsak fölhalmozódó eladósodás. A szülői lehetőségek hiányában, vagy kimerülésével kisebb-nagyobb összeget kölcsönöznek az állandó munkatársak, kollégák, barátok, de sor kerül a zálogház igénybevételére is. Itt is jellemző - a helyzet természetéből adódóan - a sokszoros, bonyolult láncolatú épülő eladósodottság. Ennek része az OTP hitelfelvétel is (lakásfelújítási, butorvásárlási, személyi kölcsön formájában), bár jellemzően e körben ismét előkerül a kisfixes proletároknál is tetten érhető elzárkózás a hitelfelvételi "csábítás" elől. (Ebben persze az alacsony folyó jövedelmet védelmező szokásend mellett az OTP feltételei - fedezet, kezes - is közrejátszanak.)

A külső források és a családok munkajövedelmei (házaspároknál a pluszjövedelmek és a feleségek munkavállalása miatt kb. 2,5, az egyedül állóknál 1,5 kereset kalkulálható) együttesen is csak éppen hogy fedezhetik a kiadásokat. E csoportban általánosan jellemző a jövedelmek kifejezetten racionális, szisztematikus beosztása. Ez a beosztó életmód ismét közvetlen, vagy közvetett szálakon összefügg azzal, hogy

ezek a családok váltak "érdemessé" a jóléti lakásjuttatásra, ugyanakkor a beosztó jövedelemfelhasználást szigorúan meg is követeli a lakott lakás stabilan magas rezsije, illetve a gyerekes lét, a családfenntartás szintén stabilan magas alaprezsije.

Ez a két kiadási szféra "kemény költségvetési korlátként" működik e háztartásokban. A házaspárok összerakják keresetüket (a szükség miatt a mellékjövedelmüket is), ebből tesznek félre rezsire és élelmiszerre, ezek azután elkerülhetetlenül "egymás nyakára hágnak", s bekövetkezik az elcsuszás. Ha a beosztáskor maradt valami, akkor az általában szintén elkerülhetetlenül rögtön elmegy ruhára, jellemzően gyerekruhára. A kicsuszást minden törekvéssel együtt üzembiztosan "garantálja", hogy a jövedelemből első lépésben vissza kell téríteni, törleszteni a függőben lévő magánadósságokat, ha lehet, az OTP-törlesztést.

Minden - mintánkba bekerült - jóléti(?) proletár háztartás él a fogyasztáskorlátozás kényszerű eszközével is. A rezsit a lakótelepi összkomfortos lakásban lakók nem tudják befolyásolni, jellemző az élelmiszer-fogyasztás "átstrukturálása", az élvezeti cikkek (kávé, cigaretta, ital) tudatos és jelentős csökkentése, a "szórakozás", nyaralás vágyálomként említése, a napközi lemondása, az otthoni mosás, a gyerekruhák otthoni elkészítése. Az egész fogyasztás a mindennapok szintjén a gyerekek kielégítő ellátásánakbiztosítására koncentrálódik. (Erről később még szólunk.)

Az eddigiek alapján is nyilvánvaló, hogy a - szintén elkerülhetetlen, tuhajszoaltság következtében fellépő -

kisebb-nagyobb betegségek, "zökkenők" e háztartásokat (még a kialakult segítő kapcsolatokkal, "gazdag" eladósodási láncokkal rendelkezőket is) rendkívül érzékenyen érintik, túlfeszített gazdálkodásukat csak újabb és újabb "bűvészmutatványokkal" tudják időlegesen egyenesben tartani.

Ha a vállalkozó proletároknál azt mondtuk, hogy mintánkba a boldogulásra, "kitörésre" törekvők, de e vállalkozásukban - legalább is időlegesen - sikertelenek kerültek be, akkor a jóléti(?) proletároknál még inkább hangsúlyozni kell, hogy ők azok, akik már majdnem beérkeztek, akik már szinte be is rendezkedtek, akik előtt - igaz a jóléti elosztás "szeszélyes" segítségével - már valóban megcsillant a jobb lét, a komfortosabb élet esélye, elindultak valahova, ahova - egyre inkább úgy tűnik - mégsem juthatnak el. Perspektíváik (nekik voltak) beszűkültek, jó, ha az elért szinten meg tudják tartani magukat. Jóléti proletárok helyett jóléti(?) proletárok.

Akárcsak az előző csoport, ők sem egykönnyen törődnek bele sorsuk rosszabbra fordultába: ügyeskednek, sokat dolgoznak, fogyasztásukat átstrukturálják, csökkentik, de így is rendre többet költenek, mint amennyit keresnek. "Továbbnyújtózkodnak, mint ameddig a takaró ér", mert a "takaró" nagyon megrövidült, s ennek elfogadása sokszor egész életstratégiájuk kudarcával szembesítené őket. A "rövidebb takaróhoz" való alkalmazkodás önmagában is nagyon nehéz, s még nehezebb akkor, ha a szélsőséges helyzetek kezeléséhez, túléléséhez felhasználható apró, mindennapi technikák, proletáréletformaelemek egy része már kikopott a készségek,

tudások tárházából; de az összébb huzódzkodásnak a már nagyra növekedett család, a végre elért lakás önmagában is szigorú korlátot állít.

A perspektívák - melyek a jelen szervező elemei is - oldaláról úgy fogalmaznánk, hogy míg a vállalkozó és jóléti(?) proletároknak volt reményük a boldogulásra, addig a kisfixes proletároknak van reményük a túlélésre, a talajtalanoknak pedig reményük sem volt...

Kitérő a szűkített ujratermelés egyik megnyilvánulásáról,
a gyerekcentrikus fogyasztásról

A gyerekes családoknál rendre "kemény családi költségvetési korlátként" említik a gyerekek ellátásához szükséges kiadásokat. Az élelmezésen túl a gyerekeket rendszeresen felruhazzák, olykor zsebpénzt is kapnak, elmehetnek moziba, fagyizni, "szórakozni", vehetnek rágót, apróságokat stb. Összehasonlítva a felnőttek fogyasztásával, gyakran feltűnő a "gyerekcentrikus fogyasztás", ismerve e családok általános és nap mint napi anyagi helyzetét, lehetőségeit. Tapasztalataink ugyanakkor nem azt mutatták, hogy e jelenség okai döntően az emocionális szülő-gyerek kapcsolatok szférájában rejlenének.

Anyagi teherként kiemelkedő súlyu a gyerekek ruhaszükséglete. Ez az egyik olyan gyerekszükségleti szféra, amelyben a gyerek a családon belül is önálló, elkülönült fogyasztóként jelenik meg. Ugyanakkor a gyerekek ruházódásánál elsőrendűen figyelembe kell venni, hogy részben

a gyerekruhák relative gyors elhasználódása, részben a gyerekek természetes növekedése mindig új igényt támaszt, melyet ki kell elégíteni. E szükséglet rendszeres és kikerülhetetlen megnyilvánulásából ered alapvető "keménysége".

Bizonyos játékkeret persze biztosít az, hogy milyen színvonalon és milyen módon, milyen eljárásokkal, végsősoron milyen költségekkel oldható meg a jelentkező gyerekruházkodási szükséglet kielégítése. Ez függ attól, hogy vannak-e egymás után következő egy nemű gyerekek a családban, akik egymástól örökölhetik a ruhadarabokat, s így az igénykielégítés egy része mikrocsaládon belüli átcsoportosítással megoldható. Van-e olyan nagycsaládi, rokoni, élő kapcsolatrendszer, amelyben ez az átcsoportosítás, vagy egy része lebonyolítható. Ugyanez kiterjedhet a gyerekes kollégák, ismerősök, szomszédok köreire is.

E lehetőségek részben meghatározzák az igénykielégítés színvonalát is. (Erősen lestrapált, nem egészen a használati igénynek megfelelő ruhák átcsoportosítása esetén eredményezhet csökkentett szintű igénykielégítést, de eredményezhet a saját erőből elérhetőnél magasabb szintű kielégítést is "jobb ruhadarabok" átcsoportosulása esetén.) Végső soron ilyen, magasabb szintű kielégítésnek tekinthető sokszor maga az a tény is, hogy van, "átcsoportosul" egyáltalán az igényt valamennyire kielégítő ruhadarab, mert különben "saját erőből" esetleg egyáltalán nem lenne. A ruhadarabok egy korlátozott körében megoldásként jöhet számításba a házilag kivitelezés, szabás, varrás, kötés, átalakítás, illetve a használt ruha vásárlás.

Talán tulzás lenne azt állítani, hogy az étel-miszer-fogyasztás és a "gyerekcentrikus fogyasztás" mellett e családok egyéb fogyasztása már csak "maradék elv" alapján történik, bár kétségtelenül van ilyen tendencia. Éppen azért figyelemre méltó a "gyerekcentrikus fogyasztás", mert olyan családokban érhető tetten, amelyek családként saját létfeltételeiknek nem hogy bővített, de egyszerű ujratermelésére sem képesek, amelyekben a lét szűkített ujratermelése zajlik.

Hajlamosak vagyunk figyelmen kívül hagyni, hogy önmagában bizonyos "családcentrikusság" is már valójában a társadalmi lét szűkített ujratermelésének egyik fontos megnyilvánulása, ha úgy tetszik stációja. Amikor a családcentrikusság már következménye annak, hogy az egyének el vannak zárva társadalmi létük ujratermelésének egyéb szféráitól, a közös szórakozás, baráti társulás, kulturálódás, képzés, társas vállalkozás, kollektív politizálás és érdekvédelem lehetőségeitől, s marad - ha marad - a munkaerőeladás atomizált lehetősége és az egyéni mentális-biológiai ujratermelést biztosító család.

A megfigyelt "gyerekcentrikus fogyasztás" az a következő stáció, amikor már a család egésze sem rendelkezik azokkal az erőforrásokkal, amelyekkel magát egészében ujratermelhetné. A szülők igényei - úgy tűnik - a minimális szükségletek alá isleszoríthatók, igénykielégítésük rendre elhalasztható (kivéve az elemi étel-miszer-fogyasztást, illetve nehéz fizikai munka esetén a szükséges kalória felvételt legalább biztosító

táplálkozást). A felnőttek, szülők szükitett biológiai ujratermelési folyamata nyilvánul meg aztán a megbetegedésekben, a kezelés, regenerálódás hiányában, a korai tönkremenésekben, elhasználódásukban...

Ahol az erőforrások olyan szűken állnak rendelkezésre, hogy családon belül is úgy kell elosztani azokat, hogy valahol a lét egyszerű ujratermelése is óhatatlanul sérülni fog, ott gyakran a felnőtt generáció (nem feltétlenül racionálisan, de ez sem ritka) "lemond" önmaga egyszerű ujratermeléséről és legalább ennek lehetőségét - az esetleges bővített ujratermelés majdani esélyét - átcsoportosítja a következő, felnövő generációhoz. Ennek egy eleme, hogy a fogyasztás itt "gyerekcentrikus". (A feszültség, vagy annak egy része persze átváltható oly módon, hogy a családi lét egyszerű ujratermelését biztosító erőforrások hiányában a biológiai reprodukció egyszerű, vagy szükitett formája érvényesül, s ez lehetőséget nyújt az - akár utódok nélküli - felnőtt generáció egyszerű, vagy bővített társadalmi ujratermeléséhez.)

A "gyerekcentrikus fogyasztást" nemcsak a gyerekek "fiziológiai szükségletei" követelik meg. Fontos motiváló tényező, hogy a gyerekek többsége minden egyes nap elmegy egy olyan intézménybe - az iskolába, az óvodába, vagy esetleg a bölcsődébe -, ahol egyedülállóan erős elvárás- és normarendszer működik arra vonatkozóan (is), hogy miben, milyen ruhában, cipőben stb. lehet, s nem lehet megjelenni, milyen megveendő taneszközökkel kell rendelkezni, mire kell pénzt adni stb. Ez az elváró normarendszer nemcsak az intézmény részéről jelentkezik, hanem a nap mint nap

kapcsolatbakerülő gyerekek - s rajtuk keresztül szüleik - körében is rendkívül szigoruan működik, s a gyerekek intézményen kívüli, szabadidős fogyasztására is kiterjed.

Az általunk felkeresett családokban a szülők fogyasztására gyakran nem nehezedik ilyen súlyu külső, "intézményes" kényszer. Általában nem olyan munkakörökben, munkahelyeken, vagy nem olyan rendszerességgel stb. kell "megjelenniük", ahol az ilyen típusu elvárások számottevők lennének. (Két fontos kivétel ez alól: az egyéb szellemi, irodai, "fehér galléros" feleségek, nők öltözködése, frizurája; illetve a tetemes mennyiségü szeszesített elvárásszerűen fogyasztó kollektívákban dolgozók esete.)

Az eddigiek egyben azt is jelentik, eredményezik, hogy e státuszukban megroppant, veszélyeztetett, megbillent családok - ameddig az lehetséges - megpróbálják státusz-süllyedésüket, -zavaraikat eltitkolni, minél kevésbé láthatóvá tenni a külvilág, a gyerekeken keresztül is permanensen jelenlevő, megmérő külső világ előtt, sőt olykor saját gyerekeik előtt is - esetleg még saját maguk előtt is.

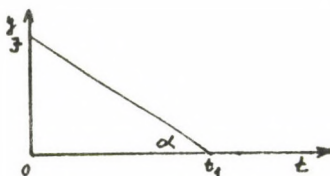
2.3. Mi a dijhátralékosság?

Jövedelmek ütemessége, eladósodás, háztartásgazdálkodás

A következőkben egy nagyon egyszerű ábraszorozat segítségével próbáljuk minél világosabban követhetővé tenni azokat az elemi háztartásgazdálkodási összefüggéseket, amelyekkel a dijhátralékos családoknál, de máshol is találkozhatunk. (Célunk inkább egy rendszerezési, gondolatkísérlet elindítása, nem valamiféle modellekről, vagy új felismerésekről lesz szó.)⁹

Alapséma:

1. ábra

Ahol t az idő, y a rendelkezésre álló pénzösszeg, J a háztartásba a 0-dik időpontban befolyó jövedelem (F_t), t_1 az az időpont, amikor a J összeg elfogy, α jelöli a két időpont közötti jövedelemelköltség ütemét.

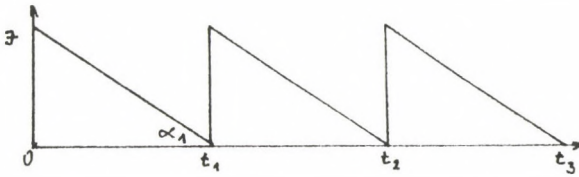
⁹ Abráink csak az egyszerű háztartásbeli pénzfolyamatokat tükrözik, a - városi háztartásokban sem lebecsülhető - pénzkimélő fogyasztási, gazdálkodási, önellátó megoldásokra a szövegben utalunk.

Megtakarítás és rezsifizetés nélküli eset, amikor a havi egyszeri jövedelem "egyenletesen" éppen elfogy a következő jövedelemig (2. ábra):

2. ábra

\underline{J} : havi jövedelem

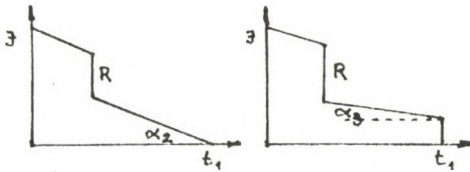
\underline{t} : 30 nap

Ugyanilyen feltételekkel, de van egyszeri rezsifizetés, illetve van hóvégi megtakarítás is (3. ábra):

3. ábra

\underline{R} : rezsi (Ft)

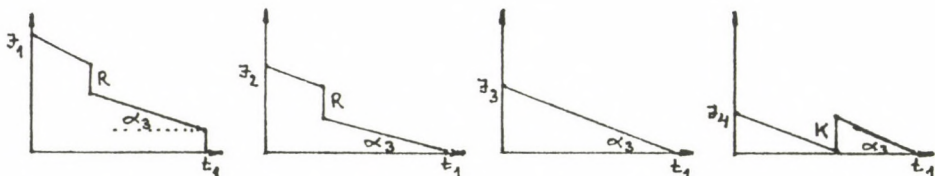

Nyilvánvaló, hogy $\alpha_1 > \alpha_2 > \alpha_3$, az egymás utáni esetekben egyre kisebb a folyó jövedelemelkötés üteme.

Az utóbbi - rezsifizető, tartalékoló esetben ha csökken a jövedelem, de valamilyen korlát miatt nem csökken a folyó kiadási ütem, akkor megszűnhet a tartalékolás, a rezsifizetés, illetve beléphet kölcsön (ujabb jövedelem) (4. ábra).

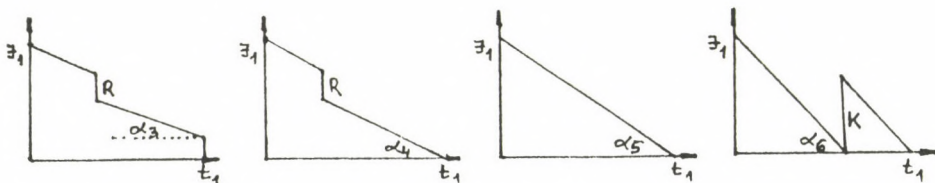
4. ábra

K: kölcsön

Ugyanez előállhat akkor is, ha az árak növekedése miatt az egységnyi természetes fogyasztás csak nagyobb jövedelemelkötés révén tartható fenn (5. ábra):

5. ábra

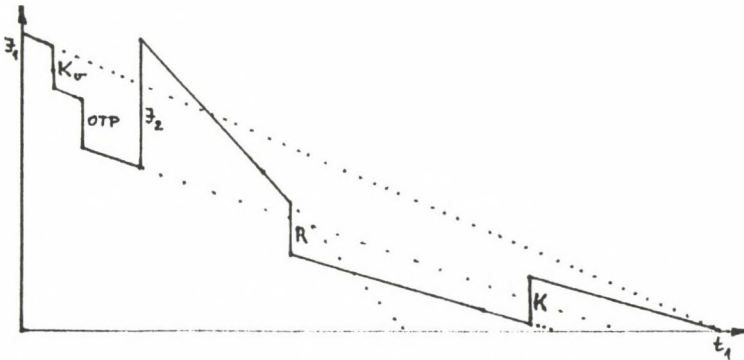

(Itt tehát a fogyasztás ára nőtt, nem a természetes fogyasztás: $\alpha_3 < \alpha_4 < \alpha_5 < \alpha_6$, egyre gyorsabban fogy a jövedelem).

Értelemszerűen - s ezt külön nem is ábrázoljuk - a rezszi (R) növekedésének hatására hasonló folyamatok játszódhatnak le.

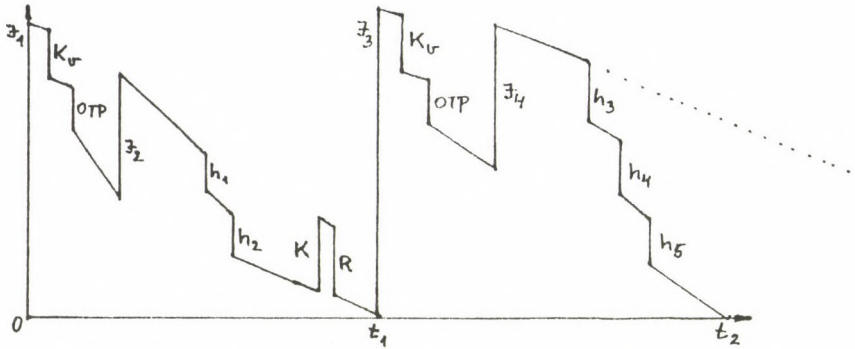
Inkább nézzünk egy tipikushoz közelálló esetet:

6. ábra

Ebben az esetben (6. ábra) szintén a (havi) jövedelem beérkezésével kezdődik a folyamat, nincs nagybevásárlás, kezdődik a "normál" napi fogyasztás, olyan szinten, amellyel - más bevételek, kiadások hiányában - ki lehetne jönni hóvégéig. Azonban vissza kell fizetni az (előző havi) elcsuszáskor keletkezett magánadósságot (K_v) és egy OTP-törlesztést is. Időlegesen nagyobb fogyasztást tesz lehetővé a befolyó második gazdaságbeli jövedelem (J_2), van pénze a háztartásnak a rezsi kifizetésére (R), ezután azonban már erősen csökkentett fogyasztási ütemmel sem lehet elkerülni, hogy újabb kölcsönre (K) lesz szükség hó vége előtt, hogy kihuzzák a következő fizetésig.

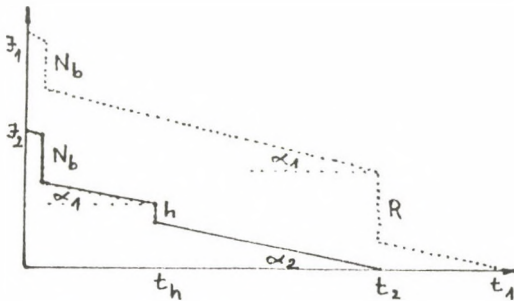
7. ábra

Ismét "önkényesen" a jövedelembeáramlás elvi időpontjától indul az első ciklus (7. ábra), ez a jövedelem azonban - a magánkölcson-visszafizetés (K_v) és az OTP-törlesztés után (itt más kölcsönvisszafizetés is szerepelhet) - csak kb. félhavi fogyasztásra elegendő. A ciklus valójában két alciklusból áll, mivel kalkulálhatóan másik jövedelem is beérkezik (z_2) - a házastárs fizetése, vagy a második gazdaságbeli kereset. Ezt követően a fogyasztást még két elkerülhetetlen "hirtelen" kiadás terheli (h_1 , h_2), ez lehet gyerekuha, gyerekekkel kapcsolatos befizetés, gyógyszervásárlás, javíttatás stb. Ezek után fogyasztáskorlátozással még ki lehetne jönni, de annyi pénz már nincs a háznál, amennyi a rezsire elegendő lenne. Ezért ennek kifizetése érdekében gyorsan kölcsön kell kérni

valakitől, zálogházba kell adni valamit stb. (K). Még arra is van erő és lehetőség, hogy a szorult helyzetben a "következő ciklusban" pluszmunkával növekedhessen a jövedelem ($\underline{J3}$ $\underline{J1}$), ebből persze ismét lejön a kölcsönvisszafizetés (Kv, \underline{OTP}), fogyasztáskorlátozással és ciklusközepi jövedelemmel ($\underline{J4}$) van rá remény, hogy futja majd folyó fogyasztásra is, rezsifizetésre is. Adott esetben azonban a megbillenés mégis elkerülhetetlenné válik, ha a "hirtelen" kiadások valamivel megnönek ($\underline{h1}+\underline{h2}+\underline{h3}$), rezsire megint nem marad pénz, de kölcsönszerzési lehetőség sincs - a majdani ciklust terhelő eladósodás most a díjbeszedő vállalat terhére történik.

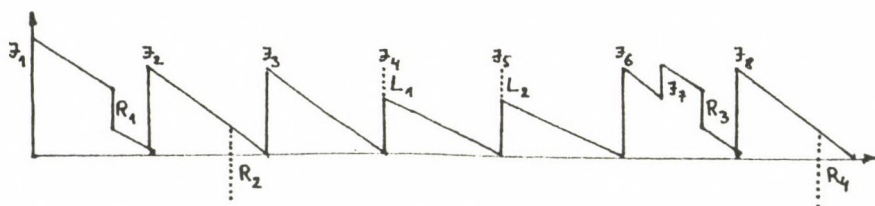
8. ábra

Szintén viszonylag tipikusnak tekinthető eset (8. ábra), amikor "normális üzemmenetben" a havi fix jövedelem ($\underline{J1}$) kézhezvétele után megtörténik a havi nagybevásárlás (\underline{Nb}), majd elvileg egyenletes, megszokott fogyasztás következik ($\alpha1$) úgy, hogy hó végére ($\underline{t1}$) éppen ki lehessen jönni és bármikor

is jön a díjbeszedő, a számlát ki lehet fizetni. Azonban a megszokott jövedelem (a következő hónapban) lecsökken - betegség, táppénz, munkabeli problémák miatt -, a fogyasztási szokások viszont nem változnak rögtön. Fennmarad a nagybevásárlás (Nb), marad a fogyasztás üteme ($\alpha 1$). A következő jövedelemig még talán elég is lenne a pénz - bár egy bizonyos időponttól már csak a folyó kiadásokra, a rezsire már nem -, de egy hirtelen kiadás (h) is megterheli a havi költségvetést, aminek következtében még csökkentett fogyasztással ($\alpha 2 < \alpha 1$) sem lehet kihuzni a következő pénzbevételig ($t_2 < t_1$). Ebben az esetben rezsifizetésre nem kerül sor, ha a díjbeszedő kb. a t_h időpont után jön, mivel nincs annyi pénz, s nincs kölcsönkérés.

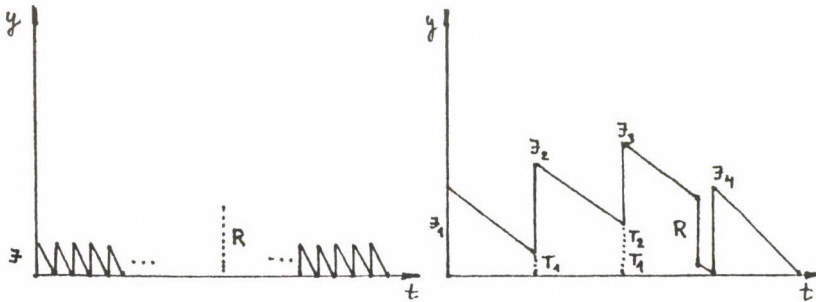
9. ábra

Az előzőhöz hasonlóan, olyan jövedelemszintről (J_1) indul a háztartás, amelybe mind a folyó fogyasztás, mind a rezsifizetés szerényen, de éppen belefér (9. ábra). Ha azonban a jövedelem némileg csökken ($J_2 < J_1$) és/vagy megjön egy nagy (téli) száma ($R_2 > R_1$), akkor erre már egyszerűen nincs elegendő pénz a háznál, kölcsönkérési, pluszjövedelemszerzési

lehetőség sincs, így rezsifizetés nélkül folyik tovább a fogyasztás az adott jövedelemből, egészen addig, amíg a halmozódó hátralékot el nem kezdik letiltani a keresetből ($\underline{J}_2 = \underline{J}_3$, $\underline{J}_3 - \underline{L} = \underline{J}_4$). Az így lecsökkent jövedelemből esetleg már a normális rezsiszámla sem fedezhető (igen redukált fogyasztás mellett sem). Ha a letiltás elfogy és visszaáll a korábbi jövedelemszint ($\underline{J}_6 = \underline{J}_5 + \underline{L}$) és a talpraállási kísérlethez még némi pluszjövedelemhez is hozzá lehet jutni (\underline{J}_7), akkor lehet, hogy az aktuális számla (\underline{R}_3) kifizethető megint, de a következő nagyobb számlánál (\underline{R}_4), vagy levonássorozatonál ismét megbomlik a ritmus, ujratezdődik a halmozódás.

10. ábra

A jövedelmek és a rezsifizetés kibékíthetetlen ütemkülönbségének (szélső) esetei azok (10. ábra), amikor például a napi alkalmi munkából származó jövedelmek fedezik a napi kiadásokat (akár viszonylag megszakítások nélkül is), s így rezsifizetésre sose jut - bár letiltani is nehéz; illetve amikor például hetente kapja kézhez valaki a keresetét, akár

még tartalékol is egy kicsit, rezsifizetéskor viszont adott esetben teljesen pénz nélkül maradna - kérdés, hogy ezt "megteheti-e".

Ezek az egyszerű, "játékos" - nem modellnek szánt - ábrák talán lehetőséget nyújtanak annak érzékeltetésére, hogy tulajdonképpen milyen összetett és bonyolult "gazdálkodás" is folyik a különböző háztartásokban.

Ütemesség

Ha figyelmünket csak a rezsifizetés aktusára szűkítjük, már akkor is az ütemesség, a fogyasztás-fizetés kapcsolatának nehezen áttekinthető és kézbentartható összefüggései tárulnak elénk.

A lakbért havonta, mindig a "fogyasztást" követő hónapban kell kifizetni (pl. a januárit februárban stb.).

A távfűtés alapdíját szintén mindig a fogyasztást követő hónapban kell kifizetni, itt azonban van olyan hónap is, amikor előzőleg nem volt távfűtés, de a korábbi alapdíjon felüli összeget ekkor kell kifizetni, s van olyan hónap is, amikor az előző havi alapdíjat is fizetni kell és az utólag inkasszált összeget is.

A melegvizet egyik hónapban kell fizetni, a másikon nem, kéthavonta mindig az előző kéthavi átalány kerül befizetésre (pl. áprilisban a januári, februári).

Az áram- és gázdíjat - mindig egy időben - szintén az egyik hónapban kell fizetni, a másikon nem, a kéthavonta történő fizetés azonban itt több hónappal korábbi fogyasztásra

vonatkozik (pl. májusban a januárira, februárira, júliusban a márciusira, áprilisére stb.).

Ha ehhez még hozzávesszük a lakbérek lépcsőzetes és a rezsidíjak csak utólag érzékelhető évközi emelkedését is, illetve magának a fogyasztásnak a természetes hullámzásait, akkor máris nyilvánvaló, hogy az a bizonyos rezsi (az ábrákon R) nayon is változó, s legfőképp nehezen követhető összeg, mely "odafigyelést", kalkulációt, alkalmazkodási eljárásokat követel meg önmagában is, ellenkező esetben "felborul" a ritmus.

A fogyasztás és kiegyenlítés "utólag fizetéses" jellege szintén csapdákat rejteget. Ami a Dijbeszedő, illetve a Művek oldaláról beépített hitelezés (hiszen pl. egy januári szolgáltatásnak csak valamikor május végén kapja meg az ellenértékét), az a fogyasztó oldaláról látenszen halmozódó fogyasztás, tartozás, melyet utólag azért csak ki kell fizetni, ellenkező esetben hátralékossá, explicit adóssá válik.

Maga az "utólag fizetéses" módszer általában meglehetősen ritka.

A fogyasztás-fizetés alapütemezése általában az, hogy előbb ki kell fizetni azt, amit aztán elfogyaszthatunk. A szokásos áruvásárlás - mint leggyakoribb eset - ilyen. Már ütembeli különbség keletkezik akkor, amikor valamire előfizetünk, az egyösszegű, relative nagyobb kiadással csak későbbi, folyamatos fogyasztás áll szemben. Az ilyen irányú ütemkülönbség bizonyos háztartások gazdálkodásába nem fér bele (ezt világítják meg számunkra a napközi befizetésre,

újságelőfizetésre, BKV bérletvásárlásra kapott válaszok). Ezzel szemben a "nagybevásárlás" éppen az ilyen ütemkülönbségre épül.

A fogyasztás-fizetés sorrendje általában fordított a szolgáltatások igénybevételénél. Utólag fizetünk a vendéglőben - jellemzően a kocsmában nem -, a fodrásznál, a patyolatnál, a javító-szerelő szolgáltatásoknál stb. Ezek azonban közvetlenül a teljesítéshez kapcsolódó fizetések.

Az előrefizetés átütemezésének, időbeli szétterítésének alapmetódusa a hitelfelvétel, melynek lehetősége éppen azt a célt szolgálja, hogy nagyobb kiadások esetén a fogyasztást ne tegye lehetetlenné az aktuális fizetőképesség hiánya. (Éppen e "fordított sorrend", ennek elbizonytalanító, bevétel és kiadás kapcsolatát feloldó csábitása az, ami ellen egyfajta fogyasztási szokásrend védekezik.) Míg a hitel esetén úgy lehet pénzhez jutni, hogy ezt fogyasztás követi, addig kisebb-nagyobb javak eladogatása, zálogba adása esetén az adott jószág fogyasztásáról, birtoklásáról időlegesen, vagy véglegesen le kell mondani...

Fogyasztás és fizetés időbeli sorrendjénél tartva azt is meg kell említeni, hogy a munkaerő fogyasztását, eladását is általában utólag követi az ellenérték megfizetése. Az időbeliség, ütemezés itt is kardinális kérdés. A napi, heti, kétheti, havi bérezéstől függ, hogy a munkavállaló milyen hosszan hitelezi munkaerejét munkaadójának, milyen hosszú az az időszak, amíg a munkavállalónak ki kell egyenlítenie saját személyes fogyasztásának ellenértékét, miközben befektetett "munkahitelét" munkaadója még nem ellentételezte.

Az "én előre fizetek, de nekem csak utólag fizetnek" alaphelyzet folyamatos és egymással egyensúlyban lévő munkavégzés és fogyasztás esetén persze nem okoz különösebb problémákat. Jelentős jövedelemkiesés esetén azonban rögtön előtűnik a beépített ellentmondás, borul a ritmus. (Néhány ilyen helyzetre sajátos áthidaló megoldás az állami gondozásból, börtönből, kórházból kikerülők, menekültek tanácsi gyorssegélyezése, vagy a munkahelyi előlegek - hogy közlekedésre, albérletre, élelemre legyen a "0-dik időpontban" is pénz.)

A személyes fogyasztás - fizetés, illetve a munkavégzés - bérezés alrendszerének ütemességének harmonizálása folyamatosan változó, időtől, tértől függően differenciált társadalmi folyamat, mely meghatározóan befolyásolja az életmódot, a háztartások sajátos gazdálkodási rendszerét, az ütembeli diszharmoniók háztartásokon belüli feloldásának a technikáit. (A példák hosszú sorából csak megemlítjük, hogy míg - a századelőn - a heti bérhez heti lakbérfizetés kapcsolódott, addig a kétheti bérezéshez - az 50-es, 60-as években - kétheti lakbérfizetés illeszkedett, a havi bér elterjedését a havi inkasszállás követte; vagy pl. egyes munkahelyek, alkalmi ágybérletek bérfizetése az igénybevevő napibéres alkalmi munkások bevételi ritmusához illeszkedett, s megint más, nagyonis sajátos ütemességi helyzetek találhatók a nem-urbánus szférában.)

Krónikus zavarok keletkeznek akkor, ha az említett szférák diszharmoniója permanenssé, elterjedtté válik. Egyszerű ábráinkra is visszautalva, például a havi

rezsifizetés alig "türi el", nem tolerálja az alkalmi munkavállaló napi bérezését; kéthetenkénti bérezésnél nagyon ügyeskedni kell, hogy a havi inkasszállás követelményének meg lehessen felelni, de ugyanez az intézményesen meg nem haladott diszharmónia feszül a havi bérezés és a kéthavi "nagy számla" között is.

Az utóbb említett diszharmónia mellett tömegesen jelentkező konfliktus előidézője a "stabil bér - stabil fogyasztás" alapszerkezet egyre általánosabb felbomlása. Az időben és mértékben szélsőségesen változó pluszjövedelmek, illetve a különböző helyzetek kezelésére hivatott pénzügyi társadalmi juttatások értékének eliminálódása következtében megbomlik az alapvetően a "stabil bér - stabil fogyasztás" konstrukcióra épülő rezsziinkasszállási eljárás harmóniája, jellemzővé válnak az illeszkedési, ütembeli konfliktusok.

Az időbeli illeszkedés - állandóan konfliktushelyzetet, illetve megoldáskeresést termelő - kérdése, hogy a háztartás bevételéhez képest mikor jön a díjbeszedő, mikor kell kifizetni a rezsiszámlát. Az ábrákon is próbáltuk érzékeltetni, hogy sokszor egy bizonyos időn túl már nincs elegendő pénz a háznál, illetve a hátralevő napi fogyasztásra nem jutna pénz (adott esetben kölcsönkérni, pluszjövedelemhez jutni sem lehet), s ilyenkor lehet, hogy halmozódó hátralékban maradás kezdődik, de lehet - s ez a gyakoribb -, hogy az "elcsuszás" a következő jövedelembevételnél máris rendeződik.

Ennek az ütemproblémának a házilagos harmonizálását szolgálja a rezsipénz "hőeleji" elkülönítése, intézményesített megoldását szolgálja az átutalási betétszámla rendszere,

félintézményesített harmonizálási eljárás, amikor a díjbeszedő személyesen igazodik a bevétel időpontjához, illetve visszamegy a "megfelelő" időben. Mindegyik megoldás életmód-, életforma-specifikus, társadalmilag jól körülhatárolhatóan differenciált.

Eladósodás

Az eladósodással nemcsak azért kell röviden külön is foglalkoznunk, mert - az eddigiekből is láthatóan - a felkeresett családoknál rendre előkerülnek a kölcsönkérések, hitelek, visszafizetési problémák stb., hanem azon egyszerű oknál fogva is, mert maga a díjhátralékosság is egy formája, fajtája az eladósodásnak.

A rezsidíjak utólagos fizetése, mint láttuk, látens természetbeni eladósodás, lényegében hitelbe fogyasztás. Másrészt az esetek döntő többségében a rezsidíjakat még a hátralékban maradók is előbb, vagy utóbb, de kifizetik. Maga a hátralék explicit, számon tartott, függőben lévő "hitel" (meg nem adott tartozás).

A háztartások egy részében ez nem tudatosul, bizonyos háztartások esetében azonban tudatosan "hitelfelvételi lehetőségként" kalkulálnak, "játszanak" a díjfizetéssel-nemfizetéssel - mégha kényszerhelyzetből fakadóan is. Márpedig a "hitelfelvétel", a kölcsönkérés egy nagyon sajátos, az életformától, a társadalmi helyzettől és aktuális pozíciótól függő, igen összetett tevékenység. Az egyes életformacsoportok bemutatásánál is kitértünk a szűkebb-tágabb családi, munkatársi, ismerősi, szomszédi kölcsönök, a különböző fajta

OTP-hitelek, a zálogház használatára, e használat eltéréseire. Említettük, hogy e használat kapcsolat-függő, szokásrend-függő, aktuális helyzet-függő.

Itt azt is hangsúlyoznánk, hogy bizonyos esetekben - nem ritkán - az egyes kölcsönök átválthatók, s át is váltódnak, sajátos kölcsön-, eladósodási láncolatok alakulnak ki, illetve e kölcsönök visszafizetésének eljárásai is különbözöek.

Átváltás történik akkor, amikor valaki magánszemélytől kér kölcsönt az OTP-törlesztés visszafizetése, vagy a rezsidió, hátralék kifizetése érdekében, illetve ha nem fizeti ki a rezsizámlát a magánadósság kiegyenlítése miatt, személyi hitelt vesz fel, hogy magánadósságát, díjhátralékát rendezze, zálogba ad valamit ilyen adósságok miatt stb.

Jellegzetes eladósodási lánc alakul ki, amikor a magas OTP-törlesztés miatt nem jut elegendő pénz folyó fogyasztásra, ez magánkölcsön-felvételhez vezet, a magánkölcsön visszaadása után viszont már nem jut majd rezsidióra, ott is elmaradás keletkezik, ezt újabb magánkölcsönrel lehet csak kiváltani, vagy törlesztés-nemfizetéssel stb. Vagy egy másik eset, amikor pl. a /rokkant/nyugdíjból nem telik rezsidiófizetésre, ezért hátralék keletkezik, kölcsön kell kérni valakitől erre pénzt, a kölcsön visszafizetése után megint nincs elegendő pénz rezsifizetésre és így tovább.

Az átváltásnak, illetve a rezsidiófizetés hitelügyletként kezelésének szélsőséges - bár nemcsak szörványosan előforduló - esete, amikor a díjbeszedő vállalat felé hosszán, halmozódóan eladósodó személy fizetéséből, illetve nyugdíjából elkezdik havi részletekben automatikusan letiltani a

tartozást, ezzel eleve lecsökken a kézhezkapott összeg, további halmozódások ("hitelfelvételek"), magánkölcsonök keletkeznek, s lényegében folyamatosan beáll, bezárul az elmaradás - letiltás - csökkentett jövedelem - elmaradás kör, melyben a letiltás rendszeres, utólagos hiteltörlesztésként funkcionál, mintha az illető átutalási betétszámlát nyitott volna tartozásai automatikus kiegyenlítésére.

Az adósságösszegek, hitelforrások technikai átváltása - ha egyáltalán erre mód van - viszonyrendszerek, függőségek, feszültségzónák átváltását jelenti. A családon belüli adósság olykor a "legpuhább", később, esetleg már soha nem kell visszafizetni. Alapja az élő kapcsolat, következménye viszont a függőség, egyfajta személyi alárendeltség, önállósághiány. A kollegáktól, szomszédoktól, ismerősöktől kért kölcsön "ára", hogy közvetlen formában kiderül, nyilvánossá válik a megszorultság - a megalázó-megalázkodó mozzanat szinte kikerülhetetlen. Ugyanakkor mindkét megoldás előnye, hogy nem kell intézményekkel bonyolult kapcsolatba keveredni és nem kell kamatot sem fizetni általában.

A magánkölcson speciális formája az uzsora-kölcson, amikor a kért összeget 30-50, vagy 100%-os kamattal kell visszatéríteni. E formát - részben mert illegális, részben mert kemény bizalmi feltételekhez kötött - a többi eladósodásnál is sűrűbb homály fedi. A végleg megszorult talajtalanok, illetve a nagyobb összegű adóssággal rendelkező vállalkozó proletárok némelyikénél bukkant elő e "megoldás". Az uzsoraadó személye egy-egy informális hálózat "belső titka", bejutni általában csak kapcsolatokon keresztül lehet,

"kiszabadulni" pedig csak igen-igen nehezen. Ugyanakkor az ilyen típusu adósság - jobb híján - részben törleszhető ledolgozással, természetbeni, tárgyi ellenszolgáltatással. A nem-családi magánkölcsonökre általában jellemző, hogy nem lehet kitérni a visszafizetés, a határidőre történő visszafizetés elöl. Ennek a kemény követelménynek a szigorú betartása egyben elemi előfeltétele annak, hogy egy másik alkalommal is lehessen e forrásra számítani.

Az OTP-kölcsonök eleve feltételekhez kötöttek. Állandó lakóhely, "illetékesség", munkahelyről beszerezhető jövedelemigazolás, megfelelő jövedelem, kezesek stb. Ezek önmagukban is korlátozó hátrányok, s az ilyen kölcson "ára", a kamat is lényeges visszatartó erő. Szokásrend-, életforma-függőségéről már szóltunk, itt inkább azt emelnék ki, hogy az OTP-kölcsonök intézményes jellege miatt előnyös és hátrányos is egyszerre. Előnyös anonimitása - bár bizonyos körben ez is hátrányként hat -, előnyös, hogy viszonylag nagy összeghez lehet hozzájutni és előnyös, hogy a visszafizetésnél olykor egy kicsit jobban lehet "játszani" (méltányosságot kérni), mint a magánadósságoknál. Ugyanakkor a visszafizetés precízen számontartott és megkövetelt menete jelenti egyik fontos hátrányát is, kevésbé ismert, hogy vannak átütemezési lehetőségek, sokkal köztudottabb, hogy "fekete listára" lehet kerülni, s így később már nem lehet hitelért folyamodni, illetve az egész kölcsonót egy összegben vissza kell fizetni elmaradás esetén. Mind a követelés behajtásának szisztematikusan végigvitt gyakorlata, mind az egyösszegű

visszafizetés veszélye, mind a kamat azt eredményezi, hogy ezek a hitelek "kemény" kölcsönöknek számítanak.

(Nem véletlen, hogy ábráinkon is megpróbáltuk érzékeltetni, hogy a magán- és OTP-kölcsönök visszafizetése általában valóban is - nemcsak időben, fontosságban is - megelőzi a díjfizetést. Csak megjegyezzük, hogy egyrészt az OTP hiteltörlesztési hátralékosok száma is nő - az ilyen irányú kutatás kiegészítene e vizsgálat eredményeit -, másrészt az OTP-nek a hátralékosokhoz való viszonyát befolyásolja az a banki szemlélet, hogy kihelyezett pénzt csak fizetőképés, nem teljesen tönkrement adósoktól szerezheti előbb-utóbb vissza.)

Az eladósodás furcsa, nem is mindig eladósodásként racionalizált formája a dijhátralékosság. Az átutalási betétszámlával nem rendelkező - személyesen fizető - többség körében itt is igen fontos mozzanat a szégyen, mint a hátralékban maradás "ára". A kérdezők beszámolóira és a közvetett kérdéseinkre adott válaszokra támaszkodva próbáltunk tájékozódni arról, hogy milyen körökben és milyen módon, intenzitással működnek a díjfizetéshez kapcsolódó elvárások, normák, illetve a nem-fizetéshez kapcsolódó szégyen mechanizmusai.

Ugy láttuk, hogy inkább működik a norma-nem-teljesítés szégyene a kisfixes és jóléti(?) proletárok körében, mint a talajtalanoknál, vállalkozó proletároknál; inkább működik ott, ahol a kicsuszás esetleges, mint ott, ahol a hátralék a bonyolult háttér, vagy éppen egy nagy ok miatt kikerülhetetlennek értékelődik; inkább működik a

lakóköznyezetbe jobban beágyazott háztartások esetében, s kevésbé a kapcsolat nélkülieknél, bár itt is egyes körzetekben, mikrokörzetekben, házakban stb. erodálódni látszik a normaigazodás, oldódni látszik a szegény.

Más és más tartalma van a szegénynek, ha az a díj fizetés általános elvárásnormájához, a rendes szabálybetartáshoz kapcsolódik, illetve ha az elért, vagy elérendő magasabb státusz (látszatának) fenntartásából táplálkozik. Egymástól különböző szegény-csökkentő magyarázat, ha a háztartás megítélésében a magas gyerekköltségek mentik a helyzetet, ha a véletlen alkalom mentesít (családi konfliktus, betegség, aktuális jövedelemhiány, éppen nem volt elég pénz), ha hová gére óhatatlanul mindig elfogy a pénz, vagy ha az látható, hogy sokan mások is ilyen helyzetben vannak.

Ugyanakkor azt is hangsúlyozni kell, hogy maga a rezsifizetés, illetve a hozzátartozó elvárásnorma távolról sem azonos fontosságu, sulyu eleme a különböző háztartásoknak, értékrendjüknek: van, ahol a rendesség, a státusz is részben ezen mérődik, van, ahol teljesen mellékes, sokadrangu, szinte már figyelemre sem méltó körülmény az élet számos fontosabb, elemi problémája mellett.

Miközben arról beszélünk, hogy a rezsifizetés irányában történő eladósodásnak önértékelésben és mikrotársadalmi megítélésben "mérhető" ára van, aközben a kézzelfoghatóbb következményekről sem feledkezhetünk meg. A különböző hátralékokhoz különböző következmények kapcsolódnak, s ez adott esetben befolyásolja, hogy konkrétan milyen irányban történik eladósodás.

A lakbér nem-fizetés végső következménye a bérleti jogviszony felbontása, ez azonban általában - nem mindig - olyan távolinak tűnő hatás, hogy vizzatartó ereje ma még csekély. A villany-, gázzámla nem-fizetése egészen rövid távon is azt eredményezheti, hogy leplombálják a mérőórát. Ezzel elvileg megszűnik a fogyasztás lehetősége (elvileg, mert gyakorlatilag igen gyakran a lakók leszedik a plombát), ami azért már több esetben azt eredményezi, hogy a háztartás villany, gáz nélkül marad, nem tud főzni, világítani, fűteni, TV-t nézni stb. (ha - áramnál - nem kötik át illegálisan a vezetékét). Ennek következménye, hogy hosszabb időre inkább maradnak hátralékban, adósodnak el a családok a lakbér irányában, mint az áram-, gázdíjaknál. Megint más az eladósodási lehetőség a melegviz- és távfűtés-szolgáltatásnál, ahol egységes lakóközösségi technológiai rendszerről lévén szó nem lehet kikapcsolni a szolgáltatást egy-egy lakásban, bármilyen nagy is a hátralék.

(A lakbér kontra áram-, gázdíj nem-fizetésnél ugyanakkor működik egy olyan értékhierarchia is, hogy a lakbérfizetés inkább része az elemi normatartás követelményének, mint az esetlegesebb összegű, fogyasztásnagyságtól is függő áram-, gázdíj; és a lakbér nem-fizetésnél - elvileg és végsősoron, egyeseknél gyakorlatilag is - sokkal nagyobb érték, a lakhatás forog kockán.)

Mindig a konkrét helyzettől, lehetőségektől, olykor mérlegeléstől, választástól függ, hogy az eladósodás adott esetben milyen irányban történik, milyen eladósodási lánc alakul ki, ezen belül mik a sorrendek és mik a

visszafizetések, átváltások mechanizmusai. Itt a számos esetinek tűnő variáció kicsit általánosabban megfogalmazható összefüggéseit, a konkrét történések háttérében huzódó tartalmakat állt szándékunkban - részlegesen - felvillantani.

Gazdálkodás

Ismét visszautalva a "játékos" ábrákra és a korábban leirtakra, láthattuk, hogy általában jellemző a valamiféle fogyasztáskorlátozás eszközeinek használata is. Fontossága miatt külön is szóltunk a fogyasztáskorlátozás egyik kemény korlátjáról, a gyerekekhez kapcsolódó fogyasztásról.

Vizsgálatunk is igazolni látszik, hogy nemcsak differenciált fogyasztói preferenciák működnek a különböző háztartásokban, hanem különböző fogyasztáskorlátozási "preferenciák", sorrendek is.

Ahogy reáljövedelemnövekedés esetén is vannak rugalmasabb és rugalmatlanabb fogyasztói reakciók, úgy a reáljövedelemcsökkenéskor is működnek rugalmasabb és rugalmatlanabb alkalmazkodási eljárások. Ezen belül tapasztalható, hogy a "gyerekfogyasztás" az egyik legrugalmatlanabb szféra (különösen, ha a természetes fogyasztást is beszámítjuk), ez családon belüli preferenciaátrendezést is igényel, a jelenidejű - jövőbeli fogyasztás átrendezését is jelenti.

Szintén meglehetősen rugalmatlan a rezsidijakat meghatározó szolgáltatások igénybevétele: van, ahol ezt egyáltalán nem lehet közvetlenül befolyásolni (összkomfortos lakótelepi lakásokban), van, ahol valamennyire befolyásolható

(áramnál, gáznál), de csak egy bizonyos határig. Ez utóbbi szolgáltatások fogyasztáskorlátozása - az éppen ellentétes hagyományokkal is szakítva - egyre általánosabb: rugalmasabb egy mérsékelt sávban, maradt rugalmatlan egy szubjektíve megítélt minimumszint közelében.

Ugy láttuk, hogy a visszaszorulás folyamatában viszonylag rugalmas alkalmazkodás (lemondás) jellemzi a ruházatkódáshoz, háztartási gépek, tartós fogyasztási cikkek megjavításához kapcsolódó fogyasztást - általában fogyasztáselhalasztásként feltüntetve azt. Az élelmiszerfogyasztást ugyanaz jellemzi, mint a rezsifogyasztást: egy bizonyos magasabb sávban viszonylag rugalmas, alacsonyabb szinten rugalmatlanabb a leépités. Szóltunk már az élvezeti cikkekről, amelyeket hipotetikusán igen rugalmatlan cikkeknek véltünk, ezzel szemben leépitésük a vártnál fontosabb helyet foglal el a fogyasztáskorlátozás preferencia-rendszerében.

Távolról sem belemélyedve a visszaszorulási-leépitési eljárások összetett rendszerébe, itt csak azt a tapasztalatunkat említenénk, hogy a fogyasztáskorlátozás lépéssorozatát a "technikai" lehetőségeken és a kielégítendő szükséglet elemi-nem-elemi fontosságán, elhalaszthatóságán túl nagy mértékben módosítja, befolyásolja az adott fogyasztás "presztizs értéke", státusz-szimbólikus fontossága. Ezért jelenik meg külön fogyasztáskorlátozási, mérlegelési problémaként pl. a huszfogyasztás korlátozása, bizonyos "elvárt" tartós fogyasztási cikkek fogyasztásának korlátozása, az elért lakásról való lemondás, a vendégnek kijáró élvezeti

cikkek fogyasztásának korlátozása, a munkahelyi elvárásokhoz igazodó italfogyasztás korlátozása stb. stb.

Csak az ilyen szociális kötöttségek számításbavételével érthetjük meg, hogy az erősen norma-függő és elemi szükséglet-függő rezsifogyasztás, rezsidíjfizetés-nemfizetés miatt olyan különböző a hasonló helyzetűnek vélt háztartások körében, illetve miért nem csak a szükségletkielégítés minimális színvonalán élők körében találkozhatunk dijhátralékosokkal.

Végül - bár már több esetben szóltunk róla - ismét vissza kell térnünk a háztartásgazdálkodás kapcsán ahhoz a kérdéshez, hogy mi is egy háztartás. Egyszerűen azt mondhatnánk, hogy közösen gazdálkodó, fogyasztó személyek együttese, de tudjuk, hogy ez a meghatározás csak látszólag válasz a kérdésre. Itt most megint csak néhány olyan szempontot emelünk ki, amelyek a vizsgált körben, a dijhátralékoság értelmezése során újra meg újra felvetik a kérdést.

Mind a lakbér, mind a rezsidíjak fizetése azon az előfeltevésen alapszik, hogy egy adott lakás egy - akár közös - (család?) háztartás folyamatosan használt otthona, s miközben a háztartás egyetemlegesen fogyaszt, ennek ellenértékéért valaki/k/, "a fogyasztó" felelős. Ez az intézményesen szerveződő előfeltevés több ponton nem számol/hat/ bizonyos háztartások valóságos helyzetével.

A lakás gyakran nem tölti be a stabil otthon funkcióját. Ezzel találkozunk, amikor valaki rendszeresen kórházba, börtönbe, vagy éppen állami gondozásba kerül, ha valakit hosszabb időre behívnak katonának, ha távolsági ingázó munkahelye és lakóhelye között, ha rendszeresen hosszabb időt

tölt külföldön, nyaralójában, máshol élő családja körében stb. Ha az illető nem egyedül él az adott lakásban, akkor kérdés, hogy mennyiben tagja, tagja-e az adott háztartásnak. De e tagság kérdése felmerül akkor is, ha valaki átmeneti élettárs, szivességi lakó, albérlő, vagy éppen eltartó, eltartott, illetve válás előtt, után "ottlakó".

Ezekben a - nem ritka - esetekben felmerül, hogy létezik-e valamifajta közösen működő háztartás. Kérdéses a folyamatos közös fogyasztás és ezért megkérdőjeleződik a fizető személye. A rezsifizető személye körüli - itt említett - konfliktusos helyzetekben derül fény arra az általában is ellentmondásos strukturára, hogy míg a jövedelemszerzés ("urbánus formájában") egyéni tevékenység, addig a fogyasztás egy - a lakást, közüzemeket is magábafooglaló - része háztartási közösségben zajlik, e közös fogyasztás ellenértékének kifizetése pedig ismét egy adott személyhez kötődik.

"A közös fogyasztásért ki fizessen?" kérdés megintcsak egyszerűnek tűnik, ha arra gondolunk, hogy egy háztartásban ugyis közös a kassza. Csakhogy - mint láttuk, tudjuk - egyáltalán nem biztos, hogy egyáltalán létezik "kassza", hogy ez közös lenne, s ha van "közös kassza", az milyen célt szolgál. A háztartások (?) egy részében a közös kassza hiánya idézi elő a díjfizetési problémákat, mert a reáljövedelemcsökkenés miatt "egyéni kasszából" már nem, csak valamifajta közösből lehet fedezni az alapszükségleteket is. Más háztartásoknál valóban éppen a "közös kasszában" félretett összeg lenne hivatva fedezni a közös, rezsikiadásokat, s éppen e közös kassza szükké válása idézi elő azt a konfliktust, hogy

a közös alapszükségleteket kielégítő költségek fedezésére igénybe kell venni olyan jövedelmeket is, amelyek "stratégiai" célokat szolgálnának, illetve amelyek önálló pluszjövedelemként önálló fogyasztást szolgálnának. (Tudjuk, hogy az ekörüli konfliktusok valódi döntési, együttélési konfliktusokban öltenek testet.)

Az egyéni jövedelemszerzés - közös fogyasztás - egyéni díjfizetés belső feszültségeit növelte, hogy a városi háztartások még a korábbiakhoz képest is - nemcsak a kevésbé "urbánus" háztartásokhoz képest - egyre inkább "fogyasztó háztartásokká" váltak, egyre inkább visszaszorult az önellátás, a házilagos, természetbeni megoldások terepe, nőtt az egyéni, pénzbeni jövedelem-függőség. E belső feszültség csökkentését szolgálja a "termelő háztartás" egyes jegyeinek megfigyelhető visszacsempészése (a bedolgozói munkavállalás, a nők otthonmaradása, az otthoni mosás, a piacról hozott alapanyagok otthoni feldolgozása, házilagos javítás-szerelés stb.).

Végül is nagyon nehéz megkerülni azt az értékelést, hogy a vizsgált háztartások - minden ügyeskedéssel, praktikával, fogyasztáskorlátozással, megkapaszkodási törekvéssel együtt - körülményeiknél fogva általában nem képesek gazdálkodásukat aktív válságmenedzselő pályára helyezni, egyfajta defenzívába szorultak, megoldásaik inkább negatív válságmegoldások. Az őket körülvevő világot jellemző, permanens, kategórikusan nehezen szétválasztható csőd-nemcsőd állapot lenyomata ez is.

2.4. A szereplők konfliktusairól

Látszólag egyik oldalon vannak a lakók, akik a minél jobb, minél olcsóbb szolgáltatások fogyasztásában érdekeltek, másik oldalon vannak a "közszolgáltatók", akiknek a funkciói elvileg a minél hatékonyabb szükségletkielégítéshez fűződnek. Valójában távolról sem ilyen egyszerű a képlet: a "szolgáltatók" oldalán lévő intézmények, szereplők együttesét is egymással ellentétes érdekek, egymás hatását hol kioltó, hol felerősítő, hol csak megzavaró konfliktusok hálózák be.

A fogyasztói és a szolgáltatói oldal érintkezési felületén találjuk a dijbeszedők népes csoportját. Bennük ölt testet a fogyasztás ellenértékét megkövetelő Művek, a lakhatás ellenértékét megkövetelő Tulajdonos. Ugyanakkor általuk válik személyessé a fizetés aktusa.

A "szolgáltató" és a "fogyasztó" találkozásának ez a személyessége megszokott, de nem törvényszerű forma. A nem-lakossági nagyfogyasztók egyszámláról egyszámlára fizetnek, s az OTP átutalási betétszámlával rendelkezők is csakfogyasztás-leolvasókként találkoznak a díjbeszedőkkel, vagy - mint az újabb lakótelepeken, ahol direkt lakáson kívül vannak a mérők - még így sem. A díjbeszedők és ezzel a személyesség létét kérdőjeleznék meg az átutalási betétszámlák általános elterjedése, vagy például a postai befizetés bevezetése. A biztosító, a bank, az adóhivatal embere sem jön ki házhöz inkasszálni, a pénzfeladás a felnőtt állampolgár feladata. A mérőállás időnkénti személyes leolvasása (ha nem is feltétlenül a jelenlegi ütemezéssel) persze elkerülhetetlennek

tűnik - részben mert egyelőre senkinek nem áll érdekében technikai kiváltása, részben mert a mérők személyes megsemléléséből adódó kontroll lehetőségétől csak a fogyasztó és a szolgáltató (és a technika) közötti nagyobb bizalom esetén lehetne eltekinteni.

Jól példázzák az ekörüli dilemmákat a lakbérbeszedés módjának változásai: A háztulajdonos, illetve a ház főberlője által alkalmazott házmester állandó személyes jelenléte biztosította a lakók fölötti kontrollt, ezen belül a lakberek kifizetését. Az állami tulajdonba kerülés évtizedekig mit sem változtatott ezen a helyzeten, mignem - itt nem részletezhető okokból - felparcellázódtak az addigi házmester-funkciók, s a lakbérbeszedést a díjbeszedők - házmestereknél személytelenebb - serege vette át. Ujabban ismételten elő-előkerülnek azok a lakókkal szembeni bizalmatlanságból is táplálkozó elképzelések, hogy a tulajdonost közvetlenebbül képviselő IKV-k saját megbízott emberei szedjék be egy-egy körzet lakbérét, ellenőrizzék a lakáshasználatot.

Az inkasszáls személyessége nemcsak időben változó módon ölt más és más formát, erősödik, vagy gyengül, egyidőben is mást és mást jelent a díjbeszedő személye a különböző háztartások számára. Sokaknál a díjbeszedő nem más, mint egy "házhöz jövő pénztáros", észre sem vesszük, ha más jön, személye felcserélődik. Sokan beszámítják, hogy a díjbeszedő személye állandó, ismeri a környék lakóinak, az egyes fogyasztóknak a szokásait - milyen napon, napszakban vannak otthon, mikor jutnak jövedelemhez -, s ehhez elvárható módon alkalmazkodik. Egyfajta "bizalmi emberré" azonban azok számára

válik a díjbeszedő, akik - ha csak pillanatokra is - megosztják velük gondjukat-bajukat, megkérik, hogy máskor jöjjön, megértést, türelmet kérnek (mert inkasszálni is lehet türelmesen és türelmetlenül, a megengedő és retorziós eljárások alkalmazásában rejlik bizonyos játéklehetőség).

A maga módján sajátos foglalkozás a díjbeszedőké. Tevékenységükkel, s az ebben rejlő egyenlőtlen viszonyrendszerrel akkor is a "Hatalmat" képviselik, ha megértőek, alkalmazkodóak, ha - nota bene - "lekenyerezhetőek". Vannak valóságos hatalmi eszközeik (az otthontartózkodás, fizetés időpontjának meghatározása, felszólítás, hátralék-feladás, plombálás stb.), többnyire azonban nem kell ezekhez nyulniuk, inkább csak egyszerűen inkasszálniuk kell, pénzt kérni, a "hatalom koldusának" szerepét tisztességgel megoldani. Semmi közük a szolgáltatások színvonalához, mégis ezt rajtuk lehet a legkönnyebben, s kockázatmentesen számonkérni.

A díjbeszedők teljesítménye az inkasszált számlák mennyiségétől és az erre fordítandó munkaidőtől függ. Saját munkájuk racionalizálásával tudják elérni, hogy a lehető legkevesebb időráfordítással kész legyenek feladatukkal. Ez önmagában megköveteli a fizetőkhez való maximális időbeli alkalmazkodást, ehhez terepismeret, stabil körzetbeosztás szükségeltetik, s némi fegyelmi eszközkészlet a fizető "rábírásához". Tudni kell, hogy kik vannak otthon napközben, kik a munkaidő előtt vagy után, s kik érhetőek el csak munkaszüneti napokon. A teljesítménynövelő időbeli

alkalmazkodás nagyon is megköti az egyébként kötetlennek számító munkaidőt.

E meghatározottságokon belül azonban a díjbeszedő maga gazdálkodhat idejével, mérlegelheti magán- és munkatevékenységeinek fontosságát, sorolását, beosztását. Ezzel a munkával sokszor összeegyeztethető a beteg, magát ellátni nem képes gyerek, öreg szülő otthoni ellátása, az otthoni ebédeltetés, vagy akár a nappali képzésben való részvétel, háziállatok ellátása, bedolgozás, fusizás stb. A rokon tevékenységek közül minden tekintetben kevésbé kötött és kevésbé felelősségteljes a postás munkájánál, viszont bonyolultabb a hírlapkézbesítő korai napszakhoz kötődő tevékenységénél.

A postáséhoz, hírlapkézbesítőéhez, a tágabban a többi szolgáltatásban dolgozóéhoz hasonlóan a díjbeszedő fizetése is jellemzően alacsony, jövedelme jellemzően borraavalóra épülő. A borraavalózás mértéke és rétegzettsége kalkulálhatatlan és nagyon sok tényezőtől függ: mintha inkább adnának borraavalót azok, akik maguk is rendszeresen kapnak borraavalót, mint a fixkeresetből élők; ugyanakkor a kisfixesek is "szégyellnek" kimaradni ebből a szokásból, ráadásul potenciális, vagy tényleges, eseti hátrálékosokként érdekük is fűződik a bizalom, türelem illetén megvásárlásához; kirívó - korrupciót suroló - esetekben éppen a nagyhátrálékosok fizetik az eseti legnagyobb borraavalót...

Mindenesetre a pontos mérték ismerete nélkül is megfigyelhető, hogy a borraavaló jelenléte "szétmállasztja" a vállalat - amugy is gyenge - anyagi ösztönzési rendszerének

hatékonyságát. Az alacsony fizetés és a nagyon alacsony szintű jutalmazási, teljesítményösztönzési szisztéma egyre kevésbé versenyképes e plusz-jövedelemszerzési forrással szemben. (Végletesen fogalmazva: amíg az x db számla hátralékbanmaradásával a díjbeszedő mondjuk 300 Ft-tól esik el, más úton viszont ennél több pluszjövedelemhez tud jutni, addig számára sem kétséges erőfeszítéseinek sajátos rangsorolása.) Ráadásul, miközben a vállalat e borraavalózásról nem vehet tudomást - egyrészt mert mindig fennállhat a megkörnyékezés veszélye, másrészt a díjbeszedés alapvetően nem borraavalós foglalkozásként van számontartva -, aközben például a "jó" és "rossz" körzetek tudatosan vegyített beosztásával mégiscsak kalkulálnia kell e ténnyel, különben megnőne a dolgozók közötti feszültség, komoly munkaerőgondjai támadnának.

Az alulfizetettségekben gyökeredzik a díjbeszedői foglalkozás, tevékenység több más belső konfliktusa, ellentmondása is. Az elmúlt időszakban lezajlott e foglalkozás szinte teljes elnöiesedése, a "háziasszonyok" mellett még ösztöndíjukat kiegészítő egyetemistákra, nyugdíjukat kiegészítő idősekre lehet számítani. Az összetétel ilyen módosulása a helyszíni "ráhatás" hatékonyságát - különösen "nehéz" területeken - kétségtelenül kedvezőtlenül befolyásolja. Másrészt, különösen az életszínvonal egyre radikálisabb és egyre általánosabb lecsökkenése következtében, óhatatlanul nő az inkasszálók - a díjbeszedők és az egész szervezet - egyfajta "megértése", saját magán-életszínvonaluk párhuzamos csökkenése megingatja a díjak kifizethetőségébe

vetett hitet, csökkenti a megkövetelhetőség legitimitását, a mindennapi tapasztalás szintjén ad magyarázatot az "önhibán" kívüli okokra.

A díjbeszedők szoros, de nem napi kapcsolatban vannak saját főnökeikkel. Terminusonként fölveszik az inkasszállásra előkészített számla-csomagot, beszedik a pénzt, könyvelik, föladják postán, majd amikor mindezzel kész vannak ismét bemennek a helyi kirendeltségbe, elszámolnak munkájukkal, fölveszik az újabb adagot stb. Tevékenységük akár egyszemélyes vállalkozásként is felfogható lenne, ha az ezt alátámasztó teljesítményösztönzés nem hiányozna. Ennek hiányában ma inkább egyfajta tradicionális bürokratikus elvárási rend, presszió működik.

A már említett vállalati premizálási, vezetői premizálási szisztéma - mint egy teljesítményösztönző eszköz - ugyan megjelenik a kirendeltségek szintjén, azonban az ösztönzés helyett, vagy mellett e prémiumok inkább csak szokványos, bevett jutalmak, melyek számtalan, teljesítménytől többé-kevésbé független szempont (az inkasszálandó számlák mennyisége, a vállalatnál eltöltött idő, a hierarchián belüli hely, a munkaerő megtartása stb.) szerint osztódnak el.

Az anyagi ösztönzésnél sokkal fontosabb hajtóerő jelenleg a sajátos vállalati feladat elvégzésének ethosza, a bürokratikus "masinéria" öntörvényű, öndefiniált elvárásainak való megfelelés "belső" kényszere. Ebből a szempontból mégha bizonyos esetekben racionálisan meg is érthetők a hátralékosságot előidéző konkrét okok, a nem-fizetés, hátralékban maradás e rendszer szempontjából mégis és

mindenképpen "tűrhetetlen állapot", a díjbeszedő, illetve a kirendeltség dolga, hogy az ilyen állapotot minimalizálja.

Egy másik lényeges hajtóerő - mely a díjhátralékosokat szintén közelről érinti - a befektetendő munkamennyiség minimalizálása az adott körülmények között. Ez az érdeke - mint említettük - a díjbeszedőnek is, de egy-egy kirendeltségnek is, az egész vállalatnak is. Ez nemcsak abból táplálkozik, hogy adott fizettségért, adott munkaidő alatt jobb kevesebbet dolgozni. A vállalat szintjén komoly gazdasági kérdésként merül fel, hogy több elvégzendő munkához több embert kell alkalmaznia és fordítva, márpedig az alapjáratu működésen túl éppen a növekvő számú hátralékosok okozzák az egyik legnagyobb gondot a munkaszervezés szempontjából is. Az elvégzendő munkát tekintve - akárcsak a díjbeszedők, a kirendeltségek is - szívesebben nem foglaloznának a hátralékosokkal, mert ez "piszkos, nehéz" munka és főleg nagyon sok adminisztratív pluszmunka számukra. Ezzel ez a motiváció és az előzőleg említett hajtóerő napi konfliktusba kerül egymással. Ugy tűnik, hogy egyes díjbeszedők, kirendeltségek, vagy éppen a vállalat időszakonkénti "liberálisabb", "puhább" magatartását is nagyrészt ez a fajta kapacitás-hiány, a befektetendő munka mérlegelése motiválja, mintsem más, "lágyabb" szempontok.

Maguk a kirendeltségek azonban - bár ez is tetemes előkészítő munkát kíván - még élhetnek a probléma-áthárítás taktikai eszközével: ha a hátralékosok megfelelően előkészített dokumentációját "feladják" a vállalat jogügyi osztálynak, akkor ezzel az elvárásoknak is megfelelnek, a

további munkától is egy időre megszabadulnak, s e hátralékos számlák száma és Ft-terhe a továbbiakban nem az ő statisztikai mutatóikat rontja, hanem átkerül a jogügyi osztály nyilvántartásába.

A jogügyi részleg azon érdekeltsege, hogy minél előbb megszabaduljon ezektől az ügyektől, többnyire egybeesik a vállalat azon érdekével, hogy valamilyen uton-módon végülis behajtsa a követelést. A jogi részleg - ha a másik oldalon is megvan a megfelelő fogadó készség - minél előbb továbbadja bonyolításra az anyagokat a bírósági végrehajtó irodának, hogy megtörténjen a letiltás, foglalás stb. Az összműködés és az egyirányu érdekeltség hiányának jele, hogy nemegyszer számos ügyirat visszafelé is megteszi az egész utat (a végrehajtó irodától a jogügyön keresztül a kirendeltséghez, egész a díjbeszedőig) az adatok valóságos vagy csak "eljátszott" hiányosságára, formai elégtelenségre hivatkozva. Ez a "visszahárítás" természetesen pluszmunkát jelent, számonkérésre, fegyelmezésre ad okot...

A vállalat egészének hátralékosokra vonatkozó motiváltsága is ilyen ellentmondásos érdekre épül. Egyfelől a vállalat "természetadta" (alapításakor meghatározott) Dolga, hogy beszedje a díjakat, ehhez bevesse különféle taktikai, munkaszervezési, adminisztratív, rendszabályozó stb. eszközeit, másfelől viszont a vállalat gazdasági és egyéb érdekei e lebonyolításnál azért szerteágzóbbak.

Már létrehívásának is - egyéb fontos történeti "mozzanatok" mellett - az volt a racionalizált magyarázata, hogy egyetlen apparátussal, egy számlázással sokkal

gazdaságosabbá tehető az inkasszállás a több közüzemmel kapcsolatban lévő fővárosi lakosság körében, mint ugyanezt külön-külön lebonyolítani. A mai napig abban érdekelt a vállalat, hogy ha már egyszer rendelkezik egy kiépített törzshálózattal, törzsadatállománnyal, akkor minél több további megrendelő vegye igénybe ezt a hálózatot. Az ezzel járó nem olyan jelentős pluszköltségeknél a vállalat bevételei már csak azért is magasabbak lehetnek, mert a megrendelőnek még így is megéri, hogy nem kell egy önálló hálózatot kiépítenie. (Igy rakódott rá a villany-, gázzámlára a kéményseprés díja, a lakbér, a biztosítás, az Express hirdetés díjai stb.) A vállalat díjbeszedéshez kapcsolódó belső motiváltsága ennek következtében alapvetően expanzív. (Nem véletlen, hogy a lakbérbeszedés joga-kötelme csak nagy konfliktusok árán volt megszerezhető; még rendelkezésre állt a házmesterek, tömbházfelügyelők hálózata, s nem véletlen, hogy például a maga hálózatával dolgozó posta, hírlapkézbesítő sem adott át alapvető funkciókat.)

Az expanzív alapérdekeltségre felépülő működési rendet kifejezetten zavarja, hátráltatja a hátralékosokkal való "bibelődés". A megrendelők nem szívesen számolnak az ezáltal megnövekedett pluszköltségekkel, továbbra is elvárnák, hogy a díjbeszedő működjön jobban, teljesítse feladatát a korábbi térítések ellenében. Így viszont vállalati szinten is korlátozott marad az ösztönözöttség, motiváltság. Mindenesetre érdekes (?), hogy a megbizókkal folyó "üzleteti" tárgyalásokat milyen mértékben átszövik és meghatározzák a hagyományokra hivatkozó elvárások, a hatalmi helyzetből, a "keresztapák"

megmozgatásából adódó pressziók, a vezetők személyes kötődései, a személyes kapcsolatok. Ennek függvényében a vállalat tárgyalási pozíciója a különböző megrendelőkkel, vagy Müvekkkel igen változatosan alakul: miközben a monopolhelyzetben lévő felek megpróbálják sakkban tartani egymást, aközben azért a durva, parancsolgató megrendelőtől a szívélyes, gálánsig széles a skála. Ennek következtében a nyereséghányad, motiváltság üzletáganként differenciálódik - e differenciák azonban a szervezet belső örlömalmaiban jórészt fölmorzsolódnak...

A vállalatot önállóan gazdálkodó, alapvetően bürokratikus szervezatként láttattuk az eddigiekben, mert ugyan az elmúlt évtizedekben lényeges változások következtek be a vállalat szervezeti strukturájában, külső függőségi pozíciójában (fővárosi inkasszáló "hivatalból" önálló vállalattá vált), a lakosság szempontjából és az ehhez kapcsolódó belső működés szempontjából hivatal maradt. Vállalati szinten azonban látni kell azt is, hogy az idők során a vállalat fokozatosan és dinamikusán kifejlesztett egy olyan számítástechnikai üzletágot, amely biztosítja számára a többlábonállást. A Fővárosi Tanács belső pénzügyeinek elszámoló hivatalából a tanács számítástechnikai bázisintézményévé, illetve egyre önállóbb számítástechnikai piaci szereplővé vált. Megint csak arról van szó, hogy az alaptevékenység elvégzéséhez "kapott" számítástechnikai bázis fennmaradó kapacitása a "piacon" eladható. Jellemző, hogy ma már a díjbeszedő és a számítástechnikai üzletág a vállalaton belül önállóan gazdálkodó, egymás irányában is szerződéses-elszámoló

viszonyban van egymással; jellemző, hogy a "kvázipiac-orientált" számítástechnikai ágazat gazdasági súlya versenyez a másik tevékenység súlyával; s jellemző, hogy mára a vállalat vezetésében is előtérbe kerültek a fiatal, jól képzett, menedzser-vállalkozó típusú szakemberek, a vállalat igazgatója maga is számítástechnikus.

Végül, nem hagyhatjuk említés nélkül azt a tényt sem, hogy a vállalat díjbeszedő tevékenysége kiterjed a nem-lakossági fogyasztók jelentős körére is, ahol szintén évek óta gond a pontos átutalás, s az utóbbi időszakban különösen megnövekedtek az e körüli problémák. A különböző ipari, mezőgazdasági, kereskedelmi, hivatali stb. stb. intézmények gyakran nem vették komolyan a díjbeszedőket (hatalmi helyzetüknél fogva ők megtehették), ujabban azonban sűrűsödnek a forgóeszköz-, likviditási, fizetési problémák. A fizetőképesség-fizetőkészség terén a gazdaságban (is) kezd "elszabadulni a pokol", s ez ellen a díjbeszedők alig tudnak védekezni (kikapcsolni nem lehet, pereskedni igen, hosszan). A gazdálkodó, hivatali szervezetek hátralékossága sem dinamikájában, sem nagyságrendjében nem marad el a lakosságétól...¹⁰

10 A Magyar Villamos Művek Tröszt kimutatása szerint 1987 végén a 70 millió Ft-os lakossági hátralékkal szemben 400 millió Ft közületi hátralék áll, 1988 végére a lakossági hátralék csaknem megduplázódott, a közületi a négyszeresére (!) emelkedett. Tudjuk, hogy a gazdálkodók egymásnak több mint 60 milliárd forinttal tartoznak; sok milliárdra rug a be nem fizetett társadalombiztosítási járulékok összege; a lakosságnál nagyobb arányban hátralékosok a helységbérleti díjfizetéssel a gazdálkodók, illetve a nagyobb termelők, szolgáltatók, hivatalok; maga az állam is nem kevesebb, mint 1000 millió forinttal adós hitelnyújtói irányában (kb. 100 ezer Ft/fő).

A monopóliumok és a bürokratikus piac külső és belső viszonyai között a szereplőket - ideértve a Műveket, egyéb megrendelőket, a vállalatot, vállalati egységeket, díjbeszedőket és a fogyasztókat is - a tradíciók, megszokások, hatalmi, adminisztratív pressziók, egymást kijátszások, olykor érzelmekkel, ideológiákkal, olykor racionális argumentumokkal átitatott konfliktusrendszere tartja állandó mozgásban. A konfliktusok - mint láttuk - nem egyértelmű, tisztázott érdekekkel, szerepekkel, funkciókkal rendelkező szereplők egymásközti konfliktusai, a szerepek önmagukban is konfliktuózan kevertek.

x

A piaci, magánvállalkozás alapú szerveződést a város gyors fejlődésével, tömegesedésével párhuzamosan felváltotta a hálózatok közüzemesítése. Kibogozhatatlan, hogy ebben mekkora szerepet játszott a piac relatív fejletlensége, a kevésbé kifinomult hitelezési rendszer, a vállalkozási piac tökehiánya, a termelő és lakossági fogyasztók relative alacsony fizetőképessége, a korabeli liberális ideológiák visszaszorulása, átváltozása, a bürokratikus versus vállalkozó csoportok hatalmi súlyeltolódása, a modern város ideája, a közhatalom ellátási felelősségének felerősödése, illetve a beruházásigényes nagy hálózatok technológiai sajátosságai.

Tény, hogy a Művek a tiszta piaci, vállalkozói szférából kikerülve a profitérdekeltségtől merőben eltérő érdekek, funkciók letéteményesei is lettek. Közellátási funkcióik

teljesítése érdekében részesültek az állam és a város által beszedett közadókból, vagyonuk - mely hol önálló vállalati vagyon, hol helyhatósági, vagy állami vagyon - részben alapjuttatásként kapott vagyon. A város és/vagy az állam a köz ellátását várja el ennek fejében, biztosítva ezzel a városi intézmények (gyárak, üzemek, hivatalok, magánháztartások) működőképességét.

A burkolt, vagy nyílt formában adózó fogyasztók, városi intézmények is elvárják, hogy részesülhessenek a városinak, közösnek tekintett szolgáltatásokból. A különböző szolgáltatások fokozatosan kerülnek be e norma szerint elvárt körbe. (A magán- és közutakat a belterületekről a külterületek felé, az emeletes házaktól a földszintes házak felé haladva felváltja a vízvezeték hálózat, a vízvezetékek felfutnak az emeletekre is; a fedetlen csatornák helyett földalatti csatornahálózat épül fokozatosan; szervezetté válik a városi háztartások szemetének elszállítása; elterjed a gázvilágítás, majd az elektromos közvilágítás, s a hálózat eljut egyre több háztartásba is, kiépül a főzést kiszolgáló gázvezeték hálózat, később a tömb- és távfűtés stb.) Maga a város és a városi szolgáltatások megléte, egyfajta ellátottság még akkor is szétválaszthatatlan kulturális tényként és egyben (elvárható) evidenciaként értelmeződik a szereplők számára, ha tényszerűen hiányos és korlátozott is a szolgáltatások kiépültsége, ha a város közigazgatási területe és városiasnak tekinthető területe között jelentős is az eltérés.

A tág értelemben vett, történelmileg fokról-fokra kialakult kultúra része, hogy ma egy "európai városban" nem az utcára öntjük a szemetet, nem odalötytyintjük a szennyes vizet, nem fűtetlen és világítás nélküli lakásokban lakunk, nem alszik megszámlálhatatlan hajléktalan az ég alatt stb. E kultúrában a városi formát öltött emberi együttélés az eljárások gazdag tárházát fejlesztette ki e helyzetek látványos és tömeges jelenlétének elkerülésére (s legalább ilyen gazdag eljárásrendszert e helyzetek diszkriminálására, elfedésére). Minden ilyen helyzet önmagában ellentmond a kialakult kulturális evidenciának, ezért olyan "zavarba ejtő" minden szereplő számára.

FÜGGELÉK

1. A jelenség aktualitásának társadalmi háttéréről¹

Szegénység

A 80-as évekkel új korszak kezdődött a hazai szegénység történetében. Kimerültek a hatalmi berendezkedést szolgáló központi redisztribúciós szisztéma extenzív, hatékonyságot nélkülöző forrásbevonási lehetőségeinek addigi formái (a mezőgazdaság kiszípolozása, a lakossági fogyasztás általánosan alacsony szinten tartása, a dolgozók bérmunkás-létbe kényszerítése, a külső források bevonása stb.). Az alapkonstrukció - makacs - fenntartása új források, maradék tartalékok feltárását követelte.

Az elvonás-elosztás szintje a gazdaságban továbbmélyült, a konstruált, kötött árak folyamatos fölszabadtítása, illetve központi emelése egyre gyorsuló infláció formájában juttathatta kifejezésre a gazdálkodás krónikus torzulásait - az inflációs terheket a lakossági közösségi és egyéni fogyasztási szférára hárítva. A természetbeni és pénzbeni társadalmi, illetve munkajövedelmek reálértéke fokozatosan süllyedt.

¹ Itt hangsúlyoznunk kell, hogy a kutatáshoz vezető gondolatmenetünket még 1987 közepén fogalmaztuk meg. Talán nemcsak számunkra tanulságos ezt eredeti formájában megtartani. Az alfejezetek végén röviden kiegészítjük 1987-es leírásunkat.

A lakosság általános és látványos elszegényedését egy ideig sikeresen késleltette, illetve akadályozta a meglévő munkaerő-kapacitás részleges "felszabadítása", a jövedelem-pótló, -növelő többletmunkavégzés jogi lehetőségeinek, gazdasági kényszerének kialakítása.

Az újraelosztás inputjaként fenntartott, s nem csökkenő jövedelem-elvonás olyan "differenciált", reálértékben egyre csökkenő lakossági célú újraelosztással kapcsolódott össze, amely szelektív módon az újraelosztott jövedelmektől jobban függő és egyben védtelenebb csoportok számára negatív szaldóval zárult (ennek különböző következményeit szoktuk az állam felemás, nem-kompenzált kivonulásának jelenségeiként említeni).

1.) Ezzel a tradicionálisan szegény, a boldogulás, egzisztenciális gyarapodás fősodrából még/már a 70-es években is kiszorult, leszakadt, de hasznosítható munkapotenciállal rendelkező csoport előtt addig nem, vagy csak sokkal korlátozottabban létező munkajövedelem-szerzési lehetőségek nyíltak meg (az első gazdaság szabályozóinak és a második-harmadik gazdaság keresletének a piacán).

A jócskán megkésett elinduláshoz, valahova való integrálódáshoz azonban ez még - e munkaerejét értékesíteni tudó csoport esetében is - kevésnek, elégtelennek bizonyult. A pusztá munkaerő eladásából származó rövidtávú, pillanatnyi - olykor látványosnak tűnő - jövedelmek a szociális létbiztonság és stabilitás semmilyen fontos elemével nem kapcsolódtak össze. E csoport tagjai továbbra is a legrosszabb, lakhatatlan lakásokban, munkásszállókon, albérletekben húzták

meg magukat, képzettségük, iskolázottságuk továbbra is alacsony maradt, öröklött, gyerekkori és munka-, lakás-, életkörülményeik okozta betegségeik kigyógyítására nem kerülhetett sor, a társadalombiztosítás vagy bármely más intézmény juttatásaiból továbbra sem, vagy alig részesülhettek; a berendezkedés biztonságát segítő nagycsaládi, rokoni kapcsolataik általában lazultak, miközben a más módon biztonságot nyújtó, stabilizáló nukleáris családmodell még nem épült meg.

2.) A munkaerejük eladására képtelen, vagy csak igen korlátozottan képes tradicionálisan szegények folyamatosan ki voltak rekesztve az első és második gazdaság számottevőbb jövedelemszerzési lehetőségeiből, s ugyanakkor a potenciális létalapjukat jelentő, társadalmi szolidaritásra épülő általános jóléti és szociálpolitika hiánya eleve minimálisra korlátozta esélyüket arra, hogy - bár a legalacsonyabb szinten, s legszegényebben, de - az elfogadható lét jogával rendelkező, integrált tagjai lehessenek a többségi társadalomnak, részesei a tag értelemben vett társadalmi intézményeknek. A 80-as évek számukra nem hogy nem hozta meg e minimálisan kívánatos általános jóléti és szociálpolitikát, de még a meglévő, s igen hiányos intézményes lehetőségek is továbbszűkültek. A 80-as évek fejleményei közül sorsdöntő volt e csoport számára, hogy az inflációs áremelkedés az alapvető fogyasztási javakra is áttért, a természetbeni társadalmi juttatások köre is, szubvenció-tartalma is szűkült, a pénzügyi juttatások reálértéke folyamatosan csökkent. Az általános életszínvonalcsökkenést lassítani hivatott pénzügyi

szociálpolitikai beavatkozások forrás-elszívó hatására e csoport osztályrészéül az érdemességtől függővé tett, a kiszolgáltatottságot és szegényt hangsúlyozó szelektív, esetleges szociális segélyek jutottak.

3.) Az előző két csoport (globálisan fogalmazva) a nem-integráltság, a perspektívatlanság, a kitaszitottság és a diszkriminációs mechanizmusok övezte szegénykulturális háttér terheivel lépte át a 80-as évek küszöbét.

A boldogulás, egzisztencia-teremtés főáramlatára rákapcsolódni tudó, a többségi (átlagoshoz igazodó) normákat, elvárásokat teljesítő, részben azokat meghatározó, nem "tradicionálisan szegény" széles társadalmi csoportok különböző potenciállal rendelkező köreit differenciált erősségű megrázkódtatások formájában érintették a 80-as évek említett tendenciái. Egy nem jelentéktelen, alig definiálhatóan változó határu kör tagjainak tudatosan, természetesen kialakított, kialakult életstratégiája, s kapcsolódó perspektívái, konszolidálódott életvitele került egyre nagyobb veszélybe, kezdett felborulni.

Tömegesen és látványosan a 80-as években "ujjonnan" feltűnő jelenségről lévén szó, még bizonytalan, de elengedhetetlen tartalmának valóság-hű leírása (egyelőre leggyakrabban e jelenséget hirtelen szóval elszegényedésnek, e csoportot ujszegényeknek szoktuk nevezni). A szegénységhez legalább kettős módon kapcsolódnak e kör jellegzetességei.

Egyrészt globális - általában nem expliciten racionalizált - célként, motivációs bázisként jelenik meg a riasztóan reálissá váló szegény-lét, s az ehhez kapcsolódó

kiszorulás elkerüléséért folyó mindennapi küzdelem (az elért státusz megőrzésének legkülönfélébb kísérleteiről majd még szólunk). Másrészt - s valóban ez e széles kör és az előző két csoport közötti egyik leglényegesebb különbség - ugyan megjelennek a hagyományos szegény-létként ismert állapotok, szituációk (az alapvető fogyasztási szférák - táplálkozás, ruházkodás, lakásfenntartás - minimális szintre szorulása; a kiszorulással fenyegető "sorscsapások" - súlyos betegség, rokkantság, keresőképtelenség, szétzilálódó család, "devianciák" -; az eladósodottság, eltartottság, kiszolgáltatottság szituációi), mégis ezek "még" nem állnak össze olyan teljes rendszerre, amely egy elkülönült,

"társadalomalatti" életforma-csoport sajátja. Ez még a konszolidált, integrált társadalmi tagság megőrzésének, a helyettesítések, kompenzálások, tökefelemésztő tartalékfeltárások, praktikák és kényszerű ügyeskedések, átcsoportosítások szférája.

A csak konturjaiban felvázolt - inkább társadalmi helyzetként, jelenséggént, mint társadalmi csoportként azonosítható - három irány közös, s szegénységhez kapcsolódó sajátosságait nem annyira a jövedelem-szerzés hasonló voltában, vagy akár a jövedelem egységesen alacsony szintjében, az életkörülmények és életmód szegénységet determináló tényezőiben látjuk, mint inkább abban, hogy - különböző okoknál fogva, de végül is - az elemi egzisztenciális létszükségletek kielégítésének legalább is egy része meqvalósíthatatlanná válik.

Ez a közös sajátság a fogyasztás terén jelenik meg, empirikusan is az egyének, családok fogyasztási szerkezetében érhető tetten. A 80-as évek szegénységbe sodró, szegényeket sujtó tendenciái - többek között - itt, a kielégíthetetlenül váló elemi szükségletek (táplálkozás, ruházkodás, lakásfenntartás) szférájában csapódnak ki.

A lakásfenntartás átmeneti problémáin vagy csőd-helyezetein keresztül bemérhető és elemezhető e tendenciák erőssége és dinamikája - legalább is egy bizonyos, korlátozott körben (akiknek például egyáltalán vannak lakásfenntartási kiadásai...).

A legutóbbi évek - úgy gondoljuk - ismét minőségi fordulatot jelentettek az említett csoportok számára. Részben az általános és radikális életszínvonalcsökkenés, részben a hangadó csoportok erőviszonyainak átrendeződése hatására nyilvánossá, az explikált köztudat részévé vált a szegénység létezése. Az ezzel párhuzamosan felvetődött kérdés ma már az, hogy a létező és ismertnek vélt szintű és kiterjedésű szegénység kialakulása, fennmaradása számonkérhető-e a fennálló hatalmi berendezkedés negatív következményeként, szükséges és funkcionális velejárója-e egy elképzelt modernizációs stratégiának. Differenciáltabbá, konfliktusosabbá vált a szegénység jelenlétének elfogadhatósága, legitimitása - átalakulóban vannak a tolerancia és a türelmetlen diszkrimináció határai.

Az általunk másodikként említett, korlátozottan munkaképes tradicionálisan szegény csoport tagjainak ma már az elemi nyomor tényeivel kell szembenézniük, munkaképes társaik

első és második gazdaságbeli lehetőségei radikálisan összeszűkültek, legfeljebb a harmadik (fekete) gazdaság - automatikusan egyre szélesedő - szférájába menekülhetnek, az említett harmadik ("ujszegény") csoport, vagy helyzet pedig lényegében "átlagossá", többé-kevésbé általánossá vált.

Lakáspolitikai és szociálpolitika

Az elmúlt évtizedek kialakult, s megkérdőjelezetlenül rögzül evidenciája volt, hogy az emberek úgy-ahogy, de különösebb problémák nélkül képesek, s anyagilag képesek vállalni lakásuk fenntartásának terheit. Sem az életkörülmények általános színvonala, sem egyes csoportok anyagi helyzete nem süllyedhet oly mértékben, hogy ez az evidencia megkérdőjeleződjék. Sokféle oka lehet e hit, avagy meggyőződés kialakulásának, rögződésének.

- A lakásfenntartás terhei alacsonyak, olcsó az áram, a gáz, a víz, a csatorna - ha már van; támogatást tartalmaz a szén, az olaj, a lakbér, a hiteltörlesztés, tehát olcsóbb, mint "igazából" lenne.

- A téli fogyasztás természetesen nagyobb, de egészében mégis csak a kiadások töredékét kell lakásfenntartásra fordítani. Ennyi pénze mindenkinek van, még ha összébb is kell huzni néha a nadrágszíjat, hol van az még attól, hogy e téren is zavarba jöjjön valaki.

- Végül is a fogyasztás nem kötelező, ha valakinek gondot okoz megfizetése, olcsóbb lakásba is költözhet, kevesebb komforttal is megelégedhet. Aki nem tudna fizetni, az

töbnyire eleve nem kerül ilyen helyzetbe, szerényebb körülmények között lakik.

- E téren már csak azért sem lehet szó számításba veendő problémákról, mert - ugyan e rendszerben minden lehetséges, de azért - csak nem hozza a politikai vezetés olyan helyzetbe a lakosságot, hogy ne tudjon fűteni, világítani, el kelljen hagynia szerény lakását is....

Egyébként pedig a lakosság nagy részét a "lakásfenntartás terheinél" sokkal nagyobb terhek nyomják, az önálló lakás megteremtésével, a víz, csatorna, netán a gáz bevezetésével kell megküzdniük, ha egyáltalán e lehetőségek közelébe kerülnek.

A mindennapok evidenciái reális tapasztalatokon alapultak, s részben - némileg módosulva - továbbéltek akkor is, amikor már a reálfolyamatok nagyrészt megváltoztak.

Az elmúlt évek egyre több - immár számításon kívül nem hagyható - fejleménye mond ellent a megrendíthetetlennek hitt evidenciáknak.

Kiderült, hogy az évtizedek óta hatékonytalanul és drágán termelő állami építőipar termékei csak mesterséges keresletteremtéssel lelnek gazdára (félig-meddig természetbeni juttatásként az állami lakáselosztáson keresztül, vagy helyi pénzbeli támogatásokkal, munkahelyi támogatásokkal, kedvezményes hitelekkel megtámogatva) - s e lakások olyan drágák, hogy a hozzájutásban megtámogatott családok számára komoly gondot okoz már a folyó kiadások fedezése is.

E lakások közvetlen rezsije (a távfűtés, állandó melegvíz, gyakran villanytüzhely miatt, ezek árának emelkedése miatt, a fogyasztáskorlátozás lehetetlensége miatt) is már számottevő kiadási tétel - a városi, de elkülönült, intézmény nélkül telepített lakókörnyezetből adódó kényszerű pluszköltségeket, közlekedési kiadásokat, mint közvetett rezsit nem is említve.

E modern, összkomfortos lakásoknál a folyamatos lakbéremelés, illetve a törlesztési terhek folyamatos növekedése azért váltott ki látványos feszültségeket a 80-as évtizedben, mert a radikálisan csökkenő számu, új állami bérlakások "szociálisabb" elosztása olyan (egyébként általában átlagos életszinvonalon élő) családoknak juttatta e drága lakások egy részét, mely családok a lakásfenntartás terén is folyamatos, vagy időleges támogatásra szorultak volna, másrészt az új, állami építésű, magántulajdonba kerülő lakások árnövekedésének "vevőkre" háritása is gyakran elviselhetetlen hitelfelvételi, törlesztési terheket eredményezett a bérlakáshoz nem, csak ilyen lakáshoz hozzájutni képes családoknál.

A lakásfenntartási költségek 80-as évekbeli növekedése ugyan fontos, de távolról sem önmagában megálló, talán nem is "kiemelkedő fontosságú" magyarázó oka a lakásfenntartási tehervállalási képesség megrendülésének.

Vizsgálatunk azt mutatta - s ez már az új, állami építésű lakásokhoz jutóktól átvezet a többi csoporthoz is -, hogy:

- a fogyasztáskorlátozás politikája - a fogyasztási cikkek árának a jövedelmeknél gyorsabb emelésén keresztül - széles társadalmi csoportoknál igenis "elérte célját", s igen gyakran olyan alapvető, s normaként beépült fogyasztási szférák is veszélybe kerültek (a táplálkozás, ruházkodás, lakásberendezés, gyermekellátás, szerény szabadidő eltöltés stb. terén), melyek visszaszorulásának lassítása érdekében gyakran a lakásfenntartási költségeket próbálják mérsékelni a családok (ha, s ahogy tudják);

- eközben semmilyen előrelépés nem történt akár a hitelezési, akár a támogatási vagy segélyelosztási rendszerekben, mely e folyamatok megrázkódtatás nélküli lakossági "feldolgozását" lehetővé tette volna;

- sem e rendszerek, sem a társadalombiztosítási rendszer, sem a lakáselosztási rendszer, vagy akár a közüzemi díjbeszedési rendszer nem vett tudomást a lakosság, illetve a városi lakosság 80-as években jelentősen átalakuló jövedelemszerzési, pénzbevételi, különböző "vállalkozási" formáiról, átalakuló életmódjáról. A hosszú távon viszonylag változatlan, biztonságos fix havi jövedelmekkel rendelkező, stabil nukleáris családok modelljétől történő eltéréshez e rendszerek egyáltalán nem alkalmazkodtak.

Az is "kiderült", hogy az objektiválódott térbeli társadalmi mikrostrukturák, a hozzájuk kapcsolódó használati módok, magatartási szokások, státusz-kifejező, -jelölő jelek olyan, szigorúan hierarchizált, elkülönült szegregátumokat alakítanak ki, hogy egy jobb-ból rosszabb lakásba történő költözés a lakásminőségben - s fenntartási költségcsökkenésben

- mérhetőnél jóval nagyobb, s összetettebb társadalmi státuszvesztést jelezhet, illetve eredményezhet, ezért a fogyasztáskorlátozásnak ezt az utját a családok csak más lehetőségek kimerülésekor, végső kényszerhelyzetben választják.

A városi lakásállomány legalacsonyabb színvonalu - nem lebecsülendő nagyságrendű - részében is fontos folyamatok zajlottak le, illetve érték be az elmúlt évtizedben. Sok-sok évtized múltával is jelentős számban fennmaradtak e komfortot nélkülöző - részben már eredetileg is "kislakásként", szükséglakásként épült - lakások, melyekhez időközben fizikailag "lerohadtak" a soha-fel-nem-ujított épületek rosszabb minőségű, elhelyezkedésű lakásai is. A 80-as évek első felére nagyjából befejeződött a "szociális követelményeknek meg nem felelő" telepek, hagyományos munkáskolóniák, szükséglakás-telepek felszámolása. A lakásállomány legalacsonyabb használati értékkel rendelkező szférájában természetesen továbbra is csak azok maradtak, illetve azok kerültek ide, akiknek semmilyen más lehetőségük helyzetük javítására nem volt.

E lakások fizikai színvonala, felszereltsége, nagy foku erkölcsi (elfogadhatósági normákhoz viszonyított) értékcsökkenése, a bennük lakók társadalmi státusza olyan egybekapcsolódó hatásrendszerre állt össze, mely csak speciális, több oldalú külső beavatkozásokkal lett volna megváltoztatható (általános kifejezéssel komplex szociálpolitikának, szociális lakáspolitikának is nevezhetjük a szükséges beavatkozást.) Ezzel szemben a 80-as években e

lakásokat továbbra is az egységes és általános tanácsi lakáselosztási rendszerben osztották el, illetve működtették (lakásigénylési letét, lakáshasználatbavételi díj, fokozatosan emelkedő lakbérek ellenében), szociális helyzetmegoldó eljárások bekapcsolása nélkül; e lakások egy részét úgy minősítették csupán átmeneti elhelyezésre alkalmasnak, hogy közben nem teremtették meg a természetes továbblépés feltételeit; e lakások teljesen lerobbant, üresen álló, senki által el nem fogadott részét szabadon "megpályáztatták", hogy akiknek nincs más lehetőségük (a több éves várakozás helyett hamarabb akarnak lakni is valahol), azok önerőből, visszatérítés ellenében, de legalább használhatóvá tegyék e lakásokat az IKV helyett; a még így is üresen maradó "lakásokat" önkéntesen, a jog nyelvén önkényesen elfoglalókat az utcára lakoltatják; a rehabilitációk új, lassan meg-meginduló hulláma ugyan komplexen kellene hogy megállítsa a fizikai-erkölcsi és szociális leromlás folyamatát, egy-egy terület rehabilitása érdekében azonban inkább kicserélik a lakosságot, semhogy az ott élő társadalmat rehabilitálnák.

E lakások esetében is látnunk kell, hogy hiába nagyon alacsony relative a lakbér, s a rezsi, az ellenszolgáltatás is minimális, a bennük élők létbiztonsága, egzisztenciális státusza is gyakran minimális; a lakhatás közvetlen vagy közvetett ára pedig nem is biztos, hogy olyan alacsony (nemcsak mert gáz helyett villannyal kell főzni, hősugárázóval, olajjal kell fűteni, vagy mert mindebből több kell egy nedves, hideg, huzatos "lakásban", de el kell viselni a saját fürdőszoba és WC hiányából, vagy a zsufoltságból adódó

kellemetlenségeket, s a megépíthető emberi kapcsolatok, vagy az egészség is megsínylik e körülményeket).

- . -

A szociális helyzetek elemzéséből levonható szociálpolitikai következtetéseink igen bizonytalanok - legalább is ha szűken és elkülönülten a lakásfenntartási terhek súlyának szociálpolitikai eszközökkel történő csökkentéséről van szó. Vizsgálatunk tapasztalatai csak elmélyítették induláskor is meglévő dilemmáinkat.

Amikor azt találjuk, hogy egy betegség, gyerekszülés, nyugdíjba menetel, munkahelyvesztés, rokkantság, válás, megözvegyülés esetén teljes egzisztenciavesztés is bekövetkezhet, akkor - lehet, hogy szűklátókörűen - nem tudunk másra gondolni, mint hogy egy kielégítően működő társadalombiztosítás funkciója lenne e helyzetekben is megőrizni az egzisztenciális biztonságot. A társadalombiztosítás nyilvánvaló diszfunkciói kiválthatóak-e valóban egy lakásfenntartási terheket kompenzáló szociálpolitikai támogatással?

Ha azonban nemcsak a hagyományosan a társadalombiztosításhoz is kapcsolódó jövedelemcsökkentő-kiadásnövelő helyzetekre figyelünk, hanem sok más, hasonló hatású élethelyzetre (lakáshoz jutás, berendezkedés, iskoláztatás, szakmaváltás/, akkor valóban az a mára már evidens "megoldás" merül föl, hogy a munkaerő árának, vagyis a béreknek "tartalmazniuk kellene" e természetes élethelyzetek költségeit is - s ez sem szociálpolitikai feladat.

A különböző vállalkozásokba belekezdők, esetleg ezekbe belebukók, igen hullámzó, bizonytalan nagyságu és ütemességű jövedelemmel rendelkezők egyre szélesebb tábora nem támaszkodhat egy megfelelően működő hitelezési, anyagi felelősségvállalási rendszerre - az ebből adódó zavarok elhárítására működjön szociálpolitikai eszközrendszer?

Végül, a lakásfenntartási terheket vállalni képteleneknek egy részén valóban nem segítene sem egy megfelelően működő pénzügyi rendszer, sem egy munkához kötődő társadalombiztosítási rendszer, sem egy elfogadható bérrendszer. E csoport tagjainak valóban elemi szükségük is lenne szociálpolitikai beavatkozásra, garantált, állampolgári jogon járó létminimum folyósítására, melynek természetesen tartalmaznia kell a lakásfenntartás költségeit is.

(Hogy félreértés ne essék, mi ilyen válaszokat implikáló helyzetekkel, feszültségekkel talákoztunk a lakásfenntartási költségeket ki-nem-egyenlítő szűk körében. Ez nem jelenti azt, hogy például a lakásfenntartási költségviselés lényegesen más konstrukciójába ne épülhetnének bele jól működő, sajátlagos szociális jóléti eszközök, mechanizmusok.)

A lakáspolitika és a szociálpolitika terén "új korszak" nem kezdődött a 80-as évek végéig, lényegüket tekintve továbbra is a korábban kialakult formák keretein belül mélyültek el, éleződtek ki a működés ellentmondásai. A lakásfenntartáshoz kapcsolódó tehervállalási képesség megroppanására is igaz, hogy kezd eloszlani az ekörüli "titkolódzás", a probléma tömegesedése és nyilvánossága differenciálja a hozzá való viszonyt (egyben oldja a

fizetékésztséget fenntartó normarendszert, legitimáló mechanizmusokat). A "lakásfenntartás válsága" még nem igazán általános, a perspektívák mindenesetre - nehezen minősíthető, mert ellentmondásos - kiutkeresésre sarkallják a lakáspolitikai kialakítóit, miközben a szociálpolitikai felelősségnek továbbra sincs gazdája.

/7/ Penészes, nedves, romos-e a lakás?

/8/ Szükséglakás-e ez? (Ahogy ő tudja)

/9/ Mennyire rendes, tiszta, kusza, elhanyagolt, lerobbant a lakás belső kinézete?

/10/	Van-e	Ha nem működik miért	Megj.: Hogyan szerezték? mikor?
------	-------	-------------------------	------------------------------------

TV

mosógép

centrifuga

hűtőszekrény

porszívó

/11/ Mikor volt festve utóljára a lakásban?

Az utóbbi öt évben végeztek-e valamilyen átalakítást,
korszerűsítést?

III.

Hogyan népesült be ez a lakás? Hogyan állt föl a jelenlegi összetétel?

 Ahhoz mérten, ami a mai helyzet-felállás megértéséhez fontos, meg kell tudni:

- ki lakott itt először közülük, illetve előttük;
- hogyan került a kezükre ez a lakás;
 (tanácsnak ebben milyen szerepe volt)
- ez a hozzájutás mikor történt;
- hozzájutás után ki hogyan költözött ki-be, mikor
 (családtagok, rokonok, ismerősök, élettársak, futó barátok, szívességi lakók)
- hivatalos - nem-hivatalos
jogcímek hogyan voltak, vannak?
 állandó-ideiglenes
bejelentkezések

 A ma ittlakókról tudjuk meg, hogy

- hol laktak előzőleg (helyileg, kivel);
 - ott milyen körülmények között laktak kb., és volt-e ott szerepük a lakásfenntartásban?
 - máig milyen fontosabb település, munkahely, foglalkozásváltásaik voltak?
 - mióta él folyamatosan, vagy ki-be mozogva Pesten?
 - miért költözött ide?
-

IV. Kiadások

Egy-egy hónapban mire megy el a pénzük?

<p>/1/ Milyen állandó fix kiadások vannak? (van-e, hány Ft, havi vagy kéthavi!/

lakbér
OTP (mire)
közüzemi díj
fűtés (szén, fa)
TV
újságelőfizetés
magán adósság
biztosítás
napközi-óvoda
bérlet
egyéb</p> | <p>/2/ Fogyasztanak-e? (napi vagy heti mennyiség, hány Ft)
kávé
cigaretta
ital</p> |
| | <p>/3/ Gyógyszerre hány Ft? (milyen betegségre)</p> |
| | <p>/4/ A bérleten kívül utazásra, haza, munkába ingázásra? (Ft és gyakoriság)</p> |
- /5/ Ennivalóra mennyi megy el kb. egy hónapban?
- /6/ Egy hétfélig bevásárlásnál mennyit hagy ott a boltban -piacon?
- /7/ Van-e egyszeri-kétszeri havi nagybevásárlás, mit, mennyiért, mikor?
- /8/ Volt-e mostanában valami (hirtelen) nagy kiadásuk?
- /9/ Min tudnak spórolni, ha kevesebb (értékű) a pénzük?
- /10/ Volt-e valami, amiről lemondtak az utóbbi időben? (Tételelesen: fix kiadások közül óvoda, napközi, bérlet, stb., utazás, ruha, ennivaló, zöldség, cigi, kávé stb.) Kevesebbet vagy/és más fajtát fogyaszt?

/11/ Volt-e, van-e valami, amire már pénzt (!) nem költenek?
(De a fogyasztást megoldják valahogyan, hogyan? Illetve nem fogyasztják már.)

/12/ Mi az, amihez pénz nélkül hozzá tudnak jutni? (Ajándék, ennivaló, ruha, gyerekuha stb...)

V. Jövedelem

Most miből élnek meg?

/1/ Kinek milyen jövedelmei voltak szeptemberben?
(Jelölni, hogy fizetés, prémium, különmunka /milyen/, juttatások, gyes, nyugdíj, családi pótlék, alkalmi segély, táppénz!)

/2/ Van-e egyéb külső jövedelem (gyerektartás, fizet-e ilyet, támogatás)?

/3/ Van-e olyan jövedelemrésze valakinek, ami nem megy be a közös háztartásba? Kié, hány Ft, miért és az mire megy, mit fedez?

/4/ A háztartásba befolyó jövedelmek összege mennyire tekinthető (a rögzített szeptemberi) rendszeresnek? Mi az, ami nem rendszeres, fel-lehullámok vannak-e, mitől? Idén-tavaly nagyjából-egészében hogyan alakult a jövedelmük?

- /5/ A családi pótlékot, nyugdíjt, Gyest, táppénzt és egyéb lehetséges társadalombiztosítási pénzt zökkenőmentesen megkapják-e? Hányadikán? Van-e ezek közül, amit - pl. munkahelyhiány miatt - nem kapnak, ennek körülményei:
- /6/ Itt: Van-e komolyabb betegsége valakinek a háztartásban, ennek milyen következményei vannak (munkavállalási, -választási korlát)?
- /7/ Milyen egyéb "jövedelmük" van?
- /7.a/ Milyen családi, rokon, ismerősi segítséget, támogatást kapnak? (Kitől, milyen rendszerességgel, természetben vagy pénzben?) Van-e magán adósságuk most, mennyi? (Mire, kamat?)
- /7.b/ Annak érdekében, hogy hitelhez-pénzhez jussanak, szoktak -e az OTP-hez fordulni (külön: vettek-e már fel személyi kölcsönt, mikor, mire? Mostanában?!)
Használják-e a bizományit, milyen rendszeresen? (Ki a kezes?)
- /8/ Hogyan osztják be a jövedelmüket, hogyan gazdálkodnak?
(Ezt így tesszük fel, függetlenül attól, hogy már kirajzolódott-e a válasz. és rögzítjük, amit mondanak.)
(- van-e aki beoszt, egyáltalán beosztják-e, hogyan,
- van-e rendszeres kölcsönkérés, mikor, kitől?)
- /9/ Meg tudná-e mondani, hogy ma (...hó...-án) hány Ft áll a háztartás rendelkezésére, "ebből" milyen előrelátható kiadásokat kell fedezni, mikor kapnak legközelebb pénzt (honnán, mennyit) és ha nem lesz elég, mit fog csinálni most...?

VI. Hátralék

- /1/ Egy-egy hónapban kb. hanyadikán szokott jönni a díjbeszedő? (lakbért, távfűtést havonta szednek, többet kéthavonta!)
- /2/ Szokták-e tudni, hogy kb. mennyi lesz a számla? Honnan; vagy miért nem?
- /3/ Általában hogyan oldják meg, hogy amikor jön a díjbeszedő, akkor legyen pénzük kifizetni? (Ha sehogyan, a kérdés inadekvát, akkor ezt is rögzítsük.)
- /4/ Ha a fűtéshez ők maguk veszik a szenet, fát, olajat, akkor ezt milyen tételekben szerzik be (mennyiség, fajta, Ft), mikor, és erre hogyan kerítik elő a pénzt?
- /5/ Egyáltalán tudják-e és szokták-e - miért és hogyan - szabályozni a saját "energia-fogyasztásukat", illetve van-e olyan külső tényező, ami korlátot szab ennek (távfűtésen kívül cugos lakás, nagy családra főzés, munkahelyi fürdés stb.)?

Amikor "legutóbb először" díjhátralékos lett:

- /6/ Mikor volt ez: év: hónap:
- /7/ Mekkora összeget nem (tudott) kifizetni:
- /8/ A rezszi-fajtákon belül akkor mit nem fizetett ki?

/9/ Hátralékban maradás után hogyan halmozódott az összeg, vagy hogyan fizetett vissza? Visszafizette-e az egészet már? (Itt most csak az időkre, rezsi-fajtákra, összegekre szűkítve.)

/10/ Volt-e már ezelőtt valamikor (mikor?) ilyen elmaradása, az hogyan zajlott le? Milyen stádiumig jutott el, hogyan rendeződött, mik voltak az okok és életkörülmények? (Mészélje el.)

Mielőtt, illetve amikor "legutóbb először" dijhátralékos lett:

/11/ Abban az időben lecsökkent-e valamitől a jövedelmük? (mitől és mennyire?)

Vagy volt-e valami nem szokásos, nagy kiadásuk? (milyen szinten volt a jövedelmük ekkor, mi volt a kiadás, mekkora?)

/12/ Volt-e olyan körülmény, ami hozzájárult a nem-fizetéshez? (akár jövedelemmel-kiadással összefüggő, akár ettől független; családi, házastársi, munkahelyi válság, betegség stb.)

/13/ Mielőtt jött volna a díjbeszedő, gondolt-e arra, hogy ki tudja-e fizetni majd a számlát?

- ha igen, mennyivel előtte gondolt a nem-fizetés lehetőségére?

- mivel próbálkozott, hogy elkerülje ezt a problémát (néhány variációt lásd a "lehetőségeknél")

/14/ A hátralékban maradás elkerülésére egyáltalán milyen lehetőségeik voltak akkortájt?

- plusz pénzt keresni munkával (Ezeket konkrétan is megkérdezzük,
- kölcsönhöz jutni magán- és az igen-nem személytől lehetőségek okait is rögzítjük)
- kölcsönhöz jutni OTP-től
- segílyt kapni
- kevesebbet költeni
-

/15/ Az ön (kérdezett) véleménye szerint miért nem sikerült elkerülni a nem-fizetést?

/16/ Ha nem volt előtte ilyen próbálkozása - vagy az eddigiekből valami lényeges előzetes körülmény nem derült ki -, akkor:
Milyen körülmények idézték elő a nem-fizetést?

VII. A hátralékban-maradás bekövetkeztének és utóéletének története

/1/ A számlát hogyan kapták kézhez, a kézbesítéskor mit csináltak a díjbeszedő, mit csináltak ők?
(Hogyan viselkedtek a szereplők, megegyeztek-e valamiben, bujkáltak,....)

/2/ Kérjük, mesélje el, hogyan zajlott a továbbiakban az ügy?
(a díjbeszedő vállalathoz kapcsolódó ügymenet, ki-mikor -mit csináltak; bementek a központba, részfizetést kértek, plombálás, kikapcsolás, letiltás, foglalás stb. Hogyan történtek? Ma mi a helyzet?)

/3/ Kérjük, mondja el, hogy próbálkoztak-e, s mivel próbálkoztak a díj-nemfizetés után, azóta, hogy a hátraléket ledolgozzák?
(szempont: jövedelem-szerzés, kiadás-csökkentés, részbeni-egészbenei kifizetés, közüzemi fogyasztásról lemondás,...)

/4/ A hátralék keletkezése óta megváltoztak-e valamiben a körülményeik?

Mi az, ami esetleg - szempontunkból - lényeges változás lehetett?

(Hasonlítsuk össze az akkori és mai állapotot családi felállásban, jövedelemben, munkában stb.)

/5/ (Értelemszerűen a jövőbeli helyzetváltozásokra, stratégiákra vonatkozóan:)
Megpróbálnak-e és hogyan próbálnak meg majd kilábalni ebből a díjhátralékos helyzetből? (Ha még van hátraléka.)
Hogyan gondolják, hogy a jövőben sikerül-e elkerülniük a hasonló szituációt? (Ha már visszafizették.)
(Itt nemcsak az effektív díjfizetés-nemfizetésre figyeljünk, hanem az emögötti "válságok" feldolgozásának a perspektívájára is.)

VIII. Visszamenőleg és kitekintőleg

/1/ Mi a véleményük a díjbeszedő (vállalat) viselkedéséről, hozzáállásáról?

/2/ Összefoglalóan és nyitottan még egyszer: hogyan látja, miképpen lehetett volna elkerülni a hátralékban maradást?
(Közben: okoz-e, s milyen jellegű problémát okoz az önök számára ez a szituáció? - mennyire fontos a dolog számukra?)

/3/ Kérdő: Mennyire tudták maguk befolyásolni a körülményeket?

/4/ Kérdő: Mennyire "természetes", "beépült" esemény, hogy díjhátralékban maradtak? Számukra mekkora a dolog súlya?

- /5/ Önök szerint milyen lehetőségeik vannak a dijbeszedő vállalatnak a számla behajtására? (Ők miről tudnak - olyanról, ami velük még nem történt -, kitől, honnan tud ezekről?)
- /6/ Tudnak-e Önök másokról, akik hasonló helyzetbe kerültek? (Konkrétan kiktől, mit tud, velük mi történt, hogyan szerzett tudomást erről?)
- /7/ Önökről (vajon) kik tudják, hogy ilyen problémájuk volt -van? (Kicsoda: családtag, rokon, ismerős, kölcsönző, szomszéd stb., miért tud-nemtud róla valaki? Mit szól/ná/nak ehhez?)
- /8/ (Itt tesszük fel, de nem a díjhátralékra értjük, hanem tágabban):
Kapcsolatba kerültek-e az ügy során ---- vagy egyébként bármikor
- a szociális gondozó hálózattal
 - a szociális segélyosztókkal
 - lakásügyi osztállyal, IKV-val
 - rendőrséggel (volt-e komolyabb szabálysértés, börtön, ref.)
 - ideggondozóval, alkoholelvonóval

IX. Kikapcsolás - kikapcsolt-lét egyéb végrehajtási eljárások

(Ha ilyenek nem voltak, akkor természetesen ezeket nem kérdezzük, ha volt ilyen, de eddig nem derültek ki a részletek, akkor ezt külön részletesen kérdezzük kb. a megadott kérdések segítségével, és külön rögzítjük.)

/1/ Kikapcsolás/ok/

- a/ pontosan mikor történt (hónap), mettől-meddig?
- b/ mit kapcsoltak ki, hogyan történt maga a kikapcsolás?
- c/ milyen előzmények vezettek el ide?

/2/ Kikapcsolt helyzet

- a/ emiatt mit nem tudtak úgy használni, mint előtte?
- b/ hogyan oldották meg ezt (nem csinálják, rokonnál, szomszédnál bonyolítják le)?
- c/ próbáltak-e, volt-e illegális visszakapcsolás, visszakötés, kinek a segítségével, mit, kinek a vezetékekéről?
- d/ hivatalos visszakapcsolás hogyan történt, fizettek-e érte, mennyit?
- e/ mennyire (volt) átmeneti helyzet a kikapcsoltság, mennyire tudtak berendezkedni erre a helyzetre, mennyire nem?

/3/ Végrehajtási eljárások

- a/ fizetés-levonás felmerület-e; igen-nem, miért?
- b/ történt-e ilyen, illetve tett-e valamit, hogy ezt elkerülje?
- c/ egyáltalán működött volna ez az esetükben?
(munkahely,...)
- d/ ingóságok foglalása felmerült-e, volt-e ilyen, pontosan hogyan zajlott, mik voltak az előzmények (intézményi és háztartási oldalról)?

Tánczos Éva

OBUDAI DIJHÁTRALÉKOS CSALÁDOK VIZSGÁLATA

Budapest III. kerületi Nevelési Tanácsadójában szociális munkasként dolgozva 1983-ban találkoztam először az elektromos áram, illetve a gázszolgáltatás megszüntetésével.

Eleinte egyedi eseteknek tartottam a közműszolgáltatásból kizárt családokat: úgy véltem, hogy a szegénységgel párosuló nagyfokú "szociális ügyetlenség" hozhat csak ilyen szélsőséges helyzetbe embereket. Azonban egyre több olyan család fordult meg a Tanácsadóban, ahol hosszan tartó, illetve időszakonként ismétlődő állapotot jelentett ez a megfosztottság. Családgondozóként, hivatásos segítőként egyre tehetetlenebbé váltam. Néhány sikeres ügyintézés után kapcsolatomban "megromlott" a Fővárosi Számítástechnikai és Díjbeszedő Vállalat (FSZDV) kerületi kirendeltségével; kérvényeinket, garanciainkat nem fogadták el. Mivel a háztartások költségvetésében nem átmeneti zavarról, hanem állandó csődállapotról volt szó, az alkalmanként és lassan kiutalt rendkívüli segélyek nem jelentettek megoldást, másrészt a segélykeret szűkösségére hivatkozva a legtöbb esetben a Tanács visszautasította a kérelmeket.

Az emelkedő lakbérek és közüzemi díjak automatikusan megemelték a tartozások összegét is, egyre irreálisabbá téve a családok számára a kifizetés lehetőségét. Ekkor kezdtem foglalkozni egyedi eseteimen túlmenően a fizetésképtelen családok problémájával. 1987-1989-ben az MTA-Soros Alapítvány

támogatásával a III. kerületi díjhatalékos családokat vizsgáltam, elsősorban a főüzemi szolgáltatásoktól már megfosztott, áram és gáz nélkül maradt háztartásokat.

Az áramszolgáltatás, a villany, az elektromosság használata ma már olyan elemi életszükséglet, amiről valóban csak végső esetben mondanak le az emberek. Az áramtól való megfosztottság nemcsak felborítja az eddigi életvitelt, de teljesen megváltoztatja az élet minőségét. A világítás, a megszokott háztartási gépek, a jöformán egyedüli szórakozást - és információforrást - jelentő televízió hiánya, a felbomló kapcsolatrendszer társadalmon kívülivé degradálja a fizetéképtelen családokat, különösen ott, ahol nem tudják a gázfűtést más fűtési móddal helyettesíteni. (Bár gyerekeknél a főzési lehetőség megszűnése, a meleg étel hiánya is ugyanígy életveszélyt jelenthet.)

Az elemi szükségletektől való megfosztottság éles választóvonalat jelent ezen deprivált családok és a még csak veszélyeztetett, de valahogy még felszínen maradó családok között.

A leszerelt fogyasztásmérőkről az ELMÜ nem vezet nyilvántartást. Az FSZDV kirendeltségén is csak a vezetékkel vezetett házi fűtésében volt követhető a szolgáltatások megszüntetése. Ebbe a fűzetbe bekerültek a tartósan (a tárgyhót követő hónapban) hatalékban maradó nevei, majd az elbirt intézkedések. Vagy a "rendezve" szó került a név mellé, vagy idővel a "leszerelve" megjegyzés, amikor az ELMÜ vagy a Gázművek visszajelezte a szolgáltatás megszüntetését.

Igy havonként követni lehetett a leszerelési esetek számát. A fogyasztásmérők visszaszerelését nem regisztrálják, de az újból megjelenő nevek azt jelzik, hogy időközben sikerült kifizetni a tartozást, majd az ismét összegyűlő hátralék miatt a család ismét visszacsuszott a "sötét" létbe. (Tehát a leszerelési esetek száma mindig magasabb, mint ahány családot érint ez az állapot. A listából az nem deríthető ki, hogy az óraleszerelés után összesen hány családnak sikerült rendeznie a számlát.)

1982-ig visszamenőleg találtam adatokat ezekben a házi füzetekben a fogyasztásmérők leszereléséről.

A leszerelési esetek számának alakulása

<u>ÉV</u>	<u>Esetszám</u>
1982	32
1983	60
1984	65
1985	98
1986	101
1987	207
1988	102

Tehát az elmúlt hét évben összesen 665 esetben szereltek le fogyasztásmérőt a III. kerületben és ez 602 családot érintett. (Itt minden esetben sor került az árammérő leszerelésére, és ezen belül előfordult, hogy az áram- és gázszolgáltatás egyaránt szünetelt.)

Engem elsősorban a szolgáltatásokból már kizártak helyzete érdekelt, az, hogy hogyan lehet a XX. század végén egy nagyvárosban így élni, milyen stratégiai alakulnak ki a túlélésnek, intézményi szociálpolitika segítségével elkerülhető lett volna-e a lecsuszás, illetve, az előtörténet folyamatát ismerve, kiket fenyeget leginkább a közszolgáltatásból való kizárás.

Mivel az árammérők leplombálásáról nincsenek adatok, másrészt az utobbi években az ELMÜ azonnal az óra leszerelésével oldja meg a szolgáltatás szüneteltetését, így kénytelen voltam a szolgáltatásból való kizárást a fogyasztásmérő leszerelésével azonosítani.

Az árammérő leszerelése sokkal gyakoribb a magas rezsi-költségű lakótelepi lakásokban. Az érintett családok 70%-a lakik lakótelepi, 24%-a régi építésű lakásokban, 6%-a pedig családi házban vagy házrészben. Közismert a lakótelepi lakások magas fenntartási költsége miatt kialakuló ún. "összkomfortos szegénység". Az összkomfortos új lakásnak magasabb a lakbéré, az öröklakások évtizedekig tartó havi OTP-törlesztése, fogyasztással nem szabályozható távfűtési és melegvizdíjak átlagosan 40-50%-kal növelik a házgyári lakások fenntartási költségét, a hasonló alapterületű régi lakásokhoz képest.

A közműellátásból kizárt családok közül 108 családot vizsgáltam. A háztartások kiválasztásánál az összes "leszerelt" család területi eloszlási arányait vettem figyelembe. (Az adatgyűjtés során olyan családokkal is kapcsolatba kerültem - szándékból függetlenül -, ahol még nem történt meg a fogyasztásmérő leszerelése, de a

befizetéssel elmaradozva több-kevesebb hátralék már volt, vagyis állandó csusztatók voltak. Természetesen információgyűjtésre ezeket a lehetőségeket is felhasználtam.) Tisztában voltam azzal, hogy a mintába bekerült 108 család végül is valamelyest torzított mintát ad. Valószínű, hogy valós arányuknál kisebb számban kerültek be egyedülállók, illetve gyermektelen háztartások. A gyermekes, és főleg a kisgyermekes családok kevésbé mobilak, általában otthon találhatóak. Még ha a lakásban nincs is világítás, vagy főzési lehetőség, a gyerekeket esténként le kell fektetni, a család egyértelműen "lakáshoz kötött". Ugyanigy könnyebben "megtalálható" a beteg, munkaképtelen rokkantnyugdíjas is. Ezzel szemben az egyedülálló és gyermektelen lakosok kevesebb időt töltenek a lakásban, kisebb valószínűséggel találtam őket otthon. Legnehezebben a régi beépítésű negyed alagsori és földszinti, fűtetlen, világítatlan helyiségeinek lakóit lehetett fellelni. S bár "mindenki" állította, hogy az adott lakásnak van lakója, látni ritkán látták és különböző napszakokban vissza-visszatérve sem sikerült megtalálnom őket, illetve csak néhányukat.

Hivatásos segítői foglalkozásomból adódoan nem "sikerült" mindig hűvös, tényfeltáró kérdezőnek maradnom. Információkkal, közvetítő intézkedésekkel, a saját munkaterületemhez tartozó segítségnyújtással "bevonódva", szorosabb kapcsolatom alakult ki a kért családok egy részével. Másrészt érdekelt, hogy azok a családok, akik különböző stratégiákkal sikeresen tuljutottak a krizishelyzeten, tartozásaikat rendezve, egyenesbe jutottak-e, hogyan folytatják tovább életüket. Csak

egyszeri váratlan, kiszámíthatatlan esemény hozta-e válságos helyzetbe a családot (haláleset, súlyos betegség, válás, fizetéskimaradás), melyet ugyan nem volt könnyű átvészelni, de az erőfeszítések után helyreállítható volt a család gazdasági-életviteli egyensulya, vagy az erőfeszítések csak egy időleges egyensuly elérésére voltak-e elegendők és a csuszás - hosszabb-rövidebb szünetekkel - megállíthatatlan volt.

A háztartásfők iskolai végzettsége a vizsgált családokban a következőképpen alakult:

8 általánost nem fejezte be	9%
8 általánost végzett	48%
szakmunkásképző iskolát végzett	22%
érettségizett	16%
felsőfoku végzettségű	<u>5%</u>
Együtt	100%

A közép és felsőfoku (többnyire egészségügyi) végzettség az egyedülálló nőknél jellemző. A háztartásfők több mint 50%-ának nincs szakképzettsége, a szakmai képzettséggel rendelkezőknek a fele nem a tanult szakmájában dolgozik.

A "leszerelt" családok többségében az egy főre jutó jövedelem a hivatalos létminimum és a társadalmi minimum között mozgott. 12 családnál az egy főre jutó jövedelem a létminimum alatt maradt, 8 családnál pedig magasabb volt a társadalmi minimumnál, de az átlagjövedelmet nem érte el.

Tehát jövedelmi helyzetük szempontjából a leszerelt háztartások nem a legalacsonyabb jövedelmű csoportokat képviselik, azonban kritikus élethelyzetben a családi jövedelem tartosan a minimum alá süllyedhet, létbizonytalanságot eredményezve. Ezeknek a családoknak a jövedelme már korábban is csak a mindennapi megélhetés költségeit fedezte; tartalékaikat - ha egyáltalán voltak - már felélték. Esetleg a családi ékszerek (egy-egy nyaklánc, gyűrű) jelentenek még mobilizálható tartalékvagyont, fedezetet egy ideig, azonban értékük nem tart lépést a növekvő eladósodással. Ezekon kívül vagyontárgynak tekinthető a lakás is, amiben laknak. Az eladósodó családok közül sokan kényszerülnek ezen utolsó tartalékuk feladására, illetve kisebb és rosszabb lakásba költözéssel - értékcsökkentésére.

A realjövedelem csökkenésére minden család reagál valamilyen módon, lépéseket tesz, megoldásokat keres az életszínvonal megőrzése érdekében, vagy legalább is mérsékelni próbálja annak romlását. A családok többsége megpróbálja elkerülni az eladósodást, lehetőségeiktől függően többletmunka-vállalással, fogyasztáscsökkentéssel, vagy a fogyasztási szerkezet változtatásával. A vizsgált családoknál is megfigyelhetők voltak ezek a próbálkozások, azonban náluk ezek nem vezettek eredményre, nem voltak elegendők a szinten maradáshoz. Mivel ezek a háztartások kevés szabadrendelkezési jövedelemmel rendelkeztek, kevés lehetőséget, kevés "tartalékot" jelentett számukra a fogyasztási szerkezet változtatása.

A legelső lépések a nem közszükségleti cikkek vásárlásának a csökkentése, majd a fogyasztás minőségének a megváltoztatása voltak. (Szolgáltatások, kulturális, szórakozási kiadások megszüntetése, ruházkodás csökkentése, a drágább élelmiszerek "kiváltása" olcsóbb fajtákkal.) Tehát ekkor még az alapvető fogyasztás korábbi szintentartása mellett csökkentik vagy szüntetik meg egyéb szükségleteik kielégítését. Ha már egyáltalán nincs szabadrendelkezésű jövedelem, a családok kénytelenek alapvető szükségleteik kielégítését is korlátozni.

Ilyenkor már például a ruházkodás további csökkentése - a felnőttek esetében - valóban lerongyolódást eredményez, a gyermekek számára pedig a legolcsóbb megoldásokkal (bizományi, öröklés, varrás) még biztosítják az ellátást. A táplálkozás minősége folyamatosan csökken, itt is elsősorban a felnőtteket érintve, de sok családnál már a gyerekeknek is a minimális szükségletüknél jóval kevesebb fehérje jut. Az alapvető élelmiszerek árainak emelkedése pedig egyes csoportoknál már a táplálkozás minimálisan szükséges menyiségét is veszélyezteti.

Az alacsony jövedelem lehetetlenné tesz minden gazdálkodást, tervezést, mindig az éppen sürgető, megjelenő szükségletet kell kielégíteni. A legtöbb családnál nagyon nagy szerepe van az állandó hiányt pótló kölcsönöknek, ami azonban újból adóssággként jelentkezik és így egy, a számukra valójában nem létező összeg állandó körforgásáról beszélhetünk.

A lakásfenntartási költségek csökkentése érdekében a nagyobb rezsijű összkomfortos panellakásokat - általában a gyermekes háztartások - kénytelenek elcserélni kisebb méretű vagy rosszabb minőségű, alacsonyabb rezsijű lakásokra. (A vizsgált családok közül 8 kényszerült erre, valójában sokkal több esetben került sor ilyen lépésre. Sok családot már nem találtam meg az eredeti címen, a nagycsaládosoknak készült nagyobb szobaszamu panellakásokban. Jellemző az is, hogy a 8 háztartás közül csak két esetben jelentett megoldást a lakásfenntartási költségek ilyen csökkentése, a többieknél ez a megtakarítás sem tudta ellensúlyozni a kiadások emelkedését. Ezenkívül nagyfokú szociális ügyetlenségük következtében a csere általában nagyon előnytelen módon történt: a tartozások rendezése után sokszor csak párezer forintot kaptak meg az értékkülönbözetből. A készpénz jó, ha a költözést fedezte, a rezsí sokszor nem lett számottevően kisebb - így újból nemfizetőkké váltak ezek a családok.

Az OTP kölcsönfeltételek szigorításával és a kamatterhek emelésével "lecseng" az 1987-ben még "divatos" módszer: a lakásfelújítási hitelekből fizetni ki a díjhatralékokat és a maradék összegből "saját munka" hozzáadásával rendbehozni a lakást. Ezzel azonban csak egy időre oldották meg a problémát, hiszen ez újabb adósságot eredményezett és részlettörlesztésekkel terhelte meg a családok kiadásait.

A fogyasztásmérő leszerelése valóban "mérőföldkő" a lecsuszás folyamatában. A családok választat előtt állnak: vagy minden energiájukat a hátralék kifizetésére, a "legális lét"

visszaszerzésére fordítják, vagy - feladva a küzdelmet - vállalják a megfosztottsággal együttjáró életmódot.

A vizsgált családok többségében a közműszolgáltatás megszüntetése nagy megrázkódást jelentett. Azok, akik korábban "biztonságban", megélhetési gondok nélkül éltek, sokkal jobban összeomlottak, hamarabb feladták a reménytelennek tűnő küzdelmet a felszínre kerülésért, mint azok, akik korábban is a társadalom alján, egzisztenciális biztonság nélkül, különböző túlélési stratégiákkal egyensúlyoztak.

A megoldhatatlan helyzet nyomasztó sulya az egyszülős családokban a legelviselhetetlenebb: három egyedülálló követett el önqyilkossági kísérletet a fogyasztásmérők leszerelését követően, és nagyon gyakori a hosszabb kórházi kezelést igénylő idegösszeroppanás előfordulása is (6 esetben). A szégyentől, a további szankcióktól való félelem, illetve a konformitás igénye nagyon erősen ösztönzi a családokat az első fogyasztásmérő leszerelésekor. A fogyasztás további csökkentése, a maradék tartalékok feláldozása, többletmunka, kölcsönök szerzése: mind egy cél, a hátralék rendezése, illetve utána az egyensúly megtartása érdekében történik.

A visszacsuszás azonban már nem mozgósít ilyen energiákat - nincs több tartalék és a visszakapaszkodás reménye is elveszett.

A létfenntartás ösztöne azonban erős, a "tulélés" új stratégiái alakulnak ki, a leszerelt háztartások alkalmazkodnak a megváltozott létfeltételekhez. Korábban, 1987-ben - és elsősorban az első leszereléseknél - gyakrabban

találkoztam gyertyával, petróleumlámpával, korai lefekvéssel - valódi megfosztottsággal. 1988-tól egyre ritkább ez a fajta beletörődés: a vezetékek illegális összekötése egyfajta ellenállást jelez, ragaszkodást az elemi létfeltételek biztosításához. A család a világító villannyal, a működő tv-vel, hűtőszekrényvel ismét részese a "társadalmi létnek", ugyanakkor a szabálysértés elkövetésével folytatódik a perifériára szorulás. Az illegális fogyasztó védekező, gyakran rejtőzködő életmódra kényszerül: a végrehajtónak, az FSZDV-től, rendrségtől jövő látogatóknak nem nyit ajtót, csökkenti kapcsolatait a külvilággal. A fizetésletiltástól tartva, ami tovább csökkentené jövedelmét, feladja munkaviszonyát, alkalmi, illetve fekete munkát vállal (az alkalmanként így szerzett tiszta, adómentes jövedelemmel valóban lélegezethet lehet jutni, ugyanakkor még sebezhetőbbé, kiszolgáltatottabbá válnak ezek a családok: munkaviszony hiányában nem kapnak családi pótlékot, biztosítás hiányában betegségkor nincs táppénz stb.)

A vizsgált családok 90%-a semmiféle iontézmenyes segítséget nem kapott - pedig több esetben fordult segítségért különböző szervekhez. Így még inkább hangsúlyt kap a tágabb család, a rokonsági háló szerepe. A komoly bajban összefoghat a tágabb család, rokonság, nemcsak anyagi, de pszichés támogatást is nyújtva a válságban levőnek. Sok esetben menti meg a családot a leszerelés előtti utolsó percben a rokonság, összeadva, befizetve a hátralékot. A nyugdíjas szülők ismét munkába állnak, hogy segíthessék családos gyermekeiket, a nagycsaládi tartalékokból mobilizálnak nagyobb összegeket az

elmaradt számlák rendezésére. Am ahol nem létezik a "rokonsági háló", ahol a szülők szegények, vagy támogatásra szorulnak, ott majdnem hogy reménytelen a visszakapaszkodás.

A "leszerelt" családok közt egy-egy házban korábban is működött a szolidaritás: átjártak egymáshoz tv-t nézni, mosni, főzni, a hűtőszekrényt is közösen használták. Alkalmadtán "visszadták" a segítséget az éppen jobb helyzetben levők. Az információk átadása, a "mi is így csináljuk" biztatás ugyancsak erősíti az (érdek)közösség kialakulását, az érdekérvényesítés lehetőségét. Nagyon fontosnak tartom, hogy emellett megjelent a még nem érintettek szolidaritása, segítségnyújtása is. A "villanszerelési" munkák segítése, a vezeték átvezetése az erkélyen keresztül, a mosógép "kölcsonzése" változást jelent az eddigi elitélő, kirekesztő magatartáshoz képest.

Mindebben szerepe lehet annak is, hogy a nagyobb nyilvánosság lehetővé teszi a szegénység problémájának tárgyalását, a szegénység létének vállalását és annak is, hogy a szegénység veszélye egyre nagyobb rétegeket érintve "segít" a szegénység megértésében.

Az elszegényedő, leszakadó, a lakáshoz jutás és lakásfenntartás terén fizetésképtelenné váló csoportok védelmét a jelenlegi szocialpolitikai intézményrendszer nem tudja ellátni - és nem is kizárólagos feladata -, de pillanatnyilag a válság kezelésére sem alkalmas.

N.család

A hattagu család Békásmegyeren lakik 1+2 félszobás 52 négyzetméteres tanácsi lakásban. 1979 novemberében költöztek ide. 1986-ban a férj (34 éves) gépkocsivezető volt, jövedelme 5200 forint. Felesége (37 éves) könyvelő, fizetése 3600 forint, ekkor szülési szabadságon volt. A négy gyerek közül a három nagyobbik lány (13, 11, 9 évesek), a legkisebb, 5 hónapos fiú. A házasságkötés után a férj szüleinél laktak, a Téglagyári telepen (Csillaghegy). A nagyszülők a téglagyárban dolgoztak segédmunkásként, ma már mindketten nyugdíjasok, nagyon alacsony nyugdíjjal. Az első gyerek születése után a lomtárat, sufnit alakították szobává, így lett egy 17 négyzetméteres lakóhelyiségük. A "lakás" nedves volt, rosszul tudták fűteni. A harmadik gyerek 2 éves, amikor megkapták a lakáskiutalást. Az új lakás ekkor óriásinak tűnt, nemcsak a berendezés szempontjából. OTP-kölcsönből vették a butorokat, szekrényeket, ágyakat, azelőtt nem volt külön fekhelyük a kislányoknak.

Nem voltak rosszabb időszakok - "mindig nehéz volt". Minden befizetés - közüzemi díj, iskola, óvoda, lakbér - büvészmutatványokat igényelt. A férj 1981-ben a BKV-nál helyezkedett el autóbusszvezetőként. Rengeteget túlórázott, éjszakai műszakot vállalt, így sikerült a háztartást felszerelni, ruházkodási gondjaikat megoldani. Két év után kénytelen volt otthagyni a BKV-t, nem bírta fizikailag sem és szinte "elidegenedett" a családtól. Ottjártamkor egy budapesti

vállalatnál gépkocsivezető, a feleség szerint "élhetetlen", semmi mellékest nem hoz haza.

1986-ban a lakbér 730 forint, villany-gázszámlával együtt 1300 forint, fűtési idényben 1700-1800 forint a befizetendő összeg. Élelemre elmegy legalább 7000 forint, háztartási cikkekre újabb 1000 forint. A férj is elvisz napi 50-100 forintot. A gyermekek már nem napközisek, ha otthon esznek, olcsóbb. Mindhárman a közeli iskolába járnak a lakótelepen, jeles tanulók. Iskolai kiadásokra és ruházkodásra is minimum 1000 forint elmegy havonta. Rendszeres alapvető kiadásaik összege havi 12.000 forint.

1983-ban maradtak el először a közüzemi díjak befizetésével. Ekkor azonban még - kisebb késésekkel - sikerült mindig rendezni a számlát. Csak a feleség édesanyjára számíthattak (a férj szülei inkább támogatásra szorultak), aki nyugdíjából adott ilyenkor kölcsönt, amit fizetéskor mindig visszaadtak. 1984 őszén "összejött" 3000 forint díjhátralék. Bár igyekeztek továbbra is fizetni havonként a számlákat, az elmaradás növekedett. Amikor az adósság elérte a 6000 forintot, az Elektromos Művek megszüntette az áramszolgáltatást, az órat leplombálták. Egy-két hétig éltek így áram nélkül: se világítás, se TV-rádió, se mosógép, a gyerekek sem tudtak tanulni. Ezért 1985 márciusában eltávolították a plombát. Szabalysértési eljárás indult s általánosan tovább számolták az áramfogyasztást. Még 1985 telén leszerelték az árammérőt, megfenyegetve a családot, hogy a végrehajtó a berendezést fogja lefoglalni, ha nem fizetnek. Segítségért nem tudtak hova fordulni. Az iskolában nem tudtak

semmit, a gyerekeket igyekeztek mindig megfelelően ellátni, hogy "ne lógjanak ki a sorból".

A családnak nem volt választási lehetősége: fizetni nem tudtak, világítás kellett. (Ekkor a feleség már terhes volt a negyedik gyerekkel, akit mindenképpen meg akartak tartani, hátha fiu lesz.) Az árammérő helyén összekötötték a vezetékeket. Közben, ha volt "felesleges" pénz, azt befizették a Díjbeszedőnek, ennek köszönhető, hogy csak 11.000 forint hátralék gyűlt össze, mire megszületett a várva-várt fiu.

Mindenképpen meg akarták oldani a helyzetet, hiszen állandó félelmet jelentett a végrehajtó megjelenése, másrészt nem akarták, hogy a munkahelyükön - letiltás révén - vagy az iskolában megtudják, hogy milyen helyzetbe kerültek.

1986 januárjában lehetőség nyílt, hogy OTP-kölcsönrel felujtsák a lakást. 77.000 forintot kaptak 9 évre, havi 800 forint törlesztéssel. A hosszadalmas ügyintézés után az összeg egy részét március elején kapták kézhez. Ugy döntöttek, hogy ami munkát csak lehetséges, házilagosan végeznek majd el a lakásban, az így megtakarított összeggel pedig rendezni tudják a közüzemi hátralékokat.

1986. március 8-án befizették a 11.000 forint hátralékot + 2000 forint óvadékot. Másnap már vissza is szerelték a villanyórát, 100 forint szerelési költséggel.

Ujból volt tehát legalisan égő villany, működő mosógép, TV, rádió. és volt egy újabb kiadási teher: havi 800 forint törlesztés, amire fedezet természetesen nem volt.

N.-né a GYED alatti időt kihasználta: kötést, varrást tanult, hogy tovább csökkenthesse a ruházati kiadásokat. Próbált bedolgozást is vállalni, de nem sikerült. A GYES már szóba sem jöhetett, vissza kellett mennie dolgozni. Gábor bölcsődébe került, sokat betegeskedett, N.-né sokat volt táppénzen, így az átlagos havi 3000 forintos jövedelme nem sokkal volt több, mint a GYES összege.

A 87/88-as nagy áremelkedések újból, végérvényesen felborították a családi költségvetést. 1987 tavaszától újból el-elmaradozott a befizetés, hol az OTP-törlesztést, hol a közüzemi díj fizetését halasztották későbbre.

N. munkahelyet változtatott, a Husipari Vállalathoz ment gépkocsivezetőnek, jövedelmük 1988-ban így 2000 forinttal nőtt. Az egy főre jutó jövedelem 3200 forint, valamivel több, mint a hivatalosan megállapított létminimum. Díjhátraléuk jelenleg 4500 forint. Ugy döntöttek, hogy - elveik ellenére - a kerületi tanacshoz fordulnak rendszeres nevelési segélyért.

S. család

Az S.család Obudán lakik, egy tizemeletes panelház legfelső emeletén. A lakás 3 szobás, 62 négyzetméteres. A szobák mérete: 18, 16 és 14 négyzetméter. A lakásban kilencen élnek: S.-né, az anya (33 éves) 1985-ben GYES-en volt, élettársa, Attila (32 éves) a Margit kórházban dolgozott betegszállítóként és / kiskorú gyermek (közülük a két legkisebb apja az élettárs). A legidősebb gyerek 12 éves, a legkisebb másfél. 1977-ben költöztek ide, korábban S.-né

szüleinél laktak, itt a kerületben. Öt évet vártak a lakáskiutalásra. S.-né három éve GYES-en van, korábban ugyancsak a Margit kórházban dolgozott. Akkor is és most is vállal a közelben takarítást, hogy a család jövedelmét kiegészítse. Mindketten 8 általánost végeztek, szakképzettségük nincs.

Jövedelmük:

Az élettárs fizetése	3400 Ft
GYES	1000 Ft
Családi pótlék	7000 Ft
Tartásdíj	800 Ft
Takarítás	1000 Ft
Összesen	13.200 Ft

Rendszeres kiadások:

Élelmiszer	8000 Ft
Tisztasági szerek	500 Ft
Kávé	100 Ft
Cigaretta	360 Ft
Óvoda-napközi	580 Ft
Ruházati cikkek	800 Ft
Iskolai kiadások	500 Ft
Lakbér	770 Ft
Fűtés	820 Ft
Villany-gáz	210 Ft
Összesen	12.440 Ft

A kiadások között nem szerepelnek az "esetleges" kiadások: gyógyszer, közlekedés, nagyobb ruházati kiadás ősssel, télen, nem beszélve a lakás karbantartásának költségeiről. Így a lakás a beköltözés óta nem volt kifestve, maximum a padlószőnyeg tisztítására telik. A butorokat mind használatlan vették, erősen kopottak. Porszívójuk hónapok óta rossz, nincs miből megjavíttatni. S.-né naponta főz: főleg krumplis, tészta ételeket. Hust hétfőig esznek csak,

bármennyit készít, estére nem marad az ételből. A konyha kicsi, egyszerre soha nem tudnak leülni, mindenki akkor eszik, amikor eszébe jut. Egy-egy uzsonnára 2 kilo kenyér is elfogy, ilyenkor üresen eszik a kenyeret, így legalább azzal jollakhatnak. Ha megjelenik otthon bármilyen ennivaló, a gyerekek azonnal nekilátnak, nemigen tudnak előre vásárolni. Az élettárs megiszik napi 2-3 üveg sört (néha többet is), fizetéskor nem maradhat nála a pénz.

1983-ban az élettárs izületi panaszokkal 2 hónapot betegállományban volt. Jövedelmük így 1200 forinttal csökkent, otthonléte alatt azonban több kávé, cigaretta és sör fogyott. A lakbér- és villanyszámla befizetések elmaradtak, úgy gondolták, majd ha megint egyenesben lesznek, kifizetik.

1984-ben az élettárs egy munkahelyi vita alkalmából felmondott és kilépett munkahelyéről. Elhelyezkedni nem tudott azonnal, alkalmi munkákat vállalt éjszakánként, általában a közeli pékségben. A hiányzó 3400 forintot nem tudták pótolni, teljesen leálltak a tárgyhavi befizetésekkel is.

1984 végére 15.000 forint tartozásuk gyűlt össze. 1984 novemberében a villanyórát leszerelték. Ennyi pénzt reménytelen volt összeszedni, tartalékaik, értékeik nem voltak. S.-né édesanyja 4000 forintot tudott felajánlani (az élettárs állami gondozott volt). Előkerültek a gyertyák, a gyerekek TV-t nézni, S.-né mosni a szomszédba jart. A nagyobb gyerekeknek az iskolában tanulási gondjaik voltak. A gyámhatóság valahogy felfigyelt rájuk. Környezettanulmányt végeztek és segítség helyett megfenyegették S.-nét, hogy ha nem tudja rendezni a számlát és nem teremt "elfogadható

életkörülményeket", a kiskorúak érdekét szem előtt tartva állami gondozásba veszik mind a hét gyereket.

S.-né a Díjbeszedő kerületi kirendeltségére ment, részletfizetést próbált kérni, letéve 4000 forintot és ismertetve családja helyzetét, kérte, hogy szereljék vissza az arammérőt. Mivel ilyen nagy összegű tartozás kiegyenlítését már csak egyösszegben fogadja el a Díjbeszedő Vállalat, így "nagyon sajnálták, de nem tehettek semmit". A gyámhatóság - a kiskorúak érdekét messzemenően figyelembe véve - hatékonyan és gyorsan cselekedett: karácsony előtt 3 nappal mind a hét gyerek intézetbe került.

S.-né mindenhová próbált fordulni, végül egy ismerőse révén jutott el a SZETA-hoz. A SZETA nemcsak pénzügyi támogatással és kölcsönrel, de az ügyintézésben is segítségére volt. A Díjbeszedő Vállalat kivételesen eltekintett az óvadéktól (plusz 2000 forint), az ELMÜ másnap már visszaszerelte az órát, a Gyermekvédelmi Intézet méltányossági okokból hazaengedte a gyerekeket az ünnepekre. S.-né rendszeres nevelési segélyért folyamodott, ezt a gyámhatóság csak azzal a feltétellel folyósította, ha S.-né a GYES-t félbeszakítva munkába áll. Hiába érvelt S.-né és a SZETA, hogy jobb, ha S.-né GYES-en van, mert a gyerekek ugyanis gyakran betegek, az ügyintéző a rendeletre hivatkozott, amely szerint a segélyt kérőknek maximálisan meg kell tennie mindent saját helyzetének javítására.

S.-né háztakarítást vállalt a környéken, 2200 forintos fizetéssel és így rendszeres nevelési segélyként 3500 forintot

kapott a család. Havonként 1000 forintot törlesztett a SZEIA-nak és fizette rendszeresen a számlákat.

A gyerekek azonban betegeskedtek, legtöbbit a másfél éves bölcsődés, de volt úgy, hogy egyszerre 3-4 gyerek is beteg volt. S.-né nem akart tappénzra menni, elszaladt elvégezni a munkát, a gyerekeket otthonhagyva és ezzel újból kivívta a hatóság nemtetszését. A család jövedelme ugyan 4500 forinttal nőtt, az egy főre jutó jövedelem még így sem érte el a 2000 forintot. 1986-tól ismét képtelenek fizetni a számlákat, főképp a "nagy" számlákat. 1988-ban tartozásuk 21.300 forint. Villanyórájukat 1987-ben leszerelték, a gázt - a gyerekekre tekintettel - meghagytak.

S.-né ezuttal összekötötte az elektromos vezetékét, csak a csengőt kapcsolta ki az áramkörből. Az élet megy tovább, a dijhátralék növekszik reménytelenül. 1988-ban felszólítást kapott az IKV-tól a számla rendezésére. Azóta az aktuális lakbérszámlát valahogy mindig befizeti, remélve, hogy így az IKV nem bontja fel a lakásbérleti szerződést. Egy reménye van: a gyerekek előbb-utóbb munkába állnak.

D. család

D.né (32 éves) egyedül neveli három és két éves kisfiát. D.-né a 8. általános után bördíszműves szakmát tanult, de a környéken nem tudott elhelyezkedni a szakmájában. A Harisnyagyárban kapott egyműszakos állást. Jelenleg GYED-en van. 52 négyzetméteres egy és félszobás panel-lakásban laknak. Díjtartozásuk jelenleg 2900 Ft.

D.-né szerint csak a téli hónapok nehezek, nyáron még ki lehet jönni valahogy. Amíg a férjével együtt voltak, elég volt a pénz hónap végéig, most, az akkori fogyasztással két hétig sem tartana ki. (Másfél éve élnek külön.) 1986-ban lakásfelújítási hitellel rendbehozták a lakást (tapétázás, mázolás, linoleumcsere, elektromos vezetékek cseréje). A legtöbb munkát maguk végezték, így tudtak venni új ágyat a gyerekeknek és új hűtőszekrényt.

<u>Jövedelem</u>		<u>Kiadások</u>	
GYED	3600 Ft	Félti számla	1500 ill. 2000 Ft
Családi pótlék	4200 Ft	Nyári száma	700 ill. 1200 Ft
Összesen	7800 Ft	Élelmiszer	5000 Ft
		Tisztasági	500 Ft
		OTP törlesztés	850 Ft
		Összesen	8550 Ft

Tartásdíjat nem kap, de volt férje fizeti a nagyobbik gyermek orvosi ellátását. A kisfiu veséje beteg, havonta vizsgálat, félévente kórházi kontroll szükséges, ez kb. havi 1000 Ft kiadás.

D.-né mióta egyedül van gyökresen átalakította fogyasztási szokásait. Először a "luxus" kiadásokat számüzte: abbahagyta a kávézást, csökkentette a cigaretta-adagját, a gyerekeknek nem vett rostos ivólevet. Megtanult varrni, a két kisfiu számára a kabáton kívül mindent megvarr. Saját magának két éve nem vett semmilyen ruhaneműt, a hugától kap néha egy-egy harisnyát. Már 1987-ben csökkentenie kellett a táplálkozás minőségét: hetente kétszer főzött husételt. Hus

helyett tojást, főzeléket, tésztát ettek. Nyáron sok gyümölcset pótolták a téli vitaminhiányt. Az ujságokat lemondta (RTV-ujság, Fűles, Nők lapja járt), könyveket nem vett magának, pedig korábban havi 3-400 forintot is elköltött erre. 1988-ban már nem volt elegendő ez a takarékoság. A gyerekek is nőttek, cipő kellett nekik, ezt már nem tudta házilag elkészíteni. Képtelen volt egyszerre fizetni az OTP törlesztést és a rezsi-költséget. A közüzemi díjknál igyekezett a nagy számlát mindig befizetni, mert tudta, hogy azt reménytelen később pótolnia. A tél végén rendszeresen kihagyott pár hónapot, hiszen a fűtési szezon után már könnyebb lett és egyenletesebben oszlott meg a teher.

A kimaradó számlákat a következő hónapban csak az alapvető élelmiszerek mennyiségi csökkentése révén tudta rendezni. Beosztotta a cukrot, kenyeret, a megszokott napi 2 liter tej helyett már csak 1 liter jutott a gyerekeknek. A husokat ledarálta, dusicotta, így kétszeri étkezésre volt elegendő. Ha az OTP-től jött felszólítás, oda fizetett gyorsan, ha a FDSZV felől fenyegette veszély, akkor nekik fizette be a "jolly-joker" összeget.

1988 novemberében a FSZDV-nek nem volt türelme kivárni a pénzt,, jelezte az ELMŰ-nek a tartozást. A helyszínen D.-nének sikerült lebeszélnie a szerelőket a villanyóra elviteléről, "megesküdve", hogy egy hónapon belül rendezi az elmaradást.

D.-né szerint: "Ez még nem szegénység, vagy akkor fél Magyarország szegénynek számít. Ma így él a legtöbb család, ahol gyerekek vannak. Szerintem, ha van lakása az embernek és tud enni adni a gyerekeknek, addig még jól van, aztán kezdődik

a szegénység. Jövőre visszamegyek dolgozni, 5000 forint lesz a fizetés, ilyen gondjaim nem lesznek, ha nem emelkednek tovább az árak."

F. család

F.-né (34 éves) rokkantnyugdíjas, élettársa (40 éves) köműves, fia (10 éves) iskolás. Másfél milliót érő 51 négyzetméteres 1 és félszobás öröklakásban élnek. F.-ék ugyanis nem voltak jogosultak tanácsi lakásra, éppen túl voltak a határon.

1981. Az öröklakásra a beugró 76.000 Ft volt, a rokonságtól kértek kölcsön. A havi OTP törlesztés és a közös költség 1860 Ft, plusz a kölcsönököt is vissza kellett fizetni. F. szerszámkészítő szakmunkás, F.-né a Transzelektronál telexkezelő volt. Csak pluszmunkával tudták adósságukat törleszteni.

1983. Ekkor kezdődött F.-né betegsége. Lábát többször műtötték, több hónapig volt betegállományban, csak nagyon nehezen tudtak gazdálkodni. A lakás rendbehozatala elmaradt.

1984. Kiderült, hogy F.-nének csontszarkómája van, minden évben többhetes kezelést kap. Leszállékolták, rokkantnyugdíja 4300 Ft. Férje otthagya, egyedül maradt a gyerekekkel. Napról-napra éltek, teljes bizonytalanságban, jövedelmük 5500 Ft volt.

1986. Élettársa odaköltözött hozzájuk. Köműves kisiparos. havonta 3 gyerek után fizet tartásdíjat (2850 Ft). Nyáron van munka, télen néha semmi jövedelem nincs. Nyáron havi 15-20.000

Ft-ot keres, télen csak a rokkantnyugdíj és a családi pótlék a jövedelmük, ilyenkor eladósodnak mindig. Nyár közepe, mire a magánadósságokat rendezik.

<u>Jövedelmek</u>		<u>Rendszeres kiadások</u>	
Rokkantnyugdíj	4300 Ft	OTP törlesztés	1860 Ft
Családi pótlék	1600 Ft	Közüzemi díj	1300 Ft
Tartásdíj	1800 Ft	Napközi befizetés	380 Ft
Élettárs átlagos		Gyerektartás	2850 Ft
jövedelme	10.000 Ft	Gyógyszer	200 Ft
Összesen	17.700 Ft	Adótörlesztés, TB	
		járulék	2000 Ft
		OTP bankkölcsön	
		törlesztés	3200 Ft
		Élelmiszer	8000 Ft
		Tisztasági cikkek	500 Ft
		Összesen	20.000 Ft

1987. Fogyasztásukat folyamatosan módosítják, olcsóbb cikkekkel helyettesítve a megszokottakat. Ruhát csak a gyerek kap: évente 1 pár cipőt, 1 nadrágot, 2 inget vagy pólót és 2-3 db fehérneműt, azt, amit meg tudnak venni. Omnia kávéról Otthon kávéra, Symphonia cigarettáról Munkásra térnek át. Moziba, színházba nem mennek. Nyaralni F.-ék még sohasem voltak együtt. Olcsóbb husokat főznek, elsősorban csirkét, aprólékot. "A mindannapos étel minősége változott, a mennyiséget muszáj tartani. Enni kell, ha dolgozik az ember." Nyáron több megy az élelmiszerre, télen, a tétlen időszakban, csökkentik a táplálkozást, ilyenkor marad a tészta, levesek, szalonna.

1988 Nagyon rossz év volt. F.-né folyamatosan betegeskedett: mellhártyagyulladás, májgyulladás, epekő. 8-10.000 forintot költöttek az orvosokra, gyógyszerre. Adó befizetésre OTP bankkölcsönt kellett felvenni, nagyon magas a törlesztés, mellette semmi mást nem tudnak fizetni. A lakástörlesztés befizetését állandóan csusztatják, a közműdíjakat egyáltalán nem tudják fizetni. 8700 Ft hátralék gyűlt össze. Juniusban havi 700 Ft-ot kezdtek levonni F.-né nyugdíjából és ugyanebben a hónapban leszerelték a villanyórát. F.-né élettársa hiába dolgozik idényben napi 12-14 órát, az egész évi megélhetést ez nem biztosítja, sokat elvisz az adó és a TB-járulék. Hátralékuk hiába csökken a levonás révén, havonta ujratermelődik a tartozás a kifizetetlen számlák miatt.

A vezetékeket összekötötték, ment tovább az élet. Részletfizetési kedvezményt nem kaptak, készpénzük nincs, hogy egyösszegben befizessék a tartozást. "Ha volna egy bankszámla, ahová folyamatosan lehetne fizetni, ez sokunknak megkönnyítené a rendezést. Amikor van egy kis pénz, feladná az ember rögtön, akármennyire is kevés, akkor is. Így gyűjtögetni reménytelen, ha van is, rögtön elmegy másra, hiszen mindig minuszban vagyunk mindennel. Tervezni nem lehet, tönkremennek a családok, az emberek. Tulajdonképpen képtelenség, hogy ennyi munkával itt tartunk."

Sz.Emma

Régi bérház szoba-konyhás lakásában él, 40 éves, nem dolgozik, jövedelme nincsen. A lakás elhanyagolt, minden tönkrement már. Nem működik a rádió, tv, hűtő. 1975-ben volt utoljára festve. Sz.Emma 20 éves koráig szüleinek II. kerületi 2 szobás lakásában élt.

1968-ban a nagymama újpesti házat szanáltak, itt kapott egy félkomfortos szoba-konyhás lakást. Komfortosították, fürdőszobát alakítottak ki a konyhában. Sz.Emma bejelentkezett és felváltva lakott itt és a szülők lakásában. 1975-től állandóan itt lakott. Az érettségi után kétszer felvételizett az Orvostudományi Egyetemre sikertelenül. Közben elvégzett egy kétéves üzletvezetői tanfolyamot és egy kis belvárosi étteremben dolgozott. 1970-ben üzletvezető egy nagyobb étteremben, 1973-tól a Hidépitő Vállalatnál műszaki rajzoló, közben idegenforgalmi tanfolyamot végez. 1979-től a Budapest Touristnál ügyintéző. Jól keres, ruhákra, ékszerre, szórakozásra, utazásra költi a pénzt.

1983-ban a nagymama agyérelmeszesedés miatt gondozásra szorul, nem lehet egyedül hagyni. Az asszony otthagyja a munkahelyét, ápolja a nagymamát. A nagymama nyugdíját (3200 Ft) a család egészíti ki.

1984-ben kezdődik Sz.Emma betegsége. Ugyanebben az évben a nagymama meghal. Az asszony szerződéses munkát vállal a Dagály uszodában. Jegypénztáros, 3500 Ft-ot keres. A tartalékokat (takarékbetét, ékszer) feléli. A kórházi kivizsgáláskor kiderül, hogy rákos beteg.

1985 Hosszu kórházi kezelések következnek, minden bizonytalaná válik. Alkalmi munkákat vállal: gépelést, kisiparosoknál csomagolást, takarítást. Munkaviszonya, biztosítása nincs, táppénzt nem kap. A lakás rezsije havi 900 Ft. A rezsit rendszertelenül fizeti 2-3 havonként, saját forrásból összesen 1000 Ft-ot. Teljes mértékben apja és öccse támogatásától függ, tőlük kap időnként ruhát, tisztasági szereket, ennivalót. Ebédelni bejár az apjához, aki a vendéglátóiparban dolgozik.

1986 Lassan eladogatja mindenét: szőnyeget, jobb ruhákat, könyveket. Ismét hosszabb ideig kórházban van, méhét, petefészket eltávolítják. Amíg kórházban volt, nagyobb hátralék gyűlt össze az FSZDV-nél. Az asszony nem tudja kifizetni, családja támogatását saját létfenntartására költi. 5600 Ft tartozásnál leszerelték a villanyórát. Egy ismerős villanyszerelő összekötötte a vezetékeket, így a villanyt tudja használni. (Az elektromos készülékek egyébként régen elromlottak.)

1987 A kórházban áttételt találtak, új műtétet és kezelést javasoltak. Az asszony folyamatosan gyógyszert és nyugtatót szed, most már nagy mennyiségben. Csak a családjára számíthat, ha pénzt kap tőlük, két nap alatt elkölti, jó ételeket eszik, megvesz mindent, amit meglát. 3-4 napig jól él - aztán megint a teljes nyomorgás. Valóban napról-napra él, tervezni nem tud, nem is akar. Ha a családja nem támogatná, éhenhalna.

R. család

A békásmegyeri tanácsi egy + két félszobás, 57 négyzetméteres összkomfortos lakásban lakik R., a férj (33 éves) kőműves szakképzettségű, R.-né, a feleség (30 éves) szövbő, 7 éves gyermekük (kisebítő iskolába jár) és 11 éves gyermekük (ált. iskolai tanuló). R.-né első férjétől elvált, két gyermekével édesanyjánál lakott egy két + két félszobás lakásban, hugával, nővérével, keresztanyjával együtt.

1984-ben a közös lakást két kisebbre cserélték. A jelenlegi lakásba R.-né költözött a gyerekekkel, rokkantnyugdíjas keresztanyjával és ugyancsak leszázalékolt hugával. A ezüst R.-né és a keresztanya fedezte, huga nem járult hozzá. Huga 1985-ben elköltözött.

1986-ban 100 ezer Ft OTP hitelt vettek fel lakásfelújításra. A lakás nagyon leromlott állapotban volt, keresztanyja beszélte rá R.-né a felújításra. Az anyagköltség 55.000 Ft volt, R.-né saját maga tapétázott, festett, parkettázott. Ugy gondolta, a maradék pénzt gyorsan visszafizeti. könnyebb lesz a törlesztés. R.-né a Kenyérgyárba ment dolgozni, magasabb bérért, több műszakba. Keresztanyja rokkantnyugdíja 3300 Ft volt, ez a rezsit sem fedezte. R.-né ekkor 6800 Ft-ot keresett, ehhez jött még 2800 Ft családi pótlék. Keresztanyja - R.-né beleegyezése nélkül - 30.000 forintot adott R.-né hukanak esküvőjére, majd rövid betegség után váratlanul meghalt. R.-né ottmaradt egyedül az adóssággal.

R.-né a váratlan megterhelés miatt idegösszeroppanást kapott, 3 hónapig betegállományban volt. Ez idő alatt nem fizette az OTP törlesztést, a rezsit és a kórházi kiadások miatt még más adóssága is összegyűlt. Az OTP-tartozást levonták a fizetéséből.

1987-ben újból férjhez ment, férje egy takarító GMK-ban dolgozott, 6000 Ft-ot keresett. Rendezték a számlákat: két részletben befizették a 7200 Ft tartozást.

1987 végén, rövid egyensúly után ismét felborult a családi költségvetés. Férje munkahelye nem tudott fizetni, időnként nem kapott semmi pénzt. R. kilépett a munkahelyéről, alkalmi közművesmunkákat vállalt. János fia mandulaműtete "rosszul" sikerült, többször vissza kellett vinni a kórházba, ez 5000 Ft-ot elvitt. R.-né táppénze elfogyott, fizetés nélküli szabadságot kellett kivennie a gyermek ápolásához.

Jövedelmek

Rendszeres kiadásaik

R.-né fizetése		Nagy rezsiz számla, fűtéssel	2700 Ft
levonás után	3800 Ft	fűtés nélkül	1700 Ft
Családi pótlék	3200 Ft	Iskolai befizetés	450 Ft
Gyerektartás	1600 Ft	Közlekedés (bérlet)	740 Ft
R. átlagos		Élelmiszer	7000 Ft
jövedelme	5000 Ft	Cigaretta	360 Ft
összesen	13.600 Ft	R.gyógyszere gyomorfekélyre	100 Ft
		Tisztasági cikkek	500 Ft
		Gyerekek ruházata	200 Ft
		R. gyerektartást fizet	1400 Ft
		összesen	13.450 Ft

1988-ban a kislányt már kivették a napköziből, otthon eszik. A husfogyasztást csökkentették, a hétvégén próbált R.-né jobban főzni, hétközben krumpli és tészta volt. Édességet, gyerekjátékot nem vettek. Attértek a pótkávéra, a szekrényoszt, majd a szőnyeget is eladták. A visszafogott fogyasztás mellett sem tudták fizetni a rezsit. R.-né fizetéséből vonni kezdték a tartozást, így csak 2600 Ft-ot kapott kézhez.

R.-né kilépett a munkahelyéről, gondolta férjével váltva vagy közösen a köművesnél többet fog keresni. Így a családi pótlék is megszűnt. Ha van munka, egy héten megkeresnek a férjével együtt 5000 Ft-ot, azonban ez kiszámíthatatlan. R.-né szerint munkaviszony mellett még a családi pótlékkal együtt is éhenhalnának, annyi az elvonás és a levonás.

1988 november: Az ELMÜ leszerelte a villanyóráát. Az FSzDV-nél nem kaptak részletfizetési kedvezményt. Jelenleg 14.800 Ft elmaradásuk van. Petróleumlámpával, gyertyával, elemlámpával világítanak. A mosógépet nem tudják használni. A IV már egy éve rossz, a centrifugát pedig már régen eladták.

1989 januárjában kért segílyt a gyerekek ruhájához, de mivel nem volt munkaviszonya, nem kapott. Munka néha hónapokig nincs, a munkaadót is keresgetni kell. 1989 márciusában R.-né baleset érte, munka közben leesett a létráról, csunyan összetörte magát. Biztosítása nincs, táppénzt nem kap. Jövedelemkiesését legalább 6000 Ft-ra becsüli. Egy hét után visszamegy dolgozni - felkötött karral.

R.-né nem szégyenli helyzetüket, úgy érzi, nem ők a felelősök. Munkaviszony mellett nem tudtak megélni, annyi a levonás. Az alkalmi munkát azonban a tanács nem ismeri el, segélyt nem ad. Se táppénz, se családi pótlék. Egyik napról a másikra élnek. Jóformán hetekig kenyérrel, tésztával taplálkoznak, amikor nincs munka. A szülők ruhája teljesen lerongyolódott, a gyerekek ruháit a tágabb család összehozza.

Kilátásaik nincsenek, a lakás eladását, elcserélését fontolgatják. Pest környéki kertés házról álmodnak.

Z. család

A békásmegyeri 66 négyzetméteres tanácsi lakásban hárman laknak: Z.-né (42 éves) üdülőgondnok, fia (17 éves) vendéglátóipari szakközépiskolás, lánya (13 éves) általános iskolás. Z.-né elvált, négy éve egyedül neveli a gyerekeket. Korábban férjével jól kerestek, a vendéglátóiparban voltak mindketten, váltva egymást. Anyagi gondjaik nem voltak, kimondottan jól éltek, nagy fogyasztáshoz szoktak a gyerekek.

1985-ben lakást felújították (1978 óta laktak itt, nagyon elhasználódott minden). Z.-né ehhez 76.000 Ft OTP kölcsönt vett fel tíz évre, 1000 forint havi törlesztéssel. Ebből az összegből 40.000 Ft-ot a válaskor kifizetett a férjének, a maradékból futotta a festés-mázolásra. A válás Z.-nét lelkiileg, anyagilag egyaránt megviselte. Akkoriban az Ujlaki étteremben dolgozott, 2500 Ft alappal, ehhez jött 1200 forint forgalmi jutalék és 2400 Ft családi pótlék.

Gyerektartást nem kapott. A borraivalóval így is megvolt a 12.000 Ft.

1985-ben kislányát autóbaleset érte, hónapokig kórházban volt, utána otthon feküdt gipszben 2 hónapig. Ápolót kellett otthonra felvennie, nem tudott otthon maradni. akkor nem lett volna jövedelmük. Z.-né két műszakban dolgozott és OTP kölcsönt vett fel az ápolónő fizetésére.

1986-ban élettársi kapcsolatot létesített, de fél év múlva élettársa meghalt. 21.000 Ft volt a temetési költség.

1987. Z.-nét nagyon megviselték mindezek, fizikailag is tönkrement, nem bírta a két műszakot a vendéglátóiparban. Üdülőgondnokságot vállalt a közelben (Duna-part), így a gyerekek nyári nyaralása is megoldódott. Jövedelmük a felére csökkent, megkezdődtek a nagy spórolások.

"A ruhavásárlást nagyon lecsökkentettük. Mindenkinek szezononként egyszerre csak egy ruha vagy farmer. Az inkább legyen jobb, de csak egy darab. A fiam, ha kell neki valami, elmegy a filmgyárba statisztálni, meg éjszakai rakodást vállal és abból megszerzi magának. Régebben hetente 2000 Ft-ot költöttünk kajára, nem volt probléma. Ezt nagyon nehéz volt megszokni, hogy most napi 100-150 Ft-ból ki kell jönni. Most mindig választanom kell vagy hús, vagy sajt, vagy zöldség, vagy felvágott."

1988. Z.-né munkahelyén elesett, először nem vette komolyan, dolgozott tovább. Két hét múlva egyre nehezebben járt, kórházba kellett mennie, gerincét operálták. 5 hónapja táppénzen van.

<u>Jövedelmük</u>		<u>Rendszeres kiadások</u>	
Táppénz	4200 Ft	Rezsiköltség átlagosan	1800 Ft
Családi pótlék	3500 Ft	OTP törlesztés	1000 Ft
Tartásdíj	3000 Ft	Személyi kölcsön	700 Ft
Összesen	10.700 Ft	Élelmiszer	6500 Ft
		Mosópor, pipere	400 Ft
		Cigaretta	600 Ft
		Gyógyszer	100 Ft
		Összesen	11.100 Ft

A táppénzt nem kapta meg időben, amikor jött a díjbeszedő, nem tudott fizetni. 2 hónap táppénz kimaradt, amíg kórházban volt. Írásban kérte az FSzDV-t, hogy később rendezhesse a számlát, amikor megkapja a táppénzt. Ezt nem vették figyelembe, 5200 Ft tartozás után elvitték a villanyórát. Z.-né ekkor jött ki a kórházból, minden összeesapott a fejük fölött. Segítség nem volt, szüleinek alacsony nyugdíja van, testvére vidéken épp hogy megél. Az óra leszerelésekor a gyerekek sírtak, még a nagyfiú is, csunya jelenet volt, a díjbeszedővel is összevesztek.

A szomszéd felajánlotta a segítségét: az erkélyen keresztül vezetéken áramot adott. Egy szobát tudtak így használni. A díjbeszedő megfenyegette, hogy feljelenti őket.

Két arany karkötője volt még, zálogba vitte, kifizette egyösszegben a tartozást. Azonban azóta is csuszások vannak, 2-3 havonta tudja csak rendezni Z.-né a számlákat.

"Nem sikerül soha egyenesbe jutni, mindig a nullponton vagyunk. Egyszerűen napi gondok vannak. A tappézn mindig csuszik. Ha az állam tortozik, akár 1 évet, az nem számít, ha én tartozom két havi számlával, rögtön megbüntetnek. Mindig mindent csusztatni kell, mert a tappézn nem jön meg időben, kiszámíthatatlan, a gyerektartást meg sokszor 3 havonta egyben kapom meg. Egyébként is akármit csinállok, több a kiadás, mint ami bejön. Kölcsön nem akarok kérni, nem tudnám megadni, vagy pedig akkor ott vagyok, ahol voltam. Most már zöldséget nem veszek, vagy 1 db zöldpaprikát hármunknak. A tejből sem tudok már annyit venni, a gyerekek meginnának 3-4 litert is, meg abból sok mindent csináltam is, most 1 litert veszek. A sajtról is leszoktunk. Már nem tudom min spóroljak... A kislányt vissza kéne még vinni plasztikai műtétre, de az minimum 3000 Ft, nincs miből. A karkötő meg még a zálogban, kiváltani sem tudom, hogy eladjam. Segítségét nem szeretek kérni. Nem is csak azért, mert megalázó, hanem amíg még meg tudom keresni magam, inkább megdolgozom érte. Vannak még rosszabb helyzetben levők is, tőlük venném csak el. Bár néha úgy érzem már csak én vagyok ilyen hülye, senkiben - akiben kéne, hogy legyen - semmi megértés. Nem kellene rögtön elítélni azt, aki nem tud fizetni. Fizetne, ha tudna. Meg kéne azt is nézni, miért nem fizet.

Igy toporgunk egyhelyben: ha az egyik lyukat tömöm be, a másikba nem jut. És fokozatosan csuszunk lefelé."

C. család

Békásmegyér, az 1+2 félszobás, 56 négyzetméteres tanácsi lakásban él C., az apa (46 éves) ipari iskolát végzett műszerész, C.-né, az anya (39 éves) érettségizett, fodrászüzletben manikűrös, 19 éves fia, jelenleg katona (műszerész lesz), 15 éves fia, ipari tanuló, 11 és 8 éves lányok, általános iskolai tanulók. C., az apa régi munkáscsaládból származik, nagyapja és apja a Standardnál dolgozott, a műszerész szakma családi tradíció. "Mindig nagy szájam volt, megmondtam a véleményem. Voltam is KISZ-titkár, part agit-prop titkár, még a Munkásörségbe is beléptem. Aztán alig tudtam leszerelni, nem engedték. Sok munkahelyi konfliktusom volt, a 60-as évek végén már kezdtem másként nézni a dolgokat. 1972-ben Csepelen voltam, akkor nagyon elégedetlenek voltam a munkások, a vezetők meg idegesek, a munkásörséget akarták "bedobni". Aztán én mondtam, hogy ha fegyver van a kezemben, nem biztos, hogy a szemben levő tömegre lövök... Azonnal leszereltek. Azóta nem vagyok hajlando a kiosztott szerepet eljátszani, kiléptem a pártból is.

C. a Textilfestőgyárba jött dolgozni Obudára, 3 műszakba. Brutto bére 8960 Ft, nettó 6560 (800 forintos szerszámpótlás levonása után). A családi pótlék 5100 Ft. C.-né 3000 Ft-ot keres, most emelték kötelező minimumra. Eddig borraavalóval összejött 5-6000 is, most jó, ha 4-4500 Ft. Nagyon csökkent a borraavaló és nem a belvárosban dolgozik.

1988-ban a másodállással, gmk-val leálltak, nem volt értelme az embertelen hajszanak ugyanannyi pénzért. A lakást még két éve rendbehozták, így azzal nincs gond. Normál, konszolidált élet volt - 4 gyermek mellett -, ,most csökkenteni kellett a fogyasztást, életszínvonalat. Megélhetési problémák nem voltak. C.-né otthon főzött, a lányok nem jártak napközibe. A legnehezebb a gyerekek ruházása, de muszáj megvenni, leginkább "kilós butikból".

1988 végén C.-né három hónapig súlyos beteg volt, sokáig tartott a kivizsgálás, nem jöttek rá a kórokra. Kórházban volt hosszú ideig, majd otthon táppénzen. Emellett C. előző munkahelye 7000 Ft táppénzkifizetéssel tartozott, és számfejtési hiba miatt 3 hónapig nem kaptak családi pótlékot. Mindez 26.000 Ft hiányt okozott a családi költségvetésben. Elmaradt a közüzemi díjbefizetés - egyszerűen nem volt otthon pénz. Szerencsétlenségére C. leforrázta magát és 2 hétig ő is betegállományba került. A családi gazdaság összeomlott.

"Nem volt sem a befizetésre, de még hirtelen az ennivalóra sem pénz otthon. Bementem a tanácshoz - valamit muszáj volt tenni -, de SOHA TÖBBET oda nem megyek. Megalázó, embertelen hangnemben vallattak és oktattak ki, és az orvosi papíron kívül is mindenféle igazolásokat követeltek. Már az is teljesen kikészítetett, hogy könyörögni, kérincselni kell, hogy nem tudom eltartani a családot a fizetésemből, hogy ennyit ér a munkám. Nem kaptunk segélyt."

A hátralék ekkor 6700 Ft volt. Az FSzDV kirendeltségén C. elmondta helyzetüket. Fizetési papírjaival igazolta, hogy elmaradt a családi pótlék, 15.000 forinttal neki is tartozik

az állam, és hogy a következő fizetéskor - amikor neki is kifizetik a már számfejtett családi pótlékot - rendezzi a számlát. Kérését nem vették figyelembe.

1988. I. A villanyórát le sem plombálták, azonnal leszerelték. A gázmérőt is el akarták vinni 270 Ft tartozás miatt.

1989. II. C. fizetéskor azonnal befizetett mindent, másnap visszaszerelték az órát (6700 Ft tartozás + 100 Ft szerelési költség + 2000 Ft ovadék + 1920 Ft tárgyhavi díj, összesen 10.710 Ft ellenében).

C. az apa, ideigleg összeroppant, nyugtatókat szed, nem tudja kiheverni ezt a megalázó helyzetet, tehetetlenséget. C.-né egészségégi állapota is romlott, havi 4-4500 Ft elmegy gyógyszerekre. Ugy érzik, soha többet nem jönnek egyenesbe.

"Kilátástalan itt minden, ebből robbanás lesz. Csak szövegek vannak, de a munkásokat senki sem kérdezi, pedig már lenne véleményük, de mindenki nélkülük gondolkodik. Majd ha érdekeltek lesznek, ha garanciák lesznek, akkor majd változnak a dolgok."

